

CRESTOMATIE
DE TEXTE
PRIVITOARE LA
ISTORIA
ANTICĂ

5561

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ

Acad. EMIL CONDURACHI

VLADIMIR ILIESCU

CRESTOMATIE DE TEXTE PRIVITOARE LA ISTORIA ANTICĂ

Ediția II-a

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI, 1963

PREFAȚĂ

O culegere de texte antice referitoare la istoria societății sclavagiste era de mult necesară pentru nevoile învățămîntului nostru istoric. Antologia de față răspunde acestei nevoi. Ea ilustrează diferitele aspecte istorice ale societății antice, așa cum rezultă ele din textele unor scriitori, precum și din inscripții și documente de tot felul, care ni s-au păstrat din cea mai îndepărtată antichitate. Cum e și firesc, datorită faptului că textele literare antice s-au păstrat în număr mai mare față de documentele istorice de altă natură, cele mai multe dintre paginile acestei antologii cuprind fragmente din textele cele mai cunoscute ale istoricilor greci și latini, texte cu ajutorul cărora se poate reconstitui într-o bună măsură evoluția antichității.

Înainte de toate trebuie subliniat faptul că toate aceste texte, scrise de contemporanii evenimentelor respective sau de scriitorii antici de mai târziu, prezintă în chip subiectiv întâmplările descrise sau amintite. Este deci totdeauna nevoie ca istoricii — fie ei tineri care de-abia învață să cunoască istoria, fie cercetători care încearcă să-i reconstituie firul — să le privească cu ochi critici, amintindu-și de fiecare dată că aceste texte reflectă mentalitatea contemporanilor. Mai mult decît atît, scriitorii antici aparținînd unei anumite categorii sociale, de cele mai multe ori claselor exploatare, cititorul trebuie să interpreteze în chip științific informațiile pe care ni le oferă textul respectiv, pentru a ajunge la înțelegerea științifică a societății antice, înțelegere la baza căreia stă cunoașterea legilor de dezvoltare a lumii și societății, dezvăluite de clasicii marxismului. Înainte de a analiza conținutul acestor informații și valoarea lor documentară, este necesar să subliniem încă o dată faptul că toate informațiile istoricilor antici reflectă condițiile social-economice ale lumii în care au trăit ei și că deci pentru a le valorifica din punctul de vedere al criticii istorice, trebuie să avem permanent în vedere

că ele corespundeau unui anumit stadiu de dezvoltare a relațiilor de producție și unei anumite clase sociale. Pe de altă parte, nu trebuie uitat faptul că aceste texte conțin adeseori explicații naive cu privire la trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat al omenirii, și acestea datorită necunoașterii legilor naturii și societății, fenomen caracteristic acestei perioade de început a omenirii. Alte documente, reproduse parțial în antologia de față — înainte de toate textele de legi — constituie informații de prima mână pentru reconstituirea istoriei acelei perioade, deoarece ele reflectă în chip nemijlocit raporturile de producție și organizarea socială dintr-un moment sau altul al istoriei antice.

Textele reproduse de noi au fost grupate în trei mari capitole: Orientul antic, Grecia și Roma. Am adoptat o împărțire corespunzătoare programei analitice a școlilor medii, întrucât antologia de față este destinată, în primul rând, elevilor și profesorilor noștri. Această împărțire corespunde, însă, și celor trei mari etape de dezvoltare ale societății sclavagiste, și anume: etapa de început a acestei societăți, care caracterizează istoria Orientului antic, etapa de maximă înflorire a sclavagismului, care cuprinde momentul culminant al istoriei grecești și romane, și etapa a treia, în care își fac apariția simptomele descompunerii relațiilor sclavagiste la sfârșitul epocii elenistice și mai ales la sfârșitul Imperiului Roman.

La începutul fiecăreia din aceste etape am încercat să prezentăm în câteva rânduri trăsăturile lor caracteristice, așa cum se reflectă ele în paginile acestei crestomații.

Izvoarele grecești și latinești au fost traduse după textul original, iar pentru cele scrise în limbi orientale s-au folosit traduceri în limbile rusă, germană, franceză și engleză.

Fiecare fragment este precedat de o scurtă introducere și urmat de note explicative. Scopul lor este să ușureze înțelegerea textelor prezentate. Deoarece autorii greci și latini sînt citați de mai multe ori în cuprinsul lucrării, s-a dat la sfârșit o scurtă prezentare a acestora — în ordine alfabetică — cu indicarea ediției folosite la traducere. În ce privește izvoarele orientale, care în majoritatea cazurilor apar o singură dată, indicarea traducerii folosite s-a făcut la sfârșitul fiecărui text.

Cartea se adresează în primul rând profesorilor de istorie din învățămîntul mediu. Textele cuprinse într-însa pot fi folosite atît în activitatea la clasă, cît și în activitatea cercurilor de elevi, pentru a studia mai aprofundat antichitatea.

Fiind vorba de prima lucrare de acest fel la noi în țară, rugăm pe colegii din învățămîntul mediu, care au un contact nemijlocit cu elevii, să ne comunice observațiile și sugestiile lor.

Sperăm că această crestomație va face ca orele de istorie antică să devină și mai atrăgătoare, iar elevii să poată asimila mai ușor materia predată.

This vertical strip is a detail from the Book of the Dead of Hunefer, specifically the papyrus-bundle. It contains several key symbols: a lotus flower at the top, a pair of crossed arms holding lotus buds, a seated figure of Hunefer, another pair of crossed arms, and a lotus flower at the bottom. The entire strip is framed by a decorative border of papyrus leaves and lotus flowers.

În condițiile specifice ale Egiptului și Mesopotamiei, ale bazinului fluviului Indus și Fluviului Albastru din China, omenirea a ajuns, datorită unui lung efort, pe care îl putem urmări cu ajutorul documentelor arheologice, să constituie primele state sclavagiste. Instrumente politice în mîna noilor clase dominante, aceste prime state sclavagiste își consolidează pozițiile cu ajutorul suprastructurii, care este generată de noua bază economică și, totodată, joacă un rol activ în întărirea ei. Autoritatea despoților orientali, ca și poziția noilor clase dominante apar limpede în diferitele texte care ilustrează istoria Orientului Antic. Construirea piramidelor, canalele lui Tutmes al III-lea în Egipt, reformele regelui Urucaghina, codicele lui Hamurapi, precum și textele juridice asiriene în Mesopotamia, formarea statului mezilor și organizarea statului persan, legile lui Manu și Arthașastra în India, inscrip-

țiile de pe obiectele de os și de bronz din China — toate ilustrează fie începuturile societății împărțite în clase antagoniste în Orient, fie consolidarea instituțiilor sclavagiste în aceste regiuni.

Cum e și firesc, consolidarea statelor antice și întărirea claselor dominante respective, cărora aceste state le serveau ca instrument politic, au provocat adeseori reacția violentă a claselor exploatate. Acest lucru reiese evident din unele texte reproduse în paginile antologiei de față, cum ar fi de pildă *Plîngerile lui Ipuser* din Egipt și reformele regelui Urucaghina din Mesopotamia sau reformele lui Wang-Mang și răscoala „Sprîncenelor roșii” din China. Ele sînt tot atîtea ecouri ale luptei de clasă, care apare o dată cu societatea împărțită în clase antagoniste în Orientul antic, luptă de clasă care constituie, așa cum au arătat-o Karl Marx și Friedrich Engels în *Manifestul Partidului Comunist*, adevăratul „motor al istoriei”.

O seamă de texte reproduc fragmente din creația literară a Orientului antic, cum ar fi de pildă epopeea lui Ghilgameș, creația literară a vechilor evrei în *Vechiul testament* sau marea epopee *Ramaiana* a vechilor hinduși.

Orientul antic constituie astfel în istoria întregii omeniri exemplul clasic al trecerii de la formele specifice orînduirii comunei primitive la formele caracteristice orînduirii sclavagiste. Cum era și firesc, în această fază a orînduirii sclavagiste mai persistă unele rămășițe ale societății gentilice. Ele se fac simțite tocmai în acele texte de legi care încearcă să consolideze bazele orînduirii sclavagiste. Codicele lui Hamurapi, culegerea de legi asiriene, elementele de drept din *Vechiul testament* al evreilor, legile lui Manu, precum și *Arthasastra* din India, constituie un exemplu în acest sens. Aceste rămășițe arhaice, oglindind vechi raporturi gentilice, proprii relațiilor de producție din epoca comunei primitive, cum ar fi de pildă solidaritatea familiei sau a gintei, pedepsirea vinovatului prin despăgubirea cu aceeași măsură a unor daune („ochi pentru ochi, dinte pentru dinte”), persistă tocmai fiindcă în Orientul antic a dăinuit timp de milenii, în forme aproape neschimbate, obștea sătească, derivînd din vechea obște gentilică, care a constituit adevărata celulă socială și economică a lumii orientale, așa cum au arătat cît se poate de limpede clasicii marxismului.

Trebuie să adăugăm, pentru a completa imaginea acestei societăți, care s-a dezvoltat în Orientul antic în decursul mileniilor al IV-lea — I î. e. n., că procesul de diferențiere socială și economică care s-a produs aici a dat naștere unor caractere specifice acestei lumi, caractere specifice care o deosebesc de lumea greco-romană. Trebuie amintit în acest sens faptul că sclavia orientală s-a dezvoltat într-o formă specifică, și anume sclavia casnică, limitată la marile palate și temple, nepătrunzînd în cea mai importantă ramură de producție — agricultura — în care singurul element activ a fost și a rămas în toată această vreme obștea sătească, solidară în drepturi și mai ales în datorii față de șeful statului, despotul. Stadiul înapoiat al forțelor de producție din această vreme n-a făcut cu putință introducerea mîinii de lucru servile în toate ramurile producției, rolul sclavilor limitîndu-se doar la acela de auxiliari pe lîngă palatele regilor sau pe lîngă templele zeilor. În această societate împărțită în clase antagoniste nu lipsesc, firește, nici contradicțiile amintite adesea de textele contemporane. Specific istoriei vechi a Orientului antic este faptul că lupta de clasă din această vreme se duce mai ales între bogați și sărăcimea exploatată a satelor și orașelor orientale.

Aceasta din urmă a încercat în nenumărate rînduri să-și facă dreptate împotriva clasei exploatatoare a aristocraților, fie ei militari, funcționari sau preoți, clasă în fruntea căreia se află însuși despotul, și în mîinile căreia statul însuși nu constituie decît un instrument de exploatare.

Egiptul

1. Descrierea Egiptului și a Nilului

DIODOR DIN SICILIA RELATEAZĂ ÎN PRIMELE CĂRȚI ALE „BIBLIOTECII ISTORICE” DESPRE ȚĂRILE ORIENTULUI APROPIAT, ÎNCEPÎND CU EGIPTUL. PENTRU ACEASTĂ ȚARĂ EL S-A FOLOSIT DE INFORMAȚIILE DATE DE ISTORICUL ȘI FILOZOFUL, HECATEU DIN ABDERA, (SEC. IV-III î.E.N.) DE LA CARE ÎMPRUMUTĂ ȘI DESCRIEREA EGIPTULUI

Egiptul se întinde aproape exclusiv într-o singură direcție: de la miazănoapte spre miazăzi. Și se pare că, mulțumită așezării lui — apărată în mod natural — precum și frumuseții pămînturilor sale, el întrece într-o însemnată măsură toate celelalte ținuturi care au alcătuit vreodată un regat.

Spre apus, Egiptul este apărat de pustiuul Libiei, plin de animale sălbatice. Acest pustiu se întinde pînă departe și, prin lipsa apei și a oricăror mijloace de trai, face ca pătrunderea în locurile acelea să fie nu numai foarte anevoioasă, dar și supusă multor primejdii.

La miazăzi, Egiptul este apărat de cataractele Nilului și de munții din vecinătatea acestora. Într-adevăr, din regiunea troglodiților¹ și de la hotarele Etiopiei, pe o întindere de cinci mii și cinci sute de stadii², fluviul nu este ușor navigabil și unui om nu-i este cu putință să străbată drumul pe jos, decît dacă are o caravană regală și dacă ia cu sine foarte multe provizii.

La răsărit, Egiptul este apărat, în parte, de Nil. Cealaltă parte a ținutului este deșert sau cîmpie acoperită cu mlaștini, care poartă numele de „abisuri”.

După ce am descris cum este apărat Egiptul din trei părți pe uscat — să adăugăm la cele spuse ceea ce ne mai rămîne de spus.

A patra latură, scăldată aproape în întregime de apele unei mări fără porturi, are ca apărare Marea Egiptului³. O călătorie de-a lungul acestei coaste ține foarte multă vreme, corăbierului fiindu-i neobișnuit de greu să tragă corabia la mal...

Prin urmare, Egiptul e apărat — în felul descris mai sus — din toate părțile, și aceasta mulțumită așezării lui. Cît privește forma, el este lunguiet, avînd pe coasta mării o întindere de două mii de stadii și întinzîndu-se spre interior ca la vreo alte șase mii de stadii.

În vechime, Egiptul întrecea cu mult, prin numărul mare al populației, toate regiunile cunoscute de pe pămîntul locuit de oameni și chiar

în vremea noastră se pare că — în această privință — egiptenii nu sînt întrecuți de nici un alt neam⁴.

... Vom descrie, în cele ce urmează, specificul fluviului și caracteristicile țării.

Nilul curge de la miazăzi spre miazănoapte, avîndu-și izvoarele în ținuturi în care n-a călcat picior de om. Aceste meleaguri se întind de la extremitatea Etiopiei spre pustiu. Este un pămînt de nepătruns, din pricina căldurii neobișnuit de mari.

Nilul întrece prin mărimea sa toate fluviile. El străbate cel mai întins teritoriu, făcînd cotituri mari — atît spre răsărit, adică spre Arabia, cît și spre apus, spre Libia. Străbate astfel, dacă socotim și cotiturile — de la granițele Etiopiei și pînă la vărsarea lui în mare — aproximativ douăsprezece mii de stadii...

Nilul este, după cum am văzut, superior tuturor celorlalte fluvii. Dintre acestea toate, el e singurul care nu curge năvalnic și nu face valuri mari, cu excepția locurilor care se numesc „cataracte”... Cataractele acestea sînt mai multe la număr, cea mai mare fiind aceea care se află la hotarul Etiopiei⁵ cu Egiptul.

... În Egipt, Nilul se desparte în mai multe brațe și alcătuiește ceea ce s-a numit — datorită formei sale — delta fluviului. Brațele extreme alcătuiesc cele două laturi ale triunghiului, iar baza o formează marea, care primește toate gurile fluviului, în număr de șapte... Apele Nilului curg încet și duc cu ele mult pămînt, formînd în locurile joase bălți deosebit de rodnice.

... Nilul are tot soiul de pești — în număr excepțional de mare...

Pe scurt, Nilul, prin binefacerile aduse de el oamenilor, întrece toate celelalte fluvii ale pămîntului locuit. Apele sale cresc începînd cu solstițiul de vară și creșterea are loc pînă la echinocțiul de toamnă. Nilul aduce atunci, fără întrerupere, nămol nou și udă atît pămîntul necultivat, cît și pe acela muncit pentru a fi semănat sau care este propriu plantațiilor — și el face aceasta un timp pe care agricultorii îl socotesc îndestulător.

Deoarece apa Nilului curge foarte încet, oamenii abat cursul lui cu ajutorul unor mici diguri și o captează fără prea multă greutate, spre a o răspîndi pe ogoare, cînd socot lucrul acesta de folos.

Fluviul prilejuiește — în general — atîtea înlesniri pentru agricultură și atîtea foloase pentru oameni, încît majoritatea cultivatorilor nu trebuie decît să arunce sămînța pe locurile care s-au uscat și să aducă vitele acolo, ca să calce sămînța în picioare. Iar după patru sau cinci luni, ei vin înapoi să facă secerișul.

Alții, după ce trec cu niște pluguri ușoare peste ogoarele care au fost udate, strîng cu grămada roadele, fără multă cheltuială și trudă.

Ca să fiu scurt, la toate celelalte popoare agricultura se face cu mari cheltuieli și osteneli. Numai în Egipt ea se poate face cu mijloace materiale reduse și cu o muncă neînsemnată...

Felul cum se produce creșterea apelor Nilului umple de uimire pe cei care văd fenomenul cu propriii lor ochi. Cînd lucrurile acestea sînt

povestite, ele par cu totul de necrezut. Într-adevăr, pe câtă vreme celelalte fluvii își micșorează volumul pe la solstițiul de vară și își împuținează din ce în ce mai mult apele în restul verii, numai Nilul începe în același răstimp a și le spori, iar apele sale cresc zilnic, pînă cînd în sfîrșit inundă tot Egiptul. De asemenea, el descrește zilnic într-un interval de timp egal cu cel necesar pentru creșterea apei și ajunge la starea lui de la început.

Ținutul alcătuiind o cîmpie, iar orașele, satele și chiar gospodăriile țăranilor fiind așezate pe diguri — pe care le-a înălțat mîna omenească — priveliștea ce se arată ochilor seamănă cu a insulelor Ciclade...

Din pricina primejdiilor pe care le prezintă ridicarea nivelului apei, s-a construit de către regi la Memfis un „Observator al creșterii apelor Nilului“, unde cei care au îndatorirea să se ocupe de acest lucru măsoară exact cu cît au crescut apele fluviului; ei trimit scrisori prin cetăți, arătînd cu precizie numărul de coți sau degete cu care a crescut Nilul și spunînd dinainte cînd vor începe apele lui să scadă.

În felul acesta, poporul scapă de griji. El află, chiar din momentul culminant al inundației, cînd începe să se micșoreze volumul apelor, și încă de atunci — deci cu mult înainte de vreme — toți egiptenii știu cît de mare va fi recolta, căci observațiile de acest fel datează, în Egipt, din cele mai vechi timpuri, fiind cît se poate de exacte.

(Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, I, 30—33, 36)

- 1 Populații primitive care trăiau în caverne sau bordeie. Diodor îi menționează de-a lungul Mării Roșii, la nord de portul Berenice (v. cartea a III-a, 32).
- 2 Un stadiu = 184,97 m.
- 3 Mediterana.
- 4 Datorită fertilității sale, Egiptul avea o populație numeroasă. După datele pe care le dă chiar Diodor ceva mai departe, se pare că această țară avea pe la începutul erei noastre cam șapte milioane de locuitori.
- 5 Lîngă Asuan.

2. Construirea piramidelor

DUPĂ CUM AU ARĂTAT ULTIMELE CERCETĂRI, DESCRIEREA LUI HERODOT ESTE ÎN GENERAL, DESTUL DE EXACTĂ ȘI APROPIATĂ DE ADEVĂR. DIN RELATAREA DE MAI JOS SE POATE VEDEA CĂ, DEȘI TRECUSERĂ MAI BINE DE DOUĂ MILENII, TRADIȚIA A PĂSTRAT AMINTIREA MUNCILOR ȘI A CORVEZILOR LA CARE A FOST SUPUSĂ O PARTE A POPULAȚIEI EGIPTULUI ÎN TIMPUL DOMNIEI FARAONULUI CHOPS.

Pînă la domnia lui Rampsinitos¹ — spun preoții — în Egipt domnea o rînduială de-a dreptul minunată, ținutul bucurîndu-se de o mare înflorire.

Dar, îndată ce s-a suit pe tron Cheops² — urmaşul la domnie al lui Rampsinitos — a atras asupra capului egiptenilor toate nenorocirile. Mai întâi le-a închis toate templele, împiedicându-i să facă sacrificii. I-a silit apoi pe toţi să muncească pentru el. Aşa, de pildă, a hotărît ca unii să care pietre din carierele munţilor arabici³ pînă la Nil. După ce aceste pietre erau trecute peste fluviu în corăbii, alţi supuşi erau siliţi să le tîrască pînă la muntele zis cel libic⁴.

Munca despre care vorbesc o făceau grupuri de cîte o sută de mii de oameni, fiecare grup lucrînd cîte trei luni fără întrerupere. Zece ani a durat construirea drumului pe unde trebuiau tîrîte pietrele, timp în care poporul a fost copleşit cu astfel de munci. Pe cît socot eu, această lucrare nu este mai puţin însemnată decît piramida însăşi. Drumul are o lungime de cinci stadii⁵. Lăţimea lui este de zece orghii⁶ iar înălţimea cea mai mare pînă la care urcă este de opt orghii. Este făcut din piatră şlefuită, pe care sînt gravate diverse figuri.

Ei bine, a fost nevoie de zece ani pentru a construi drumul acesta şi încăperile subpămîntene ale dealului deasupra căruia se înalţă piramida. Aceste încăperi Cheops şi le-a făcut ca un fel de mormînt pe o insulă, ducînd în jurul lor un canal cu apă din Nil.

Pentru construirea piramidei propriu-zise a fost nevoie de un răstimp de douăzeci de ani. Ea este pătrată şi fiecare latură are o lărgime de opt plethri⁷ şi o înălţime la fel de mare. A fost clădită din piatră şlefuită şi foarte bine aşezată. Nici o piatră nu are mai puţin de treizeci de picioare⁸.

Iată cum s-a construit această piramidă⁹. Mai întâi s-au clădit nişte terase, cărora unii le zic „trepte“, alţii „altare“. Înălţînd în chipul acesta scheletul piramidei, egiptenii au ridicat şi celelalte pietre cu ajutorul unor maşini făcute din nişte pari scurţi: pietrele erau urcate de la pămînt pînă la prima temelie a treptelor. Cînd ajungea în locul acela, piatra era aşezată pe o altă maşină, care se afla pe cea dintîi temelie. De aici era trasă pe cea de-a doua temelie şi aşezată iar pe altă maşină.

Cîte rînduri de trepte erau, tot atîtea maşini trebuie să fi fost sau poate că oamenii mutau o singură maşină, uşor de purtat, de pe o treaptă pe alta, după ce trăgeau fiecare piatră. Trebuie să arăt că există două posibilităţi şi să înfăţişez lucrurile aşa cum mi s-au povestit şi mie.

Mai întâi au fost isprăvite părţile cele mai înalte ale piramidei. Apoi lucrătorii au desăvîrşit părţile care urmează îndată după ele, în timp ce părţile de jos, de lîngă pămînt au fost terminate ultimele.

S-a însemnat pe piramidă, cu litere egiptene, cît s-a cheltuit cu ridicările, ceapa şi usturoiul cumpărate pentru muncitori. Deoarece îmi amintesc bine cele spuse de tîlmaciul care mi-a citit inscripţia, această sumă se ridică la o mie şi şase sute de talanţi de argint¹⁰.

Dacă lucrurile stau astfel, la cît trebuie să se fi ridicat celelalte cheltuieli, atît pentru uneltele de fier întrebuintate în muncă, cît şi pentru hrana şi îmbrăcămîntea muncitorilor, cînd la construcţiile respective s-a

lucrat timpul amintit de mine mai sus? La acesta se cuvine — cred — să mai adăugăm un răstimp destul de lung în care au fost tăiate și cărate pietrele și în care interval lucrătorii au făcut canalul subpământean.

(Herodot, *Istori*, II, 124—125)

- 1 Ramses al IV-lea din dinastia a XX-a; Herodot face o confuzie, crezând că acestuia i-a urmat Cheops.
- 2 Faraon din dinastia a IVa, domnește cam pe la 2800 î.e.n.
- 3 Adică din pustiul Arabiei.
- 4 Platoul Libiei.
- 5 Vezi text nr. 1, nota 2.
- 6 O orghe = 1,85 m.
- 7 Un plethron = 30,83 m.
- 8 Un picior = 30,83 cm.
- 9 Herodot a exagerat dimensiunile. În realitate, piramida avea baza de 230,38 m (azi 227,5 m) și înălțimea de 146,59 m (azi 137,18 m).
- 10 Un talant = 26,2 kg. În realitate, e probabil vorba de listele jertfelor aduse faraonilor, pe care călăuzele neștiutoare le-au putut confunda cu listele lucrătorilor; astăzi nu există nici o urmă a unor asemenea inscripții.

3. Biografia demnitarului Una

INSCRIPTIE FUNERARĂ GĂSITĂ LA ABYDOS ÎN EGIPTUL DE SUS, CARE DESCRIE CARIERA ȘI FAPTELE UNUI ÎNALT DEMNITAR DIN TIMPUL FARAONILOR DINASTIEI A VI-A, TETI, PEPI I. ȘI MERENRA (MIJLOCUL MILENIULUI AL III-LEA Î. E. N.) INSCRIPTIA NE INFORMEAZĂ DESPRE IMPORTANTE CAMPANII DE CUCERIRI, DESPRE LUCRĂRI DE CONSTRUCȚII ȘI DESPRE ADMINISTRAȚIA DESTUL DE COMPLEXĂ A STATULUI EGIPTEAN DE LA SFÎRȘITUL IMPERIULUI MEMFIT.

Introducere

Principe, conducător al Egiptului de Sus, șambelan, „păzitor“, al orașului Neche,¹ stăpîn al orașului Necheb,² unicul prieten al faraonului, care este cinstit de Osiris, stăpînul morților, Una. El spune:

Pregătiri de război împotriva beduinilor

Majestatea sa i-a respins pe asiatici, pe beduini. Majestatea sa a strîns o armată compusă din multe zeci de mii de oameni, din tot Egiptul de Sus; de la Elefantine³ din sud, pînă la Afroditopolis⁴ în nord, din tot Egiptul de Jos, din ambele părți ale deltei, din cetatea (?) din cetății; de

la nubienii din Irtset, de la nubienii din Media, de la nubienii din Iam, de la nubienii din Wawat, de la nubienii din Kaau și din țara libienilor⁵. Majestatea sa m-a pus în fruntea acestei armate⁶...

Intoarcerea armatei victorioase⁷

Armata aceasta s-a întors cu bine acasă,
 După ce a tăiat în bucăți țara beduinilor.
 Armata aceasta s-a întors cu bine acasă,
 După ce a călcat în picioare țara beduinilor.
 Armata aceasta s-a întors cu bine acasă,
 După ce a dărîmat cetățile dușmanului.
 Această armată s-a întors cu bine acasă,
 După ce a tăiat smochinii și vița de vie a dușmanului.
 Armata aceasta s-a întors cu bine acasă,
 după ce a aprins toate sale.
 Armata aceasta s-a întors cu bine acasă,
 după ce a învins într-însa (în țară) detașamente de zeci de mii de oameni⁸.
 Armata aceasta s-a întors cu bine acasă,
 după ce a luat prizoniere multe detașamente.
 Majestatea sa m-a lăudat din cale afară de mult pentru toate acestea
 lucruri.

Răscoala celor învinși

Majestatea sa m-a trimis de cinci ori⁹ să conduc armata aceasta pentru a supune cu ajutorul acestor detașamente țara beduinilor ori de cîte ori s-au răscolat. Am făcut-o în așa fel, încît majestatea sa m-a lăudat foarte mult pentru aceasta.

A doua expediție la cataracta din sudul Egiptului și în Nubia pentru materiale de construcții necesare piramidelor

Majestatea sa m-a trimis să sap cinci canale în Egiptul de Sus și să construiesc trei corăbii de transport și patru corăbii obișnuite din lemn de salcîm din Wawat. Iar regenții din Irtset și Media au furnizat pentru aceasta lemnul. Am executat totul în curs de un an. Corăbiilor li s-a dat drumul în apă și au fost încărcate cu foarte mult granit destinat piramidei „Merenra“.

Mai departe le-a dus un demnitar inferior prin toate cele cinci canale, căci este minunat, căci se bucură de mare trecere puterea lui Merenra, regele Egiptului de Sus și de Jos care trăiește veșnic, mai mult decît puterea tuturor zeilor; căci totul se întîmplă după porunca pe care a dat-o.

Incheiere

Eu am fost unul care a fost iubit de tatăl și lăudat de mama sa, ... care a avut parte de bunăvoința fraților săi, principele unei regiuni, un adevărat conducător al Egiptului de Sus, Una, care a fost cinstit de Osiris.

(după V. Struve, *Hrestomatia po istorii drevnego mira*, vol. I, Moscova, 1950)

- 1 Cea mai veche reședință a faraonilor.
- 2 Cea mai veche capitală a Egiptului de Sus, pe malul drept al Nilului, în fața lui Neche.
- 3 Cataracta din regiunea aceasta (mai sus de Asuan) forma granița Egiptului.
- 4 Regiune în Egiptul de Mijloc (la sud de Cairo).
- 5 Aceste contingente arată raza de acțiune a influenței statului egiptean.
- 6 Urmează înșirarea tuturor demnitarilor în subordinea lui Una, care conduceau diferite subunități.
- 7 Campania care s-a desfășurat, probabil, la granița cu peninsula Sinai este povestită sub forma unui cântec de luptă.
- 8 Ceea ce este, evident, o exagerare.
- 9 Ca în toate regiunile de la marginea imperiului, stăpânirea egipteană era mai mult nominală.

4. Din Plîngerile lui Ipuser¹

TEXTUL DESCRIE MARILE FRĂMÎNTĂRI SOCIALE DIN JURUL ANULUI 1750 Î. E. N. RELATAREA ESTE FĂCUTĂ DE UN ARISTOCRAT CARE A SUFERIT DE PE URMA EVENIMENTELOR ȘI DE ACEEA EXAGERAZĂ MULT SAU GENERALIZEAZĂ FAPTE RĂZLEȚE FĂRĂ A URMA O ORDINE CRONOLOGICĂ DETERMINATĂ. ASTFEL SE EXPLICĂ ȘI VIOLENȚA LIMBAJULUI FOLOSIT, ÎN CARE EPITETUL DE „TÎLHAR” DAT RĂSCULAȚILOR APARE DES.

Partea a doua a descrierii nenorocirilor din țară

*Să vedeți acum*²: „Focul s-a ridicat puternic în sus; flacăra se îndreaptă chiar împotriva dușmanilor țării. S-au întâmplat lucruri cum nu se mai întâmplaseră niciodată în trecut. Regele a fost prins de oameni săraci. Cel care odinioară era înmormîntat ca un șoim³ zace acum pe o targă simplă. Ceea ce era ascuns⁴ în interiorul piramidei stă acum dezvăluit. Țara s-a văzut lipsită de puterea regală și lucrul acesta s-a făcut de către oameni simpli, care nu știau să cîrmuiască. Oamenii s-au răsculat împotriva șarpelui Ra, Ureus, care pacifică ambele țări⁵. Interiorul țării, ale cărui hotare nu erau cunoscute, ajunse a fi cunoscut de toți. Capitala a fost nimicită în decurs de o oră. Egiptul a început să trudească la cărat apă⁶. În vremurile acestea de restrînte, cei care pînă acum irigaseră doar ogoarele au devenit stăpîni celor puternici⁷. Șarpele a fost scos din vizuina sa⁸. Tainele regilor din Egiptul de Sus

și de Jos au ajuns a fi cunoscute de toți. Capitala a fost răscolită de sărăcime, tulburată din cauza mizeriei... Nu este cu putință să te împotrivești acestor lucruri. Țara a ajuns în mîna unor bande de tîlhari. Oamenilor cu vază, cei de jos le iau averile. Cel ce mai înainte nu-și putea face nici măcar un coșciug are acum un cavou. Cei ce stăpîneau cavouri au fost aruncați în pustiu... Așa s-a întîmplat cu oamenii. Cel care nu-și putea clădi nici măcar o colibă ajunsese acum proprietar de casă. Curtenii erau alungați prin țară... Femeile de neam ales și-au făcut sălaș pe luntri. Dregătorii se adăpostesc prin hambarele de grîne. Cel care nu dormea lîngă vreun perete⁹ are acum un pat. Cel care stăpînea bogății își petrece acum noaptea suferind de sete. Cel care se ruga să capete doar ceea ce rămîne pe fundul oalelor are acum vase cu băuturi ametoare, care te doboară la pămînt. Cei care aveau îmbrăcăminte strălucitoare umblă acum în zdrențe. Cel care niciodată n-a țesut pentru el are acum țesăturile cele mai fine. Cel care nu-și construise niciodată o barcă stăpînește acum corăbii. Adevărații lor stăpîni văd aceste corăbii, dar nu le mai sînt stăpîni. Cel care nu a avut nici un fel de umbră are acum o umbră¹⁰. Cei care au avut umbră se bucură de o adiere doar atunci cînd adie vîntul. Cel care nu văzuse nici măcar o simplă liră are acum o harfă. Cel care nu cînta nici măcar pentru sine laudă acum pe zeița Mert¹¹. Cine avea mai înainte vase de aramă nu are în fața sa nici măcar un urcior... Cel care nu avusese nici un fel de avere a lui stăpînește acum bogății. Dregătorii îl cinstesc. Oamenii simpli ai țării s-au îmbogățit. Cei care avuseseră bogății au sărăcit. Cei care pînă acum au fost conduși de alții au ajuns stăpîni de sclavi. Cel care făcea pe crainicul are acum el însuși crainici. Cel care nu avea grîne proprii stăpînește acum un hambar. Cămara sa este plină de bucatele altuia. Cel căruia îi cădea părul din lipsă de untdelemn are acum urcioare pline de smirnă. Cel care nu a avut nici măcar un sipet cu lucruri ajunse stăpînul unei încărcături întregi. Acea care își admira chipul în apă are acum o oglindă. Copiii dregătorilor umblă în zdrențe, vitele turmelor lor sînt acum ale tîlharilor. Măcelarii înjunghie vitele săracilor, căci toate turmele sînt în mîini de tîlhari. Cel care pînă nu de mult nu putea să taie nimic pentru sine taie acum boi grași. Cel care nu gustase nici măcar șopîrle¹² vede acum mîncăruri de tot felul. Cei care aveau paturi dorm acum pe pămînt. Cel care-și petrecea noaptea pe grămezi de gunoae își așterne acum un pat din piei. Femeile nobile sînt flămînde, iar măcelarii sînt sătui de bucatele care erau hărăzite acelor. Toate slujbele sînt cum nu trebuie, înfățișîndu-se ca o turmă împrăștiată fără păstorul ei. Vitele aleargă în toate părțile și nu este nimeni care să le strîngă. Fiecare prinde cîte una și cu fierul înseamnă pe ea numele lui. Un om este omorît chiar lîngă fratele său, iar acesta îl lasă acolo ca să scape el cu viața. Cel care nu avea nici măcar o pereche de boi stăpînește acum o cireadă întreagă. Cel care nu putea să capete boi nici măcar pentru arat stăpînește acum multe vite. Cel care nu avea grîne are acum hambare. Cel care lua cu împrumut grîne pentru el, împrumută el acum altora. Cel care nu avea sclavi nici măcar vremelnici are acum sclavi moșteniți. Cel care era de viță aleasă trebuie

acum să împlinească el însuși poruncile altora. Nu li se aduce la cunoștință celor puternici despre starea poporului. Totul este pe pragul pieirii. Meseriașii nu mai lucrează. Dușmanii țării le-au furat meșteșugul. Cel care strânge recolta nu se pricepe la aceasta. Grânele se coc, dar nimeni nu înștiințează pe nimeni despre aceasta. Scribul șade în cancelaria lui, dar mîinile sale n-au la ce să lucreze.

(după V. Struve, *Hrestomatia po istorii drevnego mira*, vol. I, Moscova, 1950)

- 1 În citirea veche: Ipuver.
- 2 Fragmentele păstrate sînt scrise în cea mai mare parte în versuri care încep cu același refren: „așa este“ în prima parte și „să vedeți“ în partea a doua.
- 3 Faraonul era socotit ca personificarea unui zeu cu chip de șoim (Horus).
- 4 Mormîntul.
- 5 Adică: a autorității faraonului Egiptului de Sus și de Jos.
- 6 Adică: a ajuns în situația nenorocită a unui sacagiu.
- 7 Cei care munciseră au pus mîna pe putere.
- 8 Adică: faraonul a fost detronat.
- 9 Adică: într-o încăpere.
- 10 Servitor care să le facă vînt cu evantaiul.
- 11 „Stăpîna gîtului“; de aceea muzica și cîntecul sînt atributele ei.
- 12 Probabil hrana celor săraci.

5 Biografia șefului vîslașilor, Amosis

ACEASTĂ INSCRIPTIE FUNERARĂ CONȚINE BIOGRAFIA UNUI DEMNITAR DE LA ÎNCEPUTUL NOULUI ÎMPERIU TEBAN DIN SECOLUL AL XVI-LEA Î. E. N. PE PLAN EXTERN, EA MENȚIONEAZĂ PRINCIPALUL EVENIMENT AL EPOCII, ALUNGAREA HICSOȘILOR DIN EGIPIT. PE PLAN INTERN, INSCRIPTIA NE OFERĂ UN EXEMPLU TIPIC DE ÎMBOGĂȚIRE A UNUI DEMNITAR PRIN RECOMPENSELE CĂPĂTATE DE LA FARAON ȘI PRĂZILE FĂCUTE ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI.

Introducere

Amosis, mai marele vîslașilor, fiul răposatului Aben, spune: „Vă vorbesc vouă tuturor oamenilor; vă fac cunoscute hatîrurile de care am avut parte. De șapte ori am fost răsplătit cu aur în fața întregii țări și am primit sclavi și sclave. Mi s-au dat foarte multe ogoare. Faima unui erou se întemeiază pe faptele sale; ea nu se va stinge niciodată în țara aceasta“.

Tineretea

El spune: „Am crescut în orașul Necheb. Tatăl meu a fost oștean al regelui din Egiptul de Sus și de Jos, răposatul Sechenenre¹; Bebe, fiu al lui Rainet, a fost numele său. În locul lui am devenit eu oștean

pe corabia „Taurul sălbatic“, în timpul răposatului Neb-Pehti-Re², stăpînul celor două țări, pe cînd eram încă un tînăr necăsătorit și dormeam încă în straie de holtei.

Izgonirea hicsosilor

„După ce mi-am înjghebat și eu o casă, am fost luat pe corabia „Nordica“, datorită vitejiei mele, și l-am urmat pe suveran — fie el sănătos și nevătămat! — l-am urmat, eu fiind pedestraș, în cursele sale cu carul de luptă.

Cu prilejul asediului orașului Avaris³ am făcut dovada vitejiei mele, ca pedestraș, în fața mării sale și am fost destinat pentru corabia „Apariția la Memfis“.

Și lupta se ducea pe apă, în canalul Padietcu din Avaris. Iar eu am luat prăzi și am adus o mîină⁴, lucru de care a fost înștiințat regele și am fost dăruit cu aurul vitejiei.

Și iarăși a început lupta în localitatea aceea, iar eu am luat iarăși prăzi și am adus o mîină și din nou mi s-a dat ca răsplată aurul vitejiei.

Și s-au dus lupte în acea regiune a Egiptului care se găsește la sud de acest oraș. Și am luat ca prizonier pe un om: am intrat în apă — l-am prins lîngă oraș — și am trecut cu el apa, iar lucrul acesta a fost vestit regelui. Și iarăși am fost răsplătit cu aur.

Și orașul Avaris a fost cucerit, iar eu am făcut acolo următoarele prăzi: un bărbat și trei femei, în total deci patru capete. Și i-am dobîndit ca sclavi.

Orașul Saruhen⁵ a fost asediat timp de trei ani. Măria sa l-a cucerit, iar eu am făcut următoarea pradă: două femei și o mîină. Și am fost dăruit cu aurul vitejiei. Și am primit prada făcută.

Campania din Nubia a faraonului Amosis

După ce măria sa a învins triburile asiatice, a mers în susul Nilului spre partea de miazănoapte a Nubiei, pentru a nimici pe nomazii din Nubia. Și măria sa a făcut o baie de sînge în rîndurile lor. Eu am luat următoarea pradă: doi bărbați vii și trei mîini și din nou am fost răsplătit cu aur. Și am căpătat două sclave. Măria sa a plecat în josul Nilului, cu inima plină de bucurie, puternic și triumfător, deoarece supusese atît ținuturile din sud, cît și pe cele din nord.

Campania siriană a faraonului Tutmes I⁶

După aceea am plecat cu toții în Siria, ca să ne potolim setea de luptă în țări străine. Măria sa — să trăiască sănătos și nevătămat — a dat peste dușman pe cînd acesta își rînduia forțele de luptă. Și Măria sa a

făcut o baie de sînge printre dușmani... Eu am cucerit un car de luptă împreună cu cel care era într-însul; totul a fost predat mării sale și din nou am fost răsplătit cu aur.

Bătrînețea

Am îmbătrînit, sînt acum bătrîn, dar favorurile de care mă bucur au rămas aceleași ca și înainte... mă voi odihni în cavoul pe care mi l-am pregătit singur.

(după V. Struve, *Hrestomatia po istorii drevnego mira*, vol. I, Moscova, 1950)

- 1 Faraonul care a început luptele cu hicsoșii cam pe la 1 600 î.e.n. a fost tatăl lui Amosis I.
- 2 Amosis I (1584—1559 î.e.n.), care i-a alungat pe hicsoși și a unificat din nou Egiptul; întemeietorul dinastiei a XVIII-a.
- 3 Capitala hicsoșilor; se afla aproape de coastă.
- 4 Mîinile tăiate ale dușmanilor erau considerate semn al vitejiei celui ce le tăia.
- 5 În sudul Palestinei.
- 6 Al treilea faraon din dinastia a XVIII-a (1538—1525 î.e.n.).

6. Din campaniile lui Tutmes al III-lea

INSCRIPTIA ACEASTA, GĂSITĂ ÎN TEMPLUL DE LA CARNAC, DESCRIE PE LARG CAMPANIILE DIN ASIA ALE LUI TUTMES AL III-LEA, MARELE CUCE-
RITOR EGIPTEAN

Începutul campaniei

În anul al 23-lea (al domniei), în prima lună a verii, în ziua a patra, ziua încoronării, faraonul apărură în orașul zis „Poseziunea suveranului“, iar pe numele lui sirian, Gadiat¹. În anul al 23-lea, în prima lună, în ziua a cincea a ridicat tabăra din acest loc, pornind în triumf, cu mare putere și tărie, pentru a supune pe acel dușman blestemat² și pentru a lărgi hotarele Egiptului³, așa cum a poruncit tatăl său Amon-Ra..., iar la ora a șaptea, măriă sa a ajuns pe malurile Kinei, la sud de Megiddo⁴... Și majestatea sa a intrat în bătălie, cu carul său de luptă din electon⁵, înarmat cu armele-i de război... Aripa dinspre miazăzi a oștirii mării sale se afla lîngă colina de la sud de Kina. Aripa dinspre miazănoapte era rînduită la nord-vest de Megiddo, iar măriă sa se opri se la mijloc, între cele două aripi... Aflîndu-se în fruntea armatei, măriă sa a obținut superioritatea, iar dușmanii, cînd au văzut aceasta, au început să fugă înfricoșați și în neorînduială către Megiddo. Și-au părăsit caii și carele de luptă făcute din aur și argint; au ajuns

în oraş, trebuind să fie ridicaţi pe ziduri, căci locuitorii se închiseseră înăuntru şi a trebuit să le coboare veşminte de care s-au agăţat fugarii şi astfel au putut fi traşi în sus şi aduşi în cetate. Şi dacă armata mării sale n-ar fi fost cu gândul numai la prăzile pe care le luau de la duşmani, fără îndoială că ar fi cucerit cetatea Megiddo, chiar atunci când blestemaţii de duşmani din Cadeş şi din Megiddo erau traşi şi ridicaţi pe ziduri în mare grabă şi în neorînduială, căci frica de măriă sa le pătrunsese în oase, iar braţele lor erau cu totul lipsite de vlagă; şarpele Ureus pusese stăpînire pe ei.

Li s-au luat caii, carele lor de luptă din aur şi din argint au devenit prada noastră, iar războinicii lor zăceau ca peştii pe marginea unui lac, în timp ce armata mării sale le număra bunurile. Cortul împodobit cu argint al duşmanului aceuia nemernic a fost luat ca pradă... Şi întreaga armată nu mai putea de bucurie şi lăuda pe Amon pentru izbînda pe care i-o dăruise fiului său în ziua aceea. Toţi îi lăudau măreţia şi biruinţa. Apoi s-a adus prada luată, care se compunea din mîini, robi, cai, care de luptă din aur şi argint... Măriă sa a dat următoarea poruncă armatei sale: „Cuceriţi, cuceriţi, războinicii mei viteji! Din porunca lui Re⁶, toţi străinii se găsesc astăzi în oraşul acesta şi, dacă astăzi cucerim cetatea Megiddo, e ca şi cum am fi cucerit o mie de oraşe, fiindcă principii tuturor ţărilor se află strînşi laolaltă în acest oraş. Cuceriţi cu inimă neînfricăată, cuceriţi cu inimă neînfricăată!“ Şi tot ce a întreprins măriă sa împotriva oraşului aceuia, împotriva blestematului de duşman şi a oştirii sale, totul a fost scris... [totul] s-a însemnat pe un sul de piele în templul lui Amon...

Predarea oraşului Megiddo

Şi iată principii acelei ţări au venit tîrîndu-se pe burtă să sărute pămîntul, copleşiţi de puterea mării sale, şi au venit să ne ceară îngăduinţa de a trage pe nas aerul trebuincios pentru răsufare, copleşiţi de puterea cea mare a mării sale... Copleşiţi de puterea mării sale, toţi principii i-au adus daruri: aur, argint, lazulit⁷, malahit⁸, şi au mai adus şi grîne, vin, vite şi animale mici pentru armata mării sale.

Daniile oraşului Megiddo

Lista prăzilor pe care armata mării sale le-a luat din Megiddo: 340 de prizonieri; 83 de mîini; 2 041 de cai; 191 de mînji; 6 armăsari; un car de luptă al duşmanului aceuia, bătut în aur şi cu oişte de aur; un car de luptă frumos al prinţului din Megiddo, bătut în aur; 892 de care de luptă aparţinînd armatei sale nemernice; în total, 924 de care de luptă; nişte zale frumoase de bronz ale duşmanului aceuia şi nişte zale frumoase de bronz ale prinţului din Megiddo, 200 de zale de

piele aparținând armatei aceleia nemernice; 502 arcuri, 7 prăjini de cort din lemn de măr, bătute în argint; ca vite, armata mării sale a luat următoarele prăzi: ... 387 de animale diferite; 1 929 de vite mari; 2 000 de capre, 20 500 de oi...

(după V. Struve, *Hrestomatiia po istorii drevnego mira*, vol. I, Moscova, 1950)

- 1 Gaza, în sudul Palestinei.
- 2 „Principele din Cadeș“, un oraș important din nordul Siriei; în repetate rânduri egiptenii au avut de furcă cu această cetate, care se împotriva expansiunii lor.
- 3 Se vede de aici, tot mai pregnant, funcția externă de cotropire a statului sclavagist egiptean.
- 4 Oraș din nordul Palestinei.
- 5 Amestec de aur și argint, cam în proporție de trei la unu.
- 6 Inițial, zeul suprem al Egiptului de Jos, apoi zeul războiului.
- 7 Mineral rar de culoare albastră, folosit la confecționarea unor obiecte de artă.
- 8 Mineral de culoare verde, întrebuințat la confecționarea obiectelor decorative.

7. Tratatul dintre Ramses al II-lea și regele hitiților

DUPĂ 15 ANI DE RĂZBOAIE, AMBELE PĂRȚI FIIND EPUIZATE, S-A ÎNCHEIAT UN TRATAT DE ALIANȚĂ ÎNTRE EGIPTENI ȘI HITIȚI, ÎNTĂRIT ȘI PRINTR-O CĂSĂTORIE DINASTICĂ ÎNTRE RAMSES AL II-LEA ȘI O PRINCIPESĂ HITITĂ. ESTE CEL MAI VECHI TRATAT INTERNAȚIONAL PĂSTRAT DIN LUMEA ANTICĂ (1296 î. E. N.).

Părțile contractante

Tratatul dintre marele principe al hitiților, Hattușili cel puternic, fiul lui Murșili cel puternic, marele principe al hitiților, fiul fiului lui Suppiluluma cel puternic, marele principe al hitiților și User-Maat-Re cel puternic, marele suveran al Egiptului, fiul lui Men-Maat Re¹ cel puternic, marele suveran al Egiptului, fiul fiului lui Men-Pehti-Re² cel puternic, marele suveran al Egiptului, a fost scris pe o tăbliță de argint: un tratat bun de pace și de înfrățire, care statornicește pacea pe vecie.

Relațiile anterioare între cele două țări

În privința relațiilor dintre marele suveran al Egiptului și marele principe al hitiților, zeul, chiar de la început, de totdeauna, n-a îngăduit să existe dușmănie între ei. Și aceasta pe temeiul unui tratat.

Totuși, pe vremea lui Muvatalli, marele principe al hitiților și frațele meu, s-au dus lupte împotriva marelui suveran al Egiptului (Ramses-Meriamon). Acum însă, începînd de astăzi, Hattuşili, marele principe al hitiților, a încheiat un tratat pentru a restabili relațiile dintre Egipt și țara hitiților, relații statornicite de Re și Sutech³, spre a nu se mai îngădui niciodată în viitor ivirea vreunei dușmăanii între aceste țări.

Renunțarea la noi cuceriri

Marele principe al hitiților să nu încalce niciodată Egiptul pentru a lua ceva de acolo, în vecii vecilor. User-Maat-Re Setep-En-Re, marele suveran al Egiptului, să nu încalce niciodată țara hitiților, pentru a lua ceva din ea.

Obligația lui Hattuşili de a respecta tratatele anterioare

În ceea ce privește tratatul mai vechi, din vremea lui Suppiluluma, marele principe al hitiților, și tratatul mai vechi din vremea lui Muvatalli, marele principe al hitiților, tatăl meu, le voi respecta pe amîndouă.

Obligația lui Ramses al II-lea de a respecta tratatul actual

Ramses-Meriamon, marele suveran al Egiptului, va respecta înțelegerea pe care o încheie astăzi cu noi. O vom respecta și noi și vom face întru totul așa ca pe vremuri.

Ajutor reciproc împotriva dușmanilor externi și a răsculaților

Dacă un alt dușman pornește împotriva țărilor lui User-Maat-Re Setep-En-Re, marele suveran al Egiptului, iar acesta trimite la marele principe al hitiților și spune: „Vină-mi în ajutor împotriva aceluia!” atunci, marele principe al hitiților să vină și să nimicească pe dușman.

Dacă însă marele principe al hitiților nu dorește să vină el însuși, atunci să trimită oștile și carele sale de luptă și să-l nimicească pe dușman.

Sau dacă Ramses-Meriamon se mînie pe supușii săi, iar aceștia îl supără din nou și el vrea să-i nimicească, marele principe al hitiților să facă la fel și să nimicească pe toți cei ce s-au răsculat.

(după Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*, Princeton, 1950).

- 1 Seti I.
- 2 Ramses I.
- 3 Inițial era numele stîlcit al zeului egiptean Set. Apoi a început să desemneze pe orice zeu străin, în cazul de față hitit.

8. Posesiunile templelor

TEXTUL ACESTA ESTE DE O MARE ÎNSEMNĂTATE PENTRU ISTORIA ECONOMICĂ A EGIPTULUI DE LA SFÎRȘITUL NOULUI IMPERIU TEBAN, DIN TIMPUL DINASTIEI A XX-A. RAMSES AL IV-LEA, CĂUTÎND SĂ-ȘI ASIGURE CONCURSUL PREOȚILOR ÎMPOTRIVA UCIGAȘILOR TATĂLUI SĂU, RAMSES AL III-LEA, REÎNNOIEȘTE TOATE DANIILE FĂCUTE DE FARAONII ANTERIORI ȘI, CU ACEST PRILEJ, FACE UN INVENTAR EXACT AL TUTUROR POSESIUNILOR TEMPLELOR. DIN CELE CÎTEVA FRAGMENTE REPRODUSE AICI SE VEDE LIMPEDE URIAȘA PUTERE ECONOMICĂ PE CARE O DOBÎNDISERĂ TEMPLELE, CEEA CE EXPLICĂ DE CE — UN SECOL MAI TÎRZIU — MARELE PREOT HERIHOR VA PUNE MÎNA PE DOMNIE, PRIN DETRONAREA DINASTIEI RAMSESILOR.

Inventarul bunurilor, vitelor, grădinilor, ogoarelor, corăbiilor, șantierelor navale, orașelor pe care faraonul — trăiască el sănătos și nevătămat! — le-a dat în proprietatea lăcașului strălucitului său tată, Amon-Ra, regele zeilor, lui Mut¹ și lui Chon² și tuturor zeilor din Teba, în vecii vecilor.

Sclavii templelor

„Lăcașul regelui Egiptului de Sus și de Jos, User-Maat-Re-Meriamon din casa lui Amon³“, la miazăzi și la miazănoapte, aflat sub oblăduirea mai marilor peste templele acestei case, împreună cu toate posesiunile lui — 62 628 de capete. „Lăcașul lui User-Maat-Re-Meriamon din casa lui Amon“⁴, la miazăzi și miazănoapte sub supravegherea mai marilor țării, împreună cu toate posesiunile sale — 970 de capete. „Lăcașul lui Ramses-Heca-Iunu din casa lui Amon“⁵, la miazăzi și miazănoapte sub supravegherea mai marilor țării, împreună cu toate posesiunile sale — 2 623 de capete... Cireada lui Ramses-Heca-Iunu din casa lui Amon, la fluviul cel mare — 1 867 de capete...

Sirienii și nubienii prinși de mânia sa și dăruți casei lui Amon, regele zeilor, casei lui Mut și casei lui Chon — 2 607 de capete. Arcașii lui User-Maat-Re-Meriamon, care și-a făcut un templu minunat în casa lui Amon, oameni colonizați pentru muncă și dăruți acestei case — 770...

Statui, icoane și tablouri, pe care le îngrijesc dregătorii, stegarii și funcționarii, oameni ai țării pe care faraonul i-a dat casei lui Amon, regele zeilor, ca aceștia să le apere și să le păzească în vecii vecilor: la 2 756 de zei face 5 164 de capete. În total, 86 496 de capete.

Boi și alte vite — 421 362; grădini și crânguri — 433; ogoare — 864 168 și o pătrime de aruri⁶; corăbii mari și mici — 83; șantiere din cedru și salcîm⁷ — 46; orașe în Egipt — 56; orașe în Siria și Cuș⁸ — 9. În total, 65 de orașe.

(după V. Struve, *Hrestomatia po istorii drevnego mira*, vol. I, Moscova, 1950)

- 1 Zeița protectoare a Tebei; trecea drept soția lui Amon.
- 2 Fiul lui Amon.
- 3 Marele templu de la Medinet-Habu, din Teba.
- 4 Micul templu de la Carnac, Teba.
- 5 Templul de la Luxor, Teba.
- 6 Unitate de suprafață — 2 735 m².
- 7 E vorba de inventarul lemnos al șantierelor.
- 8 Adică Nubia; deci e vorba de orașe din teritoriile cucerite în afara Egiptului propriu-zis.

Mesopotamia

1. Condițiile naturale ale Mesopotamiei

DATELE LUI HERODOT DESPRE SISTEMUL DE IRIGAȚIE DEZVOLTAT CORRESPUND REALITĂȚII; PÎNĂ LA INVAZIA MONGOLĂ DIN SECOLUL AL XIII-LEA E.N., MESOPOTAMIA A FOST O REGIUNE ÎNFLORITOARE. ÎN SCHIMB, FERTILITATEA SOLULUI ȘI DIMENSIUNEA DIFERITELOR PLANTE AU FOST VĂDIT EXAGERATE DE AUTORUL GREC.

Ținutul asirienilor are parte de ploaie puțină. Această cantitate mică de apă ajută doar ca grîul să prindă rădăcini. O dată răsărit, grîul crește datorită apei din fluviu, care, udîndu-l, face holda să rodească.

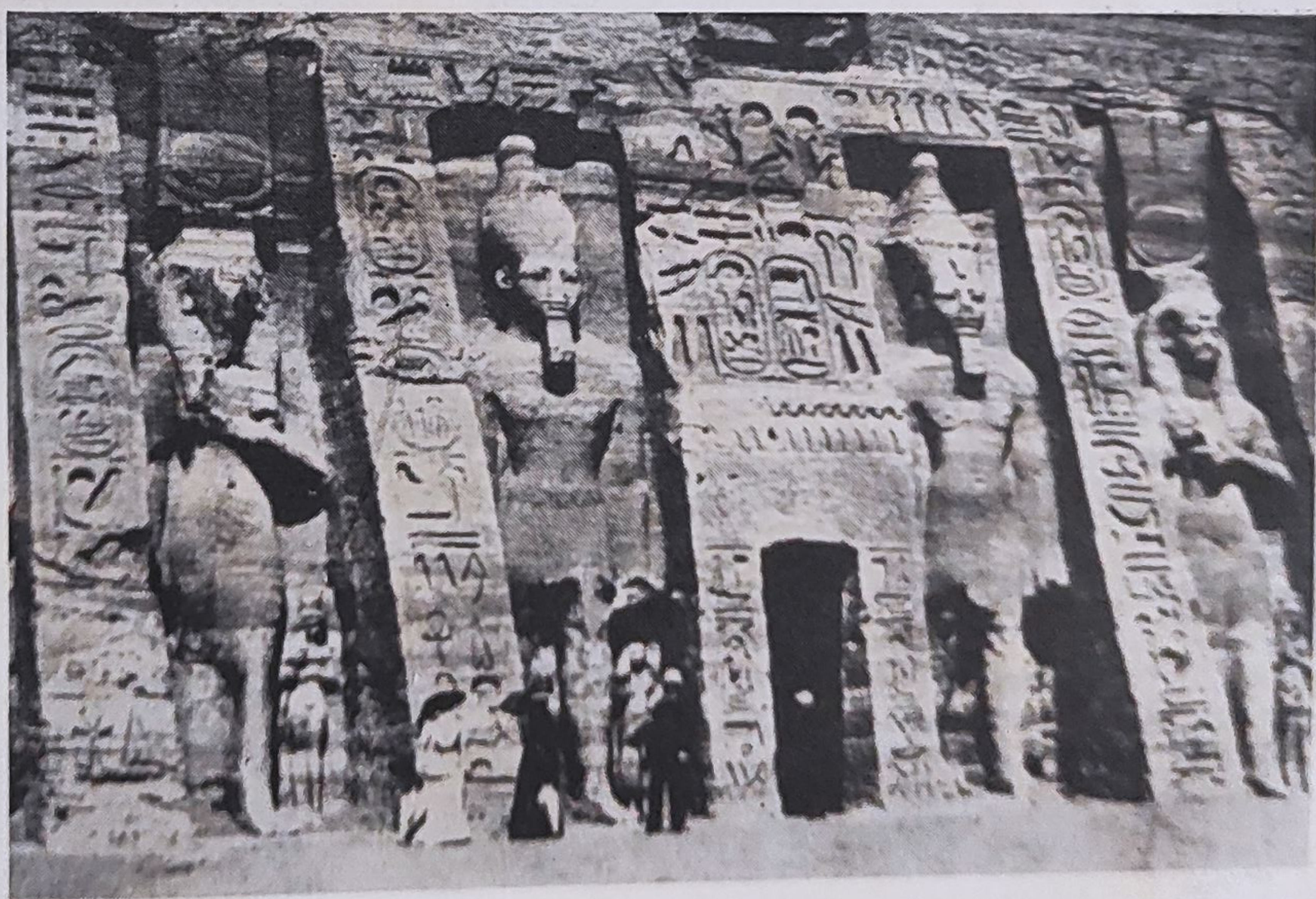
Lucrurile nu se petrec la fel ca în Egipt, unde fluviul se revarsă el însuși pe cîmpuri. Irigația însă o face omul, cu ajutorul unor cum-pene¹, căci întregul ținut al Babiloniei, ca și Egiptul, este străbătut de canale. Pe cel mai mare dintre aceste canale, îndreptat spre miazăzi, pot naviga corăbii; pornind de la Euftrat, el ajunge la un alt fluviu, Tigrlul, pe ale cărui maluri a fost clădită cetatea Ninivei.

Dintre toate țările pe care le cunoaștem, acest ținut este cu mult mai roditor în ce privește plantele zeiței Demeter², căci aici oamenii nici măcar nu încearcă să cultive arbori ca smochinul, vița de vie³, măslinul. Dar cerealele cresc minunat aici și într-o atît de mare măsură, încît la un bob rodesc cel puțin două sute și, cînd este o recoltă îmbel-șugată, se ajunge pînă la trei sute.

Aici, frunzele grîului și ale orzului ușor ajung să aibă o lățime de patru degete. Cu toate că aș putea s-o fac, nu voi aminti de mărimea meiului și a susanului, înalți ca niște arbuști, căci îmi dau bine seama

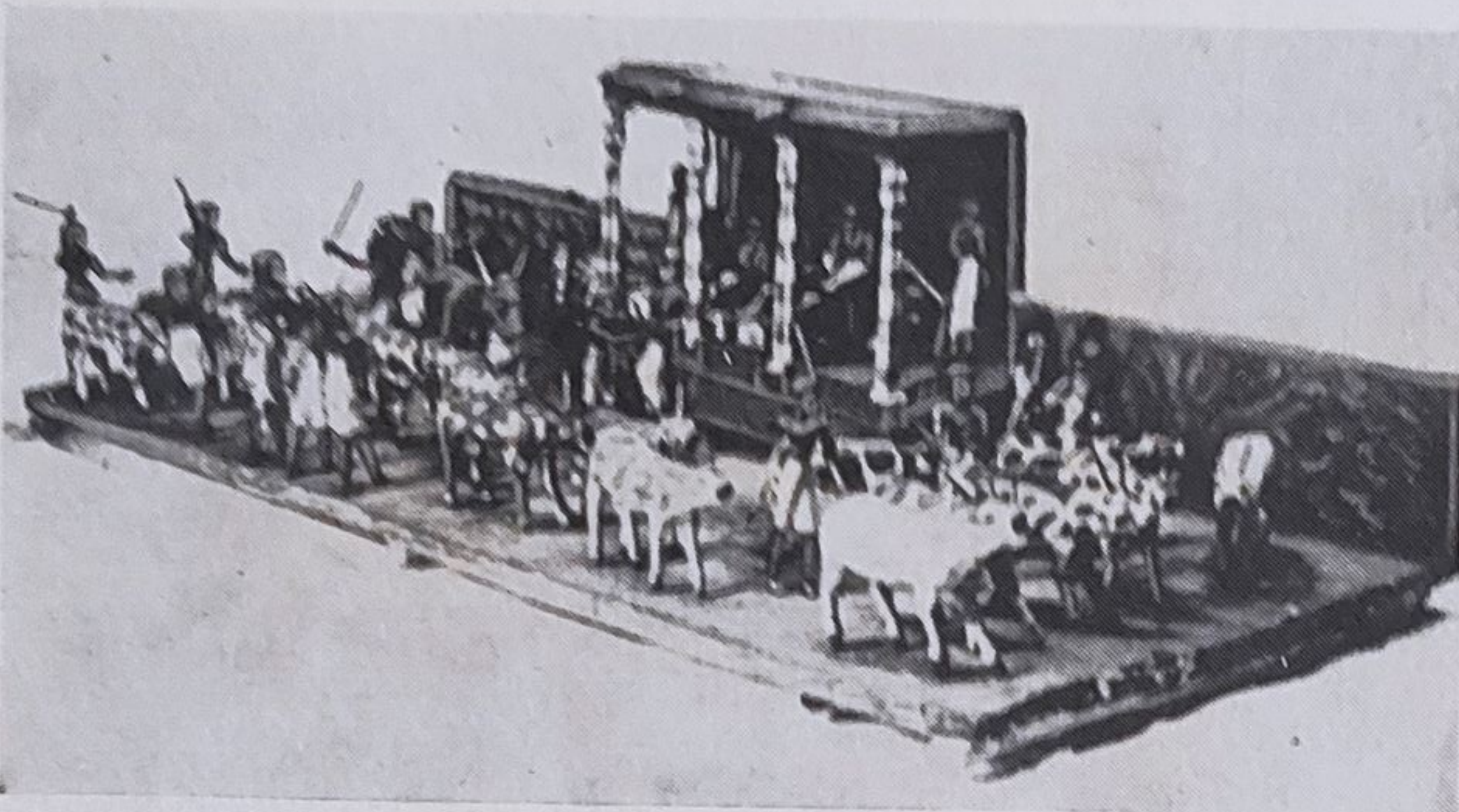
SFINXUL, SĂPAT ÎN STÎNCĂ, DE LA GHISEH
(MILENIUL, III Î. E. N.).

FAȚADA MĂREȚULUI TEMPLU, SĂPAT ÎN STÎNCĂ, DE LA ABU-SIMBEL (NUBIA). CELLE
PATRU STATUI CARE FLANCHEAZĂ INTRAREA ÎL REPREZINTĂ PE RAM-
SES II (1317-1251 Î. E. N.). INTERIORUL ACESTUI TEMPLU RUPESTRU ESTE
SPAȚIOS ȘI SOMPTUOS DECORAT; CUPRINDE DOUĂ SĂLI CU COLOANE
UN SANCTUAR ȘI UNSPREZECE CAMERE

PRIZONIERI ÎNGENUN-
CHIAȚI, SCENĂ PICTATĂ
PE SOCLUL UNUI TRON
DIN SEC. XIV Î. E. N.

A.

A. B. STATUETE FUNERARE
DE TERACOTĂ REPREZEN-
TÎND UN PROPRIETAR AGRI-
COL, INSPECTÎNDU-ȘI TUR-
MELE DE VITĂ ȘI O BARCĂ
DE TRANSPORT.

B.

RELIEF DIN PALATUL REGELUI ASSURBANIPAL,
DE LA NINIVE (SEC. VII Î. E. N.) REPREZENTÎND
PE REGE LA O VÎNĂTOARE DE LEI.

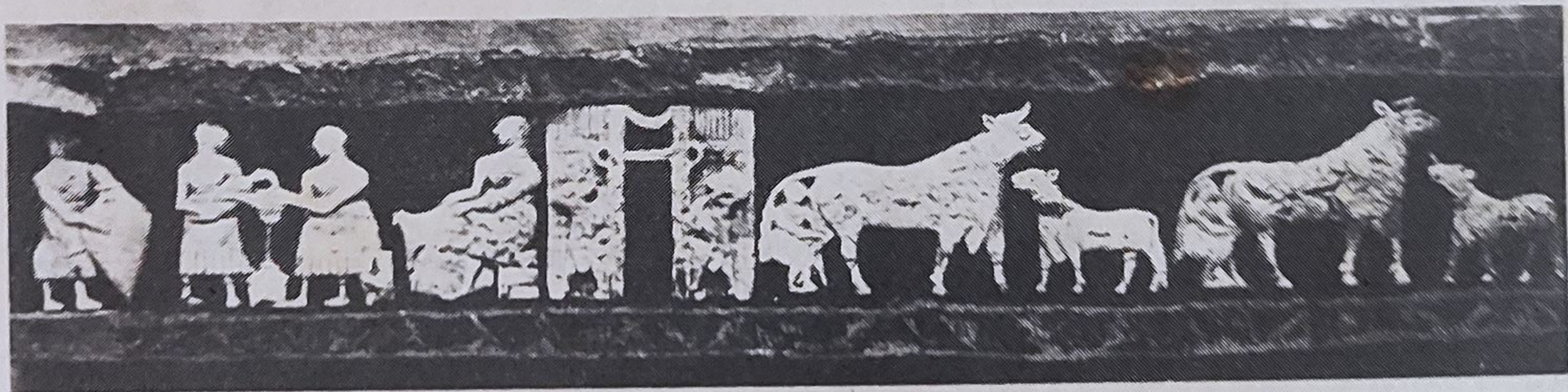
PORȚI DE INTRARE ALE CAPITALĂI
REGATULUI HITTIT (PLAN ȘI ÎNCER-
CARE DE RECONSTITUIRE).

MONUMENTUL, REGELUI SUMERIAN NARAM-SIN (CĂTRE 2800 Î. E. N.). REGELE ÎNVINGĂTOR ESTE REPREZENTAT ÎN COSTUMUL DE RĂZBOI, URMAT DE SOLDAȚII SĂI CARE POARTĂ STEAGURI ȘI SULIȚE.

FRIZĂ A SANCTUARULUI SUMERIAN DESCOPERIT LA TELL-EL-OBEID, REPREZENTÂND DIVERSELE ACTIVITĂȚI CARE SE DESFĂȘURAU ÎN CURTEA UNUI TEMPLU (CĂTRE 3000 Î. E. N.).

că oamenii care n-au călătorit în Babilonia au să primească cu neîncredere cele spuse aici despre grâne.

Babilonenii nu se folosesc de uleiul de măsline, ci scot ulei din susan⁴. În toată cîmpia lor, ei plantează curmale, care rodesc în cea mai mare parte⁵. Din fructul curmalului pregătesc pîine, vin și miere.

(Herodot, *Istori*, I, 193)

- 1 Acționate de animale, aceste instalații de pompare executau lucrările de irigare.
- 2 Grânele.
- 3 Deși în Mesopotamia cresc smochinii și vița de vie, acestea reprezintă totuși un lucru rar.
- 4 De aceeași calitate ca și cel de măsline.
- 5 Este o exagerare, fiindcă numai în sud se poate vorbi de așa ceva, pe cînd în nord curmalul este doar o plantă decorativă.

2. Reformele regelui Urucaghina

PE LA ANUL 2400 Î. E. N., URUCAGHINA, REGELE DIN LAGAȘ, A ÎNCERCAT SĂ RESTABILEASCĂ OBȘTEA SĂTEASCĂ ȘI SĂ ÎMBUNĂTĂȚEASCĂ SITUAȚIA-ȚĂRĂNIMII LIBERE. ÎNCERCAREA ACEASTA ÎNSĂ N-A REUȘIT, DEOARECE ARISTOCRAȚIA, CU CARE REGELE ERA ÎN LUPTĂ, L-A ÎNVINS ȘI L-A DETRONAT ÎN CELE DIN URMĂ. TEXTUL REPRODUS AICI ESTE UNA DIN PUȚINELE MĂRTURII EXPLICITE DESPRE FELUL CUM APARATUL DE STAT EXPLOATA MUNCA OAMENILOR LIBERI.

Din vechime, mai mare peste flotă era un supraveghetor al corăbiilor. Pentru măgari era un supraveghetor al păstorilor, iar pentru oi un supraveghetor al oierilor. Pentru mrejele de prins pește era un supraveghetor al pescarilor. Preoții trebuiau să predea impozitul administratorului hambarelor de grîu. Păstorii oilor, obligați să dea lînă, trebuiau să plătească o cantitate corespunzătoare de argint, dacă nu aveau oi albe cu lînă bună. Perceptorul impozitelor, mai marele preoților, mai marele depozitului de iarbă, mai marele celor care făceau bere, conducătorii oștenilor, aceștia toți trebuiau să plătească o cantitate corespunzătoare de argint în locul mieilor. Boii trebuiau să facă muncile pe ogoarele „patesi”-ului¹. Pe rodnicul ogor al zeilor, în grădinile de zarzavaturi, totul se făcea după dorința „patesi”-ului. El se folosea de măgarii și de vitele de muncă ale preoților. Secara preoților o căpătau ca răsplată oștenii „patesi”-ului. Preoții trebuiau să plătească drept impozit veșminte, frînghii, lucruri făcute din bronz, păr de capră și păsări. Preotul care era mai mare peste hambare putea să-și ia pomi și fructe din grădina unui simplu oștean...

A îndepărtat din flotă pe supraveghetorul corăbiilor. A îndepărtat de la măgari și de la oi pe supraveghetorul păstorilor, a îndepărtat de la mrejele cu pești pe supraveghetorul pescarilor. De la impozitul grînelor plătit de preoți l-a îndepărtat pe administratorul hambarelor de

grâu. L-a îndepărtat și pe supraveghetorul de la plățile în argint, care se făceau în locul oilor albe sau al mieilor. I-a îndepărtat pe supraveghetorii darurilor, pe care preoții trebuiau să le aducă în palatul „patesi”-ului.

De la granița de nord a teritoriului și pînă la mare n-au mai fost nici un fel de supraveghetori care să fie în același timp și judecători.

Preotul care era mai mare peste toate hambarele nu mai avea dreptul de a intra și de a ieși cînd voia în grădinile oștenilor. Dacă un oștean avea un măgar bun, iar supraveghetorul îi spunea: „Vreau să cumpăr acest măgar de la tine”, și dacă după aceea îl cumpăra într-adevăr, atunci oșteanul trebuia să-i spună: „Plătește-mi-l cu bani buni de argint”. Dacă nu se făcea vînzarea, supraveghetorul n-avea voie să-și descarce furia pe oștean. Cînd casa unui „om mare” se învecina cu aceea a unui oștean și „omul mare” îi spunea acestuia din urmă: „Vreau să-ți cumpăr casa”, și dacă apoi se ajungea într-adevăr la vînzare, oșteanul trebuia să-i spună „omului mare”: „Plătește-mi-o cu bani buni de argint”. Iar dacă vînzarea nu se făcea, „omul mare” n-avea voie să-și descarce furia asupra oșteanului. Urucaghina a dat legi orașelor și a eliberat pe cetățenii din Lagaș de primejdii, de înșelăciune, de furtul grînelor și al averilor, de omor și de spargerii. El a fixat pedepse pentru ca cel puternic să nu înșele pe orfani și văduve.

(după V. Struve, *Hrestomatia po istorii drevnego mira*, vol. I, Moscova, 1950)

- 1 Inițial mare preot și conducător ales („cel mai bătrîn”); devine cu timpul un despot local.

3. Descrierea Babilonului

BABILONUL A FOST UNUL DINTRE CELE MAI MARI ȘI FRUMOASE ORAȘE ALE ANTICHITĂȚII, MAI ALES ÎN TIMPUL IMPERIULUI CALDEEAN. DEȘI ORAȘUL DECADE DUPĂ CUCERIREA PERSANĂ, HERODOT, CARE L-A VIZITAT, A PUTUT SĂ-ȘI DEA SEAMA DE VECHEA LUI SPLENDOARE.

În Asiria sînt multe cetăți însemnate, dar cea mai vestită și cea mai puternică — unde, după nimicirea Ninivei¹, a fost capitala regatului — era Babilonul.

Iată felul în care este construit. Cetatea se înalță în mijlocul unei cîmpii întinse; este pătrată și fiecare dintre laturi are o sută și douăzeci de stadii. Întreg perimetrul ei este, prin urmare, de patru sute și optzeci de stadii².

Aceasta este mărimea orașului Babilon. Prin felul în care e construit întrece toate cetățile pe care le cunoaștem. Mai întii, în jurul Babilonului se află un șanț adînc și larg, plin cu apă; apoi, un zid lat de cincizeci de coți regali și înalt de două sute. Cotul regal³ este cu trei degete mai lung decît cotul obișnuit.

... Deasupra zidului acesta, pe margini, s-au făcut niște turnuri, așezate unul în fața celuilalt, cu câte o încăpere fiecare. Intervalul dintre aceste turnuri îngăduie trecerea pe acolo a unui car cu patru cai, care poate face astfel ocolul cetății. Întreg zidul are o sută de porți, toate de aramă; la fel sînt ușorii și pragurile de sus.

Iată cum e construit zidul Babilonului. Orașul este împărțit în două părți, fiind străbătut pe la mijloc de un fluviu care se numește Euftrat. El curge din ținutul armenilor; este mare, adînc și repede; se varsă în Marea Roșie⁴.

Din ambele părți, extremitățile zidului ajung pînă la fluviu formînd un unghi. De acolo pornesc înainte, de-a lungul malurilor fluviului, două ziduri făcute din cărămidă arsă, netencuite.

Orașul însuși este plin de case cu trei și cu patru caturi. Îl străbat străzi drepte, mai ales cele transversale, care duc spre fluviu. La capătul tuturor acestor străzi se aflau, în zidul care mărginea fluviul, niște porți mici — tot atîtea la număr cîte erau și străzile. Aceste porți, făcute tot din aramă, duceau pe malul fluviului.

... În fiecare din cele două cartiere ale orașului se afla — la mijloc — câte o construcție întărită: într-un cartier era palatul regelui (într-o incintă mare și puternică), în celălalt, templul cu porți de aramă al lui Zeus — Belos⁵, templu care mai dăinuiește și în vremurile noastre. El formează un pătrat, fiecare latură avînd două stadii.

În mijlocul sanctuarului a fost construit un turn cu ziduri groase, cu laturile de un stadiu. Deasupra turnului acesta se înalță un alt turn, iar pe acesta un altul, și așa ajung să fie opt turnuri.

În jurul tuturor acestor turnuri s-a construit — în exterior — o scară în spirală, pe unde se poate urca. Pe la mijloc există un loc de făcut popas și sînt bănci, pentru ca oamenii care urcă să se odihnească așezîndu-se aici.

În ultimul turn se află o capelă încăpătoare și în ea un pat mare, împodobit cu așternuturi frumoase; alături de pat se află o masă de aur. În locul acesta nu se înalță statuia nici unui zeu...

În templul din Babilon se mai află — jos — și o altă capelă, cu o statuie mare a lui Zeus șezînd. Ea este din aur. Iar alături găsim o masă mare, tot din aur. Piedestalul statuii și al tronului lui Zeus sînt și ele din aur.

În vremea lui Cyrus, mai era în sanctuarul acesta o statuie înaltă de doisprezece coți, din aur masiv. Eu unul nu am văzut-o. Spun aici ceea ce povestesc caldeii...⁶

(Herodot, Istorii, I, 178—183)

- 1 În anul 612 î.e.n., de către armatele Babilonului și ale mezilor.
- 2 Un stadiu = 184,97 m; deci, fiecare latură avea cam 22 de km.
- 3 Un cot regal = 55,5 cm.
- 4 După cum se vede, Herodot face o confuzie.
- 5 Zeul Baal.
- 6 Preoții zeului.

4. Codicele lui Hammurapi

ACEST CODICE PROVINE DE LA HAMMURAPI, AL ȘASELEA REGE DIN PRIMA DINASTIE BABILONEANĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA Î. E. N., CÎND PRIMUL STAT BABILONEAN AJUNSESE LA APOGEU. EL, CUPRINDE 282 DE PARAGRAFE, FIIND CEL MAI VECHI CODICE DE LEGI PĂSTRAT INTEGRAL. INFORMAȚIILE PE CARE LE CONȚINE NE PERMIT SĂ CUNOAȘTEM TRĂSĂTURILE IMPORTANTE ȘI CARACTERISTICE ALE VECHII SOCIETĂȚI BABILONENE. DE ACEEA ESTE UNUL DINTRE CELE MAI IMPORTANTE IZVOARE ALE ISTORIEI ORIENTALE.

Sclavii

15. Dacă cineva îngăduie ca un sclav al palatului, o sclavă a palatului, un sclav al unui mușkenum¹ sau o sclavă a unei mușkenum să iasă pe poarta orașului, acela să moară.

16. Dacă cineva ascunde în casa lui pe un sclav sau sclavă a palatului sau a unui mușkenum și nu-i scoate afară din casă pe acești sclavi fugari, atunci cînd crainicul face strigările, să moară stăpînul acelei case.

17. Dacă cineva pune mîna pe un sclav sau o sclavă care au fugit de la stăpînul lor și-i aduce înapoi, stăpînul sclavului să-i dea omului aceluia 2 sicli² de argint.

18. Dacă sclavul acela nu spune cine-i stăpînul, să fie dus la palat, să se facă o cercetare și să fie înapoiat stăpînului său.

19. Dacă omul însă ține pe acel sclav în casa sa și sclavul este apoi găsit în această casă, omul respectiv să moară.

20. Dacă un sclav a fugit din mîna celui care l-a prins, acesta din urmă să jure în fața zeilor și va fi liber de orice răspundere față de stăpînul sclavului...

118. Dacă cineva, pentru o datorie contractată, își dă sclavul ca zălog creditorului său, acesta, după trecerea termenului de plată, poate să-l vîndă mai departe în schimbul unei cantități de argint, fără ca sclavul să poată fi cerut înapoi prin justiție...

175. Dacă un sclav al palatului sau un sclav al unui mușkenum a luat pe fiica unui om liber³ și aceasta a născut copii, stăpînul sclavului nu poate să aibă nici un fel de pretenții asupra copiilor și a femeii respective, pentru a-i face și pe aceștia sclavi.

176. Tot așa, dacă un sclav al palatului sau al unui mușkenum a luat pe fiica unui om liber, iar aceasta a venit în casa sclavului aducîndu-și zestrea părintească și el și-a făcut o casă a lui agonisind ceva avere, în caz că sclavul va muri, femeii să i se dea zestrea; ceea ce însă a dobîndit împreună cu bărbatul ei de cînd stau împreună trebuie să se împartă în două părți, jumătate revenind stăpînului sclavului, jumătate femeii respective pentru copiii ei. Dacă femeia n-a avut nici un fel de zestre, atunci tot ce a dobîndit împreună cu bărbatul ei să se împartă în două, jumătate primind stăpînul sclavului, iar cealaltă jumătate primind femeia pentru copiii ei...

205. Dacă un sclav dă o palmă fiului unui om liber, să i se taie urechea...

278. Dacă cineva a cumpărat un sclav sau o sclavă și n-a trecut încă o lună de atunci, iar aceștia s-au îmbolnăvit de boala benuum⁴, atunci cumpărătorul să-l înapoleze pe sclav vânzătorului, iar lui să i se înapoleze banii pe care i-a plătit.

282. Dacă un sclav îi spune stăpînului său: „Tu nu ești stăpînul meu”, acesta să dovedească că e vorba totuși de sclavul său și, apoi, să-i taie sclavului urechea⁵.

Situația debitorului⁶

48. Dacă cineva a contractat o datorie pentru care plătește dobîndă, iar Adad⁷ îi inundă cîmpul, inundațiile îi mătură recolta sau dacă nu se fac de loc bucate din cauza secetei, atunci acela nu trebuie să-i înapoleze creditorului său grîne; el poate să-și schimbe tăblița și nu trebuie să plătească dobînda în anul acela.

116. Dacă un datornic care se află ca zălog în casa creditorului său moare de pe urma bătailor sau a muncii la care a fost supus, stăpînul debitorului să facă dovada acestui lucru; dacă este vorba de fiul unui om liber, atunci să moară fiul creditorului, iar dacă e vorba de sclavul unui om, atunci creditorul trebuie să plătească 1/3 de mină de argint⁸ și pierde în același timp tot ce a dat ca împrumut...

117. Dacă cineva își vinde, din pricina datoriilor, soția, pe fiul sau fiica sa în schimbul unei sume de argint sau îi dă ca zălog creditorului său, ei trebuie să slujească doar timp de trei ani în casa cumpărătorului sau a creditorului lor; în anul al patrulea trebuie să fie eliberați.

Delicte

21. Dacă cineva face o gaură⁹ în zidul unei case, să moară și să fie îngropat lîngă gaura respectivă.

22. Dacă cineva săvîrșește o tîlhărie și este prins, să moară.

23. Dacă făptașul n-a fost prins, omul care a fost jefuit să declare în fața zeului tot ce a pierdut, iar comunitatea și „rabianum“-ul¹⁰ pe teritoriul căruia s-a produs jaful să înlocuiască cele pierdute.

24. Dacă în această împrejurare s-a pierdut o viață omenească, comunitatea și „rabianum“-ul să plătească o mină de argint.

196. Dacă un om liber scoate ochiul fiului unui alt om liber, să i se scoată lui ochiul¹¹.

197. Dacă rupe osul unui om liber, să i se rupă lui osul.

198. Dacă distruge ochiul unui mușkenum sau îi rupe un os, să plătească o mină de argint.

215. Dacă un medic a făcut o intervenție chirurgicală însemnată cu un cuțit de bronz și îl vindecă pe cel bolnav sau dacă îi taie arcada și-i vindecă ochiul, să primească zece sicile de argint pentru aceasta.

218. Dacă un medic a făcut unui om o intervenție chirurgicală cu un cuțit de bronz și a provocat moartea omului sau dacă i-a tăiat arcada cu cuțitul de bronz și a distrus ochiul omului, să i se taie mîna.

229. Dacă un arhitect a construit o casă, iar opera lui n-a fost trainică, astfel încît casa pe care a construit-o s-a dărîmat provocînd moartea stăpînului casei, arhitectul acela să fie omorît.

230. Dacă dărîmarea casei a produs moartea fiului stăpînului acelei case, să fie omorît fiul¹² arhitectului.

231. Dacă a provocat moartea unui sclav al stăpînului casei, acestuia să-i dea un sclav¹³ în loc.

Norme de drept comercial

100. Dacă un negustor i-a dat unui agent comercial argint pentru a efectua tranzacții comerciale, trimițîndu-l în acest scop în diferite locuri, iar respectivul agent a dobîndit un cîștig pe unde a fost, atunci trebuie să însemne dobînda obținută de la banii întrebuițați și să se socotească cu negustorul după ce a făcut numărătoarea zilelor.

101. Dacă însă n-a obținut nici un cîștig pe unde a fost, atunci trebuie să înapoieze îndoitul sumei pe care a primit-o de la negustor.

102. Dacă un negustor împrumută unui agent comercial bani fără dobîndă, iar acesta suferă pierderi pe unde a fost, atunci trebuie să înapoieze doar suma împrumutată...

104. Dacă un negustor îi încredințează spre vînzare unui agent comercial grîne, lînă, untdelemn sau alte bunuri, atunci acesta trebuie să treacă la catastif suma de bani obținută și s-o dea negustorului, care îi va da o tăbliță de primire pentru aceasta.

105. Dacă însă agentul comercial nu a fost grijuliu și n-a luat o tăbliță sigilată pentru banii pe care i-a dat negustorului, suma de bani pentru care nu există o tăbliță sigilată nu se va scădea din datoria agentului.

Întreținerea lucrărilor de irigație comune

53. Dacă cineva este neglijent și nu întărește bine digul de pe ogorul său și dacă din această cauză digul se rupe și ogorul este inundat, omul din vina căruia s-a rupt digul trebuie să dea grînele care s-au stricat din cauza lui.

54. Dacă însă nu poate să dea grînele, atunci să fie vîndut împreună cu lucrurile sale, iar banii rezultați din vînzare să fie împărțiți între cei ale căror grîne au fost distruse de apă.

(după J. Klima, *Prawa Hammurabiego*, Warszawa, 1957)

- 1 Om liber care nu se bucura însă de drepturi depline; din categoria aceasta făceau parte, între alții, populațiile din regiunile cucerite, ca, de pildă, cele din Sumer. Termenul de mușkenum se poate traduce prin „supus” (cucerit).
- 2 Un siclu avea cam 8,4 g.
- 3 Este o excepție și denotă o situație privilegiată; în general, sclavii nu se puteau însura cu femei libere.
- 4 Probabil epilepsie.
- 5 La sclavi nu se aplică decât o singură pedeapsă: tăierea urechii. La ei nu-și găsește aplicare legea talionului, deoarece orice invaliditate l-ar fi făcut inapți pentru muncă.
- 6 Legiuitorul a căutat să apere interesele masei de oameni liberi, dar săraci, și să îmbunătățească situația grea în care ajungeau foarte mulți dintre ei din cauza datoriilor. Această tendință de îmbunătățire a situației lor se explică prin faptul că ei formau baza puterii militare a Babilonului.
- 7 Zeul tunetelor, al fulgerelor, al ploilor și al inundațiilor.
- 8 O mină avea cam 500 g (60 de sicli).
- 9 Forma obișnuită a furtului prin efracție în țările Orientului.
- 10 Conducătorul comunității locale.
- 11 În cele ce urmează se vede că norma generală de drept în materie de delikte era așa-numita lege a talionului. Principiul acesta arhaic mai persistă în legislația lui Hamurapi, deși nu îl mai întâlnim în culegeri de legi mai vechi cu câteva secole.
- 12 Este tot o rămășiță din perioada comunității gentilice, când toată ginta răspunderea solidar de delictele fiecăruia dintre membrii ei.
- 13 Fiind vorba de un „obiect” de o anumită valoare, acesta trebuie doar înlocuit.

5. Din legislația asiriană

ACEASTĂ CULEGERE, FĂRĂ A FI UN CODICE PROPRIU-ZIS, FORMEAZĂ TOTUȘI UN TOT ÎNCHEGAT. EA DATEAZĂ DIN A DOUA JUMĂTATE A MILeniULUI AL DOILEA î. E. N. SE CARACTERIZEAZĂ PRINTR-O SEVERITATE NEOBIȘNUITĂ, ÎN COMPARAȚIE CU CODICELE LUI HAMMURAPI. ASTFEL, DEBITORUL ȘI FEMEIA DUPĂ CĂSĂTORIE SÎNT CU TOTUL LIPSITI DE DREPTURI.

Tăblița A

4. Dacă un sclav sau o sclavă a primit ceva din mîna soției vreunui om, să i se taie respectivului sclav nasul și urechile, iar lucrul furat să fie dat înapoi. Omul să-i taie urechile femeii sale. Dacă și-a iertat însă soția și nu-i taie urechile, atunci nu trebuie să-i taie nici sclavului nasul și urechile, iar lucrul furat nu trebuie restituit.

37. Cînd un bărbat se hotărăște să-și părăsească soția, poate să-i dea ceva, dacă vrea; dacă însă nu vrea, nu trebuie să-i dea nimic și ea trebuie să plece cu mîna goală.

39. În afară de pedepsele enumerate în această tăbliță, bărbatul poate să-și bată soția, s-o tragă de păr, să-i rănească urechile și să i le străpungă. Pentru toate acestea el nu are nici o răspundere.

44. Dacă un asirian sau o asiriană trăiește în casa unui om care îi va fi luat ca zălog pentru întreaga sumă de plată, atunci acesta are voie să-i bată, să-i tragă de păr, să le rănească urechile și să le străpungă.

Tăblița B

1. Dacă mai mulți frați moștenesc casa părintelui lor, fiul mai mare să ia două părți, iar frații săi să aleagă la rînd, unul după altul. Fratele mai tînăr să facă împărțirea ogorului și a tuturor produselor; fratele cel mai mare să-și aleagă o parte, iar pentru cealaltă parte să tragă la sorți cu frații săi.

2. Dacă unul dintre frații care n-au împărțit încă moștenirea să-vîrșește un omor, făptașul să fie predat stăpînului¹ celui mort; acest stăpîn poate să-l omoare dacă vrea sau poate să-l ierte și să-i ia moștenirea.

8. Dacă cineva a pus stăpînire pe ogorul mare al vecinului său și dacă se face dovada contrarie acestui fapt prin jurămînt, cel care a luat pămîntul trebuie să dea înapoi cu o treime mai mult decît a luat; să i se smulgă un deget, să i se dea o sută de lovituri și să lucreze o lună de zile pentru rege.

10. Dacă cineva sapă o fîntînă sau ridică un dig pe un ogor care nu-i aparține, le pierde pe acestea. Să i se dea 30 de lovituri și să lucreze 20 de zile pentru rege.

13. Dacă cineva plantează o grădină, sapă o fîntînă, sădește legume sau pomi, toate pe un teren părăginit care nu-i aparține, le poate pierde pe toate acestea și stăpînul terenului poate să-i ia rodul muncii, dacă s-a făcut dovada contrarie printr-un jurămînt.

14. Dacă cineva împrumutează un teren părăginit care nu-i aparține și depozitează acolo cărămizi, trebuie să restituie tot terenul părăginit, mai dînd o treime de teren pe deasupra și pierde și cărămizile depozitate, în caz că i se dovedește vina printr-un jurămînt. El va primi și 50 de lovituri, trebuind să muncească o lună pentru rege.

17. Dacă e nevoie să se aducă apă dintr-o fîntînă pentru nevoile agriculturii, stăpînii ogoarelor trebuie să se ajute unii pe alții; fiecare să-și lucreze partea și să și-o ude. Dacă însă ei nu se pot înțelege, atunci acela care e de acord să muncească să întrebe pe judecător, să ia un act de la el și să-și îndeplinească lucrările. El poate să ia apă și să-și ude ogorul; nimeni altul să nu-i ude ogorul.

(după Pritchard, *Ancient, Near Eastern Texts relating to the Old Testament*, Princeton, 1950).

1 Adică șeful familiei din care făcea parte persoana respectivă.

6. Cucerirea Babilonului de către perși

ÎN DOCUMENTUL, ACESTA, CARE ESTE UN FEL DE MANIFEST AL CUCERITORULUI, CIRUS CAUTĂ SĂ ARATE CĂ A INTRAT ÎN ORAȘ FĂRĂ LUPȚĂ, CA UN ELIBERATOR. ÎN REALITATE, CIRUS A ȘTIUT SĂ FOLOSEASCĂ TOATE NEMULȚUMIRILE CARE EXISTAU ÎN BABILON, CÎȘTIGÎND DE PARTEA SA PE PREOȚI, PE NEGUSTORII INFLUIENȚI ȘI PE EVREII EXILAȚI. ASTFEL, ORAȘUL A CĂZUT FĂRĂ LUPȚĂ.

Eu sînt Cyrus, regele universului, marele rege, puternicul, regele Babilonului, regele Sumerului și al Acadului, regele celor patru părți ale lumii, fiul lui Cambise, marele rege, rege al orașului Anșan¹, nepotul lui Cyrus², marele rege, al orașului Anșan, strănepotul lui Teispes, marele rege, rege al orașului Anșan, de totdeauna vlăstar regal, a cărui domnie este dorită, ca un lucru plăcut inimii lor, de către Bel³ și Nabu⁴, prietenii domniei sale.

Cînd am intrat pașnic în Babilon și cînd m-am așezat cu bucurie în palatul regilor, Marduc, marele stăpîn, a cîștigat pentru mine inimile generoase ale babilonenilor, iar eu am avut grijă zilnic de cultul lui. Armata mea cea numeroasă a intrat pașnic în Babilon. N-am îngăduit să se mai afle vreun dușman în întregul Sumer și Acad. Plin de bunăvoință, am avut grijă de treburile interne ale Babilonului și de sanctuarele sale, iar locuitorii Babilonului... au fost eliberați de un jug nedrept. Le-am reclădit lăcașurile lor distruse și le-am alungat supărarea. Marduc, marele stăpîn, s-a bucurat de faptele mele bune și, plin de bunăvoință, mi-a dat binecuvîntarea sa, mie, lui Cyrus, regelui care îl cinstește, și lui Cambise, fiului meu celui bun, și întregii mele oștiri, iar noi l-am cinstit din toată inima și cu toată bucuria pe zeul acesta mare. Toți regii care trăiesc în palatele tuturor țărilor de la Marea de Sus pînă la Marea de Jos⁵..., regii din țara de apus și cei care trăiesc în corturi, toți și-au adus tributul lor greu și mi-au sărutat picioarele la Babilon. De la ... pînă la Asur și Suza⁶... Deși împreună cu teritoriul țării Gutium⁷... și zeii din Sumer și Acad, pe care Nabu-naid îi adusesese⁸ la Babilon, spre furia stăpînului zeilor, pe aceștia i-am lăsat să se întoarcă înapoi la sanctuarele lor, „la porunca lui Marduc, marele stăpîn, într-o locuință plăcută inimii lor. Toți zeii care au fost aduși înapoi de către mine în orașele templelor lor să se roage în fiecare zi pentru mine pe lîngă Bel și Nabu și să-i spună lui Marduc, stăpînului meu: „regele Cyrus, care te cinstește, și Cambise, fiul său...”

(după Weissbuch, *Die Keilinschriften der Achämeniden*. Leipzig, 1911).

1 Inițial, oraș din nordul Elamului, apoi folosit ca expresie arhaică pentru Persia.

3 — Crestomație de texte

- 2 Cyrus I, conducător al triburilor persane, menționat în 639 î.e.n. că plătește tribut asirienilor.
- 3 Zeul cu care a fost identificat Enlil, zeul sumerian al pământului și divinitate supremă.
- 4 Zeul înțelepciunii, fiul lui Marduc.
- 5 De la Mediterană până la Golful Persic.
- 6 Cucerind Media, persii au supus și Asiria, care ținea de cea dintâi.
- 7 Regiunea Munților Zagros, unde trăiau gutii.
- 8 Ultimul rege babilonean făcuse o reformă religioasă, centralizând toate cultele și aducând toate zeitățile în capitală, acțiune care a produs multe nemulțumiri.

7. Epopeea lui Ghilgameș

EPOPEEA ACEASTA ESTE FOARTE VECHĂ ȘI CUNOSCUTĂ, CUM O ARATĂ REPREZENTĂRILE CELOR DOI EROI, GHILGAMEȘ ȘI ENKIDU, DE PE CELE MAI VECHI MONUMENTE. SE PARE CĂ PROTOTIPUL POEMULUI A FOST SUMERIAN ȘI CĂ ERA FIXAT ÎN LINII MARI ÎNCĂ LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI AL III-LEA Î.E.N. ULTERIOR A FOST PRELUAT ȘI DE ALTE NEAMURI ORIENTALE, ASTFEL ÎNCÎT MAI TÎRZIU S-A AJUNS LA DIFERITE VERSIUNI ȘI TRADUCERI (BABILONEANĂ, ASIRIANĂ, HITITĂ, ETC.). VERSIUNEA CEA MAI BINE PĂSTRATĂ — CAM JUMĂTATE — DIN CONȚINUTUL POEMULUI, CARE ESTE ȘI CEA MAI NOUĂ (SECOLUL AL VII-LEA Î.E.N.), CUPRINDEA ÎN ÎNCEPUT 3 600 DE RÎNDURI SCRISE PE XII TĂBLIȚE. CU AJUTORUL EI ȘI AL ALTOR FRAGMENTE S-A PUTUT RECONSTITUI CAM 2/3 DIN EPOPEE.

PE TĂBLIȚA A XI-A A POEMULUI ESTE DESCRISĂ LEGENDA BABILONEANĂ A POTOPULUI, DEȘI UNII SAVANȚI CONSIDERĂ CĂ EPISODUL DE FAȚĂ NU FACE PARTE DIN VERSIUNEA ÎNȚĂLĂ, CI ESTE UN ADAOS ULTERIOR, MITUL ACESTA NU ESTE MAI PUȚIN CARACTERISTIC ȘI REPREZENTATIV PENTRU CULTURA MESOPOTAMIEI ȘI ÎȘI ARE ORIGINEA ÎN DESELE ÎNUNDAȚII DIN ACEASTĂ ȚARĂ.

Ghilgameș îi vorbește lui Utnapistim cel depărtat: „Mă uit la tine, tu ești întocmai ca mine... spune-mi cum ai intrat în sfatul zeilor“, și Utnapistim îi spune lui Ghilgameș: „Am să-ți fac cunoscut un lucru ascuns și am să-ți împărtășesc o taină a zeilor. Smippak, orașul pe care tu îl cunoști și care se află pe malurile Eufратului, este un oraș vechi, unde trăiesc zeii. Zeii cei mari au hotărât să dezlănțuie un potop; între ei se aflau Anu, tatăl lor, Enlil cel viteaz, sfătuitoarea lor, Ninurta, apărătorul lor și Ennughi, principele lor. Prea înțeleptul Ea a stat la sfat cu ei și a împărtășit hotărîrea lor unei colibe de trestie: „O, tu colibă, colibă! O tu perete, perete! Ascultă-mă, colibă! Perete, ia aminte! Om din Smippak, fiu al lui Ubaratulu, dăruiește-ți casa și fă-ți o corabie, lasă-ți bogățiile, vezi de viața ta, disprețuiește averea și lasă sufletul să trăiască! Ia cu tine, pe corabie, sămînța tuturor ființelor vii. Corabia pe care o întocmești să fie măsurată cu mare grijă, să aibă în lungime tot atît cît în lățime.

Aflînd acestea, i-am spus lui Ea, stăpînul meu: „Stăpîne, voi preţui cum se cuvine cele spuse şi le voi îndeplini întocmai; dar ce voi spune cetăţii, poporului şi bătrînilor?

Ea şi-a deschis gura şi a vorbit, spunîndu-i robului său: „Le vei spune astfel: Ştiu că Enlil nu mă poate suferi şi de aceea nu vreau să trăiesc în oraşul vostru; nu vreau să-mi arunc privirea asupra pămîntului lui Enlil. Îmi voi da drumul pe ocean şi voi trăi cu Ea, stăpînul meu. Iar vouă vă va trimite o ploaie îmbelşugată şi ... păsări ... peşti ... şi recolte ... şi va ploua şuvoaie cu grîu“.

Tot ce am avut am încărcat în corabie; am încărcat tot argintul şi aurul pe care l-am avut. Am încărcat şi sămînţa tuturor fiinţelor vii. Am luat pe corabie toată familia şi rudele, animalele cîmpului şi fiarele din cîmpii; am luat în corabie pe toţi meseriaşii. Samaş îmi arăta sorocul: „În noaptea în care se va porni o ploaie cumplită, tu să intri în corabie şi să închizi uşa“. Acea clipă sosi. Într-o noapte s-a pornit o ploaie cumplită. M-am uitat cum e vremea; era prăpăd. Am intrat în corabie şi am închis uşa. Încuind corabia, am dat-o, împreună cu bogăţiile ei, pe mîna cîrmaciului Puzuramuru.

Îndată ce a apărut aurora, un nor negru s-a ridicat pe cer şi din el a tunat Adad. Nabu şi Saru mergeau înainte, mergeau trimişii munţilor şi cîmpiilor. Marele Irra smulge catargul. Vine Innurta împrăştiind pe cei ce se împotrivesc, iar anunakii¹ poartă făclii, luminînd cu ele pămîntul. Furia lui Adad atinge cerul. Lumina s-a prefăcut în întuneric ... Fraţii nu se mai vedeau între ei, iar în cer oamenii nu se mai cunoşteau. Zeii s-au îngrozit de potop, au întors spatele şi s-au urcat în cerul lui Anu. Zeii s-au aşezat pe jos ca nişte cîini şi stăteau astfel îndureraţi. Iştar a urlat ca o femeie în chinurile naşterii; stăpîna zeilor, cu glasul cel frumos, s-a jeluit: „Ziua de altădată s-a prefăcut în pămînt, aşa cum am spus eu aceste lucruri rele în sfatul zeilor. Spre pieirea oamenilor mei poruncit-am eu să fie luptă? Însă numai eu am născut pe oamenii mei, care umplu marea ca nişte peştişori“. Zeii şi anunakii au plîns împreună cu ea; zeii şi-au umplut gura cu lacrimi chiar acolo unde şedeau.

Şase zile şi şase nopţi a ţinut vîntul şi potopul; uraganul a răscolit tot pămîntul. Cînd a venit ziua a şaptea, au încetat uraganul, potopul şi furtuna, care se luptaseră ca o armată; s-a liniştit marea, s-a oprit uraganul şi a încetat potopul. M-am uitat cum era vremea: se aşternuse liniştea peste tot, iar omenirea întreagă se prefăcuse în ţărîină: de jur împrejur se întindea marea, ca o cîmpie. Am deschis o fereastră şi lumina a căzut pe faţa mea; m-am aplecat, m-am aşezat şi am plîns. Lacrimile curgeau pe obrazii mei. Privii pe întinsul mării ... apăru un ostrov. Corabia se opreşte pe Muntele Nisir; Muntele Nisir o ţine în loc şi nu-i îngăduie să se legene ... Cînd a sosit ziua a şaptea, am luat un porumbel şi i-am dat drumul; el a zburat, s-a rotit de jur împrejur şi, deoarece n-a găsit un loc pe care să stea, s-a întors înapoi. Am luat o rîndunică şi i-am dat drumul; a zburat rîndunica, s-a rotit de jur

împrejur și, deoarece n-a găsit un loc pe care să stea, s-a întors. Am luat un corb și i-am dat drumul; el a pornit în zbor și a văzut că apa scade; a găsit de mâncare, și-a ușurat pîntecul, a croncănit și nu s-a mai întors. Am ieșit în cele patru vînturi, am făcut libații și am adus jertfe pe vîrful muntelui. Am așezat șapte și încă o dată șapte vase și sub ele am împrăștiat trestie, lemn de cedru și crengi uscate. Zeii au adulmecat mireasmă, zeii au mirosit parfumul cel îmbătător, zeii s-au strîns ca muștele deasupra celui care aducea jertfe. Cînd s-a ivit Iștar, a ridicat marele colier pe care îl făcuse Anu după dorința ei și a spus: „O, zei... precum nu voi uita piatra de lapislazuli de la gîtul meu, așa îmi voi aduce aminte de aceste zile și nu le voi uita niciodată. Zeii să vină la jertfă, afară de Enlil, care, în mod nechibzuit, a dezlănțuit potopul și i-a dat pieirii pe oamenii mei“.

Cînd a venit Enlil și a văzut corabia, s-a mîniat foarte; s-a umplut de mînie împotriva zeilor și a igigilor². „Scăpat-a oare cineva cu viață? Nici un om, nici unul nu trebuia să scape de la pieire!“ Ninurta a deschis gura și a grăit către eroul Enlil: „Cine, dacă nu Ea, le face pe toate? Ea se pricepe la toate!“ Ea a deschis gura și i-a spus eroului Enlil: „Tu, eroule, care ești cel mai înțelept dintre zei! Cum ai putut dezlănțui, cu atîta nechibzuință, potopul acesta? Aruncă păcatele asupra celui păcătos, aruncă fărădelegile asupra celui nelegiuit, dar fii milostiv, nu lăsa să piară toată omenirea...“

În locul potopului s-ar fi putut ivi lei, care să împrăștie numărul oamenilor; în locul potopului s-ar fi putut ivi hiene, care să facă să scadă numărul oamenilor; în locul potopului, ar fi putut veni o foamete, care să prăpădească pămîntul; în locul potopului ar fi putut izbucni un foc, care să înghită pe oameni. Eu n-am dezvăluit tainele zeilor celor mari. Am făcut doar ca Atrachasis³ să viseze și astfel el a auzit taina zeilor. Acum hotărîți asupra sorții sale!“

Enlil s-a urcat în mijlocul corăbiei, m-a luat de mîini, m-a dus pe uscat și m-a așezat în genunchi, împreună cu soția mea. Ne-a apucat de umeri, iar el, stînd între noi, ne-a binecuvîntat: „Mai înainte vreme, Utnapistim era doar un om, de acum însă Utnapistim împreună cu soția sa să fie trecuți în rîndul zeilor. Utnapistim să se stabilească departe, la gurile rîurilor.“

M-au luat și m-au așezat departe, la gurile rîurilor.

(după V. Struve, *Hrestomatiia po istorii drevnego mira*, Moscova, 1956)

- 1 Spirite pămîntene și subpămîntene.
- 2 Spirite cerești.
- 3 Al doilea nume al lui Utnapistim, însemnînd „o culme a înțelepciunii“.

Fenicia

1. Alfabetul fenician

FENICIENII AU FOST PRIMII CARE AU CREAT UN ALFABET PROPRIU-ZIS, COMPUS DIN 22 DE SEMNE, ÎMPRUMUTATE DIN EGIPT ȘI CRETA. ACESTA A STAT LA BAZA TUTUROR ALFABETELOR ULTERIOARE DIN BAZINUL MEDITERANEI, ÎNCEPÎND CU CEL GRECESC.

Acești fenicieni, care sosiseră în tovărășia lui Cadmos¹, — și alături de care se aflau gefireii², — statornicindu-se pe meleagurile de aici, au adus grecilor multe învățături noi și mai ales știința scrierii, pe care înainte vreme — socotesc eu — grecii n-o aveau. Aceștia s-au folosit, la început, de literele feniciene. Apoi — cu vremea — au schimbat sunetul și forma lor.

Pe atunci, prin cele mai multe ținuturi învecinate, locuia ramura elenică a ionienilor³, care, învățând de la fenicieni literele, le-au folosit și le-au schimbat puțin înfățișarea. Întrebuințându-le, au făcut, cum era și drept, să se răspîndească numele de „litere feniciene).

Din vechime, ionienii au dat cărților denumirea de „piei“⁴, pentru că foile de papirus erau rare, fapt care i-a îndemnat să se folosească de piei de capră și de oaie. Chiar în vremurile noastre, mulți dintre barbari mai scriu pe asemenea piei⁵.

(Herodot, *Istorie*, V, 58)

- 1 Erou legendar de origine feniciană, care ajunge în Grecia, unde i se atribuie fundarea cetății Teba.
- 2 Vechi neam de fenicieni, care se statorniciseră de foarte mult timp în Grecia.
- 3 Mai târziu ionienii s-au așezat, în majoritatea lor, pe coastele Asiei Mici; doar o parte dintre ei au mai rămas în Grecia (Atica și insule)
- 4 Papirusul nu creștea decât în nordul Egiptului și al Palestinei.
- 5 Numite mai târziu „pergamente“, după numele orașului în care acest material începuse să se producă în cantități mari, de prin secolul al III-lea î.e.n.

2. Inconjurul Africii

ÎN JURUL ANULUI 600 î. E. N. O FLOTĂ FENICIANĂ — PORNIND DIN PORUNCA FARAONULUI NECHO — A FĂCUT PENTRU PRIMA OARĂ ÎNCONJURUL AFRICII. LUCRUL ACESTA — PUS LA ÎNDOIALĂ DE UNII — ESTE CONFIRMAT DE OBSERVAȚIILE FENICIENILOR CU PRIVIRE LA POZIȚIA SOARELUI.

Despre Libia¹ știm neîndoios că este înconjurată de mare, cu excepția părții care se mărginește cu Asia. Necho², regele Egiptului, este — după știința noastră — primul om care a dovedit aceasta.

Cînd a încetat săparea canalului care avea să unească Nilul cu Golful Arabic³, el a trimis pe niște fenicieni în corăbii, cu poruncă să plutească înapoi, pînă la Marea de Miazănoapte⁴, trecînd prin coloanele lui Heracles⁵ și trebuind să ajungă astfel în Egipt.

Fenicienii au pornit din Marea Roșie și au navigat pe Marea de Miazăzi. La sosirea toamnei, ei debarcă și însămințează cîmpia pretutindeni unde se opresc pe coasta Libiei, așteptînd secerișul. După ce strîng recolta, ei pleacă mai departe pe corăbiile lor.

Se scurg astfel doi ani, iar în al treilea fenicienii trec prin coloanele lui Heracles și sosesc în Egipt. Au povestit lucruri pe care eu nu pot să le cred, dar care, poate, pentru alții vor fi vrednice de crezare. Spuneau că, înconjurînd Libia, au avut soarele pe dreapta⁶. În chipul acesta s-a cunoscut pentru prima oară Libia.

(Herodot, *Istoriile*, IV, 42)

- 1 Africa.
- 2 Faraon din dinastia a XXVI-a; domnește între anii 611 și 595 î.e.n.
- 3 Marea Roșie.
- 4 Mediterana.
- 5 Strîmtorea Gibraltar.
- 6 Aceasta este dovada că fenicienii au fost, într-adevăr, în emisfera sudică, avînd astfel ecuatorul la dreapta, respectiv la nord. După cum se știe, la amiază, soarele este aproape de ecuator.

3. Întemeierea Cartaginei

DIN LEGENDA DESPRE ÎNTEMEIEREA ORAȘULUI E DEȚINUT VECHIMEA ȘI AMPLOAREA COLONIZĂRII FENICIENE ÎN BAZINUL APUSEAN AL MEDITERANEI. PRIMA AȘEZARE ÎN AFRICA A FOST ÎNTR-ADEVĂR UTICA, IAR CARTAGINA PARE SĂ FI FOST ÎNTEMEIATĂ ÎN SECOLUL AL IX-LEA Î.E.N.

Locuitorii orașului Tir, fiind foarte numeroși și bogați, și-au trimis tineretul în Africa și au întemeiat Utica. În timpul acesta a murit regele Muto al Tirului, după ce a lăsat ca moștenitori pe fiul său Pigmalion și pe fiica sa Elisa, o fată deosebit de frumoasă. Poporul însă i-a încredințat domnia lui Pigmalion, care era foarte tînăr, iar Elisa s-a căsătorit cu unchiul ei Acherbas, preotul lui Hercules, care deținea demnitatea cea mai importantă după rege. Acesta avea mari bogății ascunse, pe care, de frica regelui, nu le păstra în casă, ci le îngropase în pămînt; deși lumea nu știa precis acest lucru, se vorbea totuși despre acestea. Ațîțat de acest zvon și uitînd de legile omenesci, Pigmalion ucide pe unchiul său, care îi era totodată și cumnat, fără a lua în seamă legătura lor de rudenie. După ce a trecut o bună bucată de vreme, Elisa, care nu-l putea vedea în ochi pe fratele ei din pricina fărădelegii săvîrșite, și-a ascuns în cele din urmă și, luîndu-și între timp o înfățișare blîndă, începe pe ascuns să facă pregătiri de fugă. Pentru aceasta își alege ca tovarăși cîțiva fruntași, despre care credea că împărtășesc aceeași ură față de rege și că sînt

stăpîniți și ei de dorința de a fugi... Li s-au alăturat și grupuri de senatori care se pregătiseră în vederea acelei nopți și astfel cu toții pornesc să-și caute un nou sălaș în străinătate, luînd cu ei lucrurile sfinte ale lui Hercules, al cărui preot fusese Acherbas.

Primul loc în care au tras la țarm a fost insula Cipru, unde preotul lui Jupiter împreună cu soția și copiii săi, ascultînd de îndemnul zeilor, s-a arătat gata s-o însoțească pe Elisa și să-i împărtășească soarta, după ce dobîndise pentru el și urmașii săi slujba preoțească pe viață. Ajungînd Elisa într-un golf din Africa, cîștigă prietenia locuitorilor de acolo, bucuroși de sosirea străinilor și de schimbul de mărfuri; apoi cumpără o bucată de loc, — atît cît s-o acopere o piele de bou — ca, pînă cînd vor pleca mai departe, trudiții ei tovarăși să-și poată improspăta puterile; poruncește ca pielea de bou să fie tăiată în fișii foarte subțiri și, astfel, ocupă un spațiu mult mai mare decît ceruse; de aceea locul s-a chemat mai tîrziu Byrsa¹. Apoi s-au strîns din împrejurimi mulți vecini, care, în dorința lor de cîștig, aduceau străinilor multe lucruri de vînzare — statornicindu-se acolo. Din mulțimea aceasta a luat ființă un fel de așezare urbană. Trimișii orașului Utica le-au adus daruri, ca unor oameni înrudiți cu ei, și i-au sfătuit să-și întemeieze un oraș tot acolo unde se așezaseră ei. Dar și pe africani i-a cuprins dorința de a-i opri la ei pe străini. De aceea, cu învoirea tuturor, a fost întemeiată Cartagina și s-a stabilit un impozit anual pentru terenul pe care s-a înălțat orașul. La săparea celor dintîi temelii s-a găsit capul unui bou, ceea ce prevestea un oraș înfloritor, dar sortit să muncească mult și să depindă totdeauna de alții; din cauza aceasta, orașul a fost mutat în alt loc. Și acolo s-a găsit un cap, însă de cal, care prevestea un popor puternic și războinic. Datorită acestuia, orașul a avut parte de o așezare care prevestea noroc. Răspîndindu-se faima noului oraș, s-au adunat acolo multe neamuri și în scurtă vreme s-a făcut o cetate mare cu mulți locuitori.

(Iustin, *Istoriile filipice*, XVIII, 4—5)

1 Adică „piele jupuită“.

4. Periplul sufetului¹ Hanon

DATA ACESTEI EXPEDIȚII NU SE CUNOAȘTE CU EXACTITATE. EA A AVUT PROBABIL LOC CÎNDVA ÎN SECOLUL AL V-LEA, POATE CHIAȚ ÎN JURUL ANULUI 500 î. E. N. NU NI S-A PĂSTRAT DECÎT TRADUCEREA GRECEASCĂ FĂCUTĂ PROBABIL LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL IV-LEA î. E. N. A RELATĂRII SCRISE ÎN LIMBA FENICIANĂ ȘI AFIȘATĂ ÎN TEMPLULUI BAAL, LA CARTAGINA. DATELE ACESTUI PERIPLU — APARENT FANTAZISTE — S-AU DOVEDIT, ÎN URMA CERCETĂRIILOR MODERNE, A FI DEMNE DE CREZARE ȘI CONFORME CU REALITATEA.

Cartaginezii au hotărît ca Hanon să navigheze dincolo de Coloanele lui Heracles² și să întemeieze orașe liblo-feniciene. El a pornit pe mare cu 60 de nave, cu cîte 50 de vîsle fiecare, și a luat cu sine o mulțime

de bărbați și de femei, cam 30 de mii la număr³, grâne și alte lucruri trebuincioase.

„După ce⁴ am trecut prin Coloanele lui Heracles și am plutit vreme de două zile, am întemeiat primul oraș, pe care l-am anumit Thymiate-rion⁵; în spatele lui se întindea o cîmpie mare. De aici ne-am îndreptat spre apus și am ajuns la Soloeis, un promontoriu împădurit⁶. După ce am ridicat acolo un altar în cinstea lui Poseidon, am plutit din nou o jumătate de zi spre răsărit, pînă cînd am ajuns la o mlaștină din apropierea mării și plină de o trestie foarte înaltă. Acolo erau o mulțime de elefanți și alte animale sălbatice care pășteau. După un drum de aproape o zi, am întemeiat orașe pe coastă, numindu-le: Cetățuia Carilor, Gyte, Acra, Melita și Arambys. Plecînd de aici am ajuns la marele rîu Lixos⁷, care curge din interiorul continentului african. Pe malurile sale, lixiții nomazi își pasc turmele. Împrietenindu-ne cu ei, am rămas un timp acolo. Dincolo de ținuturile lor, în interiorul continentului locuiesc etiopieni⁸ neospitalieri; ținutul lor e plin de animale sălbatice și pe la mijlocul lui e străbătut de niște munți mari, din care se spune că izvorăște Lixul. Se mai zice că în jurul acestor munți locuiesc troglodiții⁹, făpturi omenеști care nu seamănă la stat cu ceilalți oameni... Navigînd de aici mai departe, am ajuns la un alt fluviu mare, plin de crocodili și de hipopotami. Apoi ne-am întors din nou la Cune¹⁰. De aici, plutind spre sud vreme de douăsprezece zile, ne-am urmat călătoria de-a lungul țărmului, locuit numai de etiopieni, care fugeau de noi și nu ne așteptau. Limba lor era de neînțeles chiar pentru lixiții care erau cu noi¹¹. În ultima zi am tras la țărm în fața unor munți înalți și împăduriți¹². Lemnul copacilor era colorat și bine mirositor... De aici am navigat timp de trei zile, trecînd pe lîngă rîuri de foc¹³, și am ajuns în golful numit „Cornul de Sud¹⁴. În interiorul lui se afla o insulă, asemănătoare cu prima și avînd și ea un lac¹⁵, pe care se afla altă insulă plină de oameni sălbatici¹⁶. Cei mai mulți dintre aceștia erau femei cu păr mult pe trup, pe care tălmacii le numeau gorile. Deși i-am urmărit pe bărbați, nu i-am putut prinde, căci toți au fugit, fiind foarte îndemînatici la cățărat și apărîndu-se (cu săgeți¹⁷). Am izbutit, însă, să prindem trei femei, care n-au vrut să ne urmeze și se apărau cu ghearele și cu dinții. Le-am ucis și le-am jupuit, iar pieile le-am adus la Cartagina. Mai departe n-am mai navigat, deoarece ne lipseau merindele.

(*Geographi Graeci Minores*, vol. I, p. 1—14, Firmin Didot, Paris, 1855)

- 1 Titlul celor doi conducători ai Cartaginei.
- 2 Vezi textul nr. 2 nota 5 (cap. *Fenicia*).
- 3 Numărul acesta este, în mod evident, exagerat.
- 4 Începe relatarea propriu-zisă.
- 5 Mehedia.
- 6 Probabil capul Ghir.
- 7 Wadi Draa;
- 8 Negri.
- 9 Pigmei din tribul Tubu.

- 10 O insulă din fundul unui golf, unde au întemeiat o așezare.
- 11 Pe care îi luaseră cu ei ca tâlmaci.
- 12 Siera Leone.
- 13 Probabil savana în flăcări.
- 14 Gabun.
- 15 Ca insula pe lângă care trecuseră cu puțin înainte.
- 16 Pigmei.
- 17 Astfel e în manuscrise. Editorii au corectat în „pietre“ crezând că e vorba de gorile care nu se pot apăra decât cu pietre.

Palestina

1. Din activitatea regelui Solomon¹

STATUL VECHILOR EVREI ÎȘI ATINGE APOGEUL ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI SOLOMON. RELAȚIILE COMERCIALE ȘI POLITICE STRÂNSE PE CARE LE-A ÎNTREȚINUT CU VECINII REFLECTĂ IMPORTANȚA REGATULUI EVREIESC ÎN VREMEA ACEEA, IAR CONSTRUCȚIILE RIDICATE ATUNCI ARATĂ PUTEREA LUI ECONOMICĂ. TOATE ACESTEA SE DATORESC, ÎN PARTE, MĂSURILOR DE ORDIN ECONOMIC ȘI ADMINISTRATIV PE CARE LE-A LUAT REGELE.

Iată cum stau lucrurile în privința oamenilor de corvoadă, pe care i-a luat regele Solomon ca să înalțe casa lui Iehova² și casa sa, Melo³ și zidurile Ierusalimului, ale Hatorului, ale Megidului și ale Ghezerului. Faraonul⁴, regele Egiptului, venise și cucerise Ghezerul. După ce i-a dat foc și a omorât pe cananeenii care locuiau în oraș, îl-a dat de zestre fiicei sale, soția lui Solomon. Solomon a clădit Ghezerul, Bet-Horonul de Jos, Baalatul și Tadmorul, toate în pustiu; apoi toate cetățile care sînt folosite ca depozite și-i aparțin lui, cetățile pentru carele de luptă, cetățile pentru cavalerie⁵ și tot ce a mai voit el să construiască în Ierusalim, în Liban și în toată țara peste care domnea. Pe toți cei ce mai rămăseseră din neamul amoriților, al hitiților, al fereziților, al heviților și al iebusiților⁶, — neamuri care nu făceau parte dintre copiii lui Izrael, — pe ei, precum și pe urmașii lor care se mai aflau în țară și pe care copiii lui Izrael nu-i nimiciseră, Solomon i-a luat pentru corvezi, stare în care au rămas pînă astăzi. Dintre copiii lui Izrael însă pe nici unul nu l-a făcut sclav⁷, căci ei erau ostași, servitorii lui, comandanții și ofițerii lui, conducătorii carelor de luptă și ai cavaleriei. Inspectorii⁸ peste lucrările lui Solomon erau în număr de 550; ei aveau sarcina de a-i supraveghea oamenii care efectuau aceste lucrări.

Fata faraonului s-a suit din cetatea lui David⁹, în casa pe care i-o clădise Solomon. Atunci a construit el orașul Melo...

Regele Solomon a pregătit o flotă la Aseion-Gheber, lângă Ailath, pe țărmurile Mării Roșii, în Țara Edomului. Iar Hiram¹⁰ a trimis pe aceste corăbii și pe slujitorii săi marinari care cunoșteau marea și laolaltă cu ei pe slujitorii lui Solomon. Ei au plecat la Ofir¹¹ și au luat de acolo 420 de talanți¹² de aur, pe care i-au adus regelui Solomon... Corăbiile lui Hiram, care au adus aur din Ofir, au adus, tot de acolo, și o mare cantitate de lemn de santal și de pietre prețioase. Din lemnul acesta regele a făcut balustrade pentru casa lui Iehova și pentru casa regească, harfe și lire pentru cîntăreți. De atunci n-a mai venit lemn de acesta și nici nu s-a mai văzut pînă în ziua de azi... Greutatea aurului care i se dădea lui Solomon în fiecare an era de 666 de talanți aur, în afară de ceea ce primea de la negustorii care umblau și de la cei cu prăvălii, de la toți regii Arabiei și de la guvernatorii¹³ țării...

După ce au trecut douăzeci de ani și după ce Solomon a clădit cele două case, cea a lui Iehova și cea a regelui, Hiram, regele Tirului, dîndu-i lemn de cedru și de chiparos și aur, atît cît a voit Solomon, acesta i-a dat lui Hiram 20 de orașe în Galilea.

(Biblia¹⁴, I, Regi, IX, 10—28; X, 11—15)

- 1 Domnește între anii 974 și 934 î. e. n.
- 2 Vestitul templu.
- 3 Un fel de construcție-zid, care făcea legătura, ca un viaduct, între colinele Ierusalimului.
- 4 Ultimul faraon al dinastiei a XXI-a.
- 5 Pînă la Solomon evreii nu posedau care de luptă, deoarece acestea necesitau mari cheltuieli și o organizație militară permanentă. Regele a creat unități speciale, pe care le-a repartizat în orașele din cîmpie. Cetățile enumerate serveau ca puncte de rezistență, precum și la supravegherea drumului comercial care ducea din Egipt în Fenicia și la Damasc.
- 6 Populații din Palestina supuse de evrei, dar încă neasimilate; ultimii erau vechii locuitori ai Ierusalimului, înainte de cucerirea lui de către David.
- 7 Totuși și aceștia erau, cel puțin în parte, supuși la corvezi.
- 8 Erau în cea mai mare parte fenicieni.
- 9 Sionul.
- 10 Rege al Tirului (969—930 î. e. n.), prietenul și aliatul lui Solomon.
- 11 Se pare că marinarii fenicieni au ajuns pînă în India. Astfel, prin Ofir nu trebuie să înțelegem numai Etiopia, ci și India, de unde s-a adus aur și lemn de santal.
- 12 Un talant de aur avea aproximativ 50 kg (49,1).
- 13 Teritoriul fusese împărțit la 12 regiuni, care trebuiau să asigure, fiecare timp de o lună, întreținerea curții și a aparatului de stat.
- 14 Traducerea s-a făcut după versiunea franceză a lui Crampon din 1921.

2. Din creația literară a vechilor evrei¹

DINTRE CĂRȚILE CARE FORMEAZĂ BIBLIA, O VALOARE LITERARĂ DEOSEBITĂ O AU PSALMII LUI DAVID ȘI CÎNTAREA CÎNTĂRILOR A LUI SOLOMON. INSPIRAȚIA POETICĂ EXCEPȚIONALĂ A AUTORILOR FACE DIN ELE CAPODOPERE ALE LITERATURII UNIVERSALE. DIN ACESTE TEXTE SE VEDE DE ASEMENEA CE BOGĂȚII AVEAU REGII EVREI, BOGĂȚII STOARSE DIN TRUDA OAMENILOR LIBERI ȘI A SCLAVILOR.

Cîntare și urare la cununia regelui²

Inima³ mea este mișcată de cuvinte prea frumoase! Aduc poemul meu în fața regelui și limba mea este asemenea cu pana unui meșteșugar al slovei. Tu⁴ ești frumos ca nimeni altul între oameni și harul se revarsă pe buzele tale; drept aceea, dumnezeu te-a binecuvîntat în veac de veac.

Încinge-te, puternice, peste coapsă cu sabia ta, cu strălucirea și cu podoaba ta!

Și întru mărirea ta pornește! Pornește în carul de război, la luptă, pentru adevăr, blîndețe și dragoste, și dreapta ta să săvîrșească fapte minunate!

Săgețile tale ascuțite — popoare să cadă sub stăpînirea ta — să pătrunză în inima dușmanilor regelui! Tronul tău, dumnezeule, este veșnic și schiptrul împărăției tale este schiptrul dreptății.

Tu iubești dreptatea și urăști fărădelegea; pentru aceasta, dumnezeule, te-a uns dumnezeul tău cu untdelemnul bucuriei mai mult decît pe părtașii tăi! Toate veșmintele tale miros a smirnă, aloe și casie⁵; în palat de fildeş te desfătează cîntarea harfelor.

Fiice de regi se află între alesele tale; regina stă de-a dreapta ta, îmbrăcată în aur de Ofir.

„Ascultă, fiică, și vezi și pleacă urechea ta și uită poporul tău și casa tatălui tău:

Și regele se va îndrăgi de frumusețea ta și, fiindcă el e stăpînul tău, te închină lui.

Iară fiica Tirului și cei fruntași din popor vor căuta cu daruri să cîștige bunăvoința ta“.

În podoabă⁶ strălucită intra-va fiica regelui înăuntrul palatului; veșmîntul ei este din aur împletit. În talar de broderie este adusă înaintea regelui, în vreme ce fecioare, prietenele ei, îți sînt înfățișate. Ele sînt călăuzite cu semne de bucurie și cu veselie mare și intră în palatul regelui.

În⁷ locul părinților tăi veni-vor copiii tăi, și-i vei face principii în toată țara.

Pomenirea numelui tău păstra-se-va din neam în neam, iar noroadele te vor lăuda în veac de veac.

(Psalmul 45)

*Corul*⁸. Ce e aceasta ce se înalță din pustie asemenea stîlpului de fum, ca și cînd ar arde smirnă și tămîie și toate miresmele celor ce vînd miresme?

Iată, este lectica lui Solomon! Și în jurul ei merg șaiszeci de voinici, dintre cei mai voinici din Izrail. Toți știu cum se poartă sabia, toți sînt meșteri în război și fiecare are sabia la sold, de teama întîmplărilor de noapte. Regele Solomon a poruncit să i se facă un tron de nuntă de cedru din Liban.

Stîlpii lui sînt de argint, coviltirul e de aur, iar jîlțul de porfiră, mijlocul de izvoade⁹, drag odor al dragostei fiicelor Ierusalimului! Veniți și vedeți, fiicele Sionului! Veniți și priviți pe regele Solomon, împodobit cu cununa cu care l-a încununat maică-sa în ziua cununiei, în ziua bucuriei inimii lui.

(*Cîntarea cîntărilor*, 3, 6—11)

- 1 Traducerea psalmului și a fragmentului din *Cîntarea cîntărilor* s-a dat după cea a prof. Vasile Radu și Gala Galaction.
- 2 Unii autori socot că e vorba de căsătoria lui Solomon cu fiica regelui Hiram. În orice caz, e vorba de una din numeroasele căsătorii încheiate de vestitul rege. De altfel, textul permite, în unele locuri, mai multe interpretări, datorită conservării sale proaste.
- 3 Prologul.
- 4 Descrierea regelui.
- 5 Adică scorțișoară.
- 6 Începe descrierea prințesei.
- 7 Dedicăția.
- 8 Descrie cortegiul nupțial al regelui Solomon.
- 9 Speteaza era făcută cu alesături și împodobită cu pietre.

Persia

1. Formarea statului mezilor

DEOARECE NU EXISTĂ O TRADIȚIE LOCALĂ, SÎNTEM NEVOIȚI SĂ FOLOSIM IZVOARELE GRECEȘTI, ÎN SPECIAL, PE HERODOT, PENTRU AFLAREA DATELOR MAI IMPORTANTE DIN ISTORIA MEZILOR. CHIAZ DACĂ SÎNT DE MULTE ORI NAIVE, INFORMAȚIILE LUI HERODOT — ÎNTRE ALTELE ȘI CELE DESPRE REGII PE CARE ÎI POMENEȘTE — PAR DEMNE DE CREZARE.

Pe cînd asirienii erau de cinci sute și două zeci de ani stăpîinii Asiei Superioare¹, împotriva lor s-au răzvrătit cei dintîi mezii. Aceștia s-au luptat cu asirienii pentru libertate și au dovedit multă bărbăție. Scuturînd jugul robiei, ei ajung neatîrnați.

Și alte popoare le urmează pilda și fac același lucru. Astfel, toate neamurile continentului asiatic s-au bucurat de independență. Dar mai tîrziu ele au ajuns în puterea unui singur stăpîn, cum vom arăta.

La mezi trăia un om înțelept, pe nume Deioces², fiu al lui Phraortes. Fiind cuprins de o vie dorință de a stăpîni în felul tiranilor, el a făcut următorul lucru:

Mezii trăiau în sate răzlețe. Deioces, care și mai înainte vreme era foarte prețuit la el în sat, a început să-și dea și mai mult osteneala de a cultiva dreptatea. Deioces a făcut acest lucru cînd în întreaga Medie înflorește nesocotirea legii; or, el știa că nedreptatea este vrăjmașă dreptății.

Mezii din satul lui Deioces, după ce și-au dat seama de felul cum se poartă, l-au ales judecător. Prin purtarea sa, el a dobîndit din partea concetățenilor numeroase laude. Și astfel, locuitorii altor sate — cunoscînd că Deioces este singurul om care judecă potrivit dreptății și știind că pînă atunci avuseseră parte de hotărîri strîmbe — au alergat, bucu-roși, la el ca să-i judece. În cele din urmă, ei nu-și mai încredințau procesele altcuiva.

Cum numărul celor care mergeau la Deioces sporea mereu, fiindcă oamenii aflaseră că rostește hotărîri drepte, acesta și-a dat seama că totul atîrnă de el și n-a mai voit să stea pe scaunul de judecată de unde împărțise dreptatea mai înainte vreme. El a spus că nu mai poate să fie judecător, sub motiv că și-ar nesocoti rosturile sale făcînd, cît e ziua de mare, dreptate vecinilor săi.

Între timp, în sate se întîmplau și mai multe tîlhării și fărădelegi decît înainte. Drept urmare, mezii s-au strîns într-un anume loc și în adunarea lor au chibzuit și au stat de vorbă despre starea în care se găseau și, cred eu, mai ales prietenii lui Deioces au glăsuît astfel:

„Nu ne mai este nouă cu puțință să locuim în această țară, cu starea de lucruri pe care o cunoaștem. Haideți să ne alegem un rege.

Astfel țara va fi cîrmuită potrivit dreptății, iar noi vom putea să ne vedem de treburi, fără ca nesocotirea legii să ne ducă la pieire“.

Prin astfel de cuvinte s-au convins singuri să-și aleagă un rege. Îndată s-a propus să fie ales omul pe care să-l aducă la domnie. Toată lumea l-a cerut stăruitor pe Deioces. Acestuia i s-au adus numeroase laude. În sfîrșit, s-a luat hotărîrea ca Deioces să fie regele mezilor.

El le-a cerut să i se construiască un palat vrednic de numele de rege și să-i întărească stăpînirea printr-o gardă personală. Mezii îi îndeplîniră cererile. I-au înălțat un palat mare și întărit în acel loc al țării unde el ceruse, îngăduindu-i să-și aleagă — dintre toți — o gardă.

Îndată ce puse mîna pe putere, Deioces îi sili pe mezi să-i clădească o singură cetate, ocupîndu-se îndeosebi de lucrul acesta și îngrijindu-se mai puțin de altceva. Și în această privință mezii l-au ascultat și i-au durat zidurile cele mari și puternice, care astăzi se numesc Ecbatana³; ele se înalță unul în jurul altuia și au fost astfel întocmite, încît o incintă nu întrece pe cea de alături decît cu înălțimea crenelurilor.

Locul unde s-a clădit cetatea este un deal, ceea ce explică, într-o anumită măsură, această înfățișare a zidurilor; totuși, cred că mai de grabă ele au fost făcute astfel pentru că așa le-a plăcut mezilor. Incintele sînt, toate, în număr de șapte. În incinta împrejmuată de cel din urmă

zid se află palatul și comorile. Zidul cel mai lung are aproape întinderea zidului Atenei.

Fiul lui Deioces a fost Phraortes⁴. Acesta, după moartea lui Deioces, care domnise cincizeci și trei de ani, a moștenit puterea. Dar Phraortes nu se mulțumea numai cu moștenirea, care era dreptul de a stăpîni regatul mezilor. El a mers cu oaste împotriva perșilor și i-a atacat pe ei cei dintîi. Și pe ei, cei dintîi, i-a făcut supușii mezilor.

Apoi, avînd sub ascultarea sa cele două popoare, amîndouă puternice, a pornit să cucerească Asia și a trecut de la un neam la altul, pînă cînd a început să facă război asirienilor, și anume acelor asirieni care locuiau la Ninive și mai înainte vreme fuseseră stăpîni tuturor. Acum ei rămăseseră fără aliați, căci aceștia îi părăsiseră. Totuși, se aflau într-o stare înfloritoare datorită lor înșile.

Phraortes a pornit împotriva lor și a fost el însuși ucis, după ce domnise douăzeci și unu de ani. Și o dată cu el a pierit cea mai mare parte a oștirii sale. După moartea lui Phraortes, i-a urmat la domnie Cyaxares⁵, fiul său și nepotul lui Deioces. Se spune că acest Cyaxares era mult mai viteaz decît înaintașii săi.

El, cel dintîi, împărți trupele Asiei în unități militare și rîndui separat pe cei înarmați cu sulite, pe arcași, pe călăreți. Mai înainte vreme toți erau deavalma, fără nici o deosebire. Cyaxares s-a luptat cu lidienii (și atunci — în toiul bătăliei — ziua s-a prefăcut în noapte⁶), el a supus întreaga Asie care se află dincolo⁷ de fluviul Halys. După ce a adunat oștile celor pe care i-a supus, începu lupta împotriva Ninivei, în dorința de a nimici această cetate și de a răzbuna pe tatăl său.

.

Mezii au cucerit și cetatea Ninive⁸ și au supus Asiria, cu excepția ținutului numit Babilonia.

Apoi, Cyaxares — care a domnit patruzeci de ani — a murit. I-a urmat la tron Astiage⁹.

(Herodot, Istorii, I, 95—106)

1 Mesopotamia de nord.

2 Conducătorul unui trib local de la începutul secolului al VIII-lea î.e.n.; a fost învins de Sargon al II-lea.

3 Denumirea vine de la cuvîntul persan *Haugmatania*, care înseamnă „locul adunărilor“. De aici se vede că uniunile de triburi cunoșteau forma democrației militare.

4 A domnit cam între anii 656 și 635 î. e. n.

5 A domnit cam între 635 și 585 î. e. n.

6 E vorba de eclipsa de soare din 585 î. e. n.

7 Adică la răsărit de Halys.

8 În anul 612 î. e. n.

9 Ultimul rege med, care a fost învins de Cyrus, întemeietorul statului persan.

2. Inceputul domniei lui Darius

AȘA-NUMITA INSCRIPTIE DE LA BEHISTUN ESTE CEA MAI MARE ȘI MAI IMPORTANTĂ DINTRE INSCRIPTIILE ACHEMENIZILOR. EA DESCRIE TULBURĂRILE ȘI RĂSCOALELE DE DUPĂ MOARTEA LUI CAMBISE, PRECUM ȘI ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ DE DARIUS PENTRU RESTABILIREA UNITĂȚII IMPERIULUI PERSAN. PE LÎNGĂ AMĂNUNTE INTERESANTE, CARE COMPLETEAZĂ INFORMAȚIILE DATE DE HERODOT, INSCRIPTIA PERMITE SĂ SESIZĂM O CARACTERISTICĂ IMPORTANTĂ A ACESTUI CONGLOMERAT ETEROGEN DE POPOARE, ȘI ANUME FRAGILITATEA LUI. SE VEDE CUM POPOARELE COTROPITE AU ÎNCERCAT, DESEORI, SĂ SE REVOLTE ÎMPOTRIVA DESPOTISMULUI PERSAN.

Eu, Darius, marele rege, regele regilor, rege al Persiei, rege al țărilor, fiul lui Hystaspes¹, nepotul lui Arsames, achemenidul.

Astfel vorbește Darius, regele: „Tatăl meu este Hystaspes, tatăl lui Hystaspes a fost Arsames, tatăl lui Arsames a fost Ariaramnes, tatăl lui Ariaramnes a fost Teispes, tatăl lui Teispes a fost Achemenes. De aceea ne numim achemenizi. Sîntem nobili din vremuri străvechi, neamul nostru este din vremuri străvechi de viță regală. Opt din neamul meu au fost regi în trecut². Eu sînt al nouălea. Sîntem nouă regi unul după altul. Sînt rege din voința lui Ahuramazda³. Ahuramazda mi-a dat domnia. Acestea sînt țărilor care mi-au revenit. După voia lui Ahuramazda am ajuns regele lor: Persia, Elamul⁴, Babilonia, Asiria, Arabia, Egipt, pămînturile de pe țărmul mării⁵, Sardes⁶, Ionia, Media, Armenia, Capadocia, Parția, Drangiana, Areia⁷, Horesm⁸, Bactria, Sogdiana, Gandara⁹, Sciția, Satagidia¹⁰, Arachosia, Maca¹¹, în total 23 de țări.

Aceste țări mi-au fost hărăzite. Îndeplinind voința lui Ahuramazda, le-am cucerit și ele mi-au adus tribut. Tot ce le-am poruncit — ziua sau noaptea — au săvîrșit întocmai. În aceste țări am lăsat în bună pace pe cei care erau înțelepți și am pedepsit cu asprime pe cei care mi-au fost dușmani. Prin voința lui Ahuramazda, țărilor acestea ascultă de legile mele. Tot ce le-am poruncit au făcut. Ahuramazda mi-a hărăzit această domnie, Ahuramazda mi-a ajutat să dobîndesc această domnie. Țin această domnie din voința lui Ahuramazda“. Astfel vorbește Darius, regele: „Iată ce am făcut după voința lui Ahuramazda, de cînd m-am făcut rege...

Domnia, pe care magul Gaumata¹² i-a răpit-o lui Cambise aparținea de mult familiei noastre. Magul Gaumata i-a răpit lui Cambise Persia și Media și celelalte țări; el le-a cucerit și le-a însușit și s-a făcut rege. Nu se află nici un om, nici un persan, nici un med, nici unul din neamul nostru care ar fi putut să-i smulgă domnia magului Gaumata. Poporul se temea tare că el va omorî mulți oameni, dintre cei care-l cunoscuseră odată pe Bardia; și că de aceea el îi va omorî „ca nimeni să nu mă cunoască că nu sînt Bardia, fiul lui Cyrus“. Pînă am venit eu, nimeni nu a cutezat să spună ceva împotriva magului Gaumata... cu puțini oameni l-am omorît pe magul Gaumata, împreună cu oamenii lui cei mai apropiați. I-am smuls domnia; din voința lui Ahuramazda m-am făcut rege.

Ahuramazda mi-a hărăzit domnia. Domnia care fusese răpită familiei noastre am recîștigat-o și am adus-o în vechea ei stare. Am clădit la loc templele nimicite de magul Gaumata. Am înapoiat poporului pășunile¹³, turmele de vite și locuințele, pe care i le răpise magul Gaumata... „Așa vorbește Darius, regele”: După ce l-am omorît pe magul Gaumata, s-a răzvrătit în Elam un om cu numele Asina, fiul lui Upadarma... Și a fost un om din Babilon, cu numele Nidintu-Bel, fiul lui Aniri; el s-a răsculat în Babilon... Un om cu numele Pravartiș, un med, s-a răsculat în Media... Pe un armean cu numele Dadarșiș, supusul meu, l-am trimis în Armenia și i-am spus: „Mergi și nimicește armata răsculaților, care nu mă recunoaște pe mine ca rege!”... Țara parților și Hircania s-au desprins și s-au alăturat lui Pravartiș... În timp ce eu mă aflam în Persia și Media, *babilonenii s-au răsculat pentru a doua oară împotriva mea*... Am săvîrșit toate acestea din voința lui Ahuramazda, într-un singur an, după ce am fost făcut rege; am dat 19 lupte. Din voința lui Ahuramazda i-am bătut pe dușmani și am luat robi nouă regi... Din voința lui Ahuramazda am săvîrșit și multe alte lucruri, care nu se găsesc în inscripția aceasta. Nu le-am trecut ca nu cumva acei ce vor citi cîndva această inscripție să creadă că e prea mult ce am făcut eu și că e atît de mult, încît ei n-ar putea-o crede și ar socoti-o drept minciună... Din voința lui Ahuramazda am făcut inscripții și într-un alt chip, în limba arică, lucru care mai înainte nu se mai pomenise... le-am făcut și după aceea am trimis aceste inscripții în toate provinciile.

(după Weissbuch, *Die Keilinschriften der Achämeniden*, Leipzig, 1911)

- 1 Demnitar la curtea lui Cyrus.
- 2 Darius vrea să arate că este înrudit cu ei, avînd astfel drept la tron.
- 3 Zeul binelui.
- 4 Enumerarea începe cu țările situate la vest de Persia (Elam), apoi urmează cele din Asia Mică și de la nord (Sardes); în sfîrșit, cele de la nord-est și est (Partia).
- 5 Posesiunile egiptene de-a lungul mării.
- 6 Adică Lidia.
- 7 Heratul de azi (Afganistanul de vest).
- 8 Uzbekistanul de azi.
- 9 Gasna de azi.
- 10 Cabulul de azi.
- 11 Probabil Mecranul de azi (sudul Iranului și Afganistanului).
- 12 Un uzurpator care se revoltase contra lui Cambise, dîndu-se drept fratele acestuia, Bardia, ucis din ordinul regelui.
- 13 Probabil că pășunile obștilor fuseseră confiscate.

3. Organizarea statului persan

DEOARECE IMPERIUL PERSAN ERA FORMAT DINTR-UN CONGLOMERAT DE POPULAȚII ETEROGENE, — VORBIND LIMBI DIFERITE ȘI AFLÎNDU-SE PE TREPTE DE DEZVOLTARE SOCIAL-ECONOMICE DIFERITE, DE LA TRIBURI DE NOMAZI PÎNĂ LA FOSTE REGATE CU CEA MAI ÎNAINȚATĂ CIVILIZAȚIE, — A FOST NEVOIE DE O ORGANIZARE UNITARĂ ȘI CENTRALIZATĂ. ACEASTĂ OPERAȚIE A FOST FĂCUTĂ DE CĂTRE DARIUS I.

Darius a înființat în Persia douăzeci de provincii, pe care perșii le numesc satrapii⁴. Înființînd satrapiile și numindu-i pe cîrmuitorii lor, el a statornicit biruri pe care trebuiau să le trimită popoarele. A mai hotărît și care dintre vecinii lor foarte apropiați vor plăti birurile împreună cu ele, despărțindu-i pe unii vecini și legîndu-i — la plata birurilor — cu neamuri mai îndepărtate.

Provinciile și tributul anual le-au împărțit în felul următor: celor care plăteau în argint li s-a cerut să dea talanți babiloneni²; celor care plăteau în aur, talanți euboici. Talantul babilonean are șaptezeci și opt de mine euboice. În timpul cît domnise Cyrus și apoi Cambise nu s-a hotărît nimic privitor la tribut, popoarele aducînd numai daruri.

Din pricina înființării unui bir și din alte asemenea pricini, perșii spun că Darius a fost un negustor, Cambise un tiran și Cyrus un părinte. Pe cel dintîi îl numesc astfel pentru că în orice împrejurare se purta negustorește; pe al doilea fiindcă era om aspru și plin de trufie; pe cel de-al treilea pentru că era blînd și căuta întotdeauna să le facă bine.

De la ionieni³, magneții din Asia⁴, eolieni⁵, cari⁶, licieni⁷, milieni⁸, pamfili⁹ — toți aceștia fiind rînduiți să plătească împreună birul — Darius primea patru sute de talanți de argint. Aceasta a fost prima satrapie înființată de către Darius.

De la misieni¹⁰, lidieni¹¹, lasoni¹², cabali¹³ și higenei¹⁴ regele primea cinci sute de talanți. Ei alcătuiau cea de-a doua satrapie.

De la helespontini¹⁵ de pe malul drept al Helespontului, cînd pătrunzi în strîmtoare, de la frigieni¹⁶, tracii asiatici¹⁷, paflagoni¹⁸, mariandini¹⁹ și sirieni²⁰ el primea un tribut de trei sute șazeci de talanți. Aceștia alcătuiau a treia satrapie.

De la cilicieni²¹ — cea de-a patra satrapie — îi veneau trei sute șazeci de cai albi (cîte unul pentru fiecare zi) și cinci sute de talanți de argint, dintre care o sută și patruzeci erau cheltuiți pentru călărimea care păzea ținutul Ciliciei, iar trei sute șazeci erau vărsați în vistieria regală.

Din ținutul care începe de la orașul Poseideion²², oraș întemeiat de către Amfiloh, fiul lui Amphiaraios²³, la hotarul dintre Cilicia și Siria, de aici și pînă la granița Egiptului, nepunînd la socoteală ținutul arabilor, care era scutit de tribut, se lua un bir de trei sute cincizeci de talanți. În această satrapie — a cincea — se află întreaga Fenicie, Siria, ținutul pe care-l numim Palestina și Ciprul.

Din Egipt și din părțile Libiei învecinate cu Egiptul, din Cirene și din Barca²⁴ — acestea din urmă ținînd de satrapia Egiptului — îi veneau

lui Darius șapte sute de talanți, în afară de sumele trimise de pe urma vânzării peștelui prins în Lacul Moeris²⁵. Pe lângă banii aceștia și în afară de o contribuție în grâu, regele primea șapte sute de talanți. Tributul în grâu însemna o sută douăzeci de măsuri, pentru perșii și ajutoarele lor care străjuiesc în Cetățuia Albă²⁶ din Memfis.

... Indienii²⁷ — cea de-a douăzecea satrapie — sînt cel mai numeros dintre toate neamurile pe care le cunoaștem. Ei trimiteau un bir mai mare decît toți ceilalți supuși, și anume trei sute șizeci de talanți de aur pulbere.

Sumele de bani în talanți babiloneni, calculate în talanți euboici, se ridică la nouă mii cinci sute și patruzeci de talanți de argint. Iar aurul, socotit ca de treisprezece ori mai scump decît argintul, face — cînd e în pulbere — patru mii șase sute optzeci de talanți euboici. Punînd laolaltă cele două tributuri, vedem că întregul bir plătit în fiecare an lui Darius se ridică la paisprezece mii cinci sute șizeci de talanți euboici, dacă nu ținem seama de veniturile mai mărunte...

Pe perși nu i-am pomenit între cei care plătesc tribut, fiindcă ei trăiesc în țara lor, neavînd a plăti nici un fel de bir²⁸.

(Herodot, *Istorie*, III, 89—95)

- 1 În limba persană, satrap înseamna „regent al unei provincii“.
- 2 Un talant babilonean cîntărea 30,3 kg, iar unul euboic — 26,29 kg.
- 3 Din Asia Mică și din insulele Mării Egee.
- 4 Locuitorii Magnesiei de pe riul Meandru.
- 5 Cei din Asia, din jurul insulei Lesbos.
- 6 Din sud-estul Asiei Mici.
- 7 Din sudul Asiei Mici.
- 8 Locuitorii orașului Milyas din Caria.
- 9 Din sudul Asiei Mici.
- 10 Din nord-vestul Asiei Mici.
- 11 Din vestul Asiei Mici.
- 12 Din Meonia.
- 13 Nu știm exact unde locuiau, fiindcă în altă parte (VII, 77) Herodot îi consideră totuna cu Iasonii.
- 14 Locuitorii orașului Hygiene din Pamfilia.
- 15 Grecii din orașele de pe țărmul asiatic al Helespontului.
- 16 Din Asia Mică, la răsărit de Ildieni și pe coastele Mării de Marmara.
- 17 În Bitinia existau traci care veniseră din Balcani și se așezaseră aici, în nord-vestul Asiei Mici.
- 18 La răsărit de Bitinia.
- 19 Populație din nord-vestul Bitiniei din regiunea de pe coasta Mării Negre.
- 20 E vorba de populația din Capadocia, formată în majoritate din urmașii hitiților.
- 21 Populație din sudul Asiei Mici.
- 22 Oraș din sud-estul Asiei Mici.
- 23 Conducător legendar al pamfililor.

- 24 E vorba de orașele grecești situate la Apus de Egipt.
25 În Egipt, la apus de orașul Memfis.
26 Cetățuie în care era garnizoana persană.
27 E vorba doar de cei din regiunile de la granița apuseană a Indiei.
28 Fiscalitatea excesivă, după cum se vede, apăsa numai pe umerii po-
poarelor supuse.

India

1. Scriitorii greci despre India

ÎN LUCRAREA SA ȘTIRI DESPRE INDIA, ARIAN SINTETIZEAZĂ CUNOȘTIN-
TELE LUMII GRECEȘTI CU PRIVIRE LA ACEASTĂ ȚARĂ. INFORMAȚIILE
DATE DE EL SÎNT CU ATÎT MAI PREȚIOASE, CU CÎT PROVIN DIN OPERELE,
PIERDUTE PENTRU NOI, ALE UNOR MARTORI OCULARI — CA MEGAS-
TENE ȘI NEARH — SAU DIN LUCRĂRILE MARELUI GEOGRAF ȘI ASTRO-
NOM ERATOSTENE. ALĂTURI DE INFORMAȚII EXACTE, ACEȘTI AUTORI
— CARE N-AU ÎNȚELES UNELE INSTITUȚII INDIENE, CUM AR FI REGIMUL
CASTELOR — NE-AU TRANSMIS O SERIE DE DATE NECORESPUNZĂTOARE
REALITĂȚII.

Ținutul care se întinde de la Indus spre răsărit trebuie numit India, iar locuitorii săi — inzi. Hotarele pămîntului inzilor sînt, spre miază-noapte, Munții Taurus¹... Înspre apus, fluviul Indus mărginește India pînă la ocean, unde el se varsă prin două guri. Aceste două guri nu sînt atît de apropiate una de cealaltă, cum sînt cele cinci guri ale Istrului². Și așa cum gurile Nilului formează delta din Egipt, tot așa fluviul Indus alcătuiește dintr-o parte a pămîntului Indiei delta indiană, care nu este mai mică decît delta Egiptului; în limba inzilor, delta poartă numele de Patala. Către miazăzi și răsărit, pămîntul Indiei este mărginit de ocean.

La miazăzi, pe meleagurile unde se afla Patala și gurile Indusului au ajuns Alexandru, macedonenii, precum și numeroși greci. Alexandru n-a pătruns dincolo de fluviul Hyphasis³. Cîțiva călători — puțini la număr — descriu ținutul pînă la Gange, locurile de la vărsarea Gangelui și cetatea Palimbotria⁴, cea mai mare din India, care se află pe Gange.

...Cine dorește, poate să afle mai mult despre cauzele pentru care fluviile Indiei sînt atît de numeroase și de mari. Eu mi-am propus să repet doar cele ce am auzit de la alții.

Megastene pomeneste numele altor multe fluvii, care, în afară de Gange și de Indus, se varsă în Marea de Răsărit⁵ și Marea de la Miazăzi⁶. El numără, în chipul acesta, cu totul cincizeci și opt de fluvii indiene, pe care pot pluti corăbiile. Dar cred că nici Megastene nu a pătruns pînă departe pe meleagurile Indiei, dar a mers totuși — e neîndoios — mai mult decît Alexandru și oamenii care-l însoțeau.

Megastene declară că a putut intra în legături cu Sandracottos⁷, cel mai mare domnitor din India, mai mare chiar decât Poros.

...Înfățișarea locuitorilor Indiei nu se deosebește mult de aceea a etiopienilor. Cei de la miazăzi seamănă cel mai mult cu etiopienii. Culoarea pielii și a părului lor este tot așa neagră, cu deosebirea că ei nu sînt tot atît de cîrni și n-au părul tot așa de creț ca etiopienii. Inzii trăitori mai la miazănoapte seamănă mult la trup cu egiptenii.

Megastene amintește, în totul, o sută optsprezece neamuri indice. Nu-l contrazic pe Megastene și nu încerc să spun că n-ar fi multe neamuri în India, dar nu pot să-mi închipui de unde a izbutit să afle numărul precis pe care-l dă, cînd el n-a străbătut decât o parte puțin întinsă a Indiei, iar neamurile indienilor nu au nici un fel de legătură unele cu celelalte.

Odinioară, inzii erau nomazi, ca și aceia dintre sciți care, neocupîndu-se cu agricultura, rătăcesc în carele lor, cutreierînd ținuturile Sciției, fără să locuiască în orașe ori să se închine la zei în temple. Tot astfel nici inzii nu aveau cetăți sau clădiri pentru a-i preamări pe zei, ci se îmbrăcau în pieile fiarelor vîinate, hrănindu-se cu scoarța copacilor. Acești copaci se numesc în limba indiană „tala”⁸. Pe tulpina lor cresc un fel de ghemotoace, asemănătoare cu cele din vîrfurile palmierilor.

Inzii au trupul uscățiv. Sînt înalți și mai puțin greoi decât ceilalți oameni. Cei mai mulți călătoresc pe cămile, cai, măgari; bogații, pe spatele elefanților. Căci elefantul este — la indieni — un mijloc de transport regesc. Apoi, ca fel de a călători foarte prețuit este carul tras de patru cai. În al treilea rînd vine cămila. Numai oamenii care sînt cu totul de rînd călătoresc cu un singur cal.

...Inzii mănîncă pîine și fac agricultură, cu excepția celor trăitori la munte; hrana acestora din urmă este carnea animalelor sălbatice.

Mi se pare că-i de ajuns să înfățișez aceste lucruri cu privire la inzi. Caracteristicile lor cele mai vrednice de amintit au fost însemnate de către doi scriitori cu renume: Nearh și Megastene⁹.

(Arian, *India*, II, 1, 5—8; V, 1—4; VI, 9; VII, 1—4; XVII, 1—2, 5—6).

- 1 În realitate, Himalaia; Arian credea că Munții Taurus se întind peste toată Asia, ajungînd pînă la India.
- 2 Arian cunoștea cursul Dunării, întrucît descrisese expediția lui Alexandru Macedon din 335 î. e. n. (vezi textul nr. 5, cap. Imperiul macedonean.)
- 3 Un afluent al râului Acesines, situat în regiunea izvoarelor Indului.
- 4 Adică Pataliputra, orașul Patna de astăzi.
- 5 Probabil Golful Bengal.
- 6 Probabil Oceanul Indian.
- 7 Ciandragupta, întemeietorul dinastiei Mauria.

- 8 Copac din familia palmierului; sucul său dulce este și astăzi o băutură apreciată, iar fructele lui pe jumătate coapte fac și ele parte din alimentație.
- 9 Primul a fost amiralul lui Alexandru cel Mare, care a navigat cu o flotă de la gurile Indului la gurile Tigrului. Al doilea a făcut la începutul secolului al III-lea î.e.n. mai multe călătorii diplomatice la curtea regelui Ciandragupta.

2. Legile lui Manu

ACEASTĂ VECHĂ CULEGERE DE LEGI, ATRIBUITĂ LUI MANU, ESTE DE FAPT OPERA UNEI ȘCOLI DE BRAHMANI. ÎN FORMA ÎN CARE NE-A PARVENIT A FOST REDACTATĂ CAM LA ÎNCEPUTUL EREI NOASTRE. DIN ACEST CODICE DE LEGI SE VEDE CĂ SITUAȚIA CASTEI A PATRA „SUDRA” ERA APROAPE SIMILARĂ CU A SCLAVILOR.

Scopul legilor

I. 102. Pentru a stabili datoriile brahmanilor și ale celorlalte caste în ordinea lor, înțeleptul Manu, născut din „Cel care există prin sine”, a întocmit această culegere de legi.

I. 107. În această culegere au fost trecute toate legile, [arătîndu-se] ce este bun și ce este rău în faptele oamenilor și cum trebuie să se poarte — pînă în vecii vecilor — fiecare dintre cele patru caste.

Castele

I. 31. Pentru ca lumea să meargă cum trebuie, Brahma a creat pe brahmani, pe kșatriya, pe vaișya și pe sudra, care au ieșit din gura, mîinile, coapsele și picioarele sale.

I. 87. Dar pentru a-și apăra creația, Brahma cel strălucitor a stabilit datorii și îndeletniciri speciale pentru cei care au ieșit din gura, mîinile, coapsele și picioarele sale.

I. 88. Pe brahmani i-a hărăzit învățaturii și propovăduirii vedelor; să facă jertfe pentru ei și pentru alții, să primească și să dea daruri.

I. 89. Pe kșatriya i-a menit să apere populația, să facă daruri, să facă jertfe, să învețe și să renunțe la plăceri.

I. 90. Vaișya au fost meniți să crească vitele, să facă daruri și jertfe, să învețe, să facă negoț și camătă și să se ocupe de agricultură.

I. 91. Un singur lucru trebuia să facă sudra, și anume: ei au primit poruncă să slujească fără pizmuire celelalte caste.

I. 93. Deoarece brahmanul descinde din partea cea mai nobilă a lui Brahma, deoarece este primul născut și păstrează vedele, pe drept cuvînt el este stăpînul întregului univers.

I. 96. Dintre ființele create, cele mai bune sînt cele însuflețite, dintre cele însuflețite, cele înzestrate cu rațiune, iar dintre cele înzestrate cu rațiune, oamenii, iar dintre oameni, cei mai buni sînt brahmanii.

VIII. 279. Mădularul cu care cineva din casta cea mai de jos face un rău cuiva dintr-o castă superioară, mădularul acesta să-i fie tăiat; asta este porunca lui Manu.

VIII. 413. Dar pe un şudra, fie că a fost cumpărat, fie că nu a fost, brahmanul care este stăpînul său să-l silească să facă şi serviciile unui sclav; fiindcă „Cel care există prin sine” i-a creat pe toţi pentru a face servicii de sclav la brahmani.

VIII. 414. Chiar dacă stăpînul său i-a dat drumul, un şudra nu scapă de slujbele datorate ca sclav; dacă lucrul acesta îi este hărăzit lui din naşcare, cine i-l poate lua?

VIII. 418. Regele să aibă grijă ca vaişya şi şudra să-şi facă muncile; fiindcă dacă nu îşi îndeplinesc îndatoririle, se cutremură lumea. Kşatriya nu pot avea succes fără brahmani, iar aceştia nu pot să prospere fără kşatriya; brahmanii şi kşatriya strîns uniţi între ei, prosperă şi în lumea aceasta şi pe lumea cealaltă.

X. 96. Un om inferior, care din cauza lăcomiei trăieşte dintr-o ocupaţie rezervată unei caste superioare, să-şi piardă averea şi regele să-l surghiunească.

X. 97. Este mai cu cale să-ţi îndeplineşti prost îndatoririle proprii, decît bine pe cele ale altora; căci acela care trăieşte îndeplinind îndatoriri străine decade pe dată din casta sa.

XI. 127. Un sfert din pedeapsa pentru moartea unui brahman este prescrisă ca ispăşire pentru moartea unui kşatriya; o optime este prescrisă pentru moartea unui vaişya şi o şaisprezecime pentru moartea unui şudra virtuos.

Sclavia

VIII. 415. Există şapte feluri de sclavi²; cei prinşi în lupte, cei care slujesc pentru a-şi cîştiga pîinea zilnică, cei născuţi în casă, cei cumpăraţi, cei căpătaţi, cei moşteniţi de la strămoşi, cei care au devenit sclavi ca pedeapsă.

VIII. 416. Soţia, fiul şi sclavul — despre aceştia se spune că ei nu posedă nici un fel de avut — celui căruia îi aparţin ei îi aparţine şi tot ce dobîndesc.

VIII. 417. Un brahman poate să ia, fără şovăire, lucrurile unui şudra (care este sclavul său); acesta, neavînd nici un fel de proprietate, stăpînul său poate să-i ia tot ce posedă.

IX. 179. Dacă un şudra are un fiu de la o sclavă sau de la o sclavă care aparţine unui sclav, atunci fiul să primească, cu consimţămîntul tatălui, o parte din moştenire; așa hotărăşte legea.

VIII. 177. Debitorul să-şi acopere datoria şi prin muncă, dacă face parte din aceeaşi castă sau dintr-o castă inferioară celei a creditorului; dacă aparţine însă unei caste superioare, atunci să plătească datoria treptat.

IX. 299. Cineva care face parte din casta kşatriya, vaişya sau şudra şi nu poate plăti o pedeapsă, să-şi plătească datorile muncind; un brahman însă să plătească treptat.

Familia și căsătoria

III. 13. Unui șudra legea îi prescrie căsătoria numai cu o femeie din casta șudra; unui vaișya numai din prima și din casta sa; unui kșatriya numai din primele două și din casta sa; unui brahman din primele trei și din casta sa.

III. 51. Nici un tată care cunoaște legea să nu ia o plată cât de mică pentru fiica sa, fiindcă acela care ar lua-o din lăcomie ar fi un om care își vinde copiii.

III. 56. Acolo unde femeile sînt cinstite, le place și zeilor; unde nu sînt cinstite, sînt de prisos toate jertfele.

V. 154. O femeie adevărată trebuie să-și cinstească întodeauna soțul ca pe un dumnezeu, chiar dacă lui îi lipsesc virtuțile, chiar dacă își părăsește femeia și chiar dacă îi lipsesc însușirile bune.

IX. 3. Tatăl apără pe femeie în copilărie, bărbatul o apără cînd e tinăra, iar fiii cînd e bătrîna; o femeie nu are voie niciodată să fie independentă.

IX. 6. Nici o vînzare și nici un divorț nu desparte femeia de soțul ei...

IX. 153. Din moștenirea unui brahman, fiul unei brahmane capătă patru părți, fiul unei femei din casta kșatriya trei părți, fiul unei femei din casta vaișya două părți, iar fiul unei femei din casta șudra o singură parte.

IX. 185. Nu părinții sau frații, ci fiii capătă moștenirea tatălui.

IX. 208. Ceea ce dobîndește unul dintre frați prin munca sa, fără a se folosi de posesiunea părintească, să nu poată fi împărțit împotriva voinței sale.

(după *The Laws of Manu*, translated by Bühler, Oxford, 1886)

1 Ci doar angajat.

2 „Dasa“.

3. Arthașastra

ACEASTĂ CARTE, CUPRINZÎND ÎNVĂȚĂTURI PENTRU REGE, ESTE ATRIBUITĂ LUI CAUTILIA, PRIMUL ȘEFETNIC AL LUI CIANDRAGUPTA (FINELE SECOLULUI AL IV-LEA Î. D. N.). NU SE POATE STABILI O DATĂ MAI PRECISĂ A REDACTĂRII CĂRȚII, EA PUTÎND FI SCRISĂ CHIAȚ ÎN PRIMELE PATRU SECOLE AL EREI NOASTRE. PE LÎNGĂ INFORMAȚIILE DE NATURĂ SOCIAL-ECONOMICĂ PE CARE LE GĂSIM ÎN CARTE, SE POATE VEDA DIN EA CÎȚ DE COMPLICAT ERA ÎN INDIA APARATUL DE STAT AFLAT ÎN SERVICIUL ABSOLUTISMULUI REGAL.

Veniturile și cheltuielile tezaurului regal

II. 6. Șeful perceptorilor trebuie să-și îndrepte atenția asupra strîngerii impozitelor în orașe și la sate, de la mine, instalații de irigare, păduri, turme și drumuri comerciale.

Sursele principale de venituri în orașe sînt următoarele: vămile, pedepsele pecuniare, măsurile și greutatea, șeful poliției, șeful atelierelor de bătut monedă, șeful pecetilor și al pașapoartelor, băuturile alcoolice, abatorul, țesăturile, uleiul vegetal, untura animală, zahărul¹, giuvaergiul de stat... toate breslele meșteșugărești, șeful treburilor cultului, veniturile porții și impozitele de la Bahirica².

Sursele de venituri de la țară sînt următoarele: produsele domeniilor regale, impozitele de pămînt sub forma plăților în natură, impozitele religioase, impozitul cara³, negustorii, păzitorii apelor, podurile umblătoare, corăbiile, orașele mici, pășunile, vămile locale, funia pentru lucrările de cadastru și funia pentru legarea hoților.

Sursele de venituri de la mine sînt următoarele: aurul, argintul, diamantele, pietrele prețioase, perlele, corali, scoicile, metalele obișnuite, sarea scoasă din cîmpie și din munți. Sursele de venituri de la instalațiile de irigare sînt următoarele: grădinile de flori și grădinile fructifere, grădinile de zarzavat, cîmpurile irigate și cîmpurile cu răsaduri.

Sursele de venituri de la păduri sînt: pășunile din pădure, pădurile pentru vînătoare, pădurile în folosință și cele cu elefanți. Sursele de venituri de la turmele de vite sînt: vacile și boii, bivoli, caprele, oile, cămilele, caii și catîrii. Sursele de venituri de pe căile comerciale sînt: drumurile de uscat și de apă. Acestea sînt principalele venituri.

Cele mai importante cheltuieli sînt: cîntarea de imnuri în cinstea zeilor și a strămoșilor, cu prilejul slujbelor religioase, precum și cu acela al aducerii de daruri, haremul, bucătăria, înzestrarea ambasadurilor, camera de provizii, arsenalul, depozitele de mărfuri și metale, atelierile, lucrătorii angajați, întreținerea infanteriei, a cavaleriei, a carelor de luptă și a elefanților, turmele de vite, grădina zoologică cu animale, păsări și șerpi, terenurile rezervate pentru lemn de foc și iarbă.

Situația sclavilor și a muncitorilor

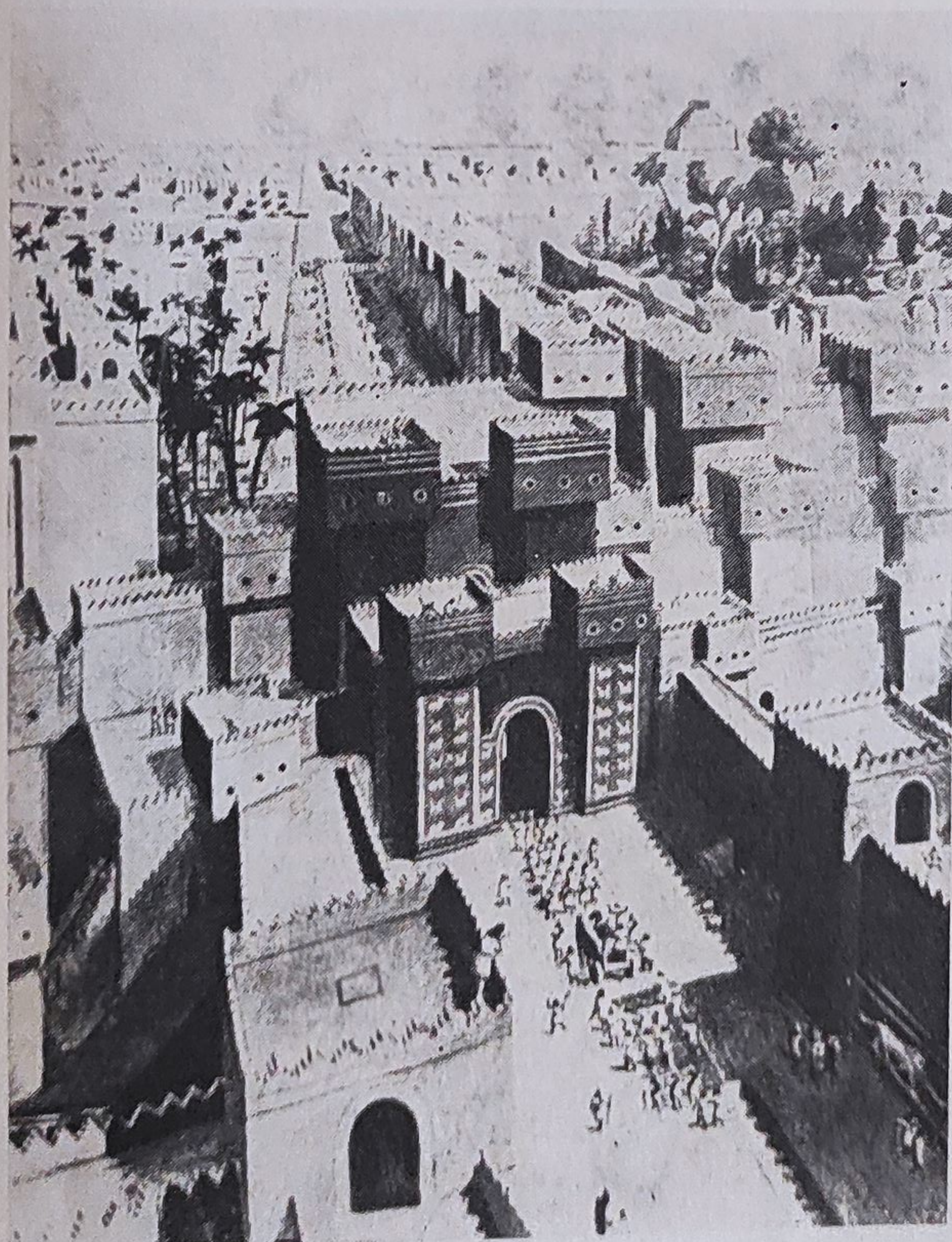
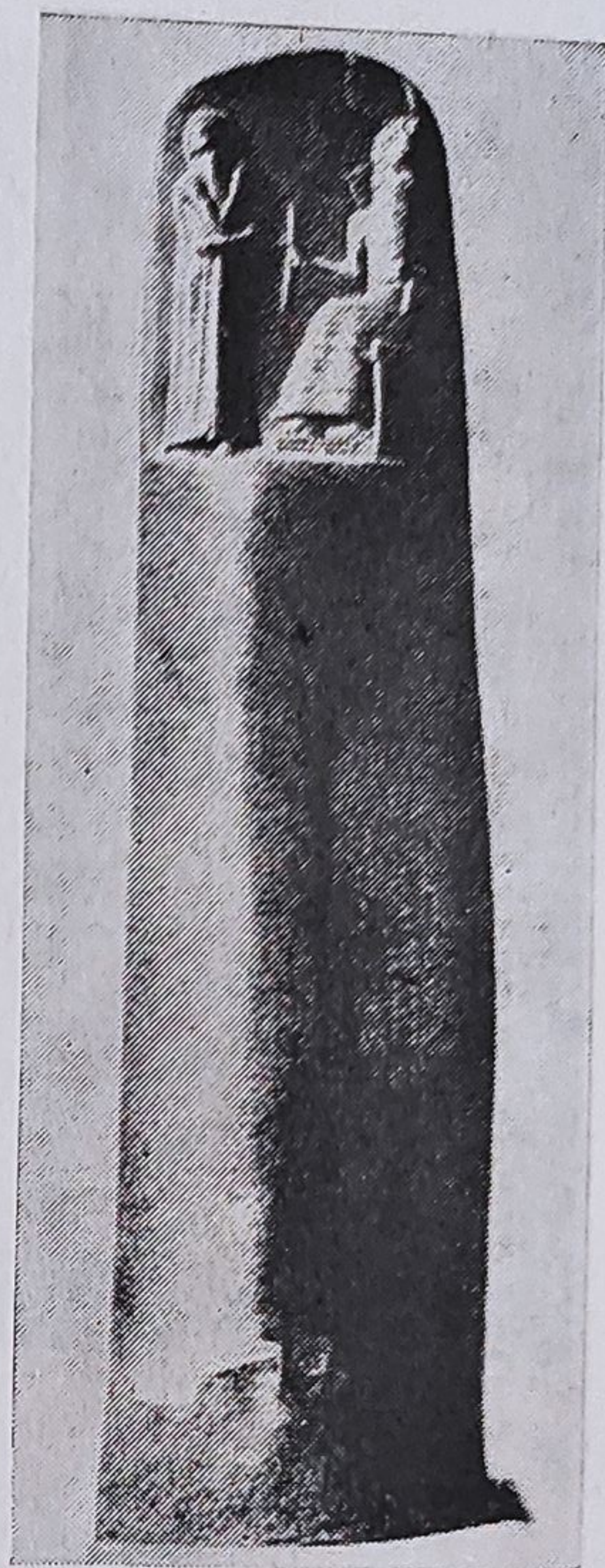
III. 13. Pentru așa-zișii mlehas⁴ nu este nici o crimă să-și vîndă sau să-și amaneteze urmașii; un arian însă nu poate să fie sclav. Dacă un arian a fost zălogit — din cauza unei situații familiare deosebite sau din cauza unei nenorociri — și există suma trebuincioasă pentru răscumpărare, atunci să se răscumpere cît mai repede, dacă e vorba de un om tînăr sau de unul care poate fi de vreun folos.

Urmașii unui om care s-a vîndut pe sine însuși să fie considerați oameni liberi.

Lucrurile pe care le-a dobîndit un sclav fără ca prin aceasta să fi suferit munca pentru stăpîn le poate păstra atît el, cît și moștenitorii săi. Dacă s-a plătit răscumpărarea pentru un sclav, el devine liber. Această lege este valabilă atît pentru cei născuți ca sclavi, cît și pentru cei zălogiți. Banii de răscumpărare să corespundă cu valoarea acestor sclavi.

Cine nu eliberează pe un sclav după ce a primit suma corespunzătoare plătește 12 pana⁵ drept pedeapsă; tot așa cei care îl rețin fără motiv. Bunurile unui sclav le moștenesc rudele acestuia, iar în lipsa lor, stăpînul său. Dacă o sclavă are un copil de la stăpînul ei, atunci atît

MONUMENTUL REȚELUI BABILONEAN HAMMURAPI, RE-
PREZENTÎND O COPIE A CUNOSCUȚULUI COD DE LEGI;
REȚELE STĂ ÎN PICIOARE ÎN FAȚA ZEULUI SOARELUI
MARDUK.

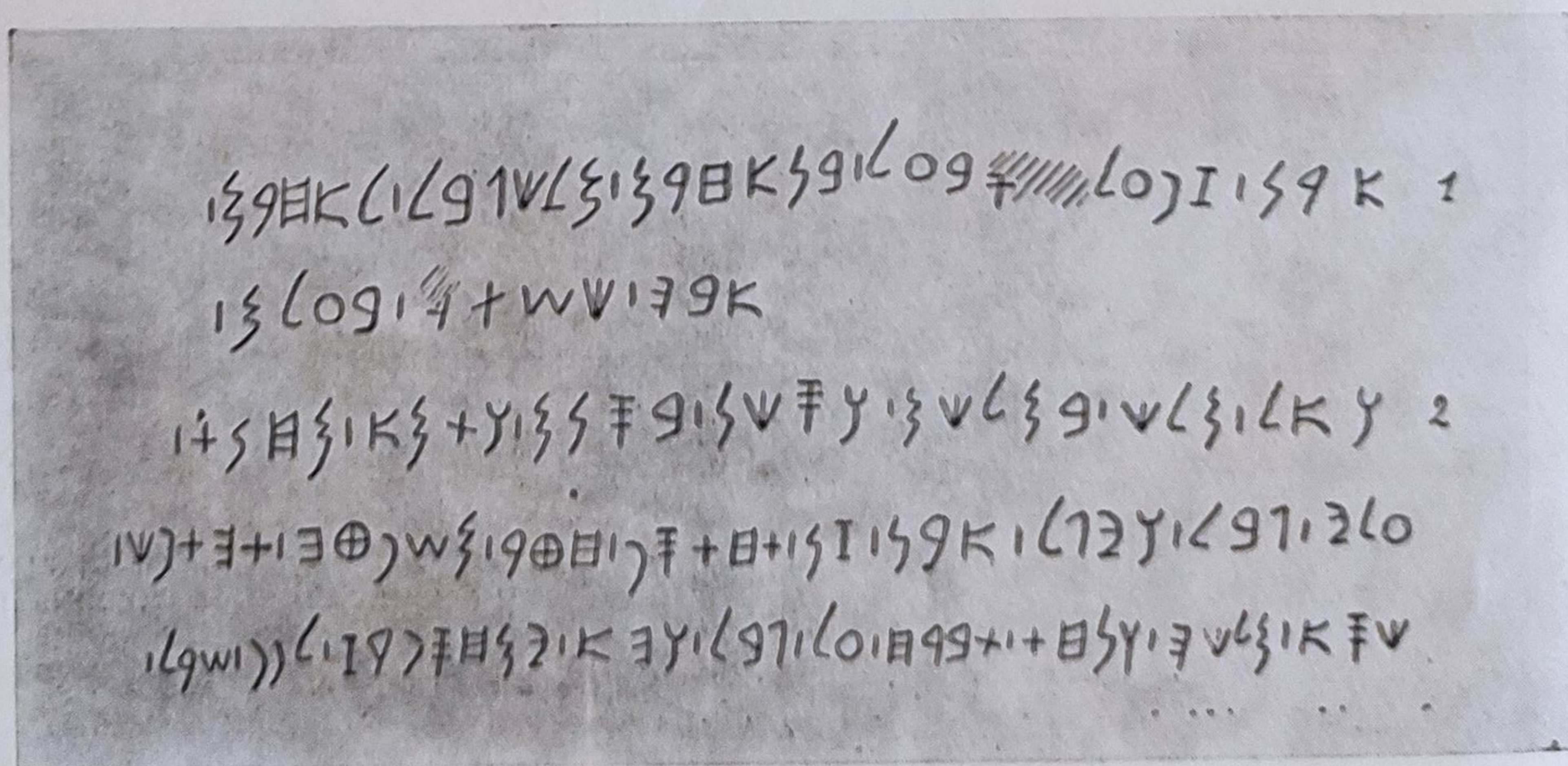

INTRAREA ÎN BABILON, ÎN SEC.
VI (ÎNCERCARE DE RECONSTITUIRE),

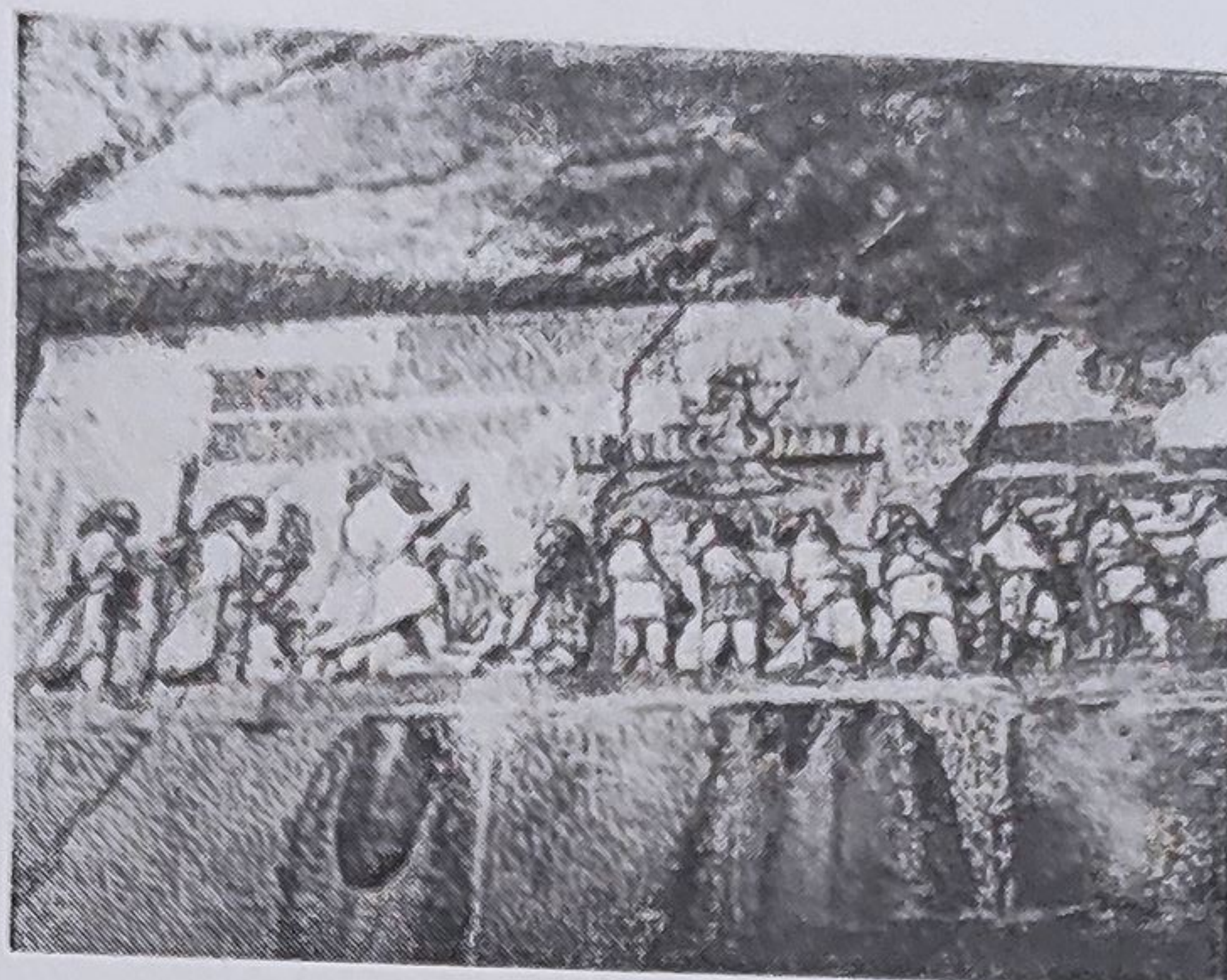
CONDEIUL. BABILONEAN PENTRU SCRIEREA CUNEIFORMĂ. ERA PREVĂZUT CU DOUĂ CAPETE: CEL LAT, AȘA CUM SE VEDE ÎN FOTOGRAFIE, ERA FOLOSIT PENTRU A ÎNSEMNA LINIILE ȘI CAPETELE LOR: CAPĂTUL MIC SERVEA PENTRU ACELEAȘI ELEMENTE ALE SCRIERII, DAR MAI MĂRUNTE.

INSCRIPTIE FENICIANĂ DE PE UN SARCOFAG DIN SEC. XIII î. E. N.

A.

B.

A. B. INSCRIPTIA DE LA BEHISTUN (CELEBRA INSCRIPTIE RUPESTRĂ CARE PREAMĂREȘTE FAPTELE LUI DARIUS I.)

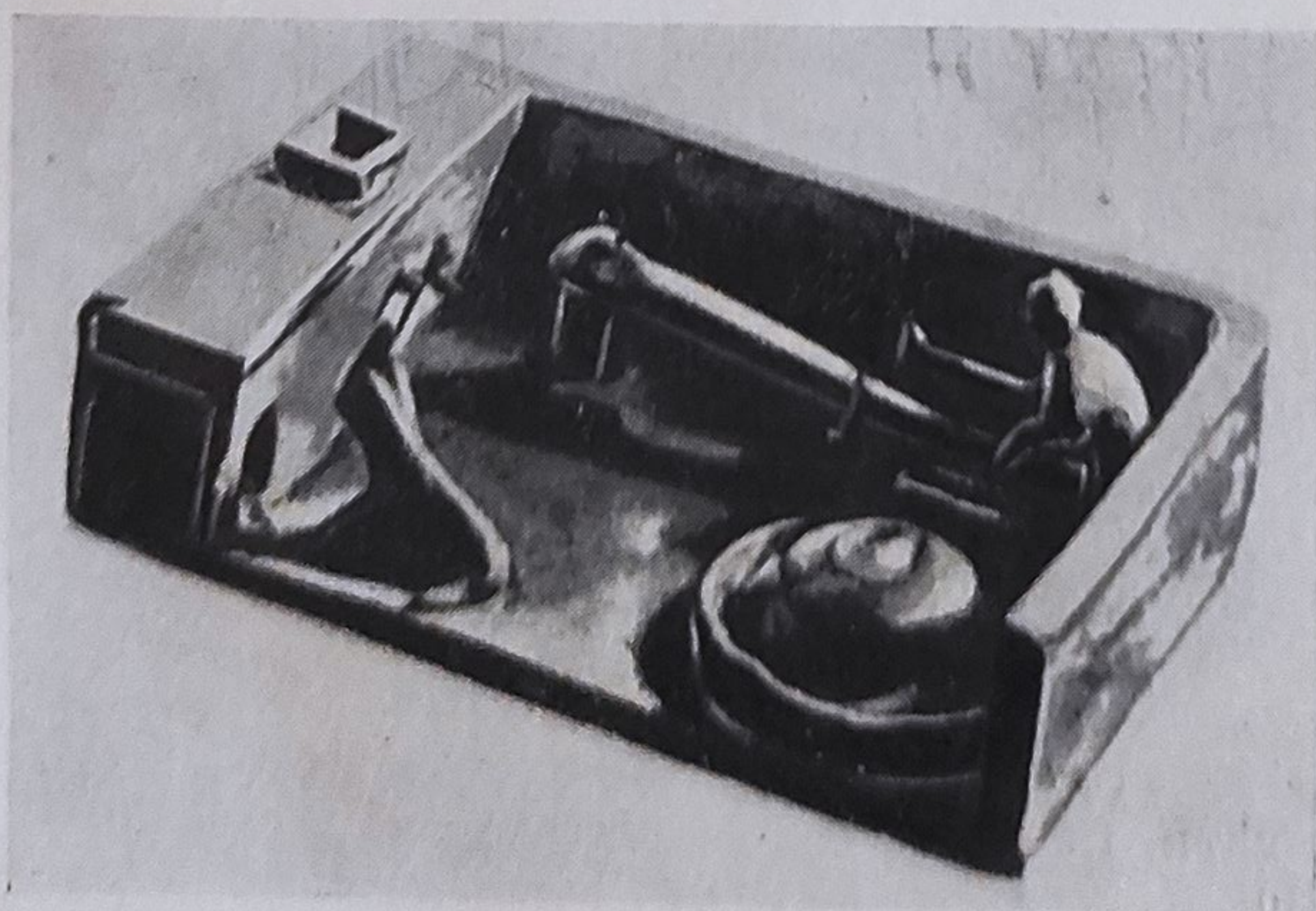
CUPĂ FENICIANĂ DE ARGINT SUFLATĂ CU AUR, DESCOPERITĂ LA PRAENESTE, ÎN ITALIA (SEC. VII Î. E. N.)

RELIEF DIN PALATUL
REGEIUI XERXES DE LA
PERSEPOLIS, REPREZEN-
TÎND DEMNITARI DIN SI-
RIA ȘI BACTRIA CARE
ADUC TRIBUTUL REGE-
LUI.

RELIEF INDIAN DIN SEC. II Î.E.N. REPREZEN-
TÎND UN REGE CĂLARE PE UN ELEFANT, UR-
MAT DE SERVITORII SĂI.

STATUIETĂ DE CERAMICĂ
REPEZENTÎND O CASĂ DIN
CHINA (SEC. I-II E. N.)

mama, cît și copilul nu sînt sclavi; dacă, însă, mama rămîne în casa stăpînului, gîndindu-se la interesul casei, atunci devin liberi sau mama, sau fratele, sau surorile ei. Acestea sînt prescripțiile privitoare la sclavi.

Vecinii să cunoască condițiile în care s-a încheiat contractul cu un muncitor. El primește pentru munca sa plata cu care s-a înțeles. Dacă nu s-a fixat de mai înainte o plată, atunci plata care se va face trebuie să fie în raport cu munca executată și cu timpul folosit. Dacă nu s-a făcut nici un fel de înțelegere anterioară, atunci agricultorul va primi o zecime din recoltă, păstorul o zecime din untul făcut, iar negustorul o zecime din mărfurile vîndute. Plata fixată prin înțelegere trebuie făcută potrivit acelei înțelegeri. Meseriașii de orice fel, muzicanții, medicii, bufonii și servitorii care lucrează în așteptarea unei plăți corespunzătoare trebuie să primească ceea ce primesc alții pentru munci asemănătoare sau plata pe care o stabilesc experții; să se procedeze în conformitate cu declarațiile martorilor; dacă nu există martori, să se ia în considerare munca efectuată.

Dacă nu s-a plătit o simbrie, pedeapsa neplatnicului se ridică la a zecea parte sau șase pana, iar dacă plata simbriei este refuzată, atunci pedeapsa este de 12 pana sau a cincea parte.

(după *Das altindische Buch vom Welt- und Staatsleben*, übersetzt von J. Meyer, 1926)

- 1 Din trestie a fost fabricat pentru prima oară în India și apoi a ajuns și în Europa, încă în antichitate.
- 2 Probabil o categorie de oameni; nu se știe însă exact ce înseamnă cuvîntul acesta.
- 3 Impozit necunoscut.
- 4 Denumire depreciativă („barbari“) dată de brahmani unor populații indiene sau străine.
- 5 O monedă de circa 11 g.

4. Ramaiana

RAMAIANA ESTE UNA DINTRE CELE DOUĂ MARI EPOPEI INDIENE, E ATRIBUITĂ POETULUI LEGENDAR VALMILAI ȘI A FOST, PROBABIL, REDACTATĂ ÎN SECOLUL AL IV-LEA ȘI AL III-LEA Î. E. N. CUPRINDE 24 000 DE VERSURI, ÎMPĂRȚITE ÎN ȘAPTE CĂRȚI. EPOPEEA, A CĂRUI TITLU ÎNSEAMNĂ *POVEȘTEA VIETII LUI RAMA*, DESCRIE PERIPETIILE ȘI LUPTELE DUSE DE ACEST EROU, ÎN CARE S-A ÎNTRUCHIPAT ZEUL VIȘNU – PENTRU ELIBERAREA SOȚIEI SALE SITA DIN MÎINILE LUI RAVANA, REGELE DEMONILOR. SÎMBURELE ISTORIC CARE A STAT LA BAZA EPOPEII PARE A FI CUCERIREA INDIEI CENTRALE ȘI A INSULEI CEILON DE CĂTRE ARIENI. ÎN FRAGMENTUL PREZENTAT AICI, RAMA DESCRIE FRATELUI SĂU, ÎNTR-UN TABLOU LIRIC ANTITETIC, DUREREA PENTRU PIERDEREA SOȚIEI ȘI ATMOSFERA DE BUCURIE DIN SÎNUL NATURII.

Primăvara

Rîde pămîntul pe care pășim; covorul de mușchi care îl acoperă este aidoma unor perne înflorate, cu sclipiri aurii, risipite în jurul copacilor. Sub povara lor grea de flori, copacii urlași de-abia se mai pot

ține, iar lianele țeș din felurite flori văluri de horbotă în jurul coroarelor înalte. În aerul proaspăt și plin de miresme, adieri răcoroase ne mângâie lin, înviorându-ne. Primăvara aceasta, care și-a ales ca meșteri cîntăreți păsările cerului, trezește în inima mea cruda durere pentru Sita, pe care, sărman de mine, am pierdut-o. Pe mine, cel legat de lanțurile iubirii, mă apasă și mă chinuie amarnică durere, în vreme ce veselul cuc mă strigă ca și cînd aș fi cu el de o seamă. Departe, lîngă căderile de apă, răsună cîntecul cocoșului de munte, care pe mine, copleșit de suferință, mă face în clipa aceasta să simt numai dureri. Ce mult iubea, odinioară, soția mea acest cîntec! Mă îndemna și pe mine să-l ascult cu bucurie. Păunul îndrăgostit pășește acum ferice să-și caute perechea; aripile sale strălucesc ca un curcubeu, unduindu-se în adierea vîntului. Își întinde aripile cele pestrițe și cîntă vesel pe pajiște. Căci, vai, nici un uriaș sălbatic nu i-a răpit păunului pe iubita Sita, cea cu ochii mari, care ar veni acum plină de dragoste către mine, dacă nu mi-ar fi luat-o cu sila tîlharul cel fioros. Dacă ar mai trăi, undeva departe, în această primăvară strălucitoare, de bună seamă s-ar jelui și ea ca mine, iubita mea din robie...

(după Lacôte Félix, *Ramayana*, Paris, Bossard, 1929)

China¹

1. Inscriptii pe obiecte de bronz

ACESTE INSCRIPTII SÎNT DIN PERIOADA DINASTIEI CEU (1122-247 î. E. N.). VASELE PE CARE AU FOST SCRISE AU FOST GĂSITE ÎN MORMINTELE ARISTOCRAȚIEI CHINEZE.

a. Inscriptie pe un vas cu trei picioare al lui Yu²

Îți hărăzesc ție 4 dintre „bătrînii“ acestui principat, sclavi în număr de 659, începînd cu păstorii și rîndașii și terminînd cu meseriașii. Îți dau 13 căpetenii și „bătrîni“ de la barbarii I³ și 1 050 de oameni drept sclavi.

b. Inscriptie pe un vas ritual pentru grîne al lui Ceu⁴

Îți dau care, cai, arme și soldați. Îți dau... 350 de familii de sclavi, ca să fii apărat de un atac neprevăzut.

(după V. Struve, *Hrestomatia po istorii drevnego mira*, vol. I, Moscova, 1950).

1 Mulțumim tov. Panaitescu din redacția revistei „Narodnaia Rumînia“ pentru ajutorul dat la transcrierea numelor chineze cît și pentru alte prețioase sugestii.

- 2 După Go-Mo-jo, inscripția provine din anul 1054. Yu ar fi un demnitar al împăratului Cuan-Vang (1078—1051 î. e. n.).
- 3 Nume generic pentru „barbarii” răsăriteni; înseamnă „om înarmat cu un arc”.
- 4 Nu se cunoaște data exactă a inscripției.

2. Din cartea cîntărilor

ACEASTĂ VECHĂ CULEGERE DE CÎNTECE ESTE ATRIBUITĂ DE TRADIȚIE LUI CONFUCIUS. DE FAPT ÎNSĂ, UNELE DINTRE CÎNTECE SÎNT FOARTE VECHI, COMPUSE ÎNAINTE DE PRIMUL MILENIU, REFLECTÎND, ÎN GENERAL, STĂRILE DE LUCRURI DIN TIMPUL DINASTIEI CEU. UN INTERES DEOSEBIT ÎL PREZINTĂ CÎNTECELE DE MUNCĂ, ÎN CARE RĂSUNĂ NOTE ALE SUFERINȚELOR POPORULUI. ÎN FRAGMENTUL PREZENTAT, EXPLOATAREA NEMILOASĂ A ȚĂRANILOR DE CĂTRE PROPRIETARII DE PĂMÎNT ESTE COMPARATĂ CU ACȚIUNEA DEVASTATOARE A UNEI INVAZII DE ȘOBOLANI.

Guzganii cei mari

Guzgani mari la trup, guzgani mari la trup,

Nu ne mîncăți meiul!

De trei ani ne căznim cu voi,

Dar voi nici nu vă sinchisiți de noi.

O să vă părăsim

Și o să plecăm în țara cea fericită.

Țară fericită, țară fericită!

Acolo o să găsim un loc și pentru noi!

Guzgani mari la trup, guzgani mari la trup.

Nu ne mîncăți secara!

De trei ani ne căznim cu voi,

Dar voi nu ați făcut încă nici o faptă bună pentru noi.

O să vă părăsim

Și o să mergem în locuri fericite.

Locuri fericite, o, locuri fericite;

Acolo o să găsim dreptatea.

Guzgani mari la trup, guzgani mari la trup,

Nu ne mîncăți semințele!

De trei ani ne căznim cu voi,

Dar voi nu vă gîndiți la nevoile noastre,

O să vă părăsim

Și o să mergem pe țărmuri fericite.

Cine ar mai putea să ne supere acolo?

(după Legge, *The Book of Poetry*, London, 1906)

3. Tratatul Guan-Ți

ACEST TRATAT POLITICO-ECONOMIC, ATRIBUIT LUI GUAN-DJUN (ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL VII-LEA Î. E. N.), DATEAZĂ PROBABIL DIN SECOLELE AL IV-LEA ȘI AL III-LEA Î. E. N. EL CONȚINE SFATURI DESPRE FELUL CUM TREBUIE CONDUS UN STAT ȘI INDICĂ MĂSURILE PE CARE LE CREDE NECESARE.

Capitala unui stat trebuie clădită pe un rîu mare, dacă nu este cu putință să o ridicăm la picioarele unui munte. Pe un teren ridicat, ea trebuie așezată astfel încît să aibă destulă apă cînd se apropie seceta. Pe un teren jos însă ea trebuie așezată în așa fel, ca să fie apărată prin canale de inundațiile care au loc de obicei. Trebuie folosite condițiile naturale și toate avantajale locului, ca să nu fie nevoie să măsurăm cu rigla și compasul fortificațiile exterioare și interioare ale orașului și să nu trebuiască să nivelăm drumurile cu nivelul și sfoara de măsurat.

Dinastia este legea dreptății. Aceasta înseamnă că treptele ierarhice sînt stabilite cum trebuie și că *poporul nu crîcnește* (s.n.). Dacă *poporul* nu crîcnește, nu există nici tulburări, iar dreptatea continuă să rămînă lege. Dacă legile nu corespund adevărului, trebuie făcute altele noi, fără de care nu se poate domni. Într-un stat nu pot să existe numai nobili. Dacă ar exista numai nobili, treburile nu ar fi rezolvate și țara n-ar avea nici un folos. Dacă treburile nu sînt rezolvate și țara nu trage nici un folos, trebuie procedat în așa fel ca și cînd n-ar exista nobili. Într-un astfel de caz însă, *poporul* nu se poate conduce singur. Trebuie făcută o deosebire între nobili și cei de jos, pentru a se cunoaște cu exactitate rangul fiecăruia și pentru a se putea respecta astfel dreptatea atît pentru nobili, cît și pentru oamenii simpli.

Piața echilibrează prisosul și lipsa de mărfuri (s.n.). De aceea, dacă toate mărfurile sînt ieftine, n-o să existe cîștiguri de prisos. Dacă n-o să existe cîștiguri de prisos, înseamnă că toate ramurile economiei sînt în ordine. Iar dacă toate ramurile economiei sînt în ordine, și consumul o să fie cumpătat. De aceea toate mărfurile iau naștere prin grija depusă pentru ele și sînt finisate printr-o muncă fără preget; ele se distrug dacă sînt disprețuite... De aceea se și spune... că oamenii... care sînt în contact cu piața pot ști de unde vine bunăstarea și dezordinea, de ce prisosesc mărfurile sau lipsesc, chiar dacă nu pot schimba starea existentă.

Prințul Huan¹ a întrebat: „Ce trebuie făcut ca să-i meargă bine poporului, în locul care i-a fost hărăzit fiecărui om și treburile sale să reușească?”.

Guan-Djun a răspuns: „*Slujitorii curții, țărani, meseriași și negustorii, aceste patru categorii reprezintă temelia statului;* (s.n.) nu trebuie să-i lăsăm să trăiască împreună. Dacă trăiesc împreună, se nasc tulburări și cu vorba și cu fapta... Un domnitor înțelept le dă învățaților un loc liniștit, unde să se odihnească și să stea la masă; pe țărani îi așază acolo unde sînt și cîmpurile pe care le lucrează; pe meseriași îi lasă în atelierele statului, iar pe negustori, în cartierele comerciale...

Pentru țărani se fac uneltele agricole; cu plugul și grapa lucrează ei pământul. Când e frig, strâng spicele uscate și așteaptă aratul. Ară adînc, seamănă apoi în mod uniform și acoperă sămînța cu brazda. Plivesc iarba și așteaptă ploile. După ce a plouat, curăță ogorul de buruieni și așa lucrează din zori și pînă în noapte. Separă iarba de buruieni și sădesc în mod uniform tinerele mlădițe.

Pe cap poartă o pălărie de papură, iar corpul le este acoperit cu o haină aspră. Trupul lor stă în apă, iar picioarele în nămol. Părul și pielea le sînt pîrlite de arșița dogoritoare. Ei își încordează toate puterile pentru a termina cît mai repede muncile cîmpului. Sînt obișnuiți cu aceasta din fragedă copilărie. Sufletul lor este liniștit. Nu cunosc lucruri de preț și starea lor nu se schimbă; de aceea copiii țăranilor devin totdeauna și ei țărani...“.

Prințul Huan l-a întrebat pe Guan-Djun: „Vreau să strîng biruri pe clădiri... ce crezi tu?“. „Aceasta duce de rîpă construcțiile“, răspunse Guan-Djun.

„Vreau să tai pădurile.“

„Aceasta împiedică să mai crească altele.“

„Vreau să iau dări pentru șase feluri de vite.“

„Aceasta înseamnă sfîrșitul creșterii vitelor.“

„Vreau să introduc un impozit pe populație.“

„Populația va fugi.“

„Atunci cum să mai guvernez?“

„Trebuie guvernat cu ajutorul munților și al mării“...

Într-o familie cu zece membri, toți au nevoie de sare. Într-o familie cu 100 de membri, toți au nevoie de sare. Un adult are nevoie de cel puțin 5 șengi² de sare pe lună; o femeie de trei șengi, iar un copil de 2 șengi. Astfel se poate obține o sumă mare... dacă se dă ordinul ca la fiecare șeng de sare să se adauge cîte o monedă... sau cîte două monede... deci cîte 13 monede de om lunar. Aceasta face 30 000 000 de monede...

Fiecare femeie să aibă un ac și un cuțit de lucru. Fiecare agricultor să aibă cîte un plug și o seceră. Meșterul grupei să aibă pentru muncă cîte un topor, un ferăstrău, o sulă și o daltă... Dacă la prețul unui ac se adaugă o singură unitate, atunci 30 de ace produc tot atîta cît dările pentru un om. Dacă la prețul unui cuțit se adaugă 6 unități, înmulțind 5×6 înseamnă că 5 cuțite produc tot atîta cît dările pentru un om...

Prințul Huan a spus: „Eu mă îngrijesc de păstrarea echilibrului și de aceea vreau să introduc în principatul meu un impozit pentru negustorii bogați și pentru cămătari, în folosul țăranilor, ca aceștia să-și poată vedea de ocupația lor principală!“ Guan-Djun a răspuns: „... Poruncește ca 4 demnitari să cerceteze, în numele domnitorului, prin toată țara și să-i caute pe cămătari, spre a putea să raporteze cîți există și ce fel de camătă iau...!“ Bao-Su³ a raportat la întoarcere: „Poporul de jos care trăiește la apus... în mlaștini, pescuiește, vînează și strînge vreascuri pentru a putea trăi. Familiile cămătarilor celor mai bogați au mii de djungi⁴, cei mai puțin bogați 6 sau 700 de djungi.

Pentru un djung împrumutat ei cer încă un djung. Familiile care se ocupă cu camătă sînt în număr de 900⁴.

(după V. Struve, *Hrestomatia po istorii drevnego mira*, vol. I, Moscova, 1950)

- 1 Huan, principele statului Ci, l-a numit ca ministru pe Guan-Djun în anul 685 î.e.n.
- 2 Veche unitate de măsură.
- 3 Prieten de-al lui Guan; era și el în slujba prințului Huan.
- 4 Veche unitate de măsură.

4. Sfaturi cu privire la circulația banilor¹

FRAGMENTUL FACE PARTE DIN „ISTORIA DINASTIEI HAN”, PRIMA LUCRARE DE ACEST FEL ÎN ISTORIOGRAFIA CHINEZĂ. AUTORII EI SÎNT MEMBRI AI FAMILIEI DE ISTORICI BAN-TATĂL, FIUL, ȘI FIICA — CARE AU SCRIS LUCRAREA ÎNTRE ANII 58 ȘI 75 E.N.

Djia² I. a dat următorul sfat: Legea permite tuturor să bată monedă din aramă. Ea menține însă pedeapsa înfierării pe obraz a celor care îndrăznesc să amestece și plumb cu aramă. Aceia care bat însă monedă nu cîștigă nimic dacă nu adaugă și alte metale pe lîngă aramă.

Chiar dacă adaugă cantități foarte mici, ei cîștigă totuși foarte mult. Lucrul acesta provoacă o adevărată nenorocire, iar legea împinge la păcat. Dacă vrem să împiedicăm înșelătorii mici care aduc însă un cîștig mare, cum sînt cele arătate, putem să înfierăm în fiecare zi și totuși n-o să putem opri înșelătoriile acestea. În felul acesta legea devine o cursă pentru toată populația, cursă în care mulți o să între.

Dacă populația va bate ea singură monedă, piesele n-o să aibă pretutindeni aceeași greutate. Va trebui să se procedeze cu asprime, pentru a se putea menține un sistem unitar. Dacă piesele nu vor fi examinate cu atenție, în scurt timp vor fi atît de tare alterate, încît nimeni n-o să le mai primească. Încă de pe acuma toți părăsesc agricultura³, căci arama este apreciată mai mult decît orice. Numărul banilor alterați crește mereu.

Domnitorul trebuie să strîngă mai întîi toată arama și să nu-i mai dea drumul pe piață. Atunci nimeni nu mai poate bate monedă și va înceta și înfierarea obrazului. Apoi n-o să mai existe nici monede false și astfel oamenii nu se vor mai suspecta. În al treilea rînd, cîmpurile vor fi din nou lucrate, datorită strîngerii și baterii monedei numai de către stat. În al patrulea rînd, monedele vor fi unitare, deoarece toată arama este strînsă de domnitor.

Dacă monedele vor fi ieftine, se vor găsi mijloace pentru a le strînge; dacă vor fi scumpe, se vor găsi mijloace ca să se împartă; astfel va fi pretutindeni un echilibru. Într-al cincilea rînd, se poate folosi arama pentru arme . . .

Domnitorul însă n-a dat ascultare acestor sfaturi.

(după V. Struve, *Hrestomatia po istorii drevnego mira*, vol. I, Moscova, 1950)

- 1 Fragmentul acesta postulează monopolul de stat al emisiunilor monetare, arătând avantajele acestei măsuri și pericolele care decurg din jocul anarhic al emisiunilor particulare.
- 2 Cunoscut scriitor și om de stat (201—169 î.e.n.).
- 3 Adică preferă să se dedea la speculații bazate pe diferența dintre valoarea reală a metalului pe care îl conțineau banii emiși și valoarea lor nominală, de circulație.

5. Reformele lui Uan-Man¹

ÎMPĂRATUL UAN-MAN, CARE A RĂSTURNAT DINASTIA HAN, A PUS MÎNA PE TRON ÎN ANUL 8 E.N., A INTRODUS UNELE REFORME, PENTRU A UȘURA SITUAȚIA GREĂ A MASELOR ȘI A-ȘI CONSOLIDA ASTFEL DOMNIA. ACEASTĂ ÎNCERCARE N-A DURAT DECÎT PUȚIN, DEOARECE, ÎN ANUL 12 E.N., ÎMPĂRATUL, SUB PRESIUNEA ARISTOCRAȚIEI, A REVOCAT MĂSURILE LUATE. DE ALTFEL, REFORMELE LUI UAN-MAN NU ERAU VIABILE, FIINDCĂ PRECONIZAU REVENIREA LA UN STADIU PRIMITIV, DEPĂȘIT DE MULT DE DEZVOLTAREA SOCIETĂȚII CHINEZE.

Uan-Man spuse: „Cei vechi au împărțit „cîmpurile țin-tien“ la grupe de cîte opt familii². Ogorul destinat unui bărbat și unei femei cuprindea 100 de mu³. Deoarece dările pentru acest pămînt reprezentau doar o zecime a recoltei, toată populația era înstărită și toți cîntau cîntece de preamărie... Dinastia Țin... a urcat dările, ca să-și mărească veniturile proprii; secătuiind astfel vlaga poporului prin lăcomia ei nesățioasă, ea a distrus vechea rînduială a înțelepților. Ea a desființat cîmpurile împărțite la cîte opt familii. De aceea a început jaful pămîntului. Au apărut lăcomia și perfidia. Cei puternici aveau mii de mu, iar cei slabi nici-atîta pămînt cît să înfigă un ac în el. Apoi au luat naștere *piețe pentru vînzarea sclavilor* (s.a.). Ei erau băgați în același grajd cu vitele și caii; li se putea lua viața după voia și bunul plac al unor supuși⁴. Oameni cruzi și fără morală au folosit prilejul pentru a-și asigura foloase și au ajuns să fure femeile și copiii altora, pe care apoi i-au vîndut. Au păcătuit în fața cerului și au tulburat raporturile dintre oameni, călcînd și principiul care spune că, în fața zeilor și a oamenilor, omul este lucrul cel mai prețios.

... Este adevărat că dinastia Han a ușurat dările și percepea doar a 30-a parte, în schimb însă, creștea numărul corvezilor, așa încît era cu totul exclus să se stîrpească răul. La aceasta s-a mai adăugat și faptul că cei puternici și-au însușit în mod ilegal averi, astfel încît numai cu vorba că se plătea a 30-a parte, pe cînd în realitate se percepea o jumătate. Părinți și copii, bărbați și femei lucrau tot anul la cîmp; iar produsul care le rămînea lor nu le ajungea nici măcar pentru întreținere. De aceea cîinii și caii celor bogați aveau fasole și mei din belșug; cei bogați au devenit păcătoși în trufia lor. Cei săraci nu se puteau satura nici măcar cu tărîțe și pleavă și deveneau tîlhari, din cauza mizeriei. Și astfel se făceau vinovați, iar pedepsele plouau necentenit.

După ce am luat în mână cîrmuirea, am făcut din toate pămînturile statului „cîmpii țin-tien“, în raport cu numărul locuitorilor. În scurt timp au apărut semne bune, iar tulburările celor care se răsculau ori săvîrșeau fărădelegi au încetat deocamdată. De acum înainte, toate pămînturile devin proprietatea domnitorului; sclavii rămîn legați de proprietar și nu se îngăduie să fie vînduți sau cumpărați. Afară de aceasta, oamenii ale căror familii nu cuprind opt bărbați adulți, dar al căror ogor întrece mărimea unui „cîmp țin-tien“, să cedeze pămîntul care prisosește vecinilor, rudelor sau unor persoane izolate, astfel încît cei care nu posedaseră mai înainte pămînt să capete acum un petic de ogor, după vechea rînduială. Dacă cineva ar îndrăzni să desființeze înțeleapta rînduială a „cîmpurilor țin-tien“ și să tulbure poporul cu fărădelegi, atunci să fie surghiunit în cele mai îndepărtate ținuturi și să se lupte cu demonii munților.

Acei care supraveghează piețele să stabilească în luna a doua a fiecărui anotimp prețul maxim, mediu și minim al produselor date în seama lor. Fiecare dintre ei să stabilească prețurile în așa fel, ca, de pildă grîul, stofele, mătasea și produsele din mătase, în măsură în care sînt trebuincioase populației și n-au fost vîndute, să fie cumpărate de funcționarul de la serviciul de echilibrare⁵, după ce acesta a cercetat nevoile reale și la un preț adecvat. Dacă prețul unui articol întrece pe cel stabilit, urmează să i se vîndă populației mărfuri din provizia astfel făcută. Dacă prețurile au scăzut sub nivelul fixat, trebuie lăsat comerțul liber, spre a se împiedica acumularea și scumpirea mărfurilor.

(după V. Struve, *Hrestomatiia po istorii drevnego mira*, vol. I, Moscova, 1950)

- 1 Fragmentul face parte din *Istoria primei dinastii Han*, cea dintîi lucrare de acest fel în istoriografia chineză. Autorii ei sînt membri ai familiei Han, familie de istorici; tatăl, fiul și fiica au scris lucrarea între anii 58 și 75 e.n.

- 2 Pămîntul arabil era împărțit în nouă loturi, după forma ideogramei „Țin“, care reprezintă noțiunea de „fîntînă“. De aici provine și numele

de cîmpuri „în formă de fîntînă“. Forma lor era următoarea:

1	2	3
8	9	4.
7	6	5

Cel mai bun lot, cel din mijloc, era lucrat de toți în comun pentru boier.

- 3 Unitate de suprafață variabilă.
- 4 Ai împăratului; numai el avea, în principiu, dreptul de viață și de moarte asupra tuturor supușilor.
- 5 Un serviciu special, creat între anii 118 și 115 î.e.n.; funcționarii respectivi cumpărau mărfurile cînd erau ieftine, vînzîndu-le cînd se scumpeau.

6. Răscoala „sprîncenelor roșii“

ANULAREA REFORMELOR LUI UAN-MAN A PRODUS NEMULȚUMIRI ȘI MAI MARI, ÎNRĂUTĂȚIND ASTFEL SITUAȚIA, ÎNCÎT ȘASE ANI MAI TÎRZIU, ÎN ANUL 18 E. N. SE DEZLĂNȚUIE RĂSCOALA „SPRÎNCENELOR ROȘII“, CARE DUREAZĂ PÎNĂ ÎN ANUL 27 E. N. RĂSCOALA, CARE A DUS LA SCHIMBAREA DINASTIEI, PRIN OMORÎREA ÎMPĂRATULUI ȘI LA PUSTIIREA CAPITALEI, DEȘI A ZDRUNCINAT DIN TEMELII STATUL, A FOST ÎN CELE DIN URMĂ ÎNĂBUȘITĂ DE ARISTOCRAȚIE, AL CĂREI CONDUCĂTOR LIU-SIU DEVINE PRIMUL ÎMPĂRAT AL DINASTIEI HAN DE RĂSĂRIT

Din biografia lui Liu Pen-țe¹

În vremea aceea a bîntuit în regiunile Țing și Siu o foamete mare. Țîlharii au apărut ca un roi de albine... Fan-Ciun era viteaz și poporul se strîngea în jurul lui în număr mare... Cînd Uan-Man a dat poruncă să-i atace, Fan-Ciun și partizanii săi, pregătindu-se de luptă, și-au vopsit sprîncenele cu roșu, ca să se deosebească de armata lui Uan-Man.

Din biografia lui Uan-Man

În anul al patrulea²... Gua-Tian și alții s-au făcut țîlhari, ocupînd Hueidji și Ciangdju. O femeie din Liang-ya³, Mama Lu, cum i se spunea, a luat parte și ea la răscoală. Fiul Mamei Lu a fost slujbaş al administrației districtuale și a fost omorît pe nedrept de șeful administrației. Atunci, Mama Lu și-a cheltuit toată averea și, cumpărîndu-și arme și sub masca unui negoț cu băuturi spirtoase, a tocmît tineri săraci. Cînd a strîns 100 de tineri, a atacat capitala districtului și, omorîndu-l pe șeful administrației, l-a jertfit pe mormîntul fiului ei. Apoi și-a condus oamenii înarmați spre coastă. Numărul partizanilor ei crescuse foarte mult, ajungînd mai tîrziu la cîteva zeci de mii. Man a trimis împuterniciți de-ai săi care să le acorde iertare țîlharilor. Aceștia s-au înapoiat și au raportat că țîlharii s-au împrăștiat mai întîi, dar apoi s-au adunat iarăși laolaltă. Întrebîndu-i împăratul care-i cauza, împuterniciții au răspuns: „Țîlharii sînt supărați că legile și interdicțiile sînt atît de numeroase și de aspre, încît nimeni nu are voie să ridice măcar mîna. Iar rodul muncii lor, cîștigat cu greu, nu ajunge nici măcar pentru plata dărilor și a impozitelor. Chiar dacă ar sta închiși în casă și nu s-ar ocupa decît de ei, tot ar fi răspunzători pentru faptul că una din cele cinci familii vecine a alterat moneda și a scos aramă din ea. Slujbași nelegiuîți chinuiesc poporul. După ce sărăcesc cu totul, oamenii se fac țîlhari“. Man s-a mîniat foarte și a scos din slujbe pe cei care vorbiseră astfel. Unii au vorbit după placul lui Man și au spus că poporul este trufaș și ticălos și de aceea trebuie pedepsit; afară de aceasta, spuneau ei, soarta țîlharilor este pecetluită... Man s-a bucurat foarte mult și i-a înaintat în slujbă pe cei care vorbiseră astfel.

În anul acela⁴ s-au răscolat din pricina foametei și a recoltei proaste „sprîncenele roșii“ de sub conducerea lui Li-Dje-du, Fan-Ciun

și alți oameni din Ling-ya. Ei cucereau orașe și le jefuiau. Deoarece numărul lor se ridica la zeci de mii, Man a trimis slujbași care trebuiau să strângă trupe și să-i bată pe răzvrătiți, dar care n-au izbutit să-i înfrângă.

În anul al șaselea, foametea și seceta din Guandun bîntuiau în țară de cîțiva ani, iar partizanii lui Li-Dje-du deveneau tot mai numeroși.

Între timp, atacurile hunilor din provinciile de graniță deveneau tot mai înverșunate. De aceea Uan-Man a început să înroleze pe scară mare bărbați apți de a purta arme, tîlhari condamnați la moarte și sclavi...

În anul al treilea⁵... „sprîncenele roșii“ au omorît pe marele astrolog Djing-Sang. În Guandan, oamenii se mînceau unii pe alții... În luna a patra, Uan-Man l-a trimis pe marele astrolog Uan-guan și pe generalul Lian-Dan spre răsărit. Ei comandau peste o sută de mii de soldați aleși. Deoarece armata se purta nedisciplinat și fără nici o rînduială pretutindeni pe unde trecea, s-a făcut un cîntec de batjocură la adresa ei:

Mai bine să dau peste „sprîncenele roșii“,
Decît să mă întîlnesc cu generalul Lian-Dan,
E drept că pe general îl mai poate omul răbda,
Pe cînd marele astrolog ne omoară...

În vremea aceea au avut loc foarte multe răscoale la miazăzi de Fluviul Ian-țe. Dșu „pescarul“ din Sinși, Cen „păstorul“ din Pinlin și alții și-au strîns cete cu care atacau satele și centrele locuite... Vara au venit din răsărit roiuri de lăcuste, acoperind tot cerul...

Mai înainte se afla printre răsculații din Pinlin fratele mai mare al viitorului împărat, Sen-Gun. În luna a treia... el a fost chemat de către Uan-gian, Dșu „pescarul“ și de către alți conducători ai răsculațiilor din Pinlin, din Sinși⁶ și de pe „cursul inferior“ al râului, care l-au proclamat împărat. El și-a schimbat numele în Gheng-Si și a început să numească slujbași. Cînd a auzit Uan-Man de aceste lucruri, s-a speriat și mai mult...

În luna a zecea, oștile dinastiei Han⁷, venind de la nord, au intrat în oraș prin poarta Suanping... Răsculații au pătruns în palat, strigînd: „Uan-Man, trădătorule, unde te ascunzi?...“ Negustorul Du-Wu l-a ucis pe Uan-Man și i-a luat pecetea și colanul. Comandantul Gung Bing-dju... a tăiat capul lui Uan-Man. Soldații... i-au tăiat trupul în bucăți... Capul lui Man... a fost trimis noului împărat Gheng-Si.

În anul al doilea⁸, în luna a doua, împăratul Gheng-Si a venit în capitala Cîanan⁹ și a dat o amnistie generală; în afara fiilor lui Man se iertau pedepsele tuturor...

Au trecut mai mulți ani. Împăratul Gheng-Si nu se interesa de treburile statului.

În vara anului următor, cîteva sute de mii de „sprîncene roșii“, sub conducerea lui Fan-Ciun, au pătruns în oraș și l-au proclamat împărat pe Liu Pen-țe. Încingîndu-se o luptă cu Gheng-Si, acesta s-a supus.

„Sprîncenele roșii” au dat foc cartierului capitalei în care se afla palatul și l-au ucis pe Gheng-Si.

Oamenii se mînceau unii pe alții din cauza foametei, sute de mii mureau, iar capitala era tot mai pustie . . .

(după V. Struve, *Hrestomatia po istorii drevnego mira*, vol. I, Moscova, 1950)

- 1 Al doilea împărat, după răsturnarea lui Uan-Man; v. sfîrșitul fragmentului.
- 2 În anul 17 e. n.
- 3 În provincia Sandun de astăzi.
- 4 Anul 18 e. n.
- 5 Anul 22 e. n.
- 6 Ambele în provincia Hubei de astăzi.
- 7 Noul împărat făcea parte din vechea dinastie Han, răsturnată de Uan-Man.
- 8 Anul 24 e. n.
- 9 Actualmente, orașul Sian din provincia Sensi.

GRECIA: ANTICĂ

Cel de-al doilea mare capitol al antologiei de față conținând numeroase texte istorice și literare, îl constituie izvoarele care ne înfățișează diferitele aspecte ale civilizației și istoriei Greciei antice. În prima parte a acestui mare capitol e înfățișată civilizația cretano-miceniană, ale cărei strălucite urme au ieșit la lumină în urma săpăturilor arheologice efectuate în a doua jumătate a veacului al XIX-lea și prima jumătate a veacului al XX-lea. Deși învăluite în negura legendelor, știrile lui Herodot și Tucidide s-au dovedit a fi în mare măsură veridice, mai ales atunci când autorii pomeniți vorbesc de așezarea favorabilă a insulei Creta și de marea ei putere maritimă în îndepărtata antichitate, ca și de supremația politică miceniană, afirmații care în lumina ultimelor cercetări se dovedesc tot mai mult a fi corespuns adevărului istoric. Peste străvechea populație autohtonă, adică peste locuitorii pe care textele îi numesc pelasgi sau carieni, au venit la începutul mileniului al II-lea î. e. n. triburile aheene, triburi de limbă indoeuropeană, care au imprimat Eladei fizionomia ei greacă. Despre toate aceste fapte, vag conturate în tradiția populară, vorbesc câteva texte grecești reproduse în paginile acestei antologii. Astăzi, datorită ultimelor cercetări arheologice, cunoaștem mai bine felul în care s-a desfășurat acest proces de formare a poporului grec, care a preluat de la predecesorii săi pe acele meleaguri elementele strălucitei civilizații cretane, adaptându-le și colorându-le cu specificul lui. Până nu

demult se considera că cele mai vechi știri scrise despre această perioadă de început a lumii grecești sînt textele homerice. *Iliada* și *Odiseea* aminteau întîmplările minunate ale grecilor, porniți în frunte cu Agamemnon și Ahile, cu Odiseu și Menelau, să se războiască vreme de 10 ani cu Troia lui Priam, spre a răzbuna răpirea frumoasei Elena. Tragediile lui Eschil și Sofocle amintesc de asemenea întîmplările tragice prin care au trecut ulterior unii dintre eroii lui Homer, care purtau pe umerii lor blestemul aruncat de destin. Astăzi știm ceva mai mult. Ultimele cercetări s-au soldat cu însemnate succese în ce privește descifrarea documentelor în alfabetul liniar B, documente redactate cu jumătate de mileniu mai înainte de primele texte homerice. Societatea cretano-miceniană, așa cum o cunoaștem astăzi în lumina ultimelor cercetări arheologice, apare ca infinit mai complexă și mai amplă decît se credea pînă acum. Dacă în cazul Cretei, a cărei dezvoltare poate fi urmărită între anii 2800—1400 î.e.n., s-a constatat că avem a face, cel puțin în ultima ei fază (1580—1400 î.e.n.), cu un stat sclavagist de tip oriental, problema se complică simțitor atunci cînd este vorba de perioada miceniană. Coborîte din Peninsula Balcanică în Grecia propriu-zisă, la începutul mileniului al II-lea î.e.n., triburile aheenilor au reușit în decursul a trei veacuri nu numai să-și însușească cultura cretană, dar să și constituie numeroase centre politice și culturale, dintre care cele mai importante sînt puternicele fortărețe de la Micene și Tirint. Între 1600—1200 î.e.n., acești aheeni au trăit o viață economică, politică și culturală foarte apropiată de aceea a predecesorilor lor cretani. A trebuit să vină, pe la 1200 î.e.n., cel de-al doilea val al triburilor grecești, care constituie așa-zisa „invazie dorică”, pentru ca, de sub ruinele strălucitelor cetăți miceniene, să răsară o nouă civilizație, care este civilizația greacă propriu-zisă. Începuturile acestui nou capitol din istoria lumii grecești îl cunoaștem datorită celor două mari capodopere ale literaturii universale, *Iliada* și *Odiseea*, atribuite lui Homer. Lumea homerică se răsfrînge ca într-o oglindă în aceste două opere. Sub straiul lor literar pulsează viața societății grecești din perioada eroică. Zeii și oamenii vorbesc un limbaj comun, fiindcă lumea celor dîntîi reprezintă o imagine mărită și deformată a lumii celor din urmă. Din paginile dedicate Greciei homerice, istoricul poate cunoaște felul de viață al grecilor într-o vreme în care raporturile social-economice proprii orînduirii gentilice intră în descompunere. Este perioada pe care Fr. Engels o denumeste în chip foarte sugestiv perioada „democrației militare”, democrație militară fiindcă întreg poporul, înarmat, își spune cuvîntul. Încă de pe atunci apare o aristocrație militară, în frunte cu regii și tovarășii lor de arme, care constituie nucleul viitoarei aristocrații funciare. Ea întrunește toate elementele unei clase dominante, în sînul căreia se nasc certuri aprige, dar care se simte solidară în fața obștei, în fața poporului care murmură.

Trecerea către o societate greacă împărțită în clase antagonice are loc în veacurile VIII—VI î.e.n., în condițiile unei ascuțite lupte de clasă, ale cărei ecouri le întîlnim în „cugetările” lui Teognis din Megara sau ale lui Alceu din Mîtilene. Se vorbește, în textele ce reflectă interesele aristocrației, datînd din această perioadă, despre arbitrarul judecătorilor, despre necesitatea sclaviei, — semn distinctiv al noilor relații de producție, — se preamărește „spiritul de dreptate”, precum și idealul omului desăvîrșit, pe care numai această clasă le-ar putea realiza. Toate însă ne îngăduie să distingem cît se poate de limpede frămîntările sociale cele mai ascuțite care caracterizează această epocă de tranziție din istoria poporului grec. La începutul ei mai dăinuiesc încă relațiile cunoscute în epoca

homerice. La sfârșitul ei vedem, definitiv consolidate, relațiile sclavagiste. Bogați și săraci, stăpîni de sclavi și sclavi, acestea sînt categoriile sociale care apar pe scena istorică într-un permanent antagonism.

De la începuturile filozofiei grecești, din secolul VI. î.e.n. de cînd apare ea, se dă o luptă aprigă între cele două concepții antagoniste, care se vor înfrunta și de aici înainte sub diferite forme și cu o intensitate variabilă în tot cursul dezvoltării ulterioare a filozofiei: pe de o parte materialismul, susținut de ideologii democrației sclavagiste, iar pe de altă parte idealismul, propovăduit de exponenții aristocrației sclavagiste. Primul, reprezentat de gînditorii școlii ionice, în sînul căreia trebuie relevată concepția lui Heraclit, preconiza ideea schimbării și curgerii eterne a fenomenelor naturii, pe cînd al doilea, exprimat în doctrinele pitagoreicilor și ale eleaților susținea o „ordine cosmică”, veșnică, prototipul „ordinei sociale” de pe pămînt, și imobilitatea „existenței”, care nu se schimbă în nici un fel.

Două capitole sînt dedicate celor două mari cetăți grecești Sparta și Atena, care au sintetizat în istoria și în cultura lor cele două mari direcții de dezvoltare ale orașelor grecești, atît în epoca arhaică, cît și în epoca clasică: pe de o parte centrele agricole, ale căror grupe aristocratice se mențin într-o politică conservatoare și reacționară; pe de altă parte, orașele, a căror producție meșteșugărească s-a dezvoltat repede într-o producție de mărfuri, politica lor internă caracterizîndu-se printr-o orientare mai democratică. Tesalia, Beotia, Acarnania s-au dezvoltat în prima direcție. Sparta constituie un exemplu clasic din acest punct de vedere, Miletul, Efesul, Clizicul, Corintul s-au dezvoltat în cea de-a doua direcție. Atena, constituie prototipul acestui de-al doilea grup de orașe. O asemenea dezvoltare inegală, determinată de procesul diferit al creșterii forțelor de producție, explică atît tradițiile, cît și instituțiile deosebite pe care le-au cunoscut aceste două grupuri de state grecești. Pasajele din antologia de față conținînd informații cu privire la constituția atribuită lui Licurg, precum și cele care ne vorbesc despre mesele comune și cîntecele de luptă spartane, fac parte dintr-o serie de texte cu caracter apologetic, izvorîte din ideologia cercurilor conservatoare favorabile Spartei și constituției sale retrograde și reacționare. Cele cîteva aprecieri critice asupra modului de viață spartan reproduse în paginile prezentei antologii dovedesc că nu toată lumea greacă, ci numai aristocrația reacționară era de acord cu acest mod de existență, în care asprimea vieții militare și înăbușirea oricărui spirit de libertate erau ridicate la rangul de suprem comandament politic.

Textele referitoare la istoria Atenei în epoca arhaică și clasică amintesc lupta permanentă a claselor progresiste împotriva tendințelor conservatoare ale aristocrației. Reformele lui Solon, pe care Fr. Engels le consideră o adevărată „revoluție politică”, tirania lui Pisistrate, care constituie cel de-al doilea moment important în procesul de democratizare a Atenei, proces dus mai departe de Clistene, desăvîrșirea democrației ateniene la mijlocul veacului al V-lea î.e.n., sub conducerea clarvăzătoare a lui Pericle, a cărui operă politică, reliefată de Tucidide, a coincis cu punctul cel mai înalt atins de Atena în istoria greacă. Toate acestea constituie informații de cel mai mare preț pentru istoria sclavagismului grec, care, în această perioadă, atinge formele sale clasice. Cultura ateniană din această perioadă, ilustrată în literatură de Eschil, Sofocle, urmat de Euripide, în artele plastice, de Fidias și de alți sculptori și arhitecți celebri, a pregătit climatul în care se va dezvolta gîndirea filozofică cu caracter aristocratic a lui Socrate și Platon și cea cu caracter progresist a sofistilor și mai tîrziu a lui Aristotel.

Încă din perioada anterioară (secolul al VI-lea) se precizează în gândirea greacă cele două curențe filozofice fundamentale: curentul materialist, ilustrat de reprezentanții școlii ioniene a naturii (Tales din Milet, Anaximandru, Anaximene) și mai ales de Heraclit din Efes și Democrit din Abdera, și curentul idealist, reprezentat mai ales de Pitagora din Rhegion, ca și de eleați. Știința istoriei, pregătită de spiritul critic al lui Hecateu din Milet și de opera monumentală a lui Herodot, va găsi în Tucidide mintea cea mai pătrunzătoare, care ne-a dat în *Istoria războiului peloponesiac* modelul, neatins până la el, al genului istoric din antichitate.

Viața politică a grecilor, înainte de toate a Spartei și a Atenei, este ilustrată de pasaje care descriu marile lupte pentru libertate ale poporului grec. La Maraton și Termopile, la Salamina și Platea, s-au înfruntat nu numai două popoare, grecii și persii, ci și două concepții de viață: libertatea greacă înfrunță și învingea despotismul asiatic. Rolul Atenei în cursul acestor războaie a fost imens și el este pe drept cuvânt subliniat în textele grecești.

Evoluția ulterioară a cetății lui Pericle, în plină expansiune economică, a fost, cum subliniază pe bună dreptate Tucidide, cauza acelui crâncen conflict care a zguduit din temelii nu numai cele două ligi adverse: liga atico-delică, în care democrația sclavagistă își căpătase forma definitivă, și liga peloponesiacă, al cărei program politic era dominat de tendințe net conservatoare, dar și întreaga lume greacă din insule, din Grecia, din Sicilia și din Italia. La capătul acestui război, care a durat, cu unele întreruperi, de la 431 până la 404 î.e.n., ciuma din Atena și dezastrul din Sicilia au dus la capitularea Atenei și la hegemonia spartană. Vicisitudinile războiului au scos din adâncuri toate contradicțiile societății grecești. Lupta de clasă, subliniată în repetate rânduri de Tucidide, s-a ascuțit în așa măsură, încât ea a fost cea care a marcat zvîrcolirile finale ale acestei înclăștări pe viață și pe moarte.

Hegemonia spartană a trezit pretutindeni nemulțumiri. Ea a provocat reacția tuturor grupurilor sociale care detestau brutalitatea militarismului laconian. Această luptă a fost ilustrată în special de ridicarea Tebei, condusă de Epaminonda și Pelopida, ale căror victorii de la Leuctra și Mantinea au pus capăt hegemoniei spartane, cîștigată și sprijinită de aurul regelui persan. Este începutul crizei generile a lumii grecești: criză economică și socială, criză politică și militară. Limitele strîmte ale orașului-stat sînt frînte. Mulțimile flămînde își caută alte forme de manifestare decît cele tradiționale. Aventurierii își constituie trupe de mercenari, pentru care singurul comandant este solda. Mulțimea săracilor și a sclavilor își cere tot mai fățiș drepturile și libertatea. În nesiguranța ei, oligarhia greacă de pretutindeni, indiferent dacă aparține orașelor cu constituție aristocratică sau cu constituție democratică, este în căutarea unui stăpîn care să-i asigure mai departe proprietatea asupra latifundiilor și drepturile politice pe care le cîștigase pe seama mulțimii exploatate. Regele Macedoniei, Filip al II-lea, reușește astfel să-și impună programul militar și politic. La conferința din Corint (337 î.e.n.), oligarhia greacă de pretutindeni credea că-și asigură pentru totdeauna pozițiile, interzicînd pentru viitor iertarea datoriilor și distribuirea pămînturilor, cele două grave probleme care au frămîntat veacuri de-a rîndul istoria socială și economică a antichității. Ca preț al acestui aparent și efemer succes, oligarhia greacă acordă lui Filip al II-lea titlul de comandant al armatelor grecești în viitoarea campanie împotriva regatului persan.

Cu Alexandru cel Mare, și cucerirea Orientului, în care oligarhia greacă spera, așa cum o spune fățiș Isocrate, să găsească o soluție pentru criza generală economică și socială, începe în istoria veche un nou și important capitol. Cucerirea macedoneană trebuia să ducă mai departe dezvoltarea societății sclavagiste clasice. Spărgînd limitele prea strîmte ale orașelor-state grecești, economia greacă își găsește o dată cu cucerirea lui Alexandru cel Mare o imensă piață de desfacere, care a îngăduit societății grecești să iasă pentru un timp din criză. Cucerirea imensului regat persan, mozaic de popoare fără de coeziune internă, pune în fața lumii întregi faptele de arme ale macedonenilor și, înainte de toate, ale lui Alexandru cel Mare.

Izvoarele istorice ale acestei cuceriri au țesut în jurul marelui comandant o adevărată legendă. Pe măsură ce armata macedoneană înainta, înfrîngînd rezistența persană la trecerea Helespontului și a Granicului (334 î.e.n.), apoi la Issos (333 î.e.n.) și la Arbela (331 î.e.n.), autoritatea cuceritorului creștea în așa măsură, încît nu este de mirare că apar primele semne ale concepției sale orientale despre caracterul divin pe care l-ar avea puterea lui politică și, totodată, primele semne ale rezistenței morale și politice de care începe să dea dovadă aristocrația macedoneană. Încercînd să-i cîștige pe noii supuși prin adoptarea obiceiurilor persane, Alexandru va trebui să înfrîngă pe calea violenței diferitele comploturi ale nobililor macedoneni. Cu toate acestea, rezultatele cuceririi au fost neobișnuit de mari. Unificarea politică a lumii grecești și orientale constituie un eveniment de mare însemnătate în istoria antichității, deși trebuie pusă, neîndoios, în legătură cu conducerea personală a lui Alexandru. Dispariția lui, la 323 î.e.n., a dat naștere acelui lung conflict între generali săi, la capătul căruia se profilează marile regate elenistice. Ele au fost expresia tendinței firești de separație a numeroaselor regiuni și popoare care constituiau conglomeratul imperiului lui Alexandru. Acest imperiu s-a dislocat în cîteva părți, corespunzînd marilor regiuni unitare din interiorul statului întemeiat de împăratul macedonean. Conflicte violente vor pune față în față noile dinastii, după cum în interiorul fiecărui stat vor reapare mai accentuate contradicțiile economice și sociale. Totodată, în interiorul acestor noi unități politice apar forme de cultură specifice perioadei respective: în filozofie ca și în literatură, în științe ca și în arte. Gîndirea materialistă greacă, reprezentată în special de Epicur, duce o luptă deschisă cu tezele idealiste ale filozofiei stoice a lui Zenon. La sfîrșitul acestei epoci vor apărea din nou semnele unei crize economice și sociale. Ele se reflectă clar în *Cetatea soarelui*, lucrare utopică a lui Iambulos, precum și în programul politic al lui Aristonikos, conducătorul răscoalei din Pergam (133 î.e.n.), care unea sub același stindard sărăcimea și sclavii. Este grăitor, pe de altă parte, faptul că această mișcare socială are loc sub semnul luptei împotriva cîmpitorilor romani.

Grecia preelenică. Civilizația cretană

1. Poziția geografică favorabilă a Greciei

Despre Pelopones s-ar putea oarecum spune că este citadela Eladei...¹ Întîietatea Eladei nu se datorește numai puterii și faimei popoarelor care locuiesc acolo; i-a hărăzit-o însăși Firea, o dată cu așezarea ei geo-

grafică, fiindcă Elada are multe golfuri, multe promontorii, care pot fi văzute de departe, precum și peninsule mari, așezate în șir una după alta.

Prima dintre aceste peninsule este Peloponesul, care se sfîrșește printr-o limbă de pămînt cu o lărgime de patruzeci de stadii². A doua peninsulă, legată cu prima, are ca istm intervalul dintre localitatea Pagai, aflată în Megara³, și portul megarienilor, care este Nisaia⁴ — istm ce se întinde de la o mare la cealaltă pe o distanță de o sută și douăzeci de stadii.

Vine la rînd o a treia peninsulă, care are drept istm intervalul dintre golful Crisei⁵ și Termopile. Dacă vrem să ni-l închipuim, trebuie să ducem o linie dreaptă de vreo cinci sute și opt stadii, care să lase la dreapta ei Beoția, atingînd Focida și ținutul epicnemizilor. A patra, în sfîrșit, are un istm care se întinde pe aproximativ opt sute de stadii — de la Golful Ambracic⁶, tăind Oita și Munții Trachinici — pînă la Golful Maliac⁷ și Termopile.

Mai există, în cele din urmă, un istm de peste o mie de stadii, care merge de la același golf ambracic — străbătînd Macedonia — pînă la golful de la Therme.

(Strabon, *Geografia*, VIII, 1, 3)

- 1 Urmează o lacună unde se amintesc, desigur, marile avantaje ale poziției geografice privilegiate de care se bucură Grecia.
- 2 Măsură de lungime de 184,97 m.
- 3 Port în Golful Corint.
- 4 Port în Golful Salonic.
- 5 Oraș din Focida, la Golful Corint.
- 6 Ambracia este un oraș și un ținut din Grecia de vest (la sud de Epir).
- 7 Pe coasta de răsărit a Greciei centrale, în apropiere de Termopile.

2. Așezarea favorabilă a Insulei Creta

Se pare că Natura însăși a făcut ca întregii Grecii să-i poruncească Creta, datorită prielnicei sale așezări. Într-adevăr, ea stăpînește toate mările, pe ale căror țărmuri s-au statornicit aproape fără excepție neamurile grecești. Creta este așezată la o depărtare mică atît de Pelopones, cît și de Asia, în partea dinspre Triopion¹ și Insula Rodos. Iată pentru ce Minos² și-a întins stăpînirea asupra mării și asupra insulelor dimprejur, pe care ori le-a supus, ori le-a colonizat.

(Aristotel, *Politica* II, 7, 2)

- 1 Oraș și promontoriu din Caria.
- 2 Adică stăpînitorul Cretei.

3. Creta, stăpîna mărilor

TEXTUL NE ÎNGĂDUIE SĂ NE DĂM SEAMA DE STRATIFICAREA SOCIALĂ EXISTENTĂ ÎN CRETA, DESCRIIND TOTODATĂ ÎNTEMEIEREA STATULUI DESPOTIC CRETAN.

Din cît se povestește, Minos a fost în vechime cel dintîi care și-a făcut o flotă. El a fost — pe o foarte mare întindere — stăpînul mării numite „elenică”¹. A stăpînit prin autoritatea sa insulele Ciclade și a colonizat, el cel dintîi, cele mai multe dintre ele, alungîndu-i de acolo pe cari² și punîndu-i cîrmuitori pe fiii săi...

După ce Minos și-a construit o flotă, oamenii au putut pluti mai ușor unii către alții. Căci Minos i-a izgonit pe răufăcători³ din insule, cînd le-a colonizat pe cele mai multe dintre ele. Locuitorii de pe coaste, adunînd bogății, putură să se așeze mai statornic în ținutul unde se aflau. Unii chiar se împrejmuiră cu ziduri — fiindcă își sporiseră avuțiile.

Din cauza setei de cîștig, cei mai slabi îndurau robia celor puternici. Cei bogați aduseră astfel sub ascultarea lor cetățile mai mici. Iată deci cum — mergînd tot mai departe în felul acesta — s-a putut ajunge, cu vremea, la războiul împotriva Troiei.

(Tucidide, *Războiul peloponesiac*, I, 4 și 8)

1 Marea Egeică.

2 Populația preelenică care locuia și pe coasta Asiei Mici, în provincia cu același nume.

3 Adică pirați.

4. Homer descrie Creta

În mijlocul mării de culoarea vinului se află un pămînt frumos și îmbelșugat: e pămîntul Cretei, pe care trăiesc oameni mulți, fără de număr, și unde poți găsi nouăzeci de orașe... Printre acestea este Cnosos, orașul cel mare, unde-și avea scaunul domniei Minos, pe care, din nouă în nouă ani, marele Zeus îl chema să stea de taină cu el. Minos a fost tatăl... mărinimosului Deucalion... (care l-a născut pe Idomeneu¹, regele). Iar Idomeneu... a mers împreună cu Atrizii² la Ilion.

(Homer, *Odiseea*, XIX, 172—183)

1 Figură legendară din mitologia greacă.

2 Agamemnon și Menelau, conducătorii legendari ai expediției grecești împotriva Troiei.

Migrația elenică. Religia vechilor greci

1. Cei dintâi eleni

TUCIDIDE ÎNFĂȚIȘEAZĂ, ÎN LINII GENERALE, UN TABLOU JUST AL LUMII GRECEȘTI, LA ÎNCEPUTURILE EI. ÎN ACEA EPOCĂ EXISTAU DIFERITE NEAMURI GRECEȘTI SLAB DEZVOLTATE, FĂRĂ O CONȘTIINȚĂ COMUNĂ ȘI UN NUME COMUN. ELE SE MUTAU MEREU DINTR-UN LOC ÎNTR-ALTUL,

Este vădit că țara ce se numește azi Elada odinioară n-a avut locuitori statornici; dimpotrivă, înainte vreme se făceau pe acolo strămutări de popoare, întrucât fiecare își părăsea ținutul, fiind silit de alții, care erau mereu mai numeroși. Cum nu exista încă negustorie, comunicația dintre oameni, atât pe pământ, cât și pe mare, nu se putea face în siguranță; fiecare cultiva pământul numai cât să-și poată ține zilele și oamenii nu aveau prisosuri, căci nimeni nu ar fi fost în stare să știe dacă vreun năvălitor nu avea să pună mîna pe ceea ce fusese agonisit; iar zidurile nu înconjurau cetățile; cum oamenii socoteau că pot afla pretutindeni hrană, strămutările nu se făceau cu greutate. Iată pentru ce elenii nu erau puternici nici prin mărimea cetăților, nici prin vreo altă pregătire. Pământul cel mai roditor își schimba întotdeauna — în cea mai mare măsură — locuitorii.

Astfel s-a întîmplat cu ținutul pe care-l numim astăzi Tesalia, cu Beoția și cu cea mai mare parte din Pelopones, nepunînd la socoteală Arcadia, împreună cu toate celelalte regiuni cu pămînturi dintre cele mai rodnice. Această rodnicie a pămîntului a făcut ca puterea unor oameni să ajungă mai mare, ceea ce a stîrnit răzvrătiri care aduceau pieirea dezbinărilor...

Iar slăbiciunea celor vechi mi-o dovedește îndeosebi următorul fapt. Pînă la războiul Troiei, Elada nu a săvîrșit nimic în comun. Socot chiar că nu avea încă în întregime acest nume. Ba înaintea lui Hellen, fiul lui Deucalion, denumirea nici nu exista încă. Ci, fiecare neam, și cel mai mult neamul pelasgiilor, dăruia [Greciei] cîte o denumire împrumutată de la însuși numele fiecărui neam. Cînd Hellen¹ și copiii săi au ajuns puternici în Ftiotida² și au fost aduși în alte cetăți, ca să le fie de ajutor, datorită legăturilor din ce în ce mai strînse cu ei, fiecare dintre neamuri s-a numit elen. Dar a trebuit să treacă multă vreme pentru ca numele să poată învinge peste tot.

Ne-o învederează mai cu seamă Homer. Deși născut mult timp după războiul Troiei, el nu a folosit nicăieri pentru toți numele elenilor și nu i-a numit astfel decît pe acei care veniseră din Ftiotida sub conducerea lui Ahile. Aceștia, de fapt, au și fost primii eleni. În versurile sale, Homer întrebuintează cuvintele: danai, argii și ahei. Nu zice nici „barbari“, întrucît — mi se pare — nu existau încă „elenii“ cărora denumirea de „barbari“ să li se poată opune.

(Tucidide, Războiul peloponesiac, I, 2 și 3)

- 1 Figură legendară care trece drept părintele neamului grecesc. Numele fiilor săi corespunde diferitelor grupe de triburi grecești.
- 2 Regiune din sudul Tesaliei; era locuită inițial de un trib aheu.

2. Construcțiile ciclopice¹

Mai departe... se văd ruinele Tirintului. Argienii i-au obligat și pe locuitorii Tirintului să plece de acolo și să locuiască împreună cu ei, fiindcă (argienii) voiau să sporească Argosul... Din ruinele cetății n-a mai rămas decât zidul, lucrarea Ciclopilor. El este clădit din pietre grosolane, atât de mari, încât pe cea mai mică dintre ele n-ar putea-o clinti nici o pereche de catîri.

(Pausania, *Descrierea Greciei*, II, 25, 8)

- 1 Socotite lucrări ale unor uriași, fiindcă doar aceștia ar fi putut executa așa ceva; în realitate e vorba de construcțiile mărețe, din epoca miceniană, posibile datorită unei tehnici înaintate și muncii săracilor și sclavilor.

3. Supremația miceniană

Eu socotesc că Agamemnon a strâns flota pentru că îi întrecea în putere pe cei de pe vremea lui și nu atât pentru că ar fi chemat la război pe претенdenții Elenei — legați prin jurământ față de Tindar¹... Fiindcă-i întrecea mult pe ceilalți prin avuțiile și corăbiile sale, Agamemnon a fost în stare să pornească în expediție contra Troiei și nu mulțumită bunăvoinței претенdenților și-a adunat el trupele, ci mai degrabă fiindcă era temut.

Se știe că a sosit la Troia cu cele mai multe corăbii și că le-a mai dat și arcadienilor — așa cum ne arată Homer, dacă ne putem întemeia pe mărturia lui. El spune, în povestirea transiterii sceptrului, că Agamemnon „este domn peste multe insule și peste întreg Argosul”. Ori, cum Agamemnon² locuia pe continent, el n-ar fi putut stăpîni insulele, în afară de cele marginase (care nu sînt multe), dacă n-ar fi avut o flotă³...

(Tucidide, *Războiul peloponesiac*, I, 9)

- 1 După legendă, tatăl Elenei i-a pus pe toți претенdenții la mîna fiicei sale să jure că îl vor ajuta, în caz de nevoie, pe cel ales de soț.
- 2 Adică stăpînitorul din Micene.
- 3 Invadarea Cretei de către ahei presupunea o flotă destul de însemnată, care să poată face față puternicei flote cretane.

4. Mitul vîrstelor omenirii

MITUL, VÎRSTELOR PE CARE ÎL ÎNFĂȚIȘEAZĂ HESIOD REDĂ ATMOSFERA EPOCHII DE CRIZĂ DIN SECOLELE AL VIII-LEA ȘI AL VII-LEA Î. E. N. CU CONTRADIȚIILE EI ASCUȚITE. PENTRU AUTOR, DESTRĂMAREA ECONOMIEI NATURALE ȘI A VIEȚII GENTILICE, ÎNLOCUITE DE NOILE RELAȚII, IVITE O DATĂ CU PROCESUL DE DEZVOLTARE A ECONOMIEI MARFĂ-BANI, PĂREAU A FI SFÎRȘITUL LUMII ȘI ULTIMA FAZĂ A UNEI SITUAȚII ODINIOARĂ FERICITE.

La început, zeii, cei cu lăcașul pe Olimp, au făcut din aur un neam de oameni muritori. Oamenii aceștia trăiau pe vremea lui Cronos¹, cînd acesta mai stăpînea în cer. Viețuiau ca și zeii, fără griji în suflet, departe de trude și suferințe. Jalnica bătrînețe nu-i copleșea; cu mîinile și picioarele, totdeauna pline de vlagă, ei se desfătau în ospete, fără să știe de vreun neajuns. Cînd mureau, părea că sînt învinși de somn. Se puteau bucura de toate bunurile... Pămîntul cel roditor le dăruia — de la sine — o hrană îmbelșugată...

Al doilea neam, cel de argint, pe care l-au făcut mai tîrziu zeii — locuitori ai Olimpului, — a fost cu mult mai prejos, neasemănîndu-i-se celui de aur nici în privința trupului, nici în aceea a minții...

Iar părintele Zeus a plămădit un al treilea neam de oameni pieritori: neamul de aramă... Oamenii aceștia nu se îngrijeau decît de înfăptuirile, cele aducătoare de gemete, ale lui Ares², și erau plini de trufie. Nu mîncau pîine. Sufletul lor neîndurat era ca și oțelul... Au pierit doborîți chiar de mîinile lor...

Al patrulea neam, mai drept și mai cumsecade, a fost neamul divin al eroilor ce se numesc semizeii. I-au nimicit pe aceștia blestematul de război și iureșul cel spăimîntător... pe unii ducîndu-i să lupte... la Troia pentru Elena cea cu plete frumoase — acolo unde moartea care sfîrșește toate i-a cuprins în mrejele ei. Altoră, părintele Zeus — fiul lui Cronos — le-a dăruit trai și lăcaș departe de oameni, așezîndu-i la capătul pămîntului... Ei locuiesc, cu sufletul scăpat de griji, aici, în Insula Fericirilor, în apropierea Oceanului cu vîrtejuri de ape — eroi îndrăgiți de soartă, cărora pămîntul mînos le dă de trei ori pe an roade dulci și înfloritoare.

Și ce bine ar fi fost să nu trăiesc nici eu printre bărbații celui de-al cincilea neam, să fi murit mai înainte sau să mă fi născut mai tîrziu! Căci acum viețuiește neamul de fier. Nici ziua, nici noaptea oamenii aceștia nu vor înceta să îndure osteneli și chinuri, pierind din pricina frămîntărilor pe care le vor trimite zeii... Și Zeus va trebui să nimicească și neamul acestor muritori, atunci cînd copiii se vor naște cu tîmple cărunte. Fiii n-au să mai semene cu tatăl... Părinților, îndată ce-i va ajunge bătrînețea, n-au să le mai dea odraslele lor cinste... Dreptatea va sta în pumni și nu se va mai afla urmă de sfiiciune. Ticăloșii au să-i vatăme pe viteji prin cuvinte întortochiate și jurăminte strîmbe.

(Hesiod, *Munci și Zile*, 109—194)

- 1 Mai tîrziu a fost detronat de Zeus, care devine cel mai puternic dintre zei.
- 2 Zeul războiului.

5. O adunare a zeilor

PASAJUL, CARE URMEAZĂ ARATĂ CARACTERUL ANTROPOMORFIC AL RELIGIEI GRECEȘTI ÎN EPOCA HOMERICĂ.

Aurora, în mantie de culoarea șofranului, răspîndea lumină pe întreg pămîntul. Iar Zeus, aruncătorul trăsnetului, cheamă zeii în adunare pe cea mai înaltă dintre multe culmi ale Olimpului. El le grăi astfel — și zeii toți dădeau ascultare vorbelor sale —:

„Ascultați-mă, voi toți, — zei și zeițe, — ca să vă spun ce-n piept inima mă îndeamnă. Nici o zeiță și nici un zeu să nu încerce a-mi zădărnici cuvîntul. Cu toții să dați încuviințarea voastră spuselor mele, ca să îndeplinesc cît mai repede ce mi-am pus în gînd. Iar de-am să prind că vreunul cutează a se îndepărta de noi, zeii ceilalți, spre a se duce să dea ajutor fie troienilor, fie danailor¹, acela bătut o să se întoarcă-n Olimp — într-o stare jalnică. Ori, apucîndu-l, am să-l azvîrl în întunecimile Tartarului — hăt departe — unde, sub glie, se află prăpastia cea mai adîncă. Porțile temniței sînt de fier, iar pragul din aramă. Ea se află tot atît de jos sub Hades², cît de sus se înalță și cerul deasupra pămîntului. Și atunci veți înțelege cît întrec eu în putere și pe zei, și pe oameni...”

După ce vorbi astfel, Zeus își înhămă la car doi telegari cu copitele de aramă. Ei zboară ca și gîndul și au coame de aur. Îmbrăcîndu-se într-o armură tot din aur și luîndu-și în mînă biciul, frumos lucrat cu aur, Zeus se urcă în car și biciui caii să pornească. Aceștia zburau de bună voie între pămînt și cerul pe care-l împodobesc stelele, pentru a sosi la Ida³, maica sălbăticiunilor, cu multe-i izvoare. Tatăl oamenilor și al zeilor își opri caii pe creștetul Gargaros, unde se află un templu de-al său — cu altar ce fumegă. El îi deshămă și, apoi, așternu pe cer nori deși. Șezînd pe-o înălțime, foarte mulțumit de slava sa, privea spre cetatea troienilor și spre corăbiile aheilor.

(Homer, *Iliada*, VIII, 1—17 și 41—52)

- 1 Adică grecii.
- 2 Adică Infernul.
- 3 Munte în vestul Asiei Mici.

Formarea societății sclavagiste în Grecia

1. Scene de pe scutul lui Ahile

CELE DOUĂ FRAGMENTE PREZINTĂ SCENE TIPICE ALE VIETII DIN ORAȘ ȘI DE LA ȚARĂ. PRIMA DESCRIE O JUDECATĂ, IAR CEALALTĂ SECERATUL UNUI OGOR. DE REMARCAT E FAPTUL CĂ ÎNSUȘI REGELE, STĂPINUL PĂMÎNTULUI, SUPRAVEGHEAZĂ MUNCA.

Pe scut Hefaistos a închipuit două mîndre cetăți de-ale muritorilor. Într-una se văd nunți și ospețe zgomotoase. Sub lumina faclelor, miresele sînt petrecute din odăile lor spre oraș. Răsună puternic cîntecele de nuntă.

Tineri dănuitori se învîrtesc, însoțiți de isonul flautelor și al harfelor. Femeile se minunează, stînd pe la porțile caselor.

În piață e strîns mult popor. Se iscase acolo o neînțelegere; doi oameni se certau: cum trebuie făcută răscumpărarea uciderii unui îns oarecare. În fața norodului, unul spunea sus și tare că plătișe totul, iar celălalt susținea că n-a primit nimic. Amîndoi doresc ca pricina lor să-și afle deslegarea în fața judeului. Mulțimea sprijină prin strigăte și pe unul și pe celălalt. Crainicii însă împrăstie mulțimea. Iar pe niște pietre frumos netezite, la locul cel sfînt al judecății, stau bătrînii. Ei au lăsat sceptrele în mîinile crainicilor, care fac să răsune văzduhul. După ce se ridică, luînd sceptrele, judecătorii împrastie dreptatea, unul după altul. Între judecători sînt așezați doi talanți de aur, hărăziți aceluia care va rosti hotărîrea cea mai dreaptă...

Hefaistos mai înfățișează și un îmbeșugat lan de grîu, în care argați năimiți seceră, ținînd în mîini seceri ascuțite. Mănunchiuri dese cad la pămînt, iar niște legători leagă grîul în snopi. Trei inși se străduiesc să facă aceasta, iar în spatele lor, copiii, strîngînd mănunchiurile pe care le poartă în brațe, le întind — fără zăbavă — legătorilor. În mijlocul lor, printre grămezile de grîu șade stăpînul, tăcut, cu un toiag în mînă și bucurie în suflet.

(Homer, *Iliada*, XVIII, 490—508, 550—557)

2. Începutul destrămării orînduirii gentilice

„Voi, licieni, de ce priviți nepăsători lupta cea năvalnică?... Astfel le grăi Sarpedon; iar ei, ascultînd cu înfricoșare îndemnul căpeteniei, se înghesuiră și mai strîns lîngă domnul lor, cel dătător de bune sfaturi.

De cealaltă parte, și argienii își întăriră cetele înlăuntrul zidului. Tuturor, această luptă li se părea o grea încercare. Nici licienii cei vînjoși nu puteau să spargă zidul și să-și croiască drum printre corăbii, nici danaii cei care luptă cu lance nu puteau să-i respingă de la zid pe licieni, de cînd aceștia izbutiseră să se apropie de el.

Tot așa doi bărbați se luptă pentru hotar, cu măsurile în mînă, pe o țarină în devălmășie. Stînd pe o palmă de pămînt, ei se ceartă ca să-și dobîndească dreapta împărțeală¹.

(Homer, *Iliada*, XII, 409—423)

- 1 În epoca homerică, comunitatea gentilică începe să se descompună și mulți membri ai ei ies din indiviziune.

3. Viața de familie

GINTA FORMA UNITATEA SOCIALĂ DE BAZĂ ÎN EPOCA HOMERICĂ. EA SE COMPUNE DIN DESCENDENȚII, ÎN LINIE BĂRBĂTEASCĂ, AI UNUI STRĂ-MOȘ COMUN. TOȚI MEMBRII EI LOCUIAU ÎMPREUNĂ, CUM ERAU CEI CINCI-ZECI DE FII AI LUI PRIAM CU SOȚIILE LOR.

Sosind Hector la Porțile Schee, se strînseră grabnic în juru-i nevestele troienilor și fetele lor, ca să-l întrebe... Apoi el ajunge la minunatul palat al lui Priam, care avea pridvoare cu stîlpi din marmură bine șlefuită,

iar înăuntru cincizeci de iatace, tot de marmură cioplită frumos, clădite unul lângă altul. Acolo dormeau feciorii lui Priam, alături de soțiile lor legiuite.

Hector o porni spre locuința cea frumoasă a lui Alexandros¹, clădită de el însuși cu ajutorul bărbaților, care, în vremea aceea, erau cei mai buni meșteri din roditoarea Troie... aproape de lăcașul lui Priam și al lui Hector, în partea cea mai înaltă a cetății. Hector cel drag lui Zeus pătrunse înăuntru. El ținea în mână o lance de unsprezece coți, în vârful căreia strălucea un ascuțiș de aramă înconjurat cu inel de aur.

Pe Alexandros l-a găsit în odaie, lustruindu-și minunatele-i arme: scutul, platoșa și încovoiatul arc. Iar Elena din Argos se afla în mijlocul slujnicilor sale, cărora le dădea porunci să îndeplinească tot felul de lucruri frumoase. Cum îl văzu, Hector prinse a-l muștra cu vorbe foarte dojenitoare:

„Nefericitule, urît lucru mai este să te și mîinii pe troieni. Ostașii pier în lupta lor pentru cetate și pentru zidul ei cel înalt. Pentru tine sînt strigătele și bătălia din jurul orașului. S-ar cuveni ca tu să te iei de piept cu oricine s-ar arăta nepăsător într-ale războiului celui atît de cumplit. Dar haide! să pornim mai înainte ca Troia să se mistuie în flăcări“...

...Cuvîntînd astfel, încoifatul Hector plecă. Ajunse curînd la casa lui cea bine întocmită. Dar n-o putu afla înăuntru pe Andromaca cea cu brațele albe. Aceasta, luînd copilul și o slujnică frumos îmbrăcată, se urcase (deasupra Porților Schee) în turn, unde plîngea și se jeluia...

Îndată ce Hector, străbătînd orașul cel mare, ajunse la Porțile Schee, care dădeau spre cîmpie, îl întîmpină cu mare zor soția lui, Andromaca, dobîndită de el cu multe daruri, fiică a mărinimosului Eetion, domnitor al cilicilor, care sălășluia la poalele Muntelui Placos cel împădurit — în cetatea Tebei. Pe fiica lui Eetion o avea de soție încoifatul Hector. Împreună cu aceasta mergea o slujnică, ținînd la sîn pe copilul cel drag al lui Hector, mititel — nu vorbea încă! —, asemănător unui astru frumos. Hector îl numea Scamadrios, dar ceilalți troieni îi spuneau Astianax², căci singur Hector era mîntuitorul Ilionului. Privind în tăcere spre copil, acesta zîmbi.

Apropiindu-se de Hector, Andromaca începu să plîngă și-l luă de mîină, grăindu-i precum urmează:

„Nefericitule, îndrăzneala are să te nimicească. Și nu-ți este milă de copilul tău, care nici nu știe grăi, și de mine, sărmana: căci în curînd n-am să mai am parte de tine. Peste puțin te vor ucide aheii, năpustindu-se cu toți împotriva-ți. Dar, pentru mine, decît să-mi fii răpit, ar fi mai bine să mă înghită pămîntul... Nu mai am nici tată, nici mamă. Pe tatăl meu l-a ucis zeescul Ahile, cînd a pustiit cetatea cea bine întocmită a cilicilor, Teba cu porțile înalte...

În casa noastră mai erau șapte frați și toți au mers în lăcașul lui Hades într-o singură zi, căci pe toți i-a omorît Ahile cel sprinten, pe care Zeus îl ocrotește. Ei se aflau lângă boii cei cu pas domol și lângă oile cu lînă albă. Pe mama, crăiasa de la poalele Muntelui Placos cel împădurit, a adus-o încoace — împreună cu alte prăzi —; dar a lăsat-o iar

slobodă, primind în schimb daruri sumedenie pentru răscumpărarea ei. În casa tatălui, a doborât-o Artemis, zvîrlitoarea de săgeți.

Astfel, Hector, tu-mi ești și tată, și mamă, și frate. Tu ești soțul meu, cel în floarea anilor. Hai, fie-ți milă, și rămii aci, în turn. Nu-ți lăsa copilul orfan și soția văduvă...”

Acesteia, marele Hector cel încoifat, îi răspunse:

„Toate grijile tale mă stăpînesc și pe mine, femeie. Dar peste măsură de mult m-aș rușina de troieni și de troienele cu văluri lungi să rămîn ca un mișel departe de iureșul luptelor. Inima nu-mi dă acest îndemn, fiindcă m-am învățat să fiu mereu destoinic și să mă bat în primele rînduri ale troienilor, dobîndindu-i tatălui meu și mie însumi o mare slavă.

Prea bine știu — în minte și în inimă — că are să vină o zi în care străvechiul Ilion se va prăbuși. Și tot astfel se vor prăbuși Priam și norodul lui Priam cel cu lance puternică. Dar nu mă doare atît suferința ce-i va copleși pe troieni cîndva, nenorocirea Hecubei³, a lui Priam și a fraților mei, — căci, cu toate că ei sînt mulți și viteji, dușmanii au să-i doboare în țărîna, — cît mă cuprinde jalea de tine. Într-o bună zi, vreun aheu îmbrăcat în haine de aramă te va duce cu sine, scaldată în lacrimi, după ce-ți va fi răpit libertatea. Aflîndu-te în Argos, ai să țeși pînză la porunca vreunei femei și ai să cari apă din Meseis și Hypereia. Multe ai să faci silită, căci o grea năpastă se va abate asupra-ți⁴...

Dar, înainte ca eu să-ți aud strigătul și să fi aflat că ești tîrîtă în robie, aș dori să mă acopere țărîna mormîntului...”

(Homer, *Iliada*, VI, 237—246, 313—331, 369—373, 392—465)

- 1 Adică Paris.
- 2 Adică „conducătorul cetății”.
- 3 Mama lui Hector.
- 4 Slavajul, care era de-abia la începutul dezvoltării sale, se găsea încă în faza patriarhală, domestică.

4. Apariția inegalității sociale în epoca homerică

TEXTUL CARE URMĂREȘTE ARATĂ CUM SE DESFĂȘURA MUNCA ÎN EPOCA HOMERICĂ, ATÎT MUNCA SCLAVILOR, CÎT ȘI A OAMENILOR LIBERI.

a. Munca sclavilor

Cincizeci de slujnice erau în casa lui Alcinoos; dintre ele, unele zdrobeau sub piatra de moară grăunțe de grîu galben-roșietice; altele țeseau pînză ori torceau stînd jos și mișcîndu-și mîinile cum își mișcă frunzișul plopul cel înalt.

(Homer, *Odiseea*, VII, 103—106)

b. Munca salariată

„Aș voi¹, mai degrabă, să fiu slujitorul unui om sărac, care n-a moștenit un ogor și n-are nici un fel de bunuri, ca să fac munci de-ale țăranilor în schimbul unei simbrii, decît să fiu stăpînitor peste toți cei care au răposat.“

(Homer, *Odiseea*, XI, 489—491)

- 1 Ahile se plînge lui Odiseu, care se află în lumea morților.

c. Situația teților

„Străine¹, ai vrea să fii argatul meu? Te-aș duce la cîmp, la celălalt capăt al insulei. Simbria pe care ți-o voi da are să-ți ajungă. Va trebui să aduni pietre ca să faci un gard și să-mi sădești copaci din cei înalți. Am să-ți fac rost și de pîinea cea de fiecare zi și de îmbrăcăminte și încălțăminte. Dar tu te-ai învățat să făptuiești lucruri rele și nu vrei să te-apuci de-o treabă ca lumea. Ți-este pe plac să mergi pe la oameni și să cerșești, ca să ai cu ce-ți potoli stomacul, care nu se mai satură“.

Acestuia, prea cumpănitul Odiseu îi răspunde: „Eurimah, ce-ar fi să ne luăm la întrecere — cînd va sosi vremea primăverii și zilele vor fi lungi? Să cosim iarba, avînd și unul și celălalt cîte o coasă bine încovoiată, și — toată ziua — nemîncăți, să ne vedem de lucru pînă ce se va fi lăsat noaptea? Desigur, ar trebui să avem iarbă îndeajuns! Ori, ce-ar fi să-mi încerc puterile mîinînd boii, niște boi din aceia care sînt de cel mai bun soi, o pereche de boi roșcați, sătui de iarbă? ... Dă-mi un ogor de patru pogoane, în care fierul plugului să se înfigă lesne. Ai să vezi atunci dacă brazda pe care o trag eu este curmată ori ba.

(Homer, *Odiseea*, XVIII, 365—375)

- 1 Unul dintre pețitorii Penelopei, pe nume Eurimah, se adresează lui Odiseu, care, întorcîndu-se acasă, luase înfățișarea unui cerșetor, spre a nu fi recunoscut.

d. Silnicii împotriva oamenilor liberi

„(Poseidon) zeul cel puternic care cutremura pămîntul, grăi către Phoibos-Apollon: „... Nu-ți amintește cîte necazuri am mai îndurat — numai noi, singuri între zei — ..., cînd la porunca lui Zeus ne-am învoit să-i slujim semețului Laomedon vreme de un an, în schimbul unei plăți pe care o hotărîsem ... Eu i-am clădit în jurul cetății troienilor un zid larg și mîndru din cale afară ... iar tu, Phoibos, îi pășteai boi ... Laomedon ne-a oprit cu sila întreaga simbrie, izgonindu-ne cu amenințări și strigînd că — dacă ne împotrivim — o să ne lege picioarele și mîinile și-o

să ne vîndă în niște insule îndepărtate. Mai zicea că o să ne taie urechile la amîndoi cu un ascuțit de aramă.”

(Homer, *Iliada*, XXI, 435—455)

5. Dezbateri în Sfat și Adunare

ÎN RÎNDURILE CARE URMEAZĂ E DESCRISĂ O DEZBATERE A ADUNĂRII POPORULUI ȘI A SFATULUI, INSTITUȚII CARACTERISTICE PENTRU FAZA DEMOCRAȚIEI MILITARE ÎN CARE SE GĂSEA SOCIETATEA HOMERICĂ.

Mai întîi, Agamemnon chemă adunarea bătrînilor celor mărinimoși, așezîndu-i alături de corabia lui Nestor cel născut în Pilos. Și, după ce-i adună, ticlui un plan meșteșugit:

„Ascultați-mă, prieteni! Zeescul Vis a coborît la mine pe cînd dormeam în toiul nopții fără de moarte; semăna nespus cu viteazul Nestor la chip, la înălțime și la purtări; s-a oprit deasupra capului meu, cuvîntîndu-mi așa:

„Dormi, fiu al lui Atreus cel viteaz, domolitor al cailor?... Sînt un sol venit de la Zeus, care, peste măsură de mult — cu toate că e departe — îți poartă de grijă și are milă de tine. Ți-a poruncit să-i îmbraci în platoșe pe aheii cei pletosi, cît s-ar putea mai grabnic. Căci acum ai să cucerești Troia cea cu drumuri largi...”

„Haideți să-i înarmăm pe fiii aheilor! Dar, înainte de orice vreau să-i ispitesc printr-o cuvîntare, căci sînt îndreptățit s-o fac. Am să-i îndemn să fugă pe corăbiile lor, bine înzestrate cu vîsle. Iar voi — fiecare de la locul lui — opriți-i prin vorbele voastre...”

...Grăind Agamemnon astfel, inimile tresăltară în piepturile oamenilor din mulțime, care nu auziseră cele ce chibzuise el. Adunarea se pune în mișcare, asemenea uriașelor valuri ale mării... Strigătul oamenilor ajunge pînă la cer, căci ei doreau din tot sufletul să se întoarcă la vetrele lor.

...Alții... sînt opriți și rămîn la locurile lor. Dar Tersit¹, el singurul, vorbitor fără seamăn, nu contenește să strige. Cugetul lui știa să ticluiască numeroase vorbe răzvrătitoare — ațîțătoare și necuviincioase —, pornind sfadă cu regii...

(Tersit) dușmănea peste măsură pe Ahile și pe Odiseu, ocărîndu-i neconținut. Atunci însă îl copleși cu batjocurile sale pe zeescul Agamemnon, răcnind cît îl ținea gura...

„Atridule, ce lucruri te nemulțumesc și ce dorești? Corturile tale sînt pline de aramă. Acolo ai femei multe și alese, pe care ți le-am dăruit ție înaintea oricui, de cîteori ne-a fost dat să cucerim vreo cetate...”

Molatecilor, rușine să vă fie. Sînteți niște muieri și nu ostași ahei! Haide s-o pornim urcîndu-ne în corăbii, spre casele noastre. Și pe acesta să-l lăsăm aici la Troia — unde se va desfăta cu lucrurile primite în dar. Are să-și dea el seama dacă i-am fost de vreun ajutor ori ba...”

(Homer, *Iliada*, II, 53—75; 142—154; 211—238)

- 1 Inseamnă „aprigul”; el exprimă nemulțumirea oamenilor, sătui de războiul atât de greu, față de conducătorii lor, regi și aristocrați.

6. Autoritatea regelui

TEXTUL REPRODUS ESTE FOARTE IMPORTANT ȘI ARATĂ ÎN CHIP LIMPEDE DESTRĂMAREA ORGANIZĂRII GENTILICE. SE OBSERVĂ CUM ARISTOCRAȚIA GENTILICĂ, FORMATĂ DIN BASILEI, ACAPAREAZĂ BUNURI : VITE, ARME, PODOABE, BANI. ATRIBUȚIILE REGELUI ERAU DESTUL DE LIMITATE ȘI NU TREBUIE CONFUNDATĂ, DATORITĂ TITLULUI, PUTEREA SA CU CEA A SUVERANILOR DE MAI TÎRZIU.

„Prea slăvite Atrid, tu, Agamemnon, domn al bărbaților ! Cu tine voi sfîrși, cu tine voi începe¹. Căci stăpînești peste mulți oameni și Zeus ți-a încredințat sceptrul și drepturile regești, ca să judeci ținînd sfat...

Te-ai lăsat pradă pornirii tale trufase și ai disprețuit pe un foarte mare viteaz, pe care-l cinstesc înșiși zeii — smulgîndu-i darul ce-l primise din partea oștirii. Chiar și acum însă haideți să chibzuim în ce fel i-am face pe plac și l-am îndupleca prin daruri desfătătoare și vorbe dulci ca mierea.“

Acestuia, Agamemnon — domn al bărbaților — i-a răspuns: „Bătrîne, tu nu spui o minciună pomenind rătăcirile mele. M-am înșelat și nu tăgăduiesc aceasta !... Dar vreau să-l îmbunesc, dăruindu-i răsplăți fără număr.

Am să înșirui în fața voastră, a tuturor, numele darurilor strălucite: șapte trepieduri care n-au fost încă puse pe foc, zece talanți de aur, douăzeci de cazane sclipitoare și doisprezece cai vînjoși, cîștigători la întreceri mulțumită picioarelor celor iuți... Am să-i mai dau șapte femei pricepute să facă lucrări desăvîrșite, femei din Lesbos, pe care le alesesem pentru mine atunci cînd Ahile cucerise înfloritorul Lesbos. Ele întreceau în frumusețe întregul neam al femeilor...

Iar dacă — mai apoi — zeii vor face să pustiim orașul cel mare al lui Priam, acelaia îi va fi îngăduit să-și încarce din belșug aur și aramă în corabie... Dacă vom sosi în Argosul ahaic — pămînt nespus de roditor — el ar putea să-mi fie și ginere. Și am să-l cinstesc atunci ca și pe Oreste... Am să-i dau șapte cetăți cu mult popor: Cardamyle, Enope, Ira cea înverzită, străvechea Pherai, Antheia cu ierburi îmbelșugate, frumoasa Aipeia și Pedasos cel bogat în podgorii. Toate sînt aproape de țărmul mării și se învecinează cu nisiposul Pylos². Înăuntrul acestor cetăți locuiesc bărbați care au multe oi și mulți boi: ei îl vor cinsti pe Ahile prin daruri ca și pe un zeu, plătindu-i biruri însemnate.

Iată cele ce am de gînd să-i dăruiesc, dacă el pune o dată capăt miniei sale“.

(Homer, *Iliada*, IX, 96—157)

- 1 Bătrînul Nestor îl mustră pe Agamemnon că nu s-a purtat cum trebuie față de Ahile.
2 Celebru port în Mesenia.

7. Cetatea în concepția grecilor

INTRUCÎT STATUL GRECESC SE IDENTIFICA CU CETATEA (POLIS), GRECII AU CREZUT CĂ ACEASTA ESTE FORMA IDEALĂ A ORGANIZĂRII POLITICE.

Într-adevăr, orice familie este condusă — cu puteri asemenea celor regale — de omul care este cel mai în vîrstă. Tot astfel, și coloniile au păstrat obiceiul despre care vorbim — intrucît și acolo toți locuitorii descindeau dintr-o familie. Acest lucru ni-l povestește și Homer în versurile: „Fiecare este cîrmuitorul atotputernic al copiilor și nevestelor lui“.

În vechime, oamenii trăiau răsleați în grupuri mici, în felul pomenit mai sus. Și iată deci pentru ce zic unii că și zeii toți ascultă de poruncile unui rege: pentru că și muritorii — unii chiar în zilele noastre, alții în vechime — sînt aici cîrmuiți de regi. Și așa cum zeii au fost închipuiți ca avînd înfățișare omenească, tot așa oamenii le-au pus pe seamă și purtări omenești.

Cetatea este o întovărășire desăvîrșită, pe care o alcătuiesc mai multe sate. Ea stăpînește toate mijloacele pentru a face față propriilor nevoi și — fie-mi îngăduit s-o spun — își atinge scopul. Cetatea s-a ivit din nevoia de a trăi și dănuie pentru ca oamenii să poată duce o viață fericită, ceea ce ne face să spunem că cetatea fericită există prin însăși rînduiala Firii, la fel ca cele dintîi întovărășiri...

E lesne de înțeles că trebuie să numim cetatea un așezămînt al Firii și pe om — potrivit rînduielilor aceleiași Firi — un animal politic¹.

(Aristotel, *Politica*, I, 1, 7—9)

1 Adică o ființă sociabilă. Aristotel a sesizat corect faptul că doar în societate omul se poate realiza pe sine însuși.

8. Bunul plac al judecătorilor

VERSURILE POETULUI ARATĂ SENTIMENTELE POPULAȚIEI SĂRĂCITE, DIN PERIOADA DESTRĂMĂRII ORGANIZAȚIEI GENTILICE ȘI A FORMĂRII ECONOMIEI BĂNEȘTI.

Gîndiți-vă la cele ce vă spun și îndreptați-vă cuvintele, regi mîncători de daruri! Uitați pentru totdeauna hotărîrile voastre cele strîmbe. Într-adevăr, omul care pregătește altuia ponoase le pregătește pentru sine însuși, iar planul cel rău este cel mai rău pentru cine l-a făurit...

(Hesiod, *Munci și zile*, 256—266)

9. Cugetările lui Teognis

VERSURILE ARISTOCRATULUI RUINAT EXPRIMĂ PUNCTUL DE VEDERE AL VECHII ARISTOCRAȚII GENTILICE DECĂZUTE ȘI ÎNLOCUITE DE PUTEREA BANULUI, CARE ÎNCEPE SĂ SE AFIRME, ȘI ÎMPOTRIVA CĂRUIA SE REVOLTĂ AUTORUL.

Mai mult decît orice, decît bătrînețea căruntă, decît frigurile bolii, o Cynos¹, pe bărbatul cumsecade îl zdrobește sărăcia. Trebuie să fugim de ea, chiar dacă ar fi să ne aruncăm de pe niște stînci prăpăstioase în marea care în adîncurile-i hrănește monștri. Căci omul doborît de sărăcie nu mai poate nici să vorbească, nici să facă vreo mișcare. Limba-i este înlănțuită. Trebuie să cutreieri deopotrivă pămîntul și întinsa spinare a mării, ca să afli slobozire de sărăcia cea groaznică...

Dacă n-aș fi lipsit de bogății, n-aș trece sub tăcere cele ce știu — atunci cînd mă aflu în tovărășia oamenilor de ispravă... Dar rămîn fără glas din pricina sărăciei... Bunurile sînt jefuite cu silnicie. Rînduiala cea bună s-a dus. Nu se mai fac împărțeli deopotrivă pentru toți. Ne conduc salahorii și deasupra celor buni stau nemernicii. Iată pentru ce mă tem ca valurile mării să nu înghită corabia (Cetății).

(Sentințe, 173—180, 667—680)

1 Tînăr artistocrat căruia sînt adresate majoritatea versurilor.

Marea colonizare greacă

1. Începuturile colonizării grecești

Cînd, în sfîrșit, — cu greu și după ce a trecut multă vreme — Elada n-a mai fost tulburată de migrații și s-a bucurat de o liniște bine statornicită, atenienii au trimis coloniști în Ionia și în multe insule, iar locuitorii Peloponesului în cea mai mare parte a Italiei (de sud) și a Siciliei, cum și în cîteva alte regiuni din Elada. Toate aceste colonizări au avut loc în perioada de timp care a urmat războiului de la Troia.

Iar în Elada, care devenise mai puternică, adunîndu-și încă și mai multe bogății decît înainte, s-au instituit tiraniile în cea mai mare parte dintre cetăți, căci veniturile sporeau (mai înainte cetățile fuseseră domnii care se moșteneau din tată în fiu, cu prerogative statornicite) și Elada își construia flote, dînd o atenție din ce în ce mai mare navigației.

Se spune că, înaintea tuturor, corintienii ar fi făcut inovații în ce privește construirea corăbiilor — corăbiile corintiene semănînd foarte mult cu cele de astăzi. Ei ar fi făcut și cele dintîi trireme din Elada. După cum se pretinde, tot un corintian — Ameinocles, de meserie constructor de corăbii — le-a construit și samienilor patru nave.

Datorită așezării sale la istm, Corintul a fost întotdeauna un port comercial. Și, fiindcă în vechime elenii călătoreau mai mult pe uscat decât pe mare, iar toate drumurile comerciale pe care le aveau elenii din Pelopones și cei dinafara lui treceau pe la Corint, această cetate ajunsese foarte bogată, așa cum ne-o spun vechii poeți, care dau Corintului epitetul de „înfloritor“.

Apoi, când comerțul pe mare a făcut progrese la eleni, corintienii, întrucât posedau o flotă, stîrpiră pirateria și cetatea lor ajunsese — atît pe uscat, cît și pe mare — un însemnat centru negustoresc, îmbogățindu-se și mai mult datorită veniturilor ei și sporindu-și astfel puterea.

Mai tîrziu, pe vremea lui Cyrus, regele perșilor, și pe vremea fiului său Cambise, ionienii au avut o importantă flotă și au stăpînit cu ajutorul ei o vreme — cît a durat războiul lor cu regele Cyrus — Marea Egee. De asemenea, Policrate, tiranul Samosului, — pe timpul lui Cambise, — puternic prin flota sa, a supus mai multe insule din jur, printre care și Rheneia¹, închinată de el mai tîrziu zeului Apollo, care este cinstită la Delos.

În sfîrșit, foceenii, după ce au colonizat Masalia, i-au înfrînt într-o luptă navală pe cartaginezi.

(Tucidide, *Istoria războiului peloponesiac*, I, 12—13)

1 Insulă din grupul Cicladelor.

2. Colonizarea Siciliei

Primii dintre eleni care au venit pe mare din Eubeea, în frunte cu Thucles, întemeietorul coloniei, au fost calcidienii, care au fundat Naxosul... Un an după aceea, Archias — unul dintre Heraclizii¹ din Corint — a întemeiat Siracuza, după ce mai întîi alungase din insulă pe siculi².

Cinci ani după fundarea Siracuzei, pornînd din Naxos, calcidienii, sub conducerea lui Thucles, au fundat cetatea Leontinoi, după ce mai întîi, în urma unui război, îi alungaseră pe siculi. Au întemeiat apoi Catana. Locuitorii Catanei l-au socotit drept întemeietor pe Euarchos.

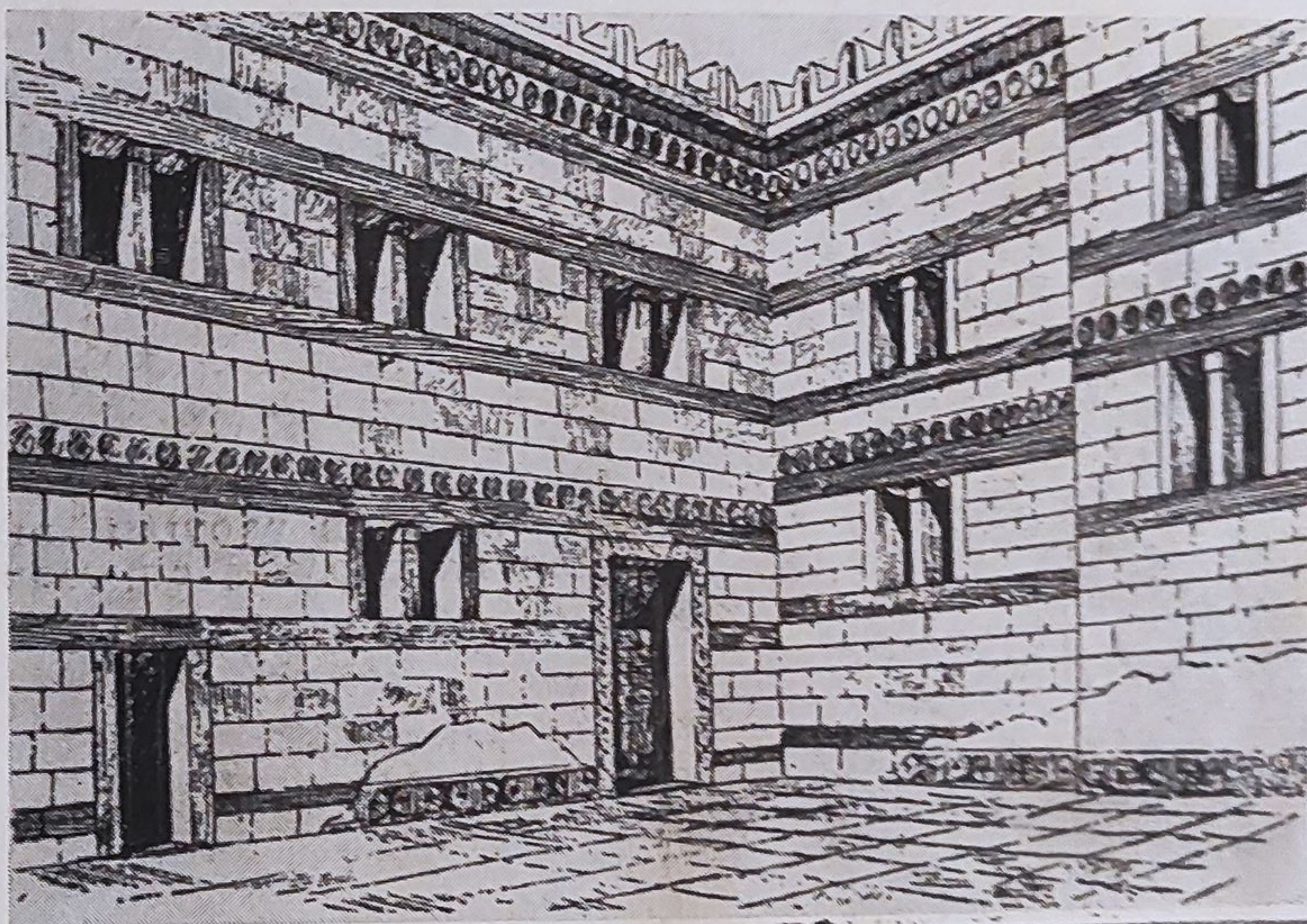
Cam în aceeași vreme a sosit în Sicilia cu o colonie și Lamis din Megara, statornicind-o lîngă fluviul Pantacyas, într-un loc numit Trotilon³. Mai tîrziu a plecat de acolo venind la Leontinoi, dar a stat puțină vreme împreună cu calcidienii, care-l alungară. Atunci Lamis a întemeiat cetatea Thapsos.

După moartea lui, tovarășii acestuia au fost alungați și din Thapsos, fundînd așa-numita Megara Hyblaică, unde i-a dus chiar un rege al siculilor — Hyblon —, care le dădu pămînturi. După ce au locuit aici două sute patruzeci și cinci de ani, urmașii acestor coloniști au fost alungați din cetatea lor și de pe pămînturile din jur de către tiranul Siracuzei, Gelon. Mai înainte însă, la o sută de ani de la fundarea coloniei, ei au întemeiat cetatea Selinus, trimițîndu-l pentru această întemeiere pe Pamilos...

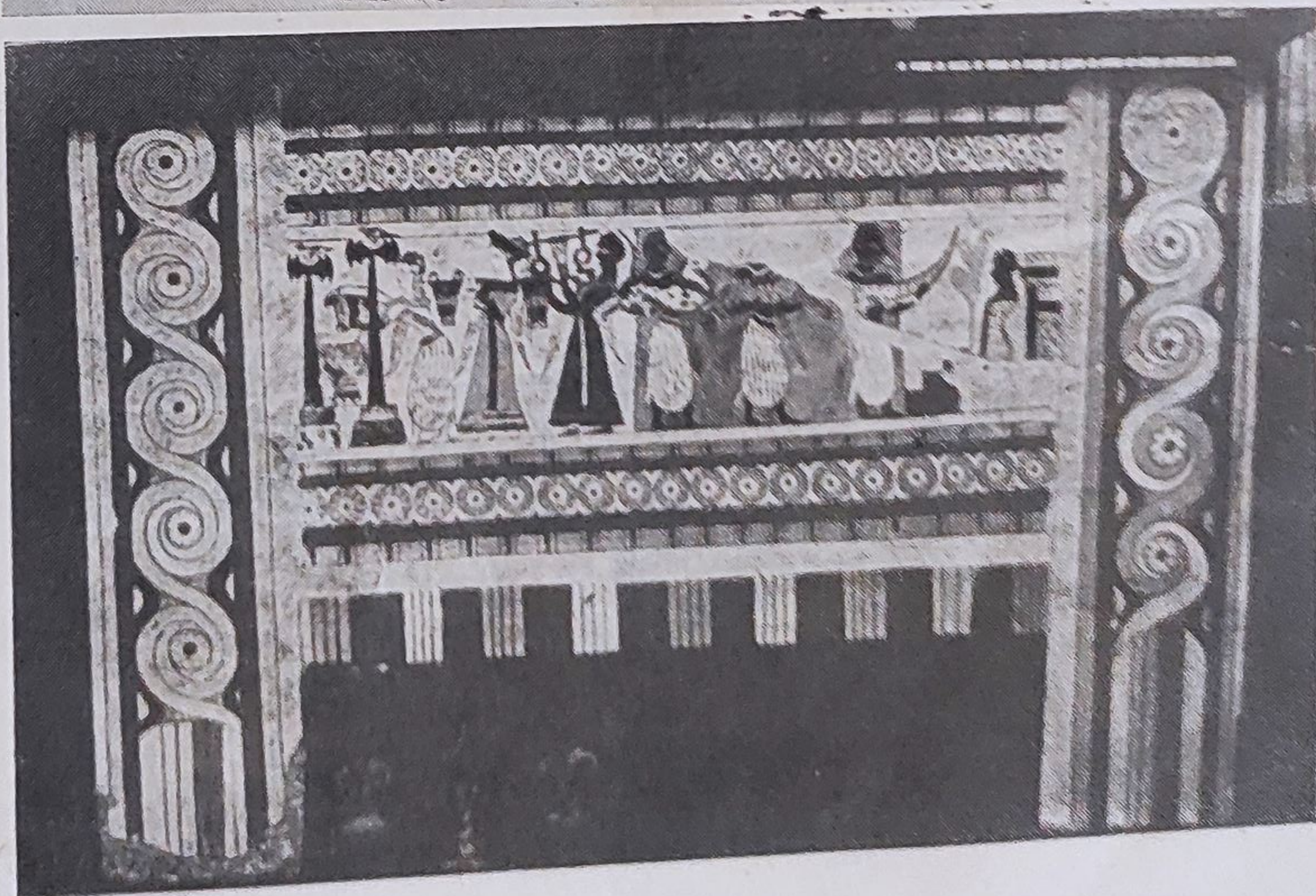
SALA TRONULUI
DIN PALATUL DE
LA CNOSSOS.

COLȚ DIN CURTEA
PALATULUI DE LA
MICENE (RECON-
STITUIRE).

SARCOFAG MINOIC
PICTAT, DESCOPE-
RIT LA HAGHIA
TRIADA.

CAMERĂ DE PROVIZII DIN PALATUL MINOIC
DE LA CNOSSOS, CU VASE PENTRU PROVIZII.

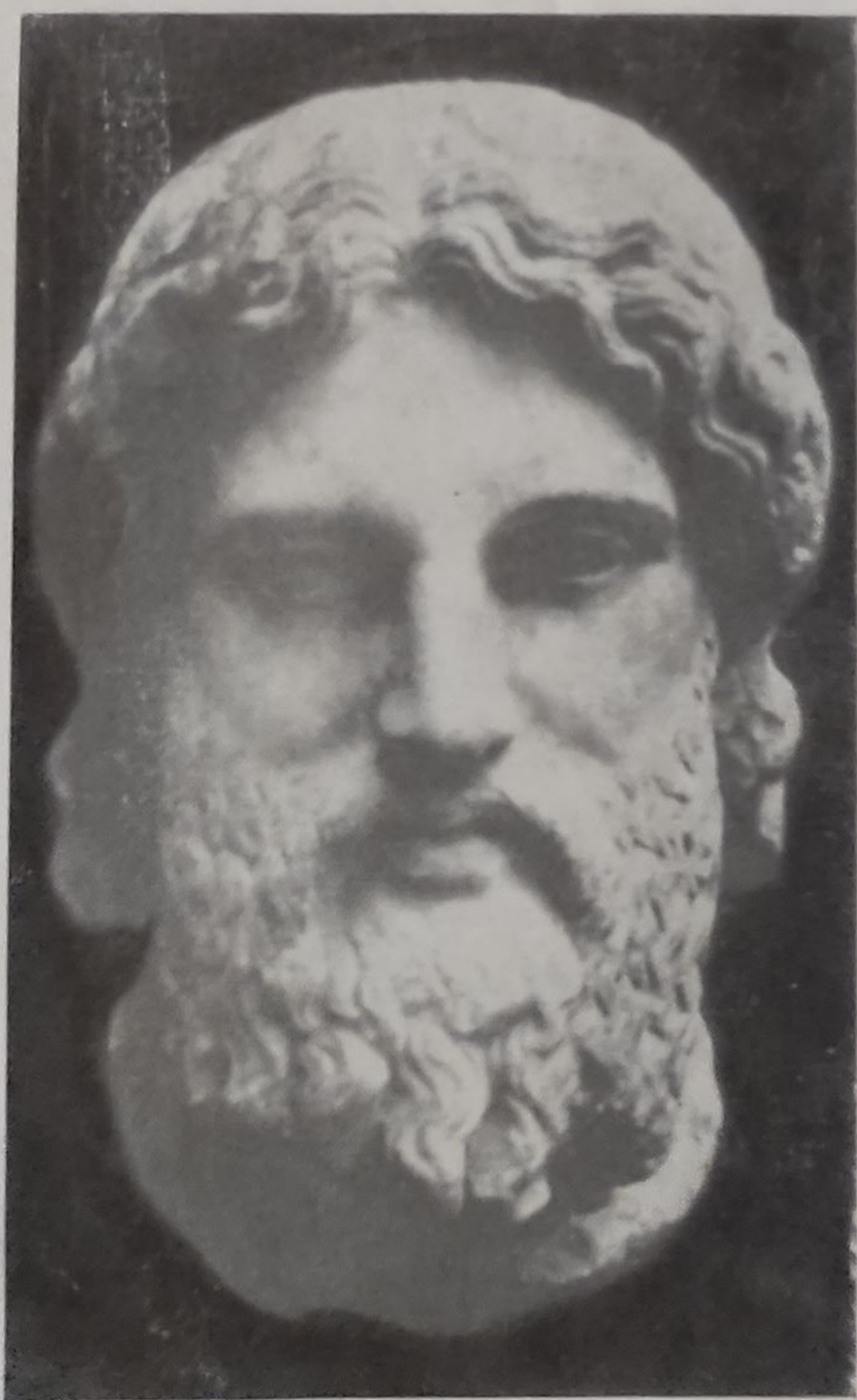
STATUIE GREACĂ ARHAICĂ REPREZENTÂND UN
TÎNĂR (SEC. VII Î. E. N.).

MONEDIE ORIENTALE (A. B. H.) ȘI GRECEȘTI DE AUR, ARGINT ȘI ELECTRON
DIN SEC. VII-IV Î. E. N.

DOUĂ SCENE DE PE UN VAS
FABRICAT ÎN IONIA
(SEC. VI. Î. E. N.); ELE REPRE-
ZINTĂ PE HERACLES ÎN LUPTĂ
CU EGIPTEENII CARE SÎNT AJU-
TAȚI DE NUBIENI.

FRAGMENT DE STATUIE; COPIE ROMANĂ DUPĂ
STATUIA LUI ZEUS DIN OLIMPIA, A MARELUI
SCULPTOR ATENIAN FIDIAS.

Antiphemos din Rodos și Entimos din Creta, în fruntea unor coloniști, au întemeiat împreună cetatea Gelei, la patruzeci și cinci de ani de la fundarea Siracuzei. Cetatea și-a luat numele după acela al râului Gela... La vreo sută și opt ani după ce a fost întemeiată Gela, locuitorii acestei cetăți întemeiară Acragas-ul, cetate numită astfel după râul Acragas...

Cetatea Zancle a fost la început întemeiată de pirații care veniseră din cetatea Cyme, de pe teritoriul opicilor. Mai târziu au venit și mulți oameni din Chalcis și din alte localități ale Eubeei, care s-au alăturat lor, împărțindu-și cu ei pământurile ocupate... Întîi orașul s-a numit Zancle — nume pe care i l-au dat siculii, ținutul avînd forma unei secere, unealtă pe care siculii o numesc „zancion“...

Cei mai mulți coloniști au fost calcidieni, dar s-au alăturat acestora și siracusani, așa-numiții miletizi. Erau niște exilați din Siracusa, care fuseseră învinși în timpul unor lupte civile. Limba vorbită acolo era un amestec alcătuit din dialectul calcidienilor și cel dorian. S-a impus însă dialectul calcidic...

(Tucidide, *Istoria războiului peloponesiac*, VI, 3—5)

- 1 Familie domnitoare.
- 2 Băștinași preelenici.
- 3 Locul nu a fost identificat.

3. Legătura dintre metropolă și colonie

LEGĂTURILE COLONIILOR CU METROPOLA ERAU DE CELE MAI MULTE ORI FOARTE STRÎNSE ȘI PRIETENOASE. UNEORI ÎNSĂ COLONIA DEVENEA MAI PUTERNICĂ DECÎT METROPOLA, PE CARE O ECLIPSA, ȘI ATUNCI DEVENEA CU TOTUL INDEPENDENTĂ ȘI CHIA RIVALA ACESTEIA DIN URMA.

I

Cetatea Epidamnos¹ a fost colonizată de cei din Corcira², iar întemeietorul său a fost Phalios, fiu al lui Eratocleides, de neam corintian, coborîtor din Heracles și chemat din metropolă, potrivit unui obicei străvechi. Au luat parte la întemeierea cetății și un număr oarecare de corintieni³, precum și alți oameni de neam doric. Cu vremea, cetatea Epidamnos a crescut, ajungînd să aibă numeroși locuitori. Se zice că locuitorii aceștia s-au aflat mulți ani în dezbinare și, în urma unui război pe care îl purtară cu barbarii din vecinătate, cetatea se prăbuși și pierdu o mare parte din puterea sa.

În ultima vreme, înaintea războiului acesta⁴, „demos-ul“ i-a surghiunit pe oamenii bogați. Iar ei, întorcîndu-se cu ajutorul barbarilor, au jefuit — atît pe uscat, cît și pe mare — pe locuitorii cetății. Epidamniinii rămași în cetate erau acum foarte asupriți. Ei trimiseră soli la

Corcira întrucît le era metropolă, și cerură să nu-i lase să fie nimiciți, ci să-i împace cu cei exilați și să pună capăt războiului pe care-l purtau cu barbarii. Iată cererile solilor, care stăteau prosternîndu-se ca la rugăciune în templul Herei. Iar locuitorii din Corcira au respins rugămintea lor și i-au trimis îndărăt, fără ca ei să fi dobîndit ceva.

Înțelegînd locuitorii din Epidamnos că nu pot primi nici un sprijin din partea Corcirei, s-au văzut puși în încurcătură: cum să facă față împrejurărilor? Au trimis atunci la Delfi, ca să fie întreat zeul de acolo dacă n-ar fi lucru potrivit să încredințeze corintienilor cetatea, întrucît aceștia sînt întemeietorii ei și astfel să încerce a dobîndi sprijin de la aceștia. Zeul răspunse că trebuie să încredințeze corintienilor cetatea și să-i ia drept conducători. Urmînd acest oracol, epidamnienii s-au dus la Corint și i-au încredințat colonia...

Corintienii, cum este și drept, primiră să le dea ajutor, fiindcă erau de părere că Epidamnos nu e mai puțin colonia lor decît a corcirienilor și, totodată, pentru că nutreau ură față de corcirieni: aceștia nesocoteau pe corintieni, măcar că cetatea era colonia lor. La sărbătorile obștești nu voiseră să le dea cinstirile cuvenite după obicei și nu îngăduiseră unui corintian să facă acele ceremonii care premereg sacrificiului — așa cum obișnuiesc să facă celelalte colonii. Ba încă îi mai și disprețuiau pe corintieni, deoarece, în acea vreme, corcirienii erau tot atît de avuți ca și locuitorii cetăților grecești celor mai bogate și-i întreceau pe corintieni prin pregătirea lor militară.

Uneori se făleau că ei sînt cu mult mai presus decît corintienii în ce privește flota, mîndrindu-se că înaintea lor pe insulă locuiseră feacii⁵, cei foarte vestiți prin corăbiile lor.

Aceasta i-a făcut să se îngrijească și mai mult de puterea flotei lor, care era destul de însemnată...

Orice colonie, cînd metropola s-a purtat bine cu ea, îi dă cinstirea cuvenită. Cînd suferă însă nedreptăți de la aceasta, se înstrăinează.

(Tucidide, Războiul peloponesiac, I, 24, 25 și 64)

- 1 Portul Durres din R. P. Albania de astăzi.
- 2 Insula Corfu de astăzi.
- 3 Corcira era, la rîndul ei, o colonie a Corintului.
- 4 E vorba de războiul peloponesiac.
- 5 Neam pomenit și descris pe larg în Odissea.

II

Nu este ușoară colonizarea cînd nu se face în felul roiurilor de albine: în acest din urmă caz, coloniștii aparțin unui singur neam și pornesc dintr-o singură cetate... Ei au aceeași obîrșie, vorbesc aceeași limbă, au fost cîrmuiți de aceleași legi și participă la același cult... Este greu să le impui alte legi și o altă constituție decît aceea pe care au pomenit-o în patria lor.

(Platon, Legile, IV, p. 708)

4. Colonii în Pontul Euxin

... Urmează orașul din imediata vecinătate: Apolonia. Cu vreo cincizeci de ani înaintea domniei lui Cyrus¹, cetatea a fost întemeiată de către milesieni, care veniseră prin locurile acelea. Desigur, ei trimiseseră, de la ei din Ionia, coloniile cele mai multe în Pont: aceștia i se spunea mai înainte „neprimitor de oaspeți”, și aceasta din pricina atacurilor pe care le dădeau aici barbarii; milesienii însă au făcut ca Pontul să capete denumirea de „ospitalier”.

La poalele muntelui numit Haemus aflăm un oraș căruia i se spunea Mesembria, lângă pământul tracilor și al geților. L-au colonizat calcedonii și megarienii, pe vremea expediției lui Darius împotriva sciților²...

Vine la rând Odesos, întemeiat de milesieni pe vremea când în Media domnea Astiage³. În jurul lui trăiesc tracii crobizi.

La început, Dionysopolis purta numele de Crunoi, datorită izvoarelor din apropiere. Dar, mai târziu, deoarece marea aruncase — după cum se povestește — prin locurile acelea o statuie a lui Dionysos, orașului i s-ar fi dat cea de-a doua denumire: Dionysopolis. În vecinătatea crobizilor și a sciților, ținutul are ca locuitori pe așa-numiții „eleni amestecați cu barbarii”.

Unii spun că orașelul Bizone a fost al barbarilor, iar alții că l-ar fi întemeiat Mesembria.

Callatis este o colonie a heracleoților⁴, întemeiată în urma unui răspuns dat de oracol. Heracleoții au întemeiat cetatea pe vremea lui Amyntas⁵, care moștenise domnia asupra macedonenilor.

Cetatea Tomis a fost colonizată de milesieni. În jurul ei locuiesc sciți.

Vine orașul Istros, care-și trage numele de la fluviul [aflat acolo]. A fost întemeiat de milesieni pe vremea când oștirea barbarilor sciți a trecut în Asia, ca să-i urmărească pe cimerienii care trecuseră Bosforul⁶.

(Pseudo-Scymnos, Descrierea pământului, versurile 730—772)

- 1 Deci cam în jurul anului 600 î.e.n.
- 2 Aceasta a avut loc în anul 513 î.e.n.
- 3 A domnit, probabil, de la 580 până la 550 î.e.n.
- 4 Locuitorii orașului Heracleia din Pont.
- 5 Amyntas I a domnit cam între 540 și 498 î.e.n.
- 6 După tradiție, evenimentul ar fi avut loc în secolul al VII-lea î.e.n.

5. Comerțul dintre Pontul Euxin și regiunile mediteraneene

CARACTERIZAREA FĂCUTĂ DE MARELE ISTORIC GREC SE POTRIVEȘTE, ÎN LINII GENERALE, ÎNTREGULUI BAZIN PONTIC, INCLUSIV REGIUNILOR NOASTRE. APRECIERILE ACESTEA ARATĂ ÎN MOD CLAR UNUL DINTRE ASPECTELE MAJORE ALE COLONIZĂRII GRECEȘTI, MAI ALES ÎN MAREA NEAGRĂ, ȘI EXPLICĂ RAȚIUNEA ECONOMICĂ A EXISTENȚEI CETĂȚILOR GRECEȘTI ȘI DE PE ȚĂRMUL DOBROGEAN.

În privința celor necesare vieții, ținuturile pontice ne dau vite și sclavi în număr foarte mare și de o calitate mărturisită de toți ca excelentă. Dintre articolele de lux, ne procură din belșug miere, ceară, pește

sărat. În schimb primesc din prisosul regiunilor noastre ulei și tot felul de vinuri. Cu grâu facem un schimb reciproc. Uneori, la nevoie, ne dau ei. Alteori iau dinșii de la noi.

(Polibiu, *Istorie*, IV, 38)

- 1 Afirmatia aceasta nu privește regiunile pontice în general, ci este doar o aluzie la greutatea de aprovizionare ale cetăților grecești din aceste regiuni, inclusiv cele din Dobrogea în secolele III și II î.e.n.

6. Aristotel despre tiranie

DIN CONSIDERAȚIILE FILOZOFULUI GREC DESPRE TIRANIE, REIEȘIE CA-
RACTERUL POPULAR AL ACESTEI INSTITUȚII, CARE, DE ALTFEL, A CONSTI-
TUIT ÎN MULTE CETĂȚI GRECEȘTI FAZA DE TRECERE DE LA REGIMUL
ARISTOCRATIC LA REGIMUL DEMOCRATIC.

Înainte vreme erau mai mulți tirani decât în zilele noastre, fiindcă se încredințau puteri foarte însemnate anumitor oameni... Un alt motiv mai este și acela că, pe timpuri, cetățile nu erau mari, iar poporul stătea mai mult pe ogoare, îndeletnicindu-se cu muncile agricole.

Cînd fruntașii poporului aveau porniri războinice, ei își dădeau toată osteneala să ajungă tirani. Toți cei care puteau să ajungă la o atare situație izbuteau s-o facă datorită încrederii pe care le-o acorda poporul. Iar această încredere era întemeiată pe ura celor mulți împotriva bogătașilor. În chipul acesta a devenit Pisistrat tiran al Atenei...

Într-adevăr, o cetate este alcătuită din două părți, săraci și bogați.

(Aristotel, *Politica*, V, 4, 5 și V, 9, 19)

Sparta

1. Constituția atribuită lui Licurg¹

ÎN GRECIA, — ȘI LUCRUL ACESTA SE REFLECTĂ ȘI ÎN SCRIERILE AUTO-
RILOR GRECI, — TRADIȚIA ARISTOCRATICĂ PREȚUIA ȘI SLĂVEA REGIMUL
DIN SPARTA, IAR CEA DEMOCRATICĂ ÎL CRITICA, PUNÎNDU-I ÎN EVIDENȚĂ
LIPSURILE. DE ACEEA ÎNȚILNIM APRECIERI CONTRADICTORII DESPRE
AȘA-ZISA CONSTITUȚIE A LUI LICURG.

Mă gîndeam o dată că Sparta, în ciuda faptului că-i una dintre cetățile cele mai puțin populate, s-a dovedit a fi totuși foarte puternică și foarte vestită în Elada, ceea ce m-a făcut să mă mir și să caut pricina pentru care lucrurile stau astfel. Cînd a fost să cumpănesc însă felul de viață al spartanilor, mirarea mea a dispărut. Licurg nu numai că-mi trezește uimirea prin legile pe care le-a statornicit — ascultînd de acestea, spartanii au dus-o atît de bine! — dar văd în el un înțelept ajuns pe treapta desăvîrșirii...

În loc să moleșească picioarele copiilor prin folosirea încălțămîntei, Licurg a poruncit ca toți copiii să meargă desculți, pentru a li se întări picioarele. El socotea că, dacă ei vor face lucrul acesta, vor fi în stare

să urce mult mai ușor înălțimile și vor coborî povârnișurile cu mai multă siguranță, că-și vor lua avânt, vor sări și vor alerga mai repede desculți decât încălțați, dacă își vor fi deprins astfel picioarele. În loc de a-i lăsa să ajungă niște oameni molatici din pricina veșmintelor, el a hotărît să-i obișnuiască a folosi o singură haină în tot cursul anului, fiind încredințat că, în felul acesta, spartanii se pregătesc mai bine să înfrunte atât frigul, cât și căldura...

În celelalte cetăți, oameni de aceeași vîrstă stau de obicei laolaltă... La Sparta, Licurg i-a amestecat pe cetățeni, pentru ca tinerii să fie educați fiind folosiți în cele mai multe împrejurări experiența bătrînilor. Într-adevăr, acolo este obiceiul să se povestească — în vreme ce oamenii mîncă — isprăvile cele frumoase care au fost săvîrșite în cetate... Iată și alte urmări bune ale faptului că mesele nu se luau acasă. Pentru a se întoarce la locuințele lor, spartanii sînt siliți să străbată un drum lung și să fie cu băgare de seamă ca să nu greșescă drumul, amețiți de vin, deoarece ei știu că nu vor rămîne acolo unde au mîncat. Li se mai cere să meargă pe întuneric așa cum merg și ziua. Cît timp cineva n-a isprăvit cu milităria nu i se îngăduie să-și lumineze calea...

Iată acum o altă măsură a lui Licurg, prin care acesta se împotrivește majorității oamenilor. Într-adevăr, în celelalte cetăți, fiecare este stăpîn pe copiii, pe sclavii și pe averile sale. Licurg însă, fiindcă dorea să orînduiască lucrurile astfel încît cetățenii să nu-și aducă unii altora nici o vătămare, ci să aibă parte numai de foloase unii de la alții, a hotărît ca fiecare să aibă putere, deopotrivă, nu numai asupra propriilor săi copii, ci și asupra copiilor altora...

Cînd vreun copil, lovit de un alt tată, se plînge tatălui său, este rușinos lucru să nu-i mai dea și el cîteva lovituri. Atît de convinși sînt spartanii că nici unul dintre ei nu-i poate obliga pe copii a săvîrși vreo faptă ne la locul ei. A mai hotărît Licurg ca spartanii să se poată folosi — dacă au trebuință — de sclavi străini...

... La Sparta, Licurg a interzis oamenilor liberi de a avea îndeletniciri aducătoare de cîștiguri² și a orînduit să fie socotite îndeletniciri ale lor numai acelea prin care se făurește libertatea cetății... A făurit o astfel de monedă, încît nici măcar zece mine n-ar putea să intre într-o casă — fără ca stăpînii sau sclavii s-o știe. Banii despre care vorbesc ar avea nevoie de un loc mare și ar trebui cărați într-un car. Se fac percheziții la cei unde s-ar bănuî că se află aur sau argint. Iar dacă s-a găsit, posesorul suferă o condamnare. Și atunci cine să se mai străduie a cîștiga bani într-o cetate în care posedarea lor atrage necazuri mai mari decât bucuria folosirii lor³...

Pentru război, Licurg s-a gîndit să facă următoarele lucruri: lacedemonienii trebuie să îmbrace o haină de culoarea purpurii și să poarte un scut de aramă, socotind că astfel îmbrăcămîntea bărbatilor se va deosebi cu totul de aceea a femeilor, iar scutul de aramă se potrivește cel mai bine pentru război: foarte ușor poate fi făcut să strălucească și ruginește foarte greu. El i-a pus pe spartanii care au depășit vîrsta efebiei să-și lase plete, crezînd că prin aceasta ei vor arăta ca avînd

o statură mai înaltă și că pletele îi fac să pară mai liberi și mai înfricoșători.

... Este bine să cunoaștem și faptul că spartanii poartă cu ei totdeauna o sulită, pentru același motiv care face ca sclavii să fie ținuti departe de arme. Și nu e de mirare că, pentru nevoile lor firești, spartanii nu se îndepărtează de ceilalți ostași sau de arme mai mult decât atât cât trebuie ca să nu stînjenească pe cei de față. Ei fac acesta spre a fi mereu în siguranță!

(Xenofon, *Statul lacedemonienilor*, I, II, V, VI, VII, XI și XII)

- 1 Personaj aproape legendar din secolul al VIII-lea î.e.n., căruia i se atribuia crearea formelor specifice de organizare a statului spartan.
- 2 Cu comerțul se ocupau perieci.
- 3 Instituțiile vechi ale Spartei s-au menținut pînă la războaiele medice, cînd începe criza regimului intern, care duce, cu vremea, la înlăturarea treptată a așa-zisei constituții a lui Licurg.

2. Mesele comune

Lacedemonienii numesc mesele comune „Feiditii”.

... Se adunau, pentru acestea, vreo cincisprezece oameni. Fiecare aducea pe lună un medimn¹ de făină de orz, opt congii² de vin, cinci mine de brînză³, cinci jumătăți de mine de smochine și — pe deasupra — o mică sumă de bani pentru restul proviziilor.

... Dintre mîncărurile plăcute spartanilor, cea mai căutată de ei era ciorba neagră... Se spune că unul din regii Pontului cumpărase un bucătar lacedemonian ca să-i gătească această ciorbă, apoi, după ce a gustat din ea, a fost grozav de nemulțumit. „Rege, i-a spus bucătarul, trebuie s-o mănînci după ce te-ai îmbăiat în Eurotas”.

(Plutarh, *Viața lui Licurg*, 12)

- 1 Circa 57 l
- 2 Circa 26 l
- 3 Cam 2,5 l

3. Criptiile

„Criptia” de la spartani — instituție pe care Aristotel o atribuie lui Licurg — ... se înfățișa în felul următor. Magistratii, la anumite răs-timpuri, trimiteau pe ogoare pe tinerii (spartani) care se dovediseră a fi cei mai iscusiți, dîndu-le doar pumnale și hrana de trebuință. În timpul zilei, acești tineri, împrăștiindu-se, rămîneau ascunși în locuri greu de descoperit, unde se odihneau. Dar, o dată ce se lăsa noaptea, o porneau la drum și pe oricare hilot pe care-l prindeau îl omorau... Aristotel ne asigură că eforii, cînd își începeau magistratura, declarau hilotilor război, pentru ca să nu fie o nelegiuire uciderea lor.

(Plutarh, *Viața lui Licurg*, 28)

4. Răscoalele hiloților¹

... S-a mai întâmplat să se abată asupra Spartei și alte primejdii, pe care le-au pricinuit faptele pe care le vom arăta mai jos: hiloții și mesenienii, cu toate că nutreau simțăminte de dușmănie față de lacedemonienii, au stat la început liniștiți, fiindcă se temeau de puterea Spartei — care i-ar fi învins. După ce însă au văzut că cei mai mulți locuitori ai ei muriseră din pricina cutremurului, începură să privească cu dispreț pe cei care mai rămăseseră și care erau puțini la număr.

Înțelegându-se între ei, au pornit împreună un război împotriva lacedemonienilor... Mesenienii, uniți cu hiloții, au pornit mai întâi împotriva Spartei, încredințați că o vor cuceri ușor, mulțumită lipsei celor care ar fi putut s-o apere. Dar, auzind că supraviețuitorii — care se adunaseră în jurul regelui Archidamos — sînt gata să lupte pentru patrie, au părăsit planul lor și au ocupat în Mesenia un loc întărit, de unde făceau incursiuni pe teritoriul lacon.

Spartanii îi rugară atunci pe atenieni să le dea sprijin și primiră de la ei soldați care să-i ajute. Deoarece și ceilalți aliați ai lor le-au trimis trupe, care s-au adăugat la ajutorul atenian², spartanii au putut să lupte cu destulă putere împotriva dușmanilor... Cum bănuiau că atenienii aveau să fie de partea mesenienilor, spartanii s-au lipsit de ajutorul pe care-l dădeau soldații acestora...

Jigniți, atenienii s-au retras și, de atunci, au început să nutrească simțămintele de dușmănie față de lacedemonieni; această dușmănie a crescut din ce în ce mai mult. Iată cauza pentru care... cetățile grecești, învrăjbite, au pornit (mai târziu) la niște lupte mari, care au tirat întreaga Eladă în grele nenorociri...

Lacedemonienii, sprijiniți de aliații lor, porniră împotriva fortăreței Ithome și începură un asediu. Hiloții, care cu întreaga lor mulțime scăpaseră de sub stăpînirea lacedemonienilor, s-au aliat cu mesenienii. Uneori au biruit, alteori au fost înfrinți. Și după ce — în luptele acestea — cele două tabere și-au cășunat, vreme de zece ani, nenorociri una alteia, ele n-au izbutit totuși să pună capăt războiului.

(Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XI, 63—64)

1 Este vorba de așa-numitul al treilea război mesenian din anii 464—455 î. e. n.

2 Fiind vorba de un interes comun al tuturor cetăților care se bazau pe sclavagism, antagonismele de moment au fost uitate și toți au trimis ajutoare spartanilor.

5. Despre purtarea unor spartani

Cineva, privind un tablou care-i înfățișa pe spartani măcelăriți de atenieni, a spus: „Ce viteji mai sînt atenienii!” Dar un lacon îi luă vorba: „În pictură”.

Il pedepseau pe un om care striga: „Am păcătuț fără să vreau“. „Bine! — îi răspunse un lacedemonian — tot fără voia ta ești și pedepsit“.

Niște drumeți întâlnesc pe drum cîtiva lacedemonieni și le spun: „Norocul vostru, fiindcă adineaori au trecut pe aici tîlhari!“ — „Nu sîntem noi fericiți — răspund spartanii — pe zeul Enyalios! Fericiți sînt ei, că nu s-au întîlnit cu noi“.

O lacedemoniană era scoasă la vînzare. Întrebată la ce se pricepe, a răspuns: „Știu să fiu credincioasă“.

Alta, într-o împrejurare la fel — întrebînd-o crainicul ce știe — spuse: „Să fiu liberă!“ Deoarece cumpărătorul i-a poruncit să facă lucruri care nu se potriveau cu o femeie liberă, ea îi răspunse: „Ai să te căiești, fiindcă vrei să rămîi fără un asemenea bun“, și s-a omorît.

(*Plutarh, Maximele spartanilor și spartanelor necunoscute*, 7, 9, 33; 26 și 29)

6. Aprecieri critice asupra modului de viață spartan

Din însăși cele întîmplate se poate vedea limpede că statul spartanilor a fost rău întocmit... Fără să primească vreo lovitură, cetatea lor s-a prăbușit, fiindcă-i lipseau oamenii...

Constituția nu este bine întocmită nici în ce privește eforii... Ade-seori ajung la eforat oameni foarte săraci, care — din pricină că sînt nevoiași — se lasă cumpărați... Cum autoritatea magistraților acestora este mult prea mare, ei au împins pe regi să folosească mijloace demagogice. Iar Constituția a fost — și în felul amintit acum — vătămată, căci din aristocratică ea a devenit democratică...

...Modul de viață al eforilor nu se potrivește cu planurile statului lacedemonian, întrucît eforii au purtări foarte puțin înfrîinate. Dimpotrivă, ceilalți cetățeni sînt obligați la o viață care întrece măsura austerității. Astfel stînd lucrurile, cetățenii Spartei nu pot duce felul de viață impus lor și — pe furiș — calcă legea și se dedau plăcerilor tru-pești.

...Am putea să mai aducem încă o învinuire temeiului rînduiei pe care a făcut-o legiuitorul... Întreaga Constituție nu ia în seamă decît o singură față a virtuții: destoinicia ostășească. Firește că spartanii n-au primejduit existența statului cîtă vreme au purtat războaie. Puterea lor a fost însă sfărîmată cînd a venit vremea hegemoniei lor; și aceasta fiindcă ei nu știau să-și folosească răgazul, nici să facă altceva mai de trebuință decît exercițiile militare.

(*Aristotel, Politica*, II, 6, 12—22)

Egalitatea averilor, simplitatea felului de trai, viața în comun trebuiau să-i facă pe cetățeni înțelepți... Iar deprinderea cu muncile cele mai grele și cu primejdiile să le dea oamenilor putere și curaj...

Statornicind atari temeluri pentru cetatea sa, Licurg a pregătīt trăinicia întregii Laconii, iar spartanilor înșile le-a lăsat o libertate care avea

să dăinuiască vreme îndelungată... Îi rămânea... să asigure și cîrmuirii aceeași măsură și înțelepciune.

De fapt însă, cu toate că i-a făcut pe spartani cît se poate de cumpătați — cît privește viața fiecăruia precum și așezămintele cetății, — i-a lăsat, în ce privește raporturile lor cu ceilalți greci, foarte dornici de cuceriri, de stăpînire asupra altora și nespus de lacomi.

(Polibiu, *Istorie*, VI, 48, 3)

- 1 Este vorba de cetățenii cu depline drepturi, care formau baza armatei.
- 2 Chiar în cele mai înaintate forme ale democrației sclavagiste, pentru a ajunge la magistraturile înalte, era nevoie de avere, așa încît oamenii cu adevărat săraci nu le puteau ocupa. De aici provine mirarea și atitudinea critică a lui Aristotel, care socotea că în funcții înalte ar fi fost mai potrivite persoane din starea de mijloc.

Atena

1. Reformele lui Solon

PRIN REFORMELE SALE, SOLON PUNE BAZELE DEMOCRAȚIEI ATENIENE, CARE ZDRUNCINĂ PUTEREA EUPATRIZILOR ȘI ORGANIZAREA GENTILICĂ.

Apoi s-a întîmplat că aristocrații și mulțimea s-au învrăjbit o bună bucată de vreme. Într-adevăr, Constituția atenienilor era oligarhică întru-totul. Iar săracii erau robi la cei bogați, împreună cu nevestele și copiii lor. Ei se numeau „pelatai”¹ și „hectemori”²: lucrau pe ogoarele celor bogați, păstrîndu-și ca plată a șasea parte (din recoltă).

Pămîntul era în întregime în mîinile cîtorva oameni, puțini la număr. Cei care nu-și plăteau arenda erau duși în robie — ei și copiii lor. Căci, pînă la Solon, datornicii chezășuiau plata datoriilor cu însăși persoana lor. Solon a fost cel dintîi ocrotitor al poporului. Ei bine, dintre toate necazurile prilejuite de Constituție, această sclavie apăsă mai greu decît orice pe umerii oamenilor, care mai aveau și multe alte pricini de nemulțumire, întrucît — ca să le spunem lucrurilor pe nume — mulțimea nu avea nici un drept...

Statul fiind orînduit în felul acesta, iar poporul fiind sclav al celor puțini, el s-a răzvrătit împotriva aristocraților. S-a dus o luptă înversunată. Cele două partide, care se împotriveau unul altuia de multă vreme, căzură la înțelegere, să-l aleagă pe Solon împăciuitoare și arhonte, încredințîndu-i grija de a întocmi o Constituție.

Solon, datorită familiei din care se născuse și mulțumită faimei de care se bucura, se afla în rîndurile fruntașilor cetății. Prin averea și prin înfăptuirile sale însă, putea fi numărat printre oamenii de mijloc...

El pune totdeauna pe socoteala bogătaşilor vina dezbinărilor dintre cetățeni... Ajuns în fruntea statului, Solon a eliberat poporul — atât pentru acea vreme, cât și pentru viitor — oprind să se mai facă împrumuturi chezășuite cu persoana debitorului. Întocmi legi și desființă datoriile între particulari sau față de stat, realizare căreia i-a spus „descărcarea (sarcinilor)” — întrucât datornicii își aruncau poverile.

(Aristotel, *Statul atenienilor*, 2, 5 și 6)

- 1 Un fel de clăcași.
- 2 „Cu o șesime”.

2. Tirania lui Pisistrate

ÎN SECOLELE AL VII-LEA ȘI AL VI-LEA, ÎN MULTE DIN CETĂȚILE GRECEȘTI, TIRANIA REPREZINTĂ UN REGIM DE TRECERE DE LA ARISTOCRAȚIA GENTILICĂ SPRE DEMOCRAȚIE. DE OBICEI, SE MENȚINEAU LA PUTERE, TIMP DE CÎTEVA GENERAȚII, MEMBRII UNEIA ȘI ACELEIAȘI FAMILII.

Pisistrate se bucura de reputația unui om foarte devotat democrației, dobîndind o mare faimă cu prilejul războiului dus împotriva Megarei. El însuși s-a rănit și, apoi, pe motiv că dușmanii săi îi pricinuiseră rănilor, a convins poporul să-i dea o gardă personală... — așa-numiții „purători de măciuci” — cu ajutorul cărora el s-a răzvrătit împotriva democrației¹, punînd stăpînire pe Acropole, la treizeci și unu de ani după ce Solon dăduse atenienilor legiuirea sa²...

Se povestește că, atunci cînd Pisistrate cerea această gardă personală, Solon s-a împotrivit... Cum însă cuvintele lui Solon nu înduplecară poporul, el și-a atîrnat armele în fața ușii și a declarat că — dinspre partea lui — el unul își ajutase patria atît cît îi stătuse în putere, dar că acum, fiind foarte bătrîn, cere altora să se poarte ca el. Îndemnurile acestuia nu aduseră rezultatul dorit. Iar Pisistrate, luînd în mîinile sale puterea, cîrmui statul mai degrabă pentru binele obștesc decît în felul în care obișnuiesc tiranii să cîrmuiască³ o cetate.

(Aristotel, *Statul atenienilor*, 14)

- 1 Adică a unui regim în care puterea era ținută de mai mulți, în opoziție cu tirania; în cazul de față este vorba de aristocrația ateniană, denumită de Aristotel democrație.
- 2 Mai exact: în anul 560 î.e.n.
- 3 Tiranii au avut o reputație foarte proastă în tradiția literară antică, datorită atît propagandei aristocrate ostile, cît și numeroaselor abuzuri și samavolnicii făptuite în dauna tuturor păturilor populare.

3. Reformele lui Clistene

ÎMPĂRȚIREA TERITORIALĂ INTRODUSĂ DE CLISTENE ÎNSEAMNĂ EXTINDEREA DEMOCRAȚIEI ÎN DAUNA VECHII ORGANIZĂRI GENTILICE ARISTOCRATE, MARCÎND SFÎRȘITUL PROCESULUI DE FORMARE A DEMOCRAȚIEI SCLAVAGISTE ATENIENE, CARE FUSESE ÎNCEPUT PRIN REFORMELE LUI SOLON

Mai întîi, Clistene a împărțit pe toți atenienii în zece triburi, în loc de patru, amestecînd categoriile sociale de mai înainte, deoarece voia să fie părtași cît mai mulți oameni la drepturile cetățenești. Apoi,

el a rînduit ca sfatul să fie alcătuit din cinci sute de membri — în loc de patru sute, — cîte cincizeci de fiecare trib...

Clistene a mai împărțit țara în treizeci de districte numite „demuri”, zece în oraș și în împrejurimile lui, zece pe malul mării și zece în interiorul Greciei... I-a făcut „demoți” pe toți cei care locuiau în același dem, pentru ca (în împrejurări oficiale) atenienii să nu mai fie numiți numai după numele tatălui, ci și după al demului respectiv, și astfel noii cetățeni să poată fi identificați mai ușor.

Triburilor le-a dat cîte un nume, alegînd zece dintre cei o sută de eroi fondatori, pe care-i aflate el în urma răspunsului primit de la oracolul Pitiei.

În felul acesta, Constituția ateniană ajunsese mai prielnică poporului decît pe vremea lui Solon... Clistene a statornicit noi legi, ca să atragă mulțimea, și, printre ele, legea cu privire la ostracism.

(Aristotel, *Constituția atenienilor*, 21—22)

Războaiele medice

1. Bătălia de la Maraton

CONSECINȚELE VESTITEI BĂTĂLII AU FOST MAI MULT DE ORDIN MORAL DECÎT MATERIAL, DEOARECE, DACĂ PIERDEREA CÎTORVA MII DE OSTAȘI NU ÎNSEMNA NIMIC PENTRU MARELE IMPERIU PERSAN, ÎNFRÎNGEREA LUI DE CĂTRE O CETATE GREACĂ DISTRUGEA REPUTAȚIA CUCERITORILOR SOCOTIȚI CA DE NEÎNVINS.

Părerile strategilor atenieni erau împărțite. Unii nu găseau cu cale să dea bătălia, — sub cuvînt că sînt prea puțini pentru a se bate cu oastea perșilor, — iar ceilalți, printre care și Miltiade, susțineau să se dea lupta. Părerile strategilor fiind deci împărțite și biruind părerea cea mai puțin bună, se întîmplă totuși să mai fie și un al unsprezecelea vot, al aceluia care prin sorți fusese ales de atenieni să-i comande; dar, încă de multă vreme, atenienii dăduseră polemarhului dreptul să voteze la rînd cu strategii.

Polemarh era, pe atunci, Calimah din Aphidna. Miltiade a mers la acesta și i-a vorbit astfel: „Calimah, e în puterea ta ori să înrobești Atena, ori să-i dăruiești libertatea, lăsînd o amintire ce va dăinui cît lumea... Dacă atenienii se pleacă în fața perșilor, nu mai încapе îndoială cu privire la ce vor avea ei de îndurat ajungînd la cheremul lui Hippias². Dacă însă cetatea noastră va fi biruitoare, ea va fi în stare să se înalte mai presus de toate cetățile elene...”

Noi, cei zece strategii, avem două păreri. Unii susțin să se dea bătălia, iar alții sînt împotriva acestei idei. Iar dacă nu ne vom măsura puterile

cu perşii, tare mă tem că mare zăpăceală îi va cuprinde pe atenieni şi-i va împinge să treacă de partea duşmanilor Eladei. Pe câtă vreme, dacă bătălia se dă mai înainte ca unii dintre locuitorii cetăţii noastre să aibă timpul a se gândi la vreo hotărîre mişelească — în măsura în care zeii sînt nepărtinitori — putem să-l biruim pe vrăjmaş, în încleştarea ce va urma“... Prin aceste vorbe, Miltiade îl atrase de partea lui pe Calimah. Şi, adăugîndu-se votul polemarhului, a rămas hotărît să se dea lupta...

După ce atenienii se rînduiră pentru bătălie, jertfele arătîndu-se a fi prielnice, s-a dat semnalul. Atenienii porniră în fugă şi se năpustiră asupra barbarilor. Între cele două armate erau cel puţin opt stadii. Cînd perşii i-au văzut pe vrăjmaşi atacîndu-i în fugă mare, s-au pregătit să primească atacul, cumpănind numărul foarte neînsemnat al atenienilor şi atacul la care porniseră aceştia — fără cavalerie şi arcaşi. Ei au crezut că i-a cuprins nebunia, închipuindu-şi că această sminteală a lor îi va pierde cu siguranţă. Iată ce socoteli îşi făceau barbarii.

Iar atenienii, începînd încleştarea cu perşii, se luptară într-un chip vrednic de amintire. Ei — cei dintîi dintre toţi elenii despre care ştim că au luptat vreodată cu perşii — i-au atacat pe duşmani alergînd. Şi, tot aşa, ei cei dintîi au privit, fără să tremure, veşmîntul mezilor. Într-adevăr, pînă atunci numai rostirea numelui mezilor îi înspăimînta pe greci.

Bătălia de la Maraton a ţinut mult... După ce perşii au fost puşi pe fugă, atenienii îi urmăriră, măcelărindu-i. Şi au făcut aceasta pînă ce, ajungînd la mare, atenienii cerură să li se pună la îndemîină foc şi atacăra chiar corăbiile acelora.

În această încleştare, polemarhul a fost ucis, după ce dovedise multă vitejie... Numeroşi atenieni vestiţi şi-au sfîrşit aci zilele... În lupta de la Maraton, barbarii au pierdut vreo şase mii patru sute de oameni, pe câtă vreme dintre atenieni au căzut atunci o sută nouăzeci şi doi.

(Herodot, *Istorii*, VI, 109—117)

- 1 E vorba de arhontelee polemarh, care era şeful armatei.
- 2 Fiul tiranului Pisistrate, care fusese alungat din Atena şi se refugiase la perşi.

2. Lupta de la Termopile

LUPTA EROICĂ A SPARTANILOR REPREZINTĂ UNUL DINTRE CELE MAI FRUMOASE EXEMPLE DE PATRIOTISM ŞI DE ÎNDEPLINIRE A DATORIEI DIN TOATĂ ISTORIA ANTICĂ, FAPT PENTRU CARE EA A ŞI RĂMAS CA UN SIMBOL AL VITEJIEI ŞI AL DRAGOSTEI DE PATRIE

Cînd perşii se apropiaseră de strîmtoare, elenii aflaţi la Termopile fură cuprinşi de teamă şi începură a se gândi la retragere. Ceilalţi peloponesieni voiau să plece spre Pelopones şi să ocupe istmul. Cum însă focenii şi locrienii erau foarte nemulţumiţi de această părere, Leonida¹ a hotărît că vor trebui să rămîină acolo, trimiţîndu-se soli pe la toate

cetățile ca să ceară întăriri, căci numărul elenilor de la Termopile era prea mic pentru a putea respinge armata mezilor.

În vreme ce elenii stăteau să chibzuiască, Xerxe trimise o iscoadă — un călăreț — ca să afle cât de mulți sînt și ce fac. Regele auzise, încă pe cînd se afla în Tesalia, că erau strînși acolo foarte puțini soldați, sub conducerea lacedemonienilor și a lui Leonida, care se trăgea din neamul heraclizilor. Ajungînd în apropierea taberei, călărețul a cercetat-o cu privirea, dar nu a izbutit s-o vadă în întregime, căci nu era cu putință să fie zăriți cei ascunși dincolo de zidul pe care elenii îl înălțaseră și pe care-l păzeau; a zărit totuși ceva: chiar pe acei ce ședeau dincolo de zid... Iscoada își dădu seama cât de puțini erau... După ce Xerxe auzi cele ce-i vestea călărețul, nu pricepu că elenii se pregătesc să moară, după ce vor fi ucis vrăjmași cît mai mulți. Fapta la care voiau să pornească elenii îi părea un lucru de luat în rîs.

...Lacedemonienii s-au luptat într-un chip vrednic de a fi pomenit, dovedind că ei se pricep la război, dar că — în schimb — dușmanul nu știe să lupte. Întorcînd spatele, fugeau înghesuindu-se unii în alții, iar perșii, care-i vedeau fugind, îi urmăreau cu zgomote și strigăte. Cînd vrăjmașul ajungea lîngă ei, pe negîndite elenii se întorceau să-i înfrunte pe barbari. În chipul acesta, ei au omorît o uriașă mulțime de perși. Dintre spartani, au căzut atunci puțini.

Fiindcă perșii, în ciuda încercărilor făcute, nu puteau să ia cu asalt strîmtoarea, — fie că luptau în grupuri, fie cu toți laolaltă, — se retraseră. În timpul acestor atacuri, se spune că regele, care privea mersul luptei, a sărit de trei ori de pe tronul lui, îngrijorat de soarta armatei... Neștiind Xerxe ce trebuie să facă într-o asemenea situație, veni să stea de vorbă cu el un bărbat din Melis, Efialte, — fiul lui Eurydemos, — care își închipuia că va dobîndi de la rege o răsplată însemnată. Efialte îi arătă o cărare ce duce, pe deasupra muntelui, la Termopile.

...Lui Xerxe i-au fost pe plac cele făgăduite de Efialte și, cît se poate de bucuros, îl trimise pe Hydarnes și pe cei de sub ascultarea lui...

Celor aflați la Termopile, ghicitorul Megistias, cercetînd victimele, le-a vestit primul că, o dată cu ivirea zorilor, avea să le vină moartea... Atunci elenii începură să chibzuiască și părerile lor se împărțiră. Unii nu se învoiau la părăsirea poziției. Ceilalți susțineau părerea contrară. Apoi s-au despărțit. O parte dintre eleni au plecat, împrăștiindu-se fiecare în cetatea lui.

Dar Leonida și oamenii din juru-i s-au pregătit să rămînă pe loc. Se povestește că Leonida însuși i-ar fi trimis pe cei dintîi, dorind ca ei să rămînă teferi. El socotea, în schimb, că pentru el însuși și pentru spartanii ce se aflau acolo ar fi fost o mare ocară să-și părăsească poziția, pentru a cărei apărare veniseră... Există un oracol al Pitiei — consultată de spartani cu privire la războiul acela, chiar atunci cînd izbucnise el — oracol potrivit căruia ori Lacedemona trebuia să fie nimicită de barbari, ori regele Spartei să-și piardă viața...

...Leonida căzu în toiul luptei, după ce luptase cu vitejie și împreună cu el se prăbușiră și alți spartani vestiți, ale căror nume le-am adunat — întrucît sînt oameni vrednici de amintire — și eu cunosc numele tutu-

ror celor trei sute. Și dintre perși au murit acolo o mulțime de oameni de seamă, printre care doi fii ai lui Darius: Abrocomes și Hyperanthes... Acolo cad cei doi frați ai lui Xerxe, luptându-se pentru cadavrul lui Leonida.

... Când sosiră trupele cu Efialte, ... soarta luptei se schimbă. Spartanii se retraseră în partea cea mai îngustă a strîmtorii și trecînd în spatele zidului, ajunseră la movilă, pe care se urcară cu toții — înghesuindu-se — afară de tebani. Această movilă se află la intrarea defileului. Astăzi, acolo se poate vedea un leu de piatră, așezat în cinstea lui Leonida.

Pe movilă, spartanii se apărară cu săbiile (cei care le mai aveau), cum și cu mîinile și cu dinții. Dar barbarii i-au copleșit cu săgețile lor, unii atacîndu-i din față, după ce dărîmaseră zidul de apărare, iar alții impresurîndu-i din toate părțile.

... Se spune că cea mai mare viteză ar fi dovedit-o un bărbat din Sparta, Dieneces, de la care se păstrează următoarea vorbă rostită înainte de încăierarea cu mezii: aflînd de la un om din Trachis că, după ce barbarii vor începe să-și arunce săgețile, soarele se va întuneca de mulțimea lor, — căci atît trebuiau să fie de multe — Dieneces, fără să se înfricoșeze, ci disprețuind numărul cel mare al mezilor, spuse trahineanului că-i vestește lucruri foarte bune. Căci, dacă mezii vor întuneca soarele — zicea el, — spartanii nu se vor mai bate cu mezii în arșița lui, ci la umbră.

... În cinstea celor înmormîntați acolo, precum și în cinstea celor morți mai înainte ca Leonida să-i fi trimis pe aliați acasă, în locul unde căzuseră s-a scris o inscripție care grăiește astfel: „Aici s-au luptat cîndva patru mii de oameni din Pelopones cu de trei sute de ori cîte zece mii de dușmani“.

Inscripția era închinată tuturor; dar spartanilor, și numai lor, l-a fost închinată alta: „Străine, mergi și vestește lacedemonienilor că noi odihnim aici, dînd ascultare celor ce ne-au poruncit ei“.

(Herodot, Istorii, VII, 208—228)

1 Regele spartanilor.

3. Bătălia de la Salamina¹

A FOST CEA DINTÎI MARE VICTORIE MARITIMĂ A GRECILOR ASUPRA PERȘILOR ȘI, TOTODATĂ, PRIMA MANIFESTARE DE MARE PUTERE NAVALĂ A ATENEI.

Un sol persan: Un bărbat grec, din oastea atenienilor, veni să-i spună lui Xerxe că, atunci cînd întunericul nopții se va fi lăsat, grecii nu vor mai rămîne pe loc, ci — avîntîndu-se spre băncile vîslașilor, fiecare ori de pe unde ar fi — au să-și izbăvească viața printr-o fugă tainică. Iar Xerxe, cum auzi aceste cuvinte, fără să priceapă viclesugul grecului și nici pizma zeilor, dădu poruncă tuturor căpeteniilor de corăbii ca, de îndată ce razele soarelui vor fi încetat de a mai lumina pămîntul și întunecimea va fi cuprins întinsul cerului, să-și așeze pe trei rînduri corăbiile

lor cele multe și să păzească toate ieșirile și toate strîmtorile. Alte corăbii trebuiau să împresoare insula lui Aias². Regele hotărîse ca, dacă elenii vor izbuti să ocolească trista nefericire ce li se pregătise și dacă vor scăpa, atunci, în taină, mulțumită corăbiilor, să li se taie tuturor comandanților perși capetele

Noaptea se sfîrșise și de nicăieri armata elenă nu încerca să fugă în corăbii, pe furiș. Iar cînd ziua, trasă de cai albi, prinse să împrăstie deasupra pămîntului strălucitoare-i lumină, se înalță mai întîi, ca un imn, un strigăt puternic din rîndurile elenilor și ecoul stîncilor insulei repetă falnic strigătul. Barbarii își văzură înșelate nădejtile lor. Pe toți îi cuprinse spaima. Căci imnul cel sacru nu înseamnă vestirea fugii. Dimpotrivă, elenii — însuflețiți de un mare curaj — pornesc la luptă . . . Aripa lor dreaptă, bine orînduită, înainta prima. Urma restul flotei.

Atunci s-au putut auzi în apropiere următoarele cuvînte răsunînd puternic: „Haideți, copii ai grecilor, eliberați-vă patria, eliberați-i pe fiii voștri, scăpați-vă nevestele, lăcașurile sfinte ale zeilor strămoșești și mormintele străbunilor. Acum lupta se dă pentru tot avutul vostru“ . . .

Mai întîi, puhoiul armatei perșilor le ținu piept. Dar, îngrămădite într-un loc strîmt, corăbiile lor cele multe n-au fost în stare a se ajuta între ele. Vasele noastre se ciocnesc unele de altele, izbindu-se cu pîntenii lor de aramă. Întregul șir al vîslelor se sfărîmă. În schimb, corăbiile grecești le-au învăluit și le-au izbit cu multă ușurință. Vasele noastre s-au răsturnat. Marea, acoperită de nenumărate epave și de leșuri, nu se mai vedea.

Chiar dacă ți-aș înșirui vreme de zece zile toate multele noastre nenorociri, încă n-aș putea să isprăvesc. Află că, într-o singură zi, niciodată nu și-au dat sfîrșitul oameni atît de mulți.

(Eschil, *Perșii*, 355—432)

- 1 Poetul care descrie lupta a luat parte la ea.
- 2 Salamina.

4. Geții și tracii

PRIMELE INFORMAȚII DESPRE AȘEZAREA GEȚILOR DE LA DUNĂRE ȘI APARTENENȚA LOR LA GRUPUL TRACIC, DE CARE SE DIFERENȚIASERĂ DEJA ÎN SEC. VI-V Î.E.N., SÎNT DATE DE „PĂRINTELE ISTORIEI”. ȘTIRILE DESPRE ZAMOLXES — RELUATE ȘI DISCUTATE APOI DE DIFERIȚI AUTORI DIN ANTICHITATE, PRINTRE CARE SE NUMĂRĂ ȘI PLATON — ARATĂ CĂ DEJA LA ACEA DATĂ CREDINȚELE RELIGIOASE ALE GEȚILOR ATINSESERĂ UN NIVEL DE DEZVOLTARE REMARCABIL, FIIND APRECIATE ȘI DE GRECI, DEȘI PRO-
VENEAU DE LA NIȘTE „BARBARI”.

Iar Darius, după ce a trecut Bosporul pe podul de vase își croi drum prin Tracia¹ . . . Înainte de a ajunge la Istru, birui mai întîi pe geți, care se cred nemuritori. Căci tracii, locuitorii din Salmydessos și cei care ocupă ținutul așezat mai sus de orașele Apolonia și Mesembria², s-au predat lui Darius fără luptă. Geții însă, fiindcă s-au purtat nehibzuit³, au fost îndată înrobiți, măcar că ei sînt cei mai viteji și mai drepți dintre tracii.

Iată cum se cred nemuritori geții: ei cred că nu mor și că cel care dispăre din lumea noastră se duce la zeul Zalmoxis... Așa cum am aflat¹ eu de la elenii care locuiesc pe țărmurile Helespontului și ale Pontului Euxin, Zalmoxis despre care vorbesc — fiind doar un muritor — a fost rob în Samos, și anume al lui Pitagora⁵, care era fiul lui Mensarchos. După aceea, ajungînd liber, strînse bogății mari și, după ce se îmbogăți, se întoarse în patria lui... Fie Zalmoxis om ori vreo divinitate de-a băștinășilor, să ne mulțumim cu cele înfățișate.

Neamul tracilor este cel mai numeros din lume după acel al inzilor. Dacă ar avea un singur cîrmuitor sau dacă tracii s-ar înțelege între ei, el ar fi de nebiruit și cu mult mai puternic decît toate neamurile, după socotința mea. Dar acest lucru este cu neputință și niciodată nu se va înfăptui. De aceea sînt aceștia slabi.

Tracii au mai multe nume, după regiuni, dar obiceiurile sînt cam aceleași la toți, afară de geți, trausii⁶ și de acei care locuiesc la nord de crestonai⁷.

(Herodot, *Istorie* IV, 89, 93—96; V, 3)

- 1 În anul 513 Darius a întreprins celebra expediție împotriva sciților.
- 2 Situate pe țărmul R. P. Bulgaria.
- 3 După părerea autorului, fiindcă s-au opus marii armate a perșilor.
- 4 Autorul a făcut numeroase călătorii de studii înainte de a-și scrie lucrarea, vizitînd cu această ocazie și cetatea Olbia de la gurile Niprului.
- 5 Anumite asemănări cu doctrina pitagoreică ca și nevoia unei explicații „grecești” a problemei au dus la crearea acestei „biografii” a lui Zalmoxes.
- 6 Populație din munții Rodope.
- 7 Populație din Macedonia.

Dezvoltarea Greciei în secolul al V-lea î. e. n. Înflorirea Atenei

1. Justificarea sclaviei

ARISTOTEL, CA ȘI MULȚI ALȚI GÎNDITORI AI ANTICHITĂȚII APARTINÎND CLASEI STĂPÎNITOARE, CONSIDERĂ SCLAVIA CA FIIND O INSTITUȚIE ORÎNDUITĂ DE NATURĂ ȘI CAUTĂ S-O JUSTIFICE.

Dintre diferitele unelte, unele sînt neînsuflețite, iar altele însuflețite. Bunăoară: în mîna cîrmaciului, cîrma corăbiei este o unealtă lipsită de viață, pe cîtă vreme un matelot înseamnă un instrument cu suflet... Proprietatea e un instrument care folosește vieții... Iar sclavul e un bun înzestrat cu suflet... Există unii oameni care sînt tot atît de mai prejos decît ceilalți, pe cît este trupul față de suflet și dobitocul față de om. În această situație se găsesc toți aceia la care forța trupească

este singură folosită, întrebuințarea ei fiind cel mai bun lucru pe care-l putem obține de la ființele acestea.

Oamenii despre care vorbesc sînt de la natură sclavi, căci este mai bine pentru ei să se supună poruncilor unui stăpîn... Sclav prin însăși natura lui este cel înzestrat cu rațiune doar în măsura în care izbuteste să priceapă ceea ce îi explică alții, el însuși nefiind capabil să judece.

(Aristotel, *Politica*, I, 2, 4—13)

2. O răscoală a sclavilor din Samos

DUPĂ RĂZBOAIILE MEDICE SCLAVIA SE DEZVOLTĂ FOARTE MULT. CRUNT EXPLOATAȚI, SCLAVII SE RIDICAU DE FOARTE MULTE ORI ÎMPOTRIVA STĂPÎNILOR.

Malacos¹... istorisește că robii samienilor — în număr de o mie — s-au statornicit la Efes, după ce mai întîi scuturaseră jugul stăpînilor, și, ocupînd o înălțime a insulei, le-au pricinuit acestora multe nenorîciri. Într-al șaselea an de la această întîmplare, îndemnați de un oracol, samienii au căzut la o înțelegere cu sclavii și au făcut un legămînt, potrivit căruia aceștia puteau să plece nepedepsiți din insulă și — pornînd-o pe mare — să ia în stăpînire Efesul. Iar efesienii sînt urmașii sclavilor acestora.

(Athenaios, *Banchetul sofistilor*, VI, p. 267, a-b)

- 1 Autor foarte vechi, care a scris o istorie locală.

3. Un moment din răscoala Corcirei¹

Amîndouă partidele² au trimis veste la țară să fie chemați sclavii, căroro li s-a făgăduit că vor fi eliberați. Cei mai mulți sclavi au trecut de partea poporului.

(Tucidide, *Războiul peloponesiac*, III, 73)

- 1 Aristocrații din oraș, care simpatizau cu Sparta, au încercat să pună mîna pe putere și să iasă din alianța cu Atena.
2 Cel democrat și cel aristocrat.

4. Democrația ateniană văzută de Pericle

ÎN DISCURSUL SĂU, PERICLE IDEALIZEAZĂ DEMOCRAȚIA ATENIANĂ. ENUMERÎND DOAR ASPECTELE EI POZITIVE, PĂRĂ A LE MENȚIONA PE CELE NEGATIVE. TOTUȘI, NU ESTE MAI PUȚIN ADEVĂRAT CĂ, PENTRU VREMBA ACEIA, ATENA AVEA CEL MAI PROGRESIST REGIM POLITIC.

Avem o Constituție care nu ia nimic din legile altora, ba mai degrabă — în loc să-i imităm pe alții — noi le sîntem pildă. Se numește democrație, pentru că orînduirea aceasta nu este în interesul celor puțini, ci în al

celor mulți. În neînțelegerile dintre particulari, legea este egală pentru toți. Cît privește dregătorile, pe fiecare noi îl prețuim pentru îndeletnicirile obștești, potrivit meritului care i-a făcut faima și nu potrivit categoriei sociale căreia îi aparține, ci doar virtuții lui. Omul nevoiaș nu este împiedicat, prin aceea că nu are un nume vestit, de a înfăptui vreun bine cetății...

Iubim lucrurile frumoase, însă purtările noastre sînt simple. Ne este dragă înțelepciunea, fără să ne lipsească energia. Bogăția ne folosește ca să putem lucra — la momentul potrivit — și nu căutăm fala cuvintelor. Nu este pentru noi o rușine mărturisirea sărăciei. Mai rușinos lucru este a nu ne strădui să scăpăm de ea. La noi, aceeași oameni pot să se îngrijească și de interesele lor, și de treburile obștești. Ba chiar, unii dintre cei a căror îndeletnicire de căpetenie e munca se pricep totuși destul de bine să cîrmuiască cetatea. Numai noi îl socotim pe bărbatul fără activitate obștească nu om pașnic, ci chiar un om nefolositor.

Noi nu sîntem de părere că vorbele pot vătăma acțiunii, ci mai curînd socotim că este pentru noi păgubitor lucru să nu fim lămuriți prin cuvinte mai înainte de a întreprinde ceva. Mai ne deosebim și prin aceasta: cutezăm foarte mult și ne facem bine socotelile cînd pornim la o treabă...

Ca să vorbesc pe scurt, susțin că statul nostru este o școală pentru Elada și cred că fiecare cetățean e în stare a face față celor mai felurite împrejurări în care s-ar găsi — și aceasta pe cît de ușor, pe atît de bine...

(Tucidide, *Războiul peloponesiac*, II, 37, 40 și 41)

- 1 Discursul a fost ținut la mormîntul celor căzuți în luptă, la sfîrșitul primului an de război.

Războiul peloponesiac

1. Avantajele Atenei¹

DESCRIEREA ACESTUI RĂZBOI, OPERĂ A CELUI MAI MARE ISTORIC AL ANTICHITĂȚII, ESTE NU NUMAI UN EXCELENT IZVOR DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ, DAR ȘI O CAPODOPERĂ LITERARĂ. AUTORUL ȘI-A DAT SEAMA CĂ ESTE VORBA DE LUPȚA PENTRU OBTINEREA HEGEMONIEI ÎN LUMEA GREACĂ, LUPȚĂ GENERATĂ DE O SERIE DE CAUZE ECONOMICE ȘI POLITICE, PE CARE EL A CĂUTAT SĂ LE SCOATĂ ÎN EVIDENȚĂ.

... Sînt de părere că un stat căruia — în întregul lui — îi merge bine, prilejuiește mai multe foloase particularilor, decît statul unde cetățenii — fiecare în parte — sînt fericiți, dar el, privit ca un întreg, este pe cale de a se prăbuși. Dacă un om ar fi favorizat de soartă, patria lui fiind însă nimicită, de bună seamă că atunci ar pieri și el, dimpreună cu cetatea. Fiind nefericit într-o cetate care înfloarește, un cetățean, mulțu-

mită bunăstării acesteia, are cu mult mai mult putința să scape de necazul său...

Ar fi o mare nebunie să pornești la război când te afli într-o situație înfloritoare și când deci tu poți să alegi; când însă știi că ești silit ori să te pleci în fața unui adversar — devenind chiar din clipa aceea supusul vecinilor — ori să biruiesti, fiind hotărât să înfrunți primejdiile, atunci acela care fuge de risc ar trebui mai degrabă dojenit, decât acela care s-ar hotărî să ia asupra-și primejdiile unei lupte.

Voi credeți că dominați numai pe aliații² voștri. Eu vă spun însă că, dintre cele două elemente — apa și pământul — care stau omului la dispoziție, unul se află în întregime sub deplina voastră stăpânire... Nici un rege sau vreun alt popor nu ar putea să vă oprească de-a pluti pe mare, în clipa de față.

Dacă așa sînt împrejurările, nu folosința caselor și a ogoarelor — din pricina pierderii cărora vă închipuiți că ați îndurat mari pagube! — nu aceasta formează adevărata voastră putere. Este nepotrivit să vă supere pierderea lor și nu trebuie să vă pese de ele mai mult decât de pieptănătură sau de vreo podoabă care vădește bogăție. Așa stau lucrurile și cu puterea voastră.

Să știți că libertatea, dacă ne-om strădui s-o păstrăm, are să ne aducă ușor îndărăt acele bunuri. În schimb, cine se pleacă în fața poruncilor altuia pierde, de obicei, cele dobîndite mai înainte.

Nu vă arătați mai prejos — în aceste două privințe — decât părinții voștri, care n-au moștenit întîietatea lor, ci și-au cîștigat puterea cu trudă, ba au și păstrat-o, ca să ne-o treacă nouă. Este mai rușinos să pierzi ceea ce ai, decât să fii zădărnicit în încercările tale de-a dobîndi ceva.

(Tucidide, *Războiul peloponesiac*, II, 60)

1 Pericle arată superioritatea poziției maritime a Atenei.

2 Membrii ligii maritime ateniene.

2. Cauzele războiului peloponesiac

ÎN CURSUL RĂZBOIULUI SE ASCUT TOATE ANTAGONISMELE ȘI CONFLICTELE INTERNE ÎN MULTE CETĂȚI GRECEȘTI, DEOARECE ATENA SUSTINEA PRĂTUTINDENI REGIMURILE ȘI GRUPĂRILE DEMOCRATE, IAR SPARTA PE CELE ARISTOCRATE.

Atît de sălbatică a fost această răzvrătire¹ și a părut și mai sălbatică fiindcă a fost cea dintîi. Mai tîrziu, întreaga lume greacă — dacă se poate spune așa — a fost zguduită de vrăjmașiile care înfloreau pretutindeni; mai marii „demos-ului” voiau să-i aducă la ei pe ateniieni, iar oligarhii pe lacedemonieni.

Cînd era pace, nu se putea găsi nici un pretext pentru aceasta, căci nimeni nu voia să-i cheme pe străini în ajutor. Dar o dată început războiul, acela care ar fi dorit schimbarea felului de cîrmuire avea lesne putința să-și aducă aliați — atît pentru a-și vătămă potrivnicii, cît și

pentru ca, prin aceasta, să ajungă a-și spori puterea. Atunci multe și grele nenorociri s-au abătut peste cetăți.

Aceste nenorociri se ivesc și or să se ivească întotdeauna, câtă vreme firea oamenilor are să fie aceeași. Ele vor fi mai mult sau mai puțin copleșitoare și se vor deosebi unele de altele potrivit împrejurărilor, care sînt schimbătoare... Războiul face să dispară înlesnirile vieții celei de fiecare zi și este un învățător silnic, care potrivește simțămintele mulțimii cu diferitele împrejurări ce se ivesc...

(Tucidide, *Războiul peloponesiac*, III, 81—82)

1 Este vorba despre cearta dintre Corcira și Corint.

3. Ciuma din Atena

DESCRIEREA ISTORICULUI ATENIAN REPREZINTĂ UNUL DIN CELE MAI REALISTE ȘI IMPRESIONANTE PASAJE DIN LITERATURA UNIVERSALĂ.

... Oamenii mureau fie din lipsa îngrijirilor, fie chiar din cauza multelor îngrijiri care se dădeau bolnavului. Nici un leac — ca să spunem lucrurilor pe nume — nu s-a dovedit a fi bun pentru toți bolnavii. Ceea ce ajuta unuia îl vătămă pe altul...

Dar lucrul cel mai înspăimîntător din toată boala era descurajarea care îl cuprindea pe cel ce-și dădea seama că e bolnav... Multe case rămîneau pustii din pricina lipsei oamenilor care să îngrijească pe cel lovit de năpastă...

Cine scăpase din nenorocire se milostivea de obicei mai mult de cei ce trăgeau să moară sau se zbăteau în suferință. Omul acela simțise ce înseamnă o astfel de boală și era acum în siguranță, căci revenirea ei nu aducea cu sine moartea celui bolnav.

... Tot ceea ce datina cere să se facă la înmormîntări a fost nescotit. Oamenii erau înmormîntați cum se putea. Din lipsa celor trebuincioase, mulți recurgeau la unele feluri de îngropăciune care te înfioară prin nerușinarea lor... Căci mureau acum foarte mulți. Unii își așezau morții pe rugurile pregătite pentru alți morți — luînd-o înaintea celor care înălțaseră rugurile — și le dădeau foc. Alții își aruncau mortul pe cîte un rug aprins unde ardea un alt mort și o lua la fugă... Lumea îndrăznea mai ușor să se dedea acelor plăceri pe care înainte vreme și le îngăduise numai în taină, căci omul vedea acum limpede neașteptate schimbări ale soartei; bogații mureau pe negîndite, săracii — care înainte nu avuseseră nimic — dobîndeau într-o clipă averea acelor...

Nimeni n-ar fi simțit îndemnul de a se strădui să facă ceea ce se părea cîstit, fiindcă oamenii socoteau că nu e sigur dacă vor mai ajunge vreodată să-și împlinească un gînd sau altul și dacă nu vor muri înainte.

Plăcerea și tot ce putea să ducă la ea erau socotite ca fiind ceva frumos și folositor. Nici frica de zei și nici teama de legi nu putea ține în frâu pe oameni.

(Tucidide, *Războiul peloponesiac*, II, 51—53)

4. Mișcarea hiloților

DUPĂ ÎNFRÎNGEREA DE LA PYLOS (425 î. E. N.) SE PRODUC FRĂMÎNTĂRI ÎN RÎNDUL HILOȚILOR. SPARTANII, DE TEAMĂ CĂ ACEȘTIA VOR DA AJUTOR ATENEI, PUN LA CALĂ UCIDEREA A 2 000 DINTRE EI.

Lacedemonienii nădăjduiau să-i îndepărteze pe atenieni, care amenințau Peloponesul și îndeosebi țara lor. Ei se gândiră că lucrul cel mai bun ar fi să le pricinuiască — la rîndu-le — diferite încurcături, trimițînd o armată la aliații lor. Și se simțeau îndemnați să facă lucrul acesta cu atît mai mult, cu cît aceștia se oferiseră să le întrețină trupele și-i chemau, pe ei, pe lacedemonieni, ca să-i sprijine în revolta lor.

Totodată, lacedemonienii aveau un pretext bun ca să scape de hiloți, de care se temeau ca nu cumva să se revolte, folosind prilejul ocupării orașului Pylos... Ei au anunțat că aceia dintre hiloți care se simt în stare de fapte vitejești împotriva dușmanilor Spartei să se înfățișeze îndată, căci vor fi eliberați.

Îi puneau astfel la încercare, socotind că hiloții care vor crede că sînt cel mai mult vrednici de libertate vor fi aceia care au să se și ridice împotriva lor. Lacedemonienii au ales vreo două mii, pe care-i încununară și-i purtară pe la temple — ca pe niște oameni liberi. Scurtă vreme după aceea, hiloții despre care vorbim n-au mai putut fi văzuți și nimeni n-a știut cum au pierit.

(Tucidide, *Războiul peloponesiac*, IV, 80)

5. Dezastrul din Sicilia

DESCRIEREA ACESTEI ÎNFRÎNGERI ȘI ÎN SPECIAL, A RETRAGERII PE USCAT A ARMATEI ATENIENE ESTE IMPRESIONANTĂ.

În cele din urmă, — după ce mult timp soarta bătăliei fusese îndoielnică — siracuzanii și aliații lor pun pe fugă vasele atenienilor, atacîndu-le viguros, scoțînd strigăte prin care se încurajau între ei și urmărindu-i pe dușmani pînă la mal. Atunci, soldații flotei ateniene care nu fuseseră prinși în largul mării au coborît pe uscat și, pornind care încotro, au dat buzna spre tabără.

Iar pedestrașii atenieni nu mai erau acum stăpîniți de simțăminte felurite, ci toți — ca la un semn — au izbucnit în plînsete și gemete, copleșiți de nenorocirea împrejurării aceleia...

...Atenienii se grăbeau să ajungă la riul Asinaros — înghesuiți cum erau din toate părțile, și de atacurile unei călărimi numeroase, și de

ale mulțimii celeilalte — convinși că le va fi mai ușor dacă au să treacă râul. Erau sleiți de puteri și o groaznică sete îi chinuia.

Îndată ce ajunseseră pe mal se năpustiseră spre apă, de data aceasta într-o mare neorînduială, și fiecare voia să treacă el cel dintîi râul. Dușmanii, care erau în apropierea lor, au făcut trecerea foarte anevoioasă. Atenienii se văzură siliți a se înghesui, căzînd unii peste alții și călcîndu-se în picioare.

Din pricina sulițelor și a bagajelor care-i încurcau, unii pieriră îndată, iar alții — împiedicîndu-se — alunecară în rîu și fură luați de apă la vale. Siracuzanii, rînduiți pe celălalt mal (mult mai înalt), trăgeau de sus în atenieni, care chinuiți de sete, erau fericiți, cei mai mulți, că pot să bea apă...

(Tucidide, *Războiul peloponesiac*, VII, 71 și 84)

6. Comportarea sclavilor în timpul expediției din Sicilia

DIN TEXTUL DE MAI JOS SE VEDE CĂ DESFĂȘURAREA RĂZBOIULUI A DUS LA MIȘCĂRI ALE SCLAVILOR, ȘI ÎNTR-O CETATE ȘI ÎN ALTA.

Demostene... luă pe corăbiile sale hopliți argieni, îndreptîndu-se spre Laconia... Atenienii au devastat... o parte din Laconia și au fortificat un teren care era asemenea unui istm, ca să pună la îndemîna hiloților un loc unde să poată fugi...

Agis, regele lacedemonienilor, ducea (în Atica) războiul cu toată dîrzenia, atenienii avînd de suferit mari pagube... Au fugit mai mult de douăzeci de mii de sclavi ai atenienilor.

(Tucidide, *Războiul peloponesiac*, VII, 25—26)

7. Capitulara Atenei

Atenienii, asediați pe pămînt și pe mare, nu știau ce trebuie să facă, deoarece nu mai aveau nici corăbii¹, nici aliați, nici grîu... Dar cînd grîul le-a lipsit de tot, au trimis soli la Agis, învoindu-se să fie aliații lacedemonienilor, cu condiția să le fie lăsate zidurile și portul Pireu. Pacea trebuia încheiată în acești termeni. Agis i-a îndemnat pe soli să meargă în Lacedemona.

Cînd au ajuns la Sellasia — în apropierea Laconiei — și eforii i-au întrebat care sînt propunerile aduse (acestea erau asemănătoare cu cele înfățișate lui Agis), eforii au poruncit solilor să plece, spunîndu-le să vină îndărăt după ce vor fi chibzuit mai bine.

...Teramene² a declarat adunării că, dacă atenienii s-ar învoi să-l trimită la Lysandros³, el ar putea să afle — ca să le spună la întoarcere — dacă lacedemonienii vor să înrobească orașul, cînd susțin cu atîta tărie

să fie dărîmate zidurile, sau urmăresc să facă lucrul acesta ca o măsură de siguranță. Teramene a fost trimis și a petrecut pe lângă Lysandros trei luni și mai bine, pîndind clipa în care atenienii — nemaiaivînd de loc de-ale hranei — trebuiau să primească oricare dintre condițiile puse.

După ce s-a întors, într-a patra lună, el aduse la cunoștința Ecclesiei că Lysandros l-a oprit pînă atunci, pentru ca — în cele din urmă — să-i ceară să pornească în Lacedemona, sub cuvînt că el, Lysandros, nu are nici o împuternicire a hotărî în ce privește propunerile atenienilor și că numai eforii pot face aceasta. Atunci Teramene a fost ales ca să meargă din nou ca sol la Sparta. El și cu alții nouă, care-l însoțeau, primiseră depline puteri.

... Cînd au ajuns la Sparta, a fost convocată o adunare. Corintienii și tebanii se împotriviră cel mai mult și, împreună cu ei, mulți dintre ceilalți greci. Ei spuneau că nu trebuie încheiată pace cu atenienii, ci că aceștia trebuie nimiciți.

Dar lacedemonienii nu s-au învoit să robească o cetate elenă care făptuise lucruri mari în vremuri de grea cumpănă, cînd primejdii cumplite amenințau Elada. Ei hotărîră pacea cu următoarele condiții: să fie dărîmate zidurile cele lungi și zidurile Pireului, să fie predate toate corăbiile — afară de douăsprezece —, să fie readuși exilații. Apoi, atenienii trebuiau să aibă aceiași prieteni și aceiași dușmani cu lacedemonienii și să-i urmeze pe pămînt și pe mare — oriunde-i vor conduce aceștia.

Teramene, împreună cu ceilalți delegați, a venit cu aceste condiții la Atena. La intrare i-a înconjurat o mare mulțime de oameni care se temeau că s-au întors fără nici un rezultat. Căci nu mai era cu putință să piardă vremea, din pricina marelui număr al celor care mureau din cauza foametei.

A doua zi, solii au vestit în adunare felul în care lacedemonienii se învoiseră să facă pace. A vorbit mai întîi Teramene, care spuse că trebuie ascultați lacedemonienii și că trebuie dărîmate zidurile cele lungi.

Unii s-au împotrivit, dar majoritatea zdrobitoare i-a dat dreptate lui Teramene, și s-a hotărît să fie primită această pace.

Apoi Lysandros pătrunse cu flota în Pireu, fugarii se înapoiară și a început dărîmarea zidurilor, în sunete de flaut și cu multă rîvnă, căci oamenii socoteau această zi drept începutul eliberării Greciei⁴.

(Xenofon, *Istoria greacă*, II, 2, 10, și urm.)

1 Pierduseră toată flota în lupta de la Aigos-Potamos.

2 Oligarh moderat, care guvernase un timp în Atena.

3 General spartan, învingătorul de la Aigos-Potamos, care asedia Atena pe mare.

4 De hegemonia Atenei, care-și așezase pretutindeni coloniștii ei și stăpînea mările cu flota.

Decăderea Greciei în secolul IV î. e. n. Ridicarea Macedoniei

1. Lisias împotriva negustorilor de grîne

ÎN SECOLUL AL IV-LEA, RUINAREA MICILOR PRODUCĂTORI, CA URMARE A CONCENTRĂRII PĂMÎNTULUI, A ATRAS DUPĂ SINE CREȘTEREA SPECULEI ȘI A CĂMĂTĂRIEI, DE PE URMA CĂRORA CREȘTEAU BOGĂȚIILE CELOR AVUȚI, ÎNGREUNÎND TOT MAI MULT SITUAȚIA CELOR SĂRACI.

Judecători, mulți oameni au venit la mine, uimiți de faptul că eu îi învinuiam în Sfat pe acei care fac negustorie cu grîne. Aceia îmi spuneau că oricît de încredințați ați fi voi de nedreptățile pe care le săvîrșesc negustorii pe care i-am amintit, i-ați socoti totuși delatori pe acei ce le aduc învinuiri...

Dacă faptele lor ar urmări binele vostru, ar trebui ca prețul grîului să rămînă același pînă ce se va fi sfîrșit întreaga cantitate pe care-o au de vînzare. Realitatea este însă că prețul urcă uneori cu o drahmă în aceeași zi...

Și de aceea ce mi se pare uluitor este că, atunci cînd trebuie să plătească o contribuție, ... se împotrivesc, invocînd ca pretext sărăcia... Interesele lor sînt altele decît acelea ale poporului. Într-adevăr, cînd ajung ei să pună mîna pe cîștigurile cele mai mari? Atunci cînd se ivește vreo nenorocire pentru cetate — ceea ce le îngăduie să vîndă grîul scump!

Neguțătorii noștri privesc cu atîta plăcere nenorocirile care se abat peste voi, încît ei le află înaintea tuturor, ba cîteodată le mai și născocesc... Ei uneltesc împotriva voastră, ca și cum v-ar fi vrăjmași. Mai ales atunci cînd duceți cel mai mult lipsa grînelor, ei pun mîna pe ele și nu vor să le vîndă, pentru ca noi să nu ne mai tocmim în ceea ce privește prețul lor.

... Uneori, cu toate că domnește pacea, parcă am fi asediați de oamenii aceștia. Și de multă vreme cetatea știe ce trebuie să creadă despre reaua voință și ticăloșia lor...

(Lisias, Cuvîntarea a XXII-a, 1, 12—16)

2. Scăderea entuziasmului cetățenesc

ÎN SECOLUL AL IV-LEA, NOII ÎMBOGĂȚIȚI SE ÎNGRIJEAU MAI MULT DE AVERILE LOR DECÎT DE TREBURILE CETĂȚII, FAȚĂ DE CARE NU ARĂTAU NICI CEL MAI MIC INTERES ȘI NU SE SIMȚEAU LEGAȚI PRIN NICI O ÎNDATORIRE.

Eu spun că este drept ca în ceea ce privește interesele noastre să chibzuiască numai acei oameni care, pe lîngă însușirea de cetățeni, mai au și calitatea de-a ține cu adevărat la cetățenia lor... Cei pe care nașterea i-a făcut cetățeni, dar care sînt de părere că orice pămînt le

este patrie, dacă interesele lor se află acolo, aceia — fără nici o îndoială — sînt oameni care trădează binele obștesc, mergînd în căutarea cîștigului personal, fiindcă pentru ei patria nu este Statul, ci propria lor bunăstare.

(Lisias, *Împotriva lui Filon*, Cuvîntarea a XXXI-a, 5—6)

3. Mercenariatul

NEAVÎND PUTINȚA DE A-ȘI ASIGURA MIJLOACELE DE EXISTENȚĂ, OAMENII SĂRACI ȘI EXILAȚII POLITICI SE ANGAJAU CA MERCENARI. MERCENARIATUL ÎNCEPE SĂ DEVINĂ UN FENOMEN DE MASĂ.

Năzuim să poruncim, fără a ne învoi însă să luăm noi înșine armele. Declarăm război — așa zice — întregii omeniri, dar nu ne pregătim noi înșine să-l ducem. Chemăm pe cei fără de patrie, pe niște fugari, o adunătură de tot felul de ticăloși, gata să pornească — alături de cine le-ar da o simbrie mai mare — chiar împotriva noastră... Am ajuns la o asemenea nebunie încît, deși ne lipsesc nouă înșine cele necesare traiului de fiecare zi, ne-am apucat să-i hrănim pe mercenari. Îi vătămăm pe aliații noștri, le cerem tribut, ca să plătim simbria unor vrăjmași ai întregii lumi.

(Isocrate, *Despre pace*, 44 și 46)

4. Hegemonia Spartei

În Grecia, lacedemonienii, sfîrșind războiul peloponesiac, au dobîndit — cu învoirea tuturor — hegemonia pe pămînt și pe mare. Ei l-au numit pe Lysandros comandant al flotei și i-au dat poruncă să meargă în cetățile Greciei și să-i așeze în fiecare cetate pe dregătorii denumiți de spartani „harmostai“...

Răsturnînd democrațiile, Sparta voi să guverneze cetățile prin oligarhie. I-a silit pe cei învinși să plătească biruri; și, cu toate că lacedemonienii mai înainte vreme nu se foloseau de monedă, cetatea lor strîngea acum, anual, mai mult de o mie de talanți de pe urma impozitului.

(Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XIV, 10)

5. Supremația Tebei

Datorită neprevederii lacedemonienilor și urii pe care o nutreau împotriva Spartei aliații ei, datorită — de asemenea — destoiniciei unuia sau a doi bărbați care au priceput cum stau lucrurile, tebanii dobîndiră printre greci faimă de oameni viteji. Dovada că nu constituția Tebei a prilejuit izbînzile acestei cetăți atunci, ci virtutea conducătorilor ei ne-a dat-o în chip neîndoielnic însăși Soarta.

Într-adevăr, puterea Tebei a sporit și a ajuns la culme cît au fost în viață Epaminonda și Pelopida, ea dispărînd o dată cu moartea lor. Lucrurile sînt limpezi. Prin urmare, trebuie să ne dăm seama că nu regimul politic¹ al Tebei, ci bărbații despre care vorbesc au fost cauza strălucirii din acea vreme a cetății tebanilor...

*

*

*

Tebanii erau niște oameni deosebiți prin tăria trupurilor și prin marele lor curaj. Învîingîndu-i în mai multe lupte pe lacedemonieni, ajunseseră foarte încrezuți și năzuiau să dobîndească hegemonia pe uscat. Nu au fost înșelați în speranțele lor..., datorită faptului că aveau mai mulți comandanți destoinici... Dintre aceștia, cei mai vestiți au fost Pelopida, Gorgidas și Epaminonda.

Acesta din urmă îi întrecea cu mult prin vitejie și prin însușirile lui de strateg, nu numai pe cei de-un neam cu el, dar și pe toți grecii. Avusese parte de o educație cît se poate de completă și învățase, mai ales, filozofia pitagoriciană. Înzestrat fiind, afară de aceasta, cu mari însușiri fizice, este firesc lucru că a săvîrșit cele mai strălucite fapte.

Cu soldați tebani puțini la număr, trebuind să se lupte împotriva tuturor oștilor lacedemoniene² și ale aliaților Spartei la un loc, a dovedit atîta superioritate față de acei ostași de neînvins, încît l-a omorît pe însuși regele spartanilor, Cleombrotos³, și a măcelărit aproape în întregime mulțimea celor care i se împotriveau...

(Polibiu, *Istorie*, VI, 43)

(Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XV, 39)

- 1 În realitate, structura social-economică a Tebei, bazată pe o țărănime puternică, a contribuit mult la dobîndirea hegemoniei.
- 2 La Leuctra, în anul 371 î.e.n., s-au luptat 6 400 de tebani contra 11 000 de peloponesieni.
- 3 La Leuctra.

6. Moartea lui Epaminonda

Epaminonda a fost adus în tabără încă viu¹. Adunîndu-se medicii la căpătîiul lui, au declarat că — de îndată ce i se va fi scos fierul lăncii din rana pe care o avea în piept — el, fără îndoială, își va da sfîrșitul.

Epaminonda a privit sfîrșitul vieții sale cît se poate de curajos. Și-a chemat mai întîi scutierul, de la care voia să afle dacă i se salvase scutul. Și, răspunzîndu-i acesta că da și arătîndu-i-l, Epaminonda l-a mai întrebat: „Cine a învins?” Scutierul îl lămuri că beoțienii.

„Este vremea — a spus atunci Epaminonda — să-mi dau sfîrșitul”. El porunci să-i fie smulsă lancea. Atunci, prietenii săi care erau de față începură a scoate puternice strigăte de jale. Unul i-a spus printre lacrimi: „Epaminonda, mori fără să lași în urmă-ți copii! — „Pe Zeus

— răspunse acesta — las în urma mea două fiice: izbînzile de la Leuctra și de la Mantineea“.

Cînd i-a fost scos fierul, Epaminonda își dădu sufletul fără nici un fel de tulburare.

(Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XV, 87)

1 A fost grav rănit în lupta de la Mantineea, în anul 362 î.e.n.

7. Criza lumii grecești

ENUMERÎND SIMPTOMELE CRIZEI ÎN CARE SE ZBĂTEA LUMEA GREACĂ ÎN SECOLUL AL IV-LEA, — RĂZBOAIE MULTE, LUPTE SOCIALE, INSTITUȚIA MERCENARILOR, — ISOCRATE RECOMANDĂ CA UNICĂ SOLUȚIE UNIREA TUTUROR GRECILOR ȘI LUPTA CONTRA IMPERIULUI PERSAN.

Cu toate că relele care sînt legate de firea omenească sînt destul de numeroase, am găsit un mijloc să le mai și sporim numărul, făcîndu-ne războaie unii altora și trăind în dezbinare. Unii oameni pier chiar în cetățile lor pentru că legile sînt călcate, alții pornesc în pribegie pe pămînt străin, unde rătăcesc împreună cu nevestele și copiii lor. Mulți se văd siliți, din pricina lipsurilor vieții zilnice, să se pună în slujba dușmanilor și să moară războindu-se cu prietenii.

Trebuie să purcedem la fapte care vor asigura o viață tihnită cetăților noastre, făcînd să existe o mai mare încredere între noi. Este simplu și ușor să lămurim acest lucru. Nu vom fi niciodată în stare să ne bucurăm de o pace statornică, dacă nu vom porni — toți laolaltă — cu război împotriva barbarilor.

(Isocrate, *Elogiul Atenei*, 167—8, 173)

8. Condițiile din lumea greacă favorizează ascensiunea lui Filip

Întreg Peloponesul era în dezbinare. Nici cei care-i urau pe spartani nu aveau destulă putere pentru a-i nimici, nici acei pe care Sparta îi așezase în fruntea cetăților nu mai erau stăpîni pe ele¹. Și în cetățile acestea și în toate celelalte domneau o dezbinare și o vrajbă fără sfîrșit.

Filip vedea lucrurile acestea — căci le putea vedea oricine — și dădea bani trădătorilor din toată Grecia ca să învrăjbească popoarele, aruncîndu-le pe unele împotriva altora. El folosea greșelile cetăților și reaua lor chibzuială ca să se pregătească și să se înalțe în paguba tuturor.

... Nu voi mai aminti cele ce Filip răpise și luase în stăpînire înainte ca eu să fi ajuns la cîrma Statului ori să fi luat cuvîntul în Adunarea poporului... În schimb, am să vorbesc și am să dau socoteală de piedicile pe care le-am pus acestuia, din clipa în care m-am apucat de asemenea îndeletniciri. Dar mai întîi să lămurim unele lucruri.

Un lucru îl așeza pe Filip mai presus de noi. Căci în întreaga Elada... se iviseră o sumedenie de trădători — oameni vînduți și vrăj-

mași ai zeilor. Nu s-a mai pomenit vreodată atât de mulți. Cu tovarășii aceștia de luptă, complici ai lui², el i-a învrăjbit și mai mult pe greci...

(Demostene, *Discursul Coroanei*, 18—19 și 60—61)

1 E vorba de oligarhiile instaurate de spartani.

2 Deviza lui Filip era: „măgarul încărcat cu aur va cucerii și cetatea cea mai greu de cucerit“.

9. Filip împotriva grecilor

Desigur, nimeni nu ar îndrăzni să spună că un om crescut la Pella¹ — oraș mic și neînsemnat pe atunci — putea să aibă năzuințe atât de mari, încât să rîvnească a fi stăpînitorul Eladei, făurind asemenea planuri, pe cîtă vreme noi — atenienii —, voi care vedeți zilnic cele rămase de pe urma strămoșilor voștri și auziți vorbindu-se despre virtutea lor, voi s-ar fi convenit să fiți atât de mișei, încât să-i îngăduiți, de bună voie, lui Filip să smulgă elenilor libertatea.

Rămînea, fără doar și poate, un singur lucru de făcut: să vă împotriviți — și pe drept cuvînt — nelegiuirilor sale. Lucrul acesta voi l-ați făcut, atenieni, încă din capul locului și cum era mai potrivit...

Cînd Filip își însușea Eubeea, făcînd din aceasta fortăreață împotriva Aticei, cînd el ataca Megara, cucerea Oreos-ul, nimicea din temelie Porthmos-ul, ca să-l așeze tiran în Oreos pe Philistides, iar în Eretria pe Cleitarchos, cînd el aducea sub ascultarea lui Helespontul, asedia Bizanțul — iar cetățile grecești în parte le distrugea, în parte le silea să-i primească înapoi pe surghiuniți, — făptuind silniciile acestea, mai respecta oare Filip dreptatea și pacea² pe care o jurase?

(Demostene, *Discursul Coroanei*, 68—9, 71)

1 Capitala Macedoniei.

2 Așa-zisa pace a lui Filocrate din anul 346 î.e.n.

Înflorirea culturii antice grecești

1. LITERATURA ȘI ARTA

1. Din poezia lui Pindar

Castor și Polydeuces¹ petrec — pe rînd, — o zi în lăcașul lui Zeus, scumpul lor părinte, apoi o altă zi în adîncurile pămîntului, în peștera Terapnei², ca să împărtășească amîndoi aceeași soartă. Într-adevăr, Poly-

deuces — în loc să fie întotdeauna zeu și să sălășluiască în ceruri — și-a ales același fel de viață, atunci când Castor a pierit în luptă. Mîniat de răpirea boilor săi, Idas îl rănise cu vârful lănciei de aramă.

Linceu, care pîndea din înălțimile Taigetului, îl văzu cum se ascundea în scorbura unui stejar — căci dintre toți locuitorii pămîntului Linceu avea privirea cea mai ageră. Pe dată, Afaretizii³ cu sprintene picioare pornesc, ajung acolo și cugetă în grabă să înfăptuiască o mare nelegiuire. Dar au pățimit groaznic, pedepsiți de Zeus. Venind cu mare iuțeală, s-a înfățișat acolo și fiul Ledei, care-i urmărea.

Linceu și Idas i se împotrivesc, stînd alături de mormîntul tatălui lor. Ei smulseră piatra cea netedă care împodobește mormîntul și o aruncară, voind să-l lovească pe Polydeuces în piept. Dar nici nu l-au zdrobit, nici nu l-au făcut să dea îndărăt. Ci, avîntîndu-se acesta cu sulita lui cea iute, înfige arma între coastele lui Linceu. Iar Zeus a repezit împotriva lui Idas trăznetul lui cel cu flăcări și fum.

... Fără să piardă vremea, Tindaridul se întoarce la fratele său, viteazul, găsindu-l înainte ca acesta să-și fi dat duhul. Castor răsufă cu multă greutate. Atunci Polydeuces prinse a vărsa lacrimi fierbinți, gemu și rosti cu glas răsunător:

„Tată⁴, fiu a lui Cronos! Cum aș putea să scap de amara-mi jale? Poruncește, stăpîne, să mor împreună cu acesta...”

Astfel grăi Polydeuces. Iar Zeus îl întîmpină și-i răspunse:

„Tu ești fiul meu, pe cîtă vreme Castor a fost după tine zămislit... mai tîrziu, și nu de mine, ci de soțul cel viteaz al mamei voastre. Îți voi îngădui totuși să faci o alegere. Dacă vrei să ocolești moartea și să scapi de bătrînețea cea hîdă — locuind alături de mine pe Olimp, alături de Atena și de Ares cel cu întunecată lance — Soarta despre care-ți vorbesc ți-a fost scrisă. Dacă însă ai de gînd să lupți pentru fratele tău și-ți este voia să-i împărtășești destinul, jumătate din viață va trebui s-o trăiești pe pămînt, iar jumătate în cer, în lăcașurile cele de aur”.

Iată care au fost cuvintele lui Zeus. Lui Polydeuces nici nu i-a trecut prin gînd să șovăie. Zeus deschise ochiul lui Castor și apoi îl făcu să vorbească pe cel a cărui cingătoare era împodobită cu aramă.

(Pindar, *Nemeana a X-a*, 55—91)

1 Fiii Ledei și frații Elenei.

2 Localitate din Pelopones, situată la sud de Sparta.

3 Linceu și Idas, fii ai lui Aphareus.

4 În această formă a legendei, Dioscurii (Castor și Pollux) — deși gemeni — nu erau amîndoi fiii lui Zeus. Această calitate o avea numai Pollux (Polydeuces).

2. Artele la Atena

Această cetate a fost mama și nutritoarea plină de bunăvoință a meșteșugurilor. Pe unele le-a descoperit și le-a scos la iveală. Pe altele le-a făcut să sporească, ținîndu-le în mare cinste. Mai ales pictura îi

datorează progresul și desăvârșirea frumuseților sale. Pictorul Apolodor, omul care primul a născocit amestecul culorilor și folosirea umbrelor, era atenian. Sub tablourile sale a fost pusă inscripția: „Mai degrabă pot fi criticate, decât imitate”.

Vin la rînd Euphranor, Nicias, Asclepiodor, Pleistainetos — fratele lui Fidias, — dintre care unii au pictat lupte, precum și biruințe ale generalilor, iar alții au înfățișat eroi mitologici. Printre aceștia din urmă îl găsim pe Euphranor, care, comparîndu-l pe Teseu zugrăvit de el cu cel zugrăvit de Parhsios, spunea că ultimul a mîncat trandafiri, pe cîtă vreme al lui — carne de vacă...

Simonides numește pictura o poezie care tace, iar poeziei îi spune pictură ce glăsuiește. Istoricii povestesc întîmplările trecutului pe care pictorii le înfățișează ochilor noștri... Scopul lor este același. Cel mai bun istoric trebuie socotit acela care face din povestirea sa un tablou reprezentînd fidel caracterul și temperamentul personajelor.

În descrierile însuflețite de care vorbim, Tucidide s-a străduit din răspuțeri să scrie, așa încît vorbele lui să facă din cel ce citește un privitor și este foarte dornic să-și impresioneze cititorii, făcîndu-i să încerce aceleași simțăminte de teamă și tulburare care i-au cutremurat pe martorii oculari.

(Plutarh, *Dacă atenienii, au fost mai vestiți datorită războiului sau păcii*, 2—3)

II. FILOZOFIA ȘI ȘTIINȚA

1. Din filozofia materialistă a lui Heraclit

OPERELE LUI HERACLIT NU NI S-AU PĂSTRAT, DAR ÎN LUCRĂRILE FILOZOFILOR GRECI DE MAI TÎRZIU SÎNT AMINTITE UNELE IDEI ALE LUI. CONCEPȚIA LUI MATERIALISTĂ ȘI DIALECTICĂ, DEȘI DESTUL DE ÎNAINȚATĂ PENTRU VREMEA ACEEA, ESTE ÎNCĂ LIMITATĂ. EL ÎȘI ÎNCHIPUIA MIȘCAREA UNIVERSALĂ CA O REPETARE PERMANENTĂ ÎN CADRUL UNUI CICLU ÎNCHIS.

a. Spune Heraclit că totul se mișcă și că nimic nu stă pe loc; realitatea el o asemuiește curgerii unui rîu și afirmă că în același rîu nu poți intra de două ori.

(Platon, *Cratil*, p. 402)

b. Lumea este mereu aceeași, ea n-a fost făcută de nici un zeu și de nici un om, ci a fost, este și va fi un foc ce dăinuie de-a pururi, aprinzîndu-se după o măsură anumită și stingîndu-se potrivit unei rînduieli.

(Clement din Alexandria, *Covoare*, V, 104, 2)

2. Atomismul lui Leucip

TEORIA ATOMILOR CA PARTICULE INDIVIZIBILE ALE MATERIEI A FOST EMISĂ PENTRU PRIMA DATĂ ÎN FILOZOFIA GREACĂ DE LEUCIP ȘI DEZVOLTATĂ APOI DE DEMOCRIT.

Unii¹ dintre cei vechi au socotit că existența trebuie să fie unică și imobilă. Dacă n-ar exista vidul, mișcarea nu ar fi cu putință — întrucât n-am avea pentru aceasta ceva, vidul, care să fie distinct de materie. Este imposibilă și multiplicitatea realității, pentru că nu există ceea ce ar putea să despartă lucrurile.

... Aceștia spun că totul este unul și imuabil², iar alții, că ar fi și infinit... Leucip³ susține o părere care se potrivește cu experiența simțurilor, fără să dezmintă nici nașterea, nici distrugerea, nici mișcarea, nici pluralitatea ființelor. El recunoaște datele experienței, dar e de acord cu acei care susțin unicitatea și afirmă că nu există mișcare fără vid.

... Ceea ce există în adevăratul înțeles al cuvîntului este „plinul“, dar acesta nu este unic, ci alcătuit dintr-un număr nesfîrșit de părți-
cele⁴, nevăzute din pricina volumului lor foarte mic. Ele se mișcă în vid, căci (zice el) vidul există. Ele, adunîndu-se, produc nașterea, iar despărțindu-se, distrugerea.

(Aristotel, *Despre producerea și corupția lucrurilor*, I, 8, 2)

- 1 Filozofii din școala eleată.
- 2 Formula este a lui Parmenide, filozof eleat, care a desăvîrșit doctrina școlii.
- 3 Întemeietorul materialismului.
- 4 Atomi.

3. Concepția materialistă a lui Democrit X

Iată care sînt părerile lui Democrit. Principiile tuturor lucrurilor sînt atomii și vidul. Toate celelalte principii sînt simple convenții. Sînt nesfîrșit de multe lumi — care au un început și sînt supuse stricăciunii. *Din nimic nu poate să apară nimic și nici un lucru nu se poate preface în nimic.*

... Atomii, infiniți în privința mărimii și a cantității lor, săvîrșesc în univers o mișcare de felul vârtejului, în urma căreia se nasc corpurile compuse: focul, apa, aerul, pămîntul... Totul se ivește potrivit unei necesități, și cauza oricărei devenirii este această mișcare în felul vârtejului, pe care Democrit o numește Necesitate.

Scopul vieții este seninătatea sufletului și această seninătate nu este unul și același lucru cu plăcerea, — așa cum au socotit unii (adepti ai filozofului), înțelegînd greșit lucrurile, — ci starea în care sufletul se bucură de pace și echilibru, nefiind tulburat de nici o spaimă, de nici o temere superstițioasă ori de vreo patimă care-l poate stăpîni pe om.

Această stare Democrit o numește și „bună dispoziție“ și-i mai spune și în multe alte feluri.

(Diogene Laerțiu, *Viețile filozofilor*, IX, 44—45)

4. Afirmarea eternității materiei

DEȘI A SUSȚINUT MULTE IDEI IDEALISTE, ÎN CONCEPȚIA LUI ARISTOTEL, SE GĂSESC ȘI NUMEROASE ELEMENTE MATERIALISTE, CUM AR FI SENSUALISMUL, MATERIALIST, EMPIRISMUL, TEORIEI CUNOAȘTERII Ș. A.

Într-un anumit sens, materia piere, dar într-altul ea nu dispăre... Dacă ar avea un început, ar trebuie să existe un substrat care să-i fie obârșie — materia fiind conținută în el... Afirm că este materie substratul prim al oricărui lucru, din care lucrul (acela) se naște...

(Aristotel, *Fizica*, I, 9, 4)

5. Despre educație

Cam patru sînt lucrurile cu ajutorul cărora oamenii obișnuiesc să facă educația: știința de carte, gimnastica, muzica și desenul — adăugat doar de unii autori. Gramatica¹ și desenul sînt socotite folositoare vieții în foarte multe privințe. Gimnastica îl ajută pe om la dobîndirea bărbăției. În privința muzicii, s-ar putea pune la îndoială însemnătatea ei. Căci astăzi cei mai mulți își însușesc această știință numai în vederea desfătării.

Dar cei vechi făceau din muzică o parte a educației, întrucît natura însăși urmărește — așa precum am avut deseori prilejul s-o spun — nu numai să ne dea posibilitățile cuvenite pentru vremea de activitate, dar și frumoase mijloace de a ne întrebuința clipele de răgaz. Într-adevăr, natura — trebuie să mai subliniem o dată lucrul acesta — este principiul tuturor lucrurilor.

(Aristotel, *Politica*, VIII, 2, 3)

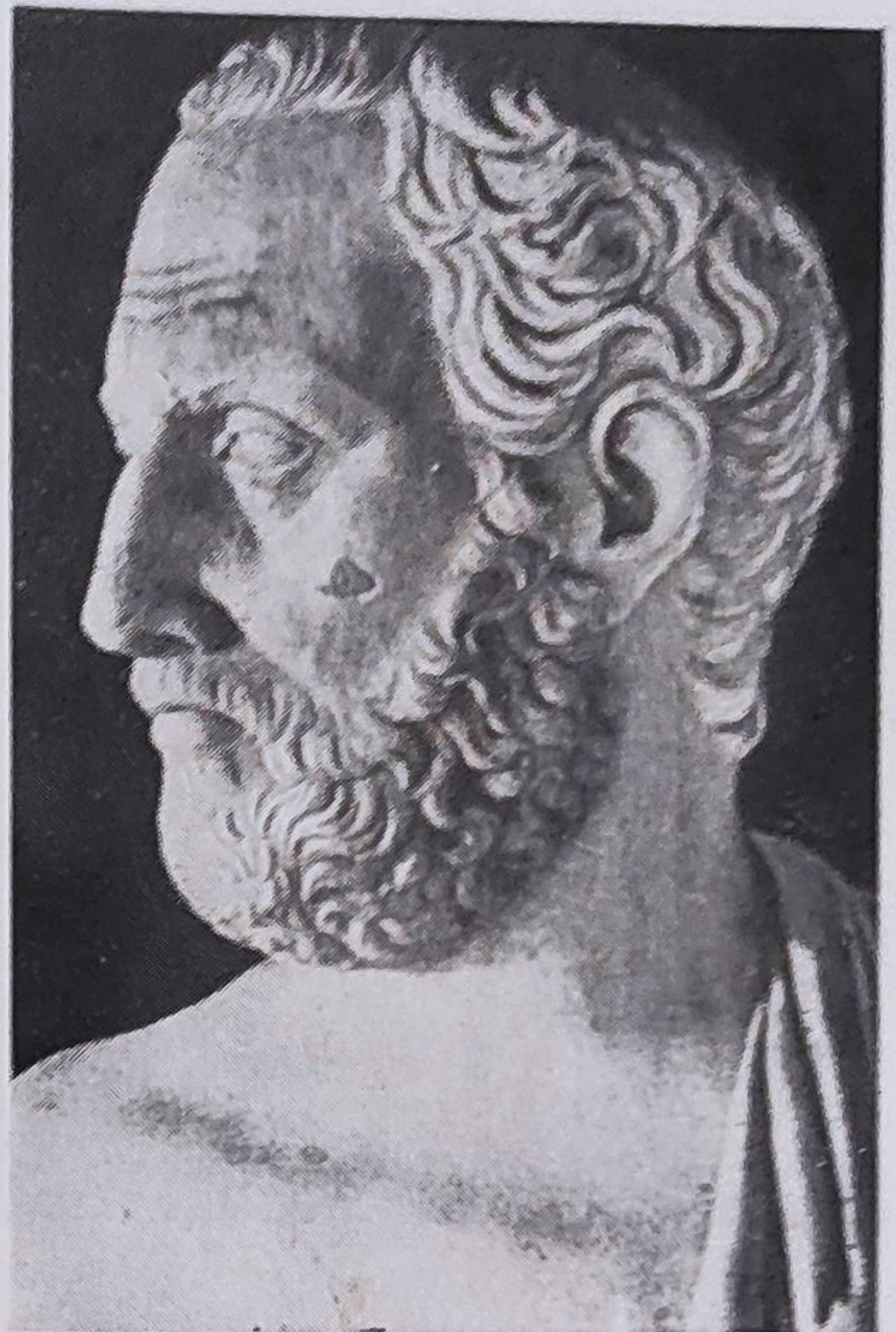
1 În înțelesul mai larg de cultură literară.

6. Critica zeilor în opera lui Lucian din Samosata

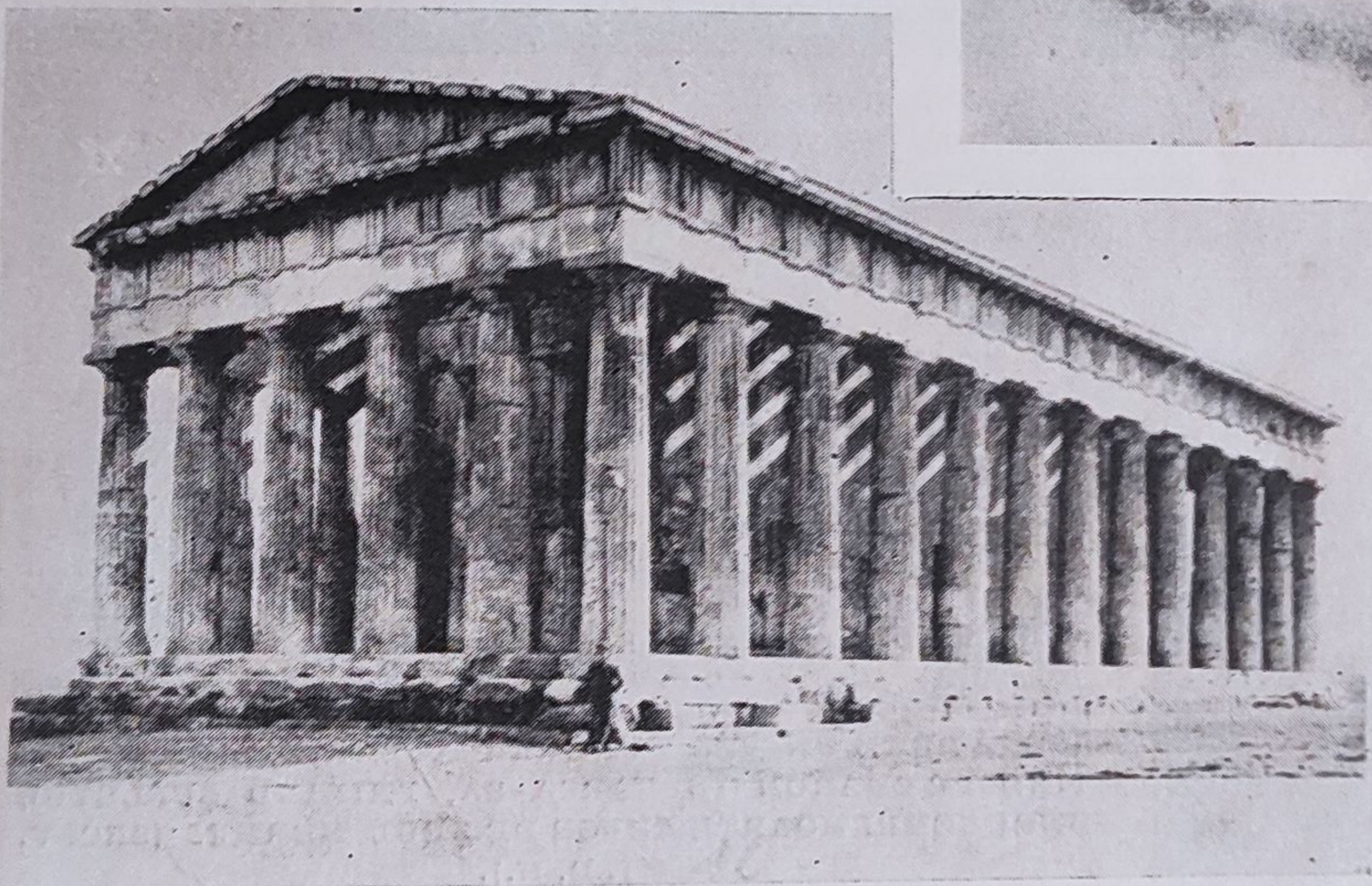
ÎN DIALOGUL, PREZENTAT, FILOZOFUL, ARATĂ CĂ NU EXISTĂ ZEI ȘI NU TREBUIE SĂ SE CREADĂ ÎN ATOTPUTERNICIA LOR.

Ieri, stoicul Timocles și epicureul Damis — nici eu nu știu din ce s-or fi gîlcevit — au prins a sta de vorbă despre atotputernicia cerească... Damis o ținea una și bună că nu există zei...

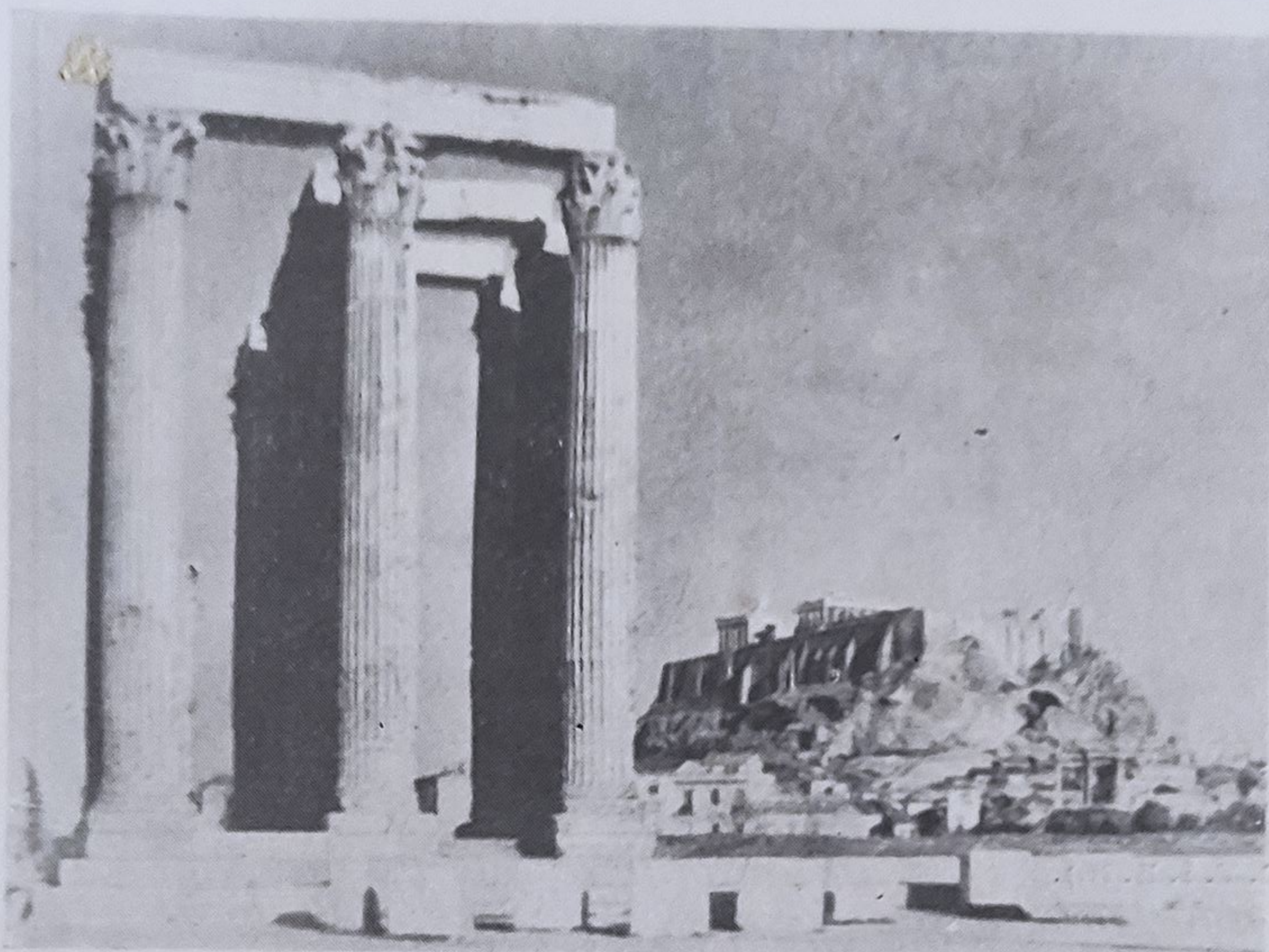
BUSTUL ISTORICULUI GREC TUCIDIDE

TEMPLUL NUMIT „THESEION” DIN ATENA;
ESTE TIPIC PENTRU ORDINUL DORIC CLASIC
(SEC. V. Î. E. N.).

RUINELE
ORAȘULUI
DELOS, IM-
PORTANT
CENTRU CO-
MERCIAL ÎN
EPOCA ELE-
NISTICĂ.

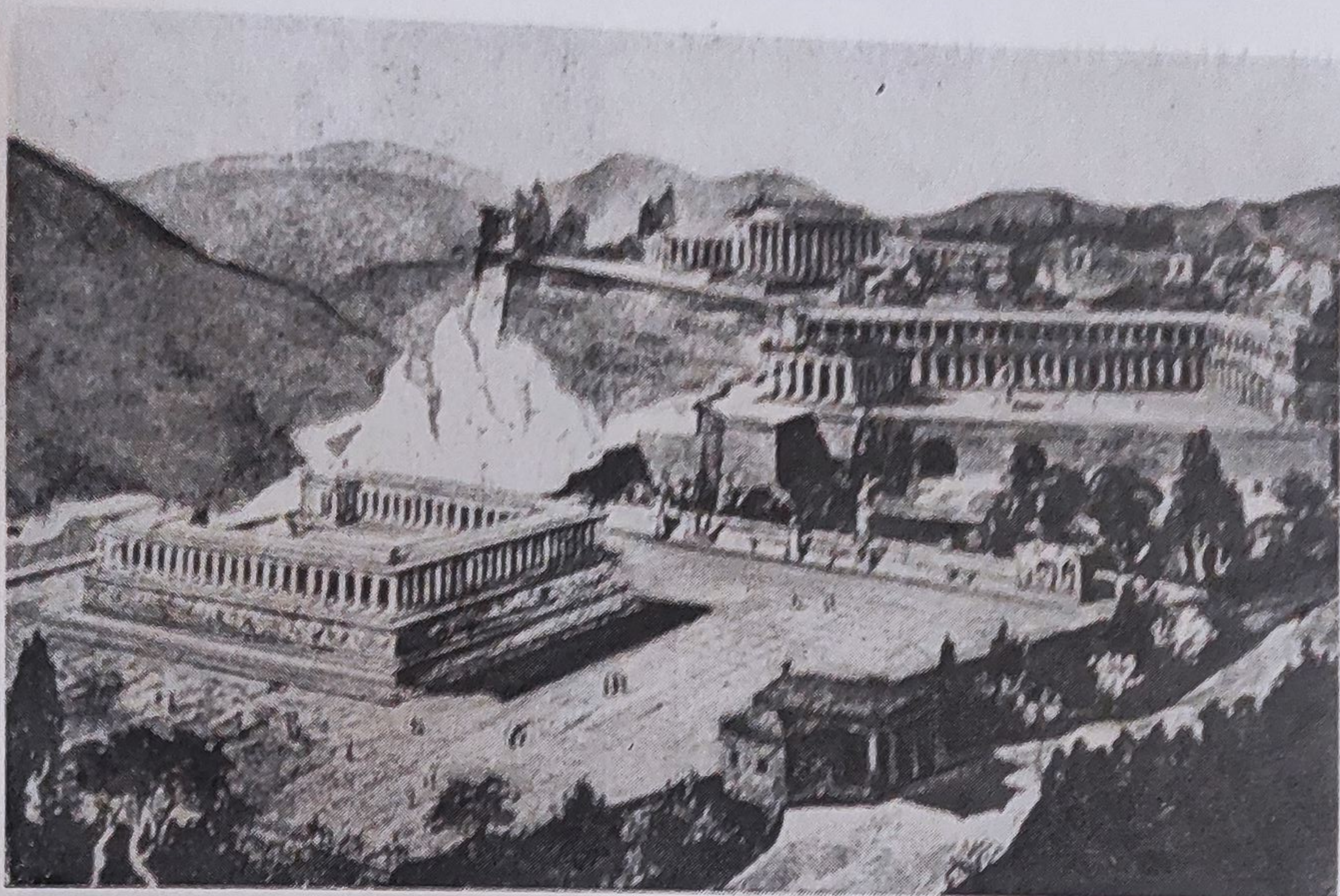
RUINELE
TEMLULUI
LUI ZEUS DE
LA ATENA;
ÎN FUND SE
VEDE ACRO-
POLA.

STATUIE ELENISTICĂ REPREZENTÂND O FEMEIE BĂTRÎ-
NĂ MERGÎND LA PIATĂ.

SCENĂ DE PE UN VAS FUNERAR ATENIAN, REPREZEN-
TÎND PE CHARON ÎN BARCA SA, PRIMIND SUFLETUL
UNEI FEMEII MOARTE ADUSE DE ZEUL HERMES (SEC. V.
Î. E. N.).

ACROPOIA ORAȘULUI PERGAMON (RECONSTITUIRE); ÎN PRIMUL PLAN FAIMOSUL ALTAR ÎMPODOBIT CU RELIEFURI; ÎN FUND SE AFLA BIBLIOTECA ȘI TEMPLUL ATENEI.

STATUIA ZEITRI NIKE (VICTORIA), DESCOPERITĂ ÎN ÎNSULA SAMOTHRACE (SEC. III I. E. N.)

STATUIE DE ATLET DE CULPTORUL LISIP.

FARUL DIN ALEXANDRIA (RECONSTITUIRE).

RELIEF REPRE-
ZENTÎND UN POET
COMIC (POATE
MENANDRU)
LUCRÎND ÎN CAME-
RA SA ȘI PRIVIND
O MASCĂ.

Timocles: ... Am să-ți pun o întrebare. Răspunde-mi: ești încredințat că Homer a fost un mare poet?

Damis: Fără îndoială.

Timocles: Ei, bine, află atunci că el m-a convins, prin dovezi neîndoie-nice, de atotputernicia zeilor.

Damis: Toată lumea știe și mărturisește, ca și tine, că Homer a fost un mare poet. Dar că el poate da o adevărată mărturie asupra lucrurilor de acest soi, asta nu s-ar putea spune... Poeților nu le pasă de adevăr, grija lor fiind doar cum să farmece urechile ascultătorilor; de aceea se folosesc de versuri și nascocesc povești, pentru a pune stăpânire pe sufletul nostru...

Care sînt versurile lui Homer care au izbutit cel mai mult să te convingă? Or fi poate acelea în care spune că fiica, fratele și nevasta lui Zeus au uneltit împotriva acestuia ca să-l pună în lanțuri?...

Sau, poate, mai degrabă va fi găsit crezare la tine acea istorisire în care Homer ne spune că Diomede a rănit-o pe Afrodita și apoi pe Ares fiindcă-l îmboldise Atena... Ceva mai departe ne spune că zeii înșiși s-au luat la harță și s-au încăierat unii cu alții, de-a valma, bărbați și femei, și că Atena l-a scos din luptă pe Ares, care încă de mai-nainte își sleise puterile din cauza rănii pe care i-a pricinuit-o Diomede... Nespui m-aș bucura dacă mi-ar fi dat să văd că sînt năruite din temelie altarele lui Artemis din Tauris, unde „fecioara” și-a aflat desfătarea în ospețe atît de sîngeroase!...

Timocles, preaiubitorule de zei, n-ai văzut oare că, mai înainte de a porni, (orice cîrmaci de corabie) se gîndește la ce poate fi de folos, că face pregătiri, dă porunci vîslașilor și înlătură tot ce i-ar fi putut vătămă ori tot ce nu-și are un rost?... Cîrmaciul tău însă, pe care-l socoți vrednic de a cîrmui această corabie uriașă — lumea — ... nu dovedește nici o rațiune și nu rînduiește lucrurile așa cum trebuie.

Gîndește-te în ce chip au străbătut marea Socrate, Aristide, Focion, fără să aibă nici măcar atîta făină de orz cît să le ajungă pentru hrană și fără să-și poată întinde picioarele pe scîndura goală în partea cea mai nenorocită din fundul corăbiei! Și, pe de altă parte, de cîte bunătăți n-au avut parte un Calias, un Midias, un Sardapal, care au trăit doar în desfătări și care se uitau cu scîrbă la cei mai mici decît ei și-i scuipau!

Iată ce se petrece în corabia ta, preaînțeleptule Timocles! Iată de ce sînt și atîtea naufragii!... Așa că, ființă minunată, exemplul pe care mi l-ai dat, asemuind lumea cu o corabie, e în primejdie de a fi dat peste cap din pricina lipsei unui cîrmaci iscusit.

(Lucian, *Tragedia lui Zeus*, 4, 39, 40, 44, 47—49)

Imperiul macedonean

1. Alexandru trece Helespontul și Granicul

Grecii se adunară în Istmul Corintului și hotărîră să pornească în expediție împreună cu Alexandru împotriva perșilor. Ei îl proclamară pe acesta comandant suprem. Deoarece veniseră în număr mare să-l vadă atît bărbați care se îndeletniceau cu treburile statului, cît și filozofi, felicitîndu-l cu toții, Alexandru s-a gîndit că și Diogene¹ din Sinope — care trăia atunci la Corint — are să facă același lucru.

Cum acestuia puțin îi păsa de Alexandru și rămînea în tihna lui pe Craneion, regele se duse la el și-l găsi întins la soare. Sosind acolo oameni atît de mulți, Diogene s-a ridicat puțin — ca să poată șede — și l-a privit pătrunzător pe Alexandru. Acesta l-a salutat și i-a vorbit, întrebîndu-l dacă are nevoie de ceva. „Dă-te — zise Diogene — puțin la o parte din lumina soarelui“.²

Se povestește că Alexandru a rămas atît de impresionat de cele auzite, încît, deși acela se uitase la el cu dispreț, îl cuprinse admirația pentru mîndria și demnitatea omului aceluia. Astfel, pe cînd la întoarcere însoțitorii lui îl luau în rîs pe Diogene și făceau mare haz de el, regele spuse: „Ei bine, dacă n-aș fi Alexandru, aș vrea să fiu Diogene“ ...

... Oastea lui Alexandru, după spusa scriitorilor care dau cifra cea mai joasă, număra treizeci de mii de pedestrași și patru mii de călăreți. Cei care ne dau însă cifra cea mai mare sînt de părere că au fost patruzeci și trei de mii de pedestrași și cinci mii de călăreți.

Pentru întreținerea trupelor, Aristobul spune că Alexandru n-ar fi avut mai mult decît șaptezeci de talanți, iar Duris susține că el și-a luat hrană doar pe treizeci de zile. După Onesicritos³ ar mai fi fost chiar dator două sute de talanți.

Dar, cu toate că pornea cu niște mijloace atît de slabe și de mărginite, el nu s-a urcat în corabie înainte de a fi dăruit prietenilor — cumpănind felul vieții fiecăruia — unuia pămînt, altuia un sat, unui al treilea veniturile vreunui tîrgușor sau ale vreunui port. După ce, în felul acesta, fuseseră cheltuite și atribuite în scris aproape toate bunurile regale, Perdiccas⁴ l-a întrebat: „Rege, dar ție ce-ți lași?“ Alexandru îi răspunse că lui își lasă speranțele. Atunci Perdiccas zise: „Ei bine, vom porni și noi în expediție împărtaşindu-ne și noi din aceste speranțe“.

Perdiccas a refuzat bunurile ce urmau a-i fi date lui; tot așa au făcut și alți prieteni. Celor care primeau și cereau, Alexandru le dăruia cu mare bunăvoință. Împărțind cea mai mare parte a averii sale din Macedonia, regele le-a cheltuit în chipul acesta.

Cu astfel de simțăminte și însuflețit de asemenea nădejdi, Alexandru trecu Helespontul. Urcînd la Ilion, el aduse jertfe Atenei și făcu libații eroilor. Apoi s-a uns cu ulei și, gol, împreună cu tovarășii săi, a alergat în jurul coloanei funerare a lui Ahile — după cum este datina. A încu-

nunat-o și l-a fericit pe erou că, în viață fiind, avusese parte de un prieten credincios, iar, după ce și-a dat sfârșitu, de un mare cîntăreț⁵ al isprăvilor sale.

Cînd se plimba prin locurile acelea și iscodea cu privirea cele ce puteau fi văzute în cetate, cineva l-a întrebat dacă nu este dornic să vadă lira lui Alexandros⁶. Regele i-a răspuns că nici nu se gîndește la ea, dar — în schimb — o caută pe a lui Ahile, liră cu ajutorul căreia acesta preamărise faima și înfăptuirile bărbaților viteji.

Între timp, generalii lui Darius adunaseră o armată puternică, rînduind-o de-a lungul rîului Granicos⁷...

Alexandru s-a aruncat în rîu cu treisprezece cete de călăreți. El a înfruntat ploaia săgeților și locurile prăpăstioase, care erau întărite cu arme și cai. Valuri mari îl acopereau cu apa lor pe Alexandru și îl izbeau puternic, mai-mai să-l tîrască cu ele. Alexandru părea acum asemenea unui om înnebunit, conducîndu-și oastea mai degrabă cu disperare decît potrivit unei drepte judecăți...

...Lovită fiindu-i platoșa acolo unde ea este mai vulnerabilă⁸, sulita nu l-a rănit. Apoi, l-au atacat călare, împreună, doi generali: Rhoisaces și Spithridates. Pe acesta din urmă Alexandru a putut să-l ocolească. El a aruncat lancea împotriva lui Rhoisaces, care purta platoșă. Lancea se frînse și regele năvăli asupra lui cu pumnalul. Ei se încăierară la luptă. Atunci, Spithridates... îi dădu lui Alexandru o lovitură cu securea de luptă a perșilor, izbindu-l în smocul coifului și într-una dintre aripile acestuia. Coiful n-a prea rezistat acestei lovituri, așa că lui Alexandru tăișul securii îi atinse firele de păr de pe cap.

Pregătindu-se Spithridates să-i dea cea de-a doua lovitură, i-a luat-o înainte Cleitos cel Negru, care i-a străpuns mijlocul cu lancea. În același timp s-a prăbușit și Rhoisaces sub lovitura săbiei lui Alexandru.

...Se spune că dintre pedestrașii barbarilor au căzut douăzeci de mii, iar dintre călăreți, două mii și cinci sute. Despre oamenii lui Alexandru, Aristobul afirmă că au murit, în totul, patru sute și treizeci, dintre care nouă era pedestrași.

Alexandru porunci să li se înalțe statui din aramă, care au fost lucrate de Lisip. Împărtășind apoi grecilor știrea izbînzii, regele trimise aparte atenienilor trei sute de scuturi de la prizonieri...

(Plutarh, *Viața lui Alexandru*, 14—19)

- 1 Celebru filozof cinic.
- 2 Vrînd să arate prin aceasta că n-are nevoie de nimic.
- 3 Istoriograf al lui Alexandru.
- 4 General de-al lui Alexandru.
- 5 Homer.
- 6 Adică Paris, fiul lui Priam.
- 7 Bătălia a avut loc în anul 334 î.e.n.
- 8 La gît.

2. Bătălia de la Arbela¹

Înainte de începerea luptei, Darius trimise soli la Alexandru ca să trateze pacea, cedîndu-i întregul ținut care se afla dincolo de râul Halis și făgăduindu-i — pe deasupra — două mii de talanți de argint.

Cum Alexandru nu s-a învoit, Darius trimise o a doua solie, prin care-i mulțumea că se purtase frumos cu mama lui și cu prizonierii ceilalți și-i propunea să fie amîndoi prieteni, primind Alexandru întregul ținut de dincoace de Eufrat, trei mii de talanți de argint și luînd totodată de soție pe una din cele două fiice ale lui Darius. Ca ginere al lui Darius, Alexandru trebuia, prin urmare, să fie socotit fiu al acestuia și, în același timp, asociat la cîrmuirea întregii împărății.

Alexandru i-a chemat la sfat pe toți prietenii lui și, împărtășindu-le propunerile făcute, a cerut fiecăruia să-i înfățișeze — fără prefăcătorie — părerea lui. Din pricina însemnătății acestei întrebări, nimeni nu îndrăznea să-i dea vreun sfat. Atunci — cel dintîi — a luat cuvîntul Parmenion: „Eu, dacă aș fi Alexandru, aș primi cele oferite și aș încheia pace“. Tăindu-i vorba, Alexandru îi spuse: „Și eu, dacă aș fi Parmenion, aș primi“.

Rostind apoi și alte cuvinte pline de însuflețire (căci el punea gloria mai presus decît darurile pe care i le făgăduiau perșii!) respinse cele ce-i fuseseră oferite de regele acestora. Dădu deci răspuns solilor că, după cum universul nu și-ar păstra podoaba și rînduiala dacă ar fi în el doi sori, nici pămîntul nu ar putea rămîne netulburat și nedezbînat dacă ar avea doi regi care să-l cîrmuiască.

Drept aceea, el le-a cerut să-i vestească lui Darius că, dacă acesta dorește să aibă întîietatea, trebuie să se războiască cu el pentru stăpînirea întregii lumi. Iar dacă, disprețuind slava, se mulțumește doar să tragă foloase și să aibă parte de desfătările unei vieți ușoare, atunci să facă cele ce-i va porunci Alexandru — iar acesta, în bunăvoința lui, are să-i îngăduie lui Darius să fie domnitor peste alții, făcîndu-i un hatîr...

... Alexandru stătu toată noaptea fără să închidă ochii... Pe la straja din zori, l-a furat un somn adînc, din care nu l-a mai putut trezi lumina zilei care se ivise... Deoarece somnul lui Alexandru a ținut mult timp, Parmenion — cel mai în vîrstă dintre prietenii săi — a dat el poruncă trupelor să se orînduiască pentru bătălie.

Dar somnul nu-l mai lăsa pe Alexandru. Atunci s-au apropiat de el prietenii și cu greu l-au trezit. Mirîndu-se toți de cele ce se întîmplase și voind să afle pricina somnului celui adînc al lui Alexandru, acesta le spuse: „Întrucît Darius și-a adunat trupele într-un singur loc, el m-a făcut să nu mai am vreo neliniște. Hotărînd într-o singură zi totul, voi pune capăt ostinelilor, precum și tuturor primejdiilor care atîta vreme m-au pîndit“.

Și, fără să zăbovească, Alexandru a îndemnat pe comandanți printr-o cuvîntare potrivită cu împrejurarea de atunci și i-a făcut să fie plini de curaj în fața primejdiei ce se apropia...

... (În toiul luptei), cei doi regi pornesc, unul împotriva celuilalt. Alexandru ochește cu sulița pe Darius, fără să-l nimerească, dar atinge și doboară pe vizitiul regelui.

Cei din jurul lui Darius au început să strige. Oștenii aflați ceva mai departe crezură că a căzut regele și au luat-o la fugă. Cei din apropierea lor îi urmară și — încetul cu încetul — toate unitățile militare de lângă Darius nu mai țineau acum nici o rînduială.

... Un nor de praf se înălța de sub copitele cailor care fugeau și a călăreților lui Alexandru care-l urmărea de aproape pe dușman; norul acela fiind foarte gros, nu se putea ști încotro o apucase Darius în fuga lui.

Se auzeau gemetele soldaților căzuți, răsuna tropotul cailor și poc-neau bicele. Dar, pe cînd se petreceau toate acestea, Mazaios — comandantul aripei drepte a perșilor — s-a năpustit cu o mulțime de călăreți viteji asupra rîndurilor dușmane din fața lui. Parmenion, cu ajutorul călăreților tesalieni și al tovarășilor săi de arme, ținu piept atacului persan.

Parmenion a luptat întîi cu toată strălucirea și, datorită vitejiei tesalienilor, a fost superior dușmanilor. Dar Mazaios a izbutit să istovească, prin numărul mare al oamenilor săi și prin adîncimea formațiilor în care veneau, cavaleria macedoneană... Folosindu-se — cu cea mai mare dibăcie — de cetele sale de călăreți tesalieni, Parmenion a putut la rîndul lui, cu mare greutate, să pună pe fugă pe barbari, pe care și fuga lui Darius îi înspăimîntase grozav.

... Călăreții și pedestrașii barbarilor măcelăriți în această luptă trec de nouăzeci de mii; macedonenii n-au avut decît cinci sute de morți, dar numărul răniților era mare. Printre aceștia se aflau și unii dintre cei mai vestiți generali, ca Hephaistion — comandantul gărzii personale a lui Alexandru — rănit la braț de o suliță. Au mai fost răniți și generalii Perdikkas, Coinos Menidas, precum și alți strategii vestiți.

(Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XVII, 54, 56, 60, 61)

- 1 Cea din urmă mare bătălie a lui Alexandru a avut loc în anul 331 î.e.n.

3. Divinizarea lui Alexandru

DUPĂ CUCERIREA ORIENTULUI, REGELE MACEDONIEI, PENTRU A ATRAGE DE PARTEA SA POPOARELE COTROPITE, PREIA TOATE CEREMONIILE ȘI OBICEIURILE ORIENTALE. ÎN CADRUL ABSOLUTISMULUI ORIENTAL, SUVERANUL ERA PRIVIT CA O PERSOANĂ DE ORIGINE DIVINĂ

Alexandru porni spre oracolul lui Ammon — pe un drum lung și plin de piedici... După ce a străbătut pustiul, sosind la templu, prorocul l-a salutat în numele zeului, ca și cum acesta ar fi fost tatăl lui Alexandru. Regele l-a întrebat dacă nu scăpase cineva dintre ucigașii tatălui său.

Dar prorocul îl îndemnă să vorbească mai cuminte, întrucît tatăl său nu este muritor. Regele — schimbîndu-și felul de a vorbi — l-a

întrebat dacă fuseseră pedepsiți de el toți omorîtorii lui Filip, apoi, dacă zeul îi încuviințează să domnească asupra întregii lumi. Cînd oracolul îi răspunse că se învoiește cu aceasta și că Filip se simte întru totul satisfăcut, Alexandru îi oferi zeului daruri strălucite, iar preoților le dădu bani...

...Alexandru se purta de obicei foarte mîndru cu barbarii și se înfățișa ca și cum ar fi fost cît se poate de convins că se trage dintr-un zeu. Cu elenii însă vădea cumpătare, îndumnezeindu-se pe sine însuși cu măsură.

(Plutarh, *Viața lui Alexandru*, 27—28)

4. Regele se conformează obiceiurilor persane

De aici Alexandru a pornit în Partia, și, avînd acolo parte de răgaz, s-a îmbrăcat pentru întîia oară în portul barbarilor. Într-adevăr, el voia să se deprindă cu obiceiurile băștinașilor, fie pentru că socotea că, pentru îmblînzirea acestor oameni, este de mare însemnătate faptul de a le îmbrățișa obiceiurile și de a părea din același neam cu ei, fie din dorința de a-i pune la încercare pe macedoneni, ca să vadă dacă aceștia vor sau nu să i se închine și, totodată, pentru a-i obișnui, încetul cu încetul, cu schimbarea vechiului lor fel de viață...

...Sărbătorind căsătorirea tovarășilor săi la Susa și luînd el însuși în căsătorie pe Stateira, fiica lui Darius, a dat celor mai nobili pe femeile cele mai nobile¹...

(Plutarh, *Viața lui Alexandru*, 44 și 70)

- 1 Peste 10 000 de soldați și comandanți macedoneni s-au căsătorit cu persane.

5. Campaniile lui Alexandru cel Mare și ale urmașului său Lisimah la Dunărea de jos

CAMPANIA LUI ALEXANDRU CEL MARE LA DUNĂRE ȘI MAI ALES RĂZBOIUL DINTRE DROMICHAITES ȘI LISIMAH ARATĂ PE DE O PARTE INTERESUL PE CARE ÎL AVEAU ÎN ANTICHITATE MARILE PUTERI BALCANICE — ÎN SPETĂ STATUL MACEDONIAN ȘI REGATUL ELENISTIC AL LUI LISIMAH, IAR MAI TÎRZIU IMPERIUL ROMAN ȘI CEL BIZANTIN — DE A-ȘI FIXA ȘI ÎNTĂRI FRONTIERA LA DUNĂREA DE JOS, URMĂRIND ÎN FELUL ACESTA OCUPAREA REGIUNILOR SUD-ESTICE ALE TERITORIULUI NOSTRU, IAR PE DE ALTĂ PARTE EXISTENȚA ÎN ACESTE REGIUNI LA SFÎRȘITUL SEC. AL IV. Î.E.N., A UNOR FORMAȚIUNI POLITICE, CAPABILE SĂ SE OPUNĂ, IAR UNEORI CHIAȚ SĂ OBTÎNĂ SUCESE RĂSUNĂTOARE ÎMPOTRIVA ARMATELOR CELOR MAI RENUMITE ALE EPOCII.

O dată cu primăvara¹, (se spune că) Alexandru a pornit spre Tracia împotriva tribalilor și ilirilor, întrucît aflase că ilirii și tribalii se răzvrătiseră. Cum aceștia erau și vecini, Alexandru găsi de cuviință că nu mai

trebuie să-i lase decît cu totul umiliți, deoarece el întreprindea o expediție la foarte mare depărtare de țara sa... Dar Syrmos, regele tribalilor, care aflate cu mult înainte de expediția lui Alexandru, trimisese din vreme femeile și copiii tribalilor spre Istru, poruncindu-le să treacă fluviul pînă într-unul din ostroavele Istrului... A treia zi după luptă³, Alexandru ajunsese la fluviul Istru, cel mai mare dintre fluviile Europei și care străbate cea mai mare întindere de pămînt, despărțind triburi dintre cele mai războinice.

Alexandru hotărî să treacă Istrul împotriva geților care locuiau dincolo de Istru, deoarece îi vedea că sînt adunați acolo în număr mare pe malul Istrului. Ei voiau să-l împiedice, dacă ar fi încercat să treacă la dîșii. (Erau acolo vreo patru mii de călăreți, iar pedestrașii peste zece mii). În același timp, pe Alexandru îl cuprinsese dorința de a trece pe malul celălalt al Istrului. Pe una din corăbii se urcă și el⁴... În cursul nopții meraseră prin locuri unde holdele de grîu erau îmbelșugate. În felul acesta, rămaseră mai neobservați în înaintarea lor pe mal. Cu ivirea zorilor, Alexandru o porni prin holde. El porunci pedestrașilor să înainteze, cînd grîul cu lăncile înclinate, pînă au ajuns la pămîntul necultivat. Cîtă vreme călăreții înaintară prin holde, falanga îi urma... Dar geții nu ținură piept nici măcar primului atac al cavaleriei. Ei rămaseră uimiți de îndrăzneala cu care într-o singură noapte trecuse atît de ușor cel mai mare dintre fluvii, Istrul, fără să facă pod la locul de trecere. Îi mai înspăimînta și desimea de nestrăbătut a falangei⁵ și puternicul atac dat de călăreți. Mai întîi ei fugiră spre un oraș, care se afla la o depărtare de o parasangă⁶ de Istru. Cînd văzură că, lăsînd în frunte pe călăreți, Alexandru duce în grabă falanga de-a lungul fluviului, pentru ca nu cumva pedestrașii să fie încercuiți de geții care stăteau la pîndă, geții părăsiră și orașul, care nu era bine întărit. Își luară copiii și femeile pe cai, cît puteau duce caii. Ei se retrăseseră cît putură mai departe de fluviu prin locuri singuratice. Alexandru cuceri orașul și luă toată prada pe care o lăsaseră geții. În aceeași zi îi aduse teferi pe toți soldații săi în tabără.

(Arian, *Expediția lui Alexandru cel Mare*, I, 1—4)

Pe timpul urmașilor lui Alexandru, rege al geților era Dromichaïtes. Acesta — după ce l-a prins⁷ pe Lisimah⁸ care pornise cu război împotriva lui⁹, i-a arătat mai întîi sărăcia sa și a neamului său, precum și traiul lor cumpătat. L-a îndemnat apoi să nu mai poarte război împotriva unor oameni de soiul lor, ci mai de grabă să caute a se împrieteni cu dîșii. Iar după ce l-a cîstit ca pe un oaspe, a legat prietenie cu el¹⁰ și l-a lăsat să plece.¹¹

(Strabon, *Geografia*, VII, 3, 8)

1 În anul 335 î.e.n.

2 Cu care și tatăl său, Filip al II-lea, se luptase în mai multe rînduri, reușînd în cele din urmă să supună toată Tracia.

3 În care i-a înfrînt pe tribali.

4 Peste Dunăre au fost trecuți 1500 de călăreți și 4500 de pedestrași.

- 5 Celebra formație de luptă a infanteriei macedonene.
- 6 Unitate de măsură persană de aproximativ 5,5 km.
- 7 Pe la anul 290 î.e.n. De altfel pe la anul 300 î.e.n. fusese făcut prizonier și fiul lui Lisimah, pe nume Agathocles.
- 8 Unul dintre urmașii (diadohii) lui Alexandru, care și-a creat un regat ce cuprindea între alte provincii și Tracia, inclusiv Dobrogea.
- 9 Din cauza expansiunii sale în Dobrogea, Lisimah ajunge în conflict și cu geții din stînga Dunării.
- 10 Primind în căsătorie pe fiica lui Lisimah.
- 11 Deoarece a preferat înțelegerea cu Lisimah unor noi lupte cu eventualul urmaș al acestuia.

Viața social-economică și politică în epoca elenistică

1. Urmările campaniilor lui Alexandru

APRECIEREA LUI PLUTARH ESTE FĂCUTĂ DIN PUNCTUL DE VEDERE GRECESC, CARE CONSTATĂ CU SATISFAȚIE RĂSPÎNDIREA CULTURII GRECEȘTI ȘI URBANIZAREA ORIENTULUI.

După ce Asia a fost pacificată de Alexandru, a început acolo să fie citit pretutindeni Homer, iar copiii perșilor, ai susianilor și ai gedrosienilor recitau neconținut tragediile lui Euripide și ale lui Sofocle.

Socrate, pentru că introdusese divinități noi la Atena, a fost pedepsit de sicofanții¹ de acolo; în schimb, datorită lui Alexandru, Bactra și Caucazul au început să se închine zeităților Greciei. Platon a scris o singură lucrare despre Stat și — dat fiind că întocmirea acestui stat era prea aspră — filozoful n-a convins pe nimeni să trăiască în felul propus de el.

Alexandru însă este întemeietorul a peste șaptezeci de cetăți², pe care le-a clădit el pentru neamurile barbare...

Aceste popoare nu s-ar fi îmblînzit dacă nu ar fi fost subjugate. Egiptul n-ar avea Alexandria, nici Mesopotamia Seleucia, nici Sogdiana Prophthasia, nici India Bucefalia, nici Caucazul cetăți grecești așezate în juru-i.

Iar dacă filozofii se mîndresc cel mai mult atunci cînd schimbă în bine și fac să fie blînde deprinderile cele aspre ale unor oameni lipsiți de învățătură, este limpede că Alexandru a schimbat firea sălbatică a foarte multor neamuri și — pe bună dreptate — poate fi socotit cel mai mare filozof.

(Plutarh, *Despre soarta sau virtutea lui Alexandru*, 5)

1 Așa erau numiți la Atena delatorii de meserie.

2 Care purtau numele său.

2. Reformele lui Cleomene

ÎN EPOCA ELENISTICĂ, VECHILE ORAȘE-STATE GRECEȘTI ȘI-AU PIERDUT CU TOTUL ÎNSEMNĂTATEA POLITICĂ. AU EXISTAT ÎNSĂ ȘI UNELE ÎNCERCĂRI DE REFORMĂ PENTRU ÎNDREPTAREA SITUAȚIEI.

(Cleomene răstoarnă Eforatul)... El cel dintâi a dat obștii întreaga sa avere. Același lucru l-au făcut și Megistonus, tatăl său vitreg, precum și toți prietenii săi. Exemplul lor a fost urmat de toți ceilalți cetățeni și pământurile au fost reîmpărțite... Împlinind numărul cetățenilor cu perieci cei mai destoinici, el a alcătuit o armată de patru mii de hopliți... Apoi și-a îndreptat atenția către educarea tineretului... Curînd după aceea, a fost statornicită din nou printre spartani vechea orînduială a exercițiilor și a meselor comune... Aceștia s-au întors la acel fel de viață simplă care (în trecut) era proprie lacedemonienilor.

(Plutarh, *Cleomene*, 11)

3. Tulburările din Sparta

PROCESUL DE CONCENTRARE A PĂMÎNTURILOR LA SPARTA S-A ACCENTUAT ȘI MAI MULT ÎN SECOLUL AL III-LEA Î.E.N. INEGALITATEA ACEASTA FOARTE MARE DE AVERI DUCE LA FRĂMÎNTĂRI INTERNE ȘI LA ÎNCERCĂRI DE REFORMĂ, CUM SÎNT CELE ALE REGILOR AGIS ȘI CLEOMENE.

... Ei bine, lacedemonienii, care, datorită legislatorului Licurg, avuseseră parte de cea mai bună formă de guvernămînt și se bucuraseră de cea mai puternică armată pînă la bătălia de la Leuctra, au ajuns apoi din ce în ce mai rău — soarta devenind vitregă pentru ei —, iar Constituția lor a decăzut mereu pentru ca să fie încercați de nenumărate nenorociri și războaie civile. Au fost frămîntați de neconținute împărțiri de pămînt și surghiuniri, îndurînd — în cele din urmă — o robie amarnică și care a mers pînă la despotica stăpînire a lui Nabis¹. Și cînd ne gîndim că lacedemonienii odinioară nici nu puteau să audă fără a se tulbura numele de tiran².

(Polibiu, *Istoria*, IV, 81)

- 1 Conducătorul Spartei (207—192), a continuat oarecum programul lui Agis și Cleomene, împărțind pământurile fără nici o deosebire între oameni liberi și sclavi.
- 2 Tiranii erau urîți de aristocrați, deoarece veneau la putere cu ajutorul mulțimii sărace și împotriva oligarhiilor avute.

4. Spre unificarea lumii mediteraneene

POLIBIU ȘI-A DAT SEAMA DE PROCESUL DE UNIFICARE A LUMII MEDITERANEENE SUB CONDUCEREA ROMEI, EVENIMENT AL CĂRUI MARTOR A FOST. DE ACEEA, ÎN OPERA SA EL CĂUTĂ SĂ EXPLICE EVENIMENTELE DIN LUMEA ELENISTICĂ DE ATUNCI ÎN FUNCȚIE DE CUCERIREA ROMANĂ ȘI SĂ LE LEGE DE ACEASTĂ CUCERIRE, PE CARE O SOCOTEA NECESARĂ ȘI FOLOSITOARE.

Vom începe cercetarea noastră cu olimpiada CXL¹, iar dintre evenimentele din Grecia, cu așa-numitul război social... În Asia, cu războiul din Coile-Siria — între Antioh și Ptolomeu Philopater —, în Italia și în părțile Africii, cu lupta dintre romani și cartaginezi, pe care majoritatea autorilor o denumesc războiul lui Hanibal...

În vremurile dinaintea acestora, acțiunile popoarelor lumii s-ar putea zice că erau izolate... De atunci, istoria — ca să spun așa — alcătuiește un singur trup, unind între ele întâmplările din Italia, Africa, Sicilia și Grecia, totul merge spre un singur scop...

Numai după ce i-au învins pe cartaginezi în războiul mai sus amintit, romanii — încredințați că și-au dus la îndeplinire cea mai de seamă și mai grea parte a hotărîrii lor de-a cuceri întreaga lume — au cutezat să pornească și la alte întreprinderi. Ei au pătruns cu oștile lor pînă în Grecia și în Asia.²

(Polibiu, *Istorie*, I, 3)

1 Această olimpiadă a avut loc în anul 220 î.e.n.

2 Polibiu descrie evenimentele cam pînă în anul 146 î.e.n.

Cultura elenistică

1. Poezia bucolică

POEZIA BUCOLICĂ REPREZINTĂ O EVADARE DIN ATMOSFERA OBOSITOARE ȘI ARTIFICIALĂ A ORAȘULUI, DAR DESCRIEREA VIEȚII LA ȚARĂ ESTE IDEALIZATĂ ȘI PĂSTREAZĂ UN CARACTER ARTIFICIAL, CHIAR ÎN OPERA LUI TEOCRIT, CEL MAI DE SEAMĂ REPREZENTANT AL GENULUI.

Se spune că, într-o zi, fermecătorul Dafnis își păștea boii. Menalcas, care-și mîna turma, l-a întîlnit pe munții cei înalți. Amîndoi erau bălai la chip și amîndoi erau niște copii.

Știau amîndoi să-i zică din sirinx¹ și să cînte. Menalcas, zărindu-l pe Dafnis, îi grăiește astfel:

Menalcas: Dafnis, păzitor al boilor ce mugesc, vrei să ne luăm la întrecere, ca să vedem care cîntă mai bine? Sînt sigur că te voi birui la cîntat, numai să vreau acest lucru.

Dafnis îi răspunde în felul următor:

Dafnis: Menalcas, păstor al oițelor linoase, cîntăreț din sirinx, niciodată nu mă vei învinge — chiar dacă ai muri cîntînd.

Menalcas: Vrei să ne încercăm puterile? Te învoiești să faci prinsoare?

Dafnis: Hai să vedem care cîntă mai bine și hai să facem prinsoare.

Menalcas: Dar care anume va fi răsplata ce ne-ar putea mulțumi?

Dafnis: Am să pun chezășie un vițel. Pune și tu un miel mare cît maică-sa.

Menalcas: Niciodată n-am să pun chezășie un miel, pentru că tatăl meu și mama mea sînt oameni aspri. Seara, ei îmi numără toate oițele.

Dafnis: Atunci pe ce faci prinsoare? Care să fie răsplata învingătorului?

Menalcas: Frumosul sirinx pe care l-am făcut cu nouă țevi lipite și, sus și jos, cu ceară strălucitoare. Îl pun chezășie. Dar nu pot să fac prinsoare pe lucruri care sînt ale tatălui meu.

Dafnis: Am și eu un sirinx cu nouă țevi lipite și, sus și jos, cu ceară strălucitoare. L-am potrivit deunăzi. Și acum mă doare încă degetul ăsta, fiindcă, despicînd trestia, m-am rănit cu ea. Dar cine va fi judecătorul nostru? Cine are să ne asculte?

Menalcas: Hai să-l chemăm pe păstorul acela de capre. Nu vezi cîinele cel tărcat care latră alergînd în jurul căprițelor lui?

Copiii l-au strigat. Păstorul de capre a venit la dînșii, dînd ascultare chemării. Atunci, copiii au prins să cînte și păstorul de capre a primit să le fie judecător. Ieșind primul prin tragere la sorti, Menalcas a început să cînte cu glasul lui puternic. Apoi — răspunzîndu-i — a prins și Dafnis să cînte un cîntec păstoresc.

Iată cum a început să cînte Menalcas:

Menalcas: Văi și rîuri de obîrșie zeiască, dacă este adevărat că vreodată acest cîntăreț din sirinx v-a desfătat cu vreun cîntec plăcut urechilor voastre, nutriți-i cu toată bunăvoința oițele. Iar cînd Dafnis are să vă aducă juncile sale, bucure-se de același belșug.

Dafnis: Izvoare și pășuni, dulci roade ale pămîntului, dacă Dafnis cîntă aidoma privighetorilor, îngrăsați-i cireada lui. Iar cînd Menalcas are să-și mîne turma prin locurile acestea, să se bucure văzînd-o că paște din plin.

.....

Păstorul de capre: Gura ta, Dafnis, mă vrăjește. Și cît de plăcut îți este glasul! E mai desfătător pentru oricine să te asculte cîntînd decît să guste miere. Ia dară sirinxul. Căci tu ai cîștigat întrecerea. Și dacă voiești să mă înveți și pe mine meșteșugul tău în timp ce-mi păzesc caprele, am să-ți dau drept răsplată pentru învățatură capra pe care-o vezi: cînd o mulg, laptele ei umple totdeauna vasul și chiar se revarsă din el.

Cum sare un pui de ciută pe lîngă mama sa, tot astfel copilul (Dafnis) se bucura și sărea și bătea din palme. Iar celălalt, cu inima sfîșiată și plin de amărăciune, se necăjea ca o fecioară cînd îi vine vremea să se mărite...

(Teocrit, *Idila VIII*, 1—40 și 82—90)

2. Utopia lui Iambulos

UN ALT GEN LITERAR CARE A APĂRUT ÎN EPOCA ELENISTICĂ A FOST ROMANUL SOCIAL-UTOPIC. LUMEA IDEALĂ, ÎN CARE NATURA OFERĂ TOTUL ȘI ÎN CARE NU EXISTĂ NEDREPTĂȚI SOCIALE, NEEXISTÎND PROPRIETATEA, FAMILIA ȘI ALTE INSTITUȚII ALE LUMII DE ATUNCI, REPREZINTĂ O EVADARE ȘI UN REFUGIU DIN REALITATEA GREĂ A VIEȚII ZILNICE, CARE DE MULTE ORI NU OFEREA NICI O IEȘIRE.

Vom încerca să dăm acum pe scurt câteva lămuriri asupra unei insule care a fost descoperită în Oceanul de Miazăzi și asupra ciudățeniilor ce se pot vedea acolo. Să arătăm, mai întâi, exact ce anume a prilejuit această descoperire.

Din copilărie, Iambulos se străduia să ajungă un om priceput în ale culturii. După moartea tatălui său — care fusese neguțător —, se apucă și el de negustorie. Pe când călătorea prin Arabia ca să pătrundă în ținutul mirodeniilor, a fost prins împreună cu tovarășii săi de drum de către niște tâlhari.

Mai întâi, Iambulos a fost folosit ca păstor împreună cu unul dintre însoțitorii săi. Apoi, amândoi au căzut în mîinile unor tâlhari etiopieni, care i-au dus pe țărmul Etiopiei.

Etiopienii îi răpiseră pentru a putea face o purificare a țării, jertfind niște străini. Căci din vremurile străvechi, în țara etiopienilor era un obicei — consfințit prin oracolele zeilor — ca, din douăzeci în douăzeci de generații, adică la șase sute de ani (socotind o generație treizeci de ani), să fie luați doi oameni ca jertfă de purificare și să fie trimiși pe mare, construindu-se pentru ei o corabie mică, potrivită ca mărime pentru două persoane și în stare să înfrunte furtunile mării.

Doi oameni puteau să cîrmuiască ușor această corabie. În ea, etiopienii puneau merinde pentru șase luni și, îmbarcîndu-i pe cei doi jertfiți, le porunceau să pornească în largul mării, ca să fie ascultat oracolul. Ceea ce li se cerea acestora era să navigheze spre miazăzi.

Etiopienii credeau că jertfiții vor ajunge într-o insulă fericită și la niște oameni cumsecade — în mijlocul cărora urmau să-și petreacă viața în desfătări. De asemenea, erau încredințați etiopienii că ei se vor bucura de șase sute de ani de pace și de o netulburată fericire, dacă cei trimiși vor sosi nevătămați pe insulă.

Dacă însă aceștia — înspăimîntați de noianul apelor — ar fi făcut calea întoarsă, etiopienii erau hotărîți să-i pedepsească, dîndu-le pedepsele cele mai grele, ca unor nelegiuți aducători de năpastă pentru întregul neam.

Se spune că etiopienii au prăznuit acea sărbătoare strălucită pe malul mării. Și, după ce au adus zeilor jertfe mărețe, i-au încununat pe trimișii care trebuiau să facă purificarea neamului... Aceștia au pornit-o în larg. După ce au plutit pe ocean — înfruntînd furtunile — vreme de patru luni, au sosit la mai sus-amintita insulă. Forma insulei este rotundă, iar de jur împrejurul ei sînt ca la vreo cinci mii de stadii.

Cînd cei doi trimiși s-au apropiat de insulă, cîțiva băștinași le-au ieșit în cale și le-au tras barca la mal. Locuitorii insulei i-au înconjurat în mare grabă și s-au minunat auzind de călătoria făcută de străini. S-au purtat cu dînșii foarte frumos și le-au dat tot felul de lucruri folositoare — din cele ce se găseau pe la ei.

Locuitorii insulei sînt foarte deosebiți de oamenii care locuiesc ținuturile noastre, atît în ce privește înfățișarea trupului, cît și în privința felului lor de viață. Forma corpului acestor oameni este cam aceeași la toți. Înălțimea lor trece de patru coți. Oasele trupului le au mlădioase — într-o oarecare măsură — putîndu-se încovoia și reveni la loc, ca și cum ar fi niște tendoane.

Deși cît se poate de gingașe, trupurile le sînt mai vînjoase decît ale noastre. O dată ce au prins cu mîinile un lucru, nimeni nu poate să le mai descleșteze degetele.

...Înfățișarea trupului lor este deosebit de frumoasă, părțile acestuia fiind bine proporționate... Limba oamenilor același are ceva deosebit...: este despicăta în două — pînă într-un anume punct — așa încît pare dublă... Datorită acestei împrejurări, ei au puțină să rostească sunetele cele mai felurite (imitînd nu numai orice vorbire omenească articulată, dar modulînd și cîntecele de tot soiul ale păsărilor) și, ca să fiu scurt, pot să scoată orice sunet.

Lucrul cel mai ciudat dintre toate este că un singur om este în stare să vorbească în același timp cu alți doi, și încă foarte deslușit...

Clima de acolo este cît se poate de plăcută... Tot anul e toamnă.

Locuitorii insulei sînt împărțiți după rudenie, pe ginți, dar nu primesc într-o comunitate mai mult de patru sute de persoane. Își duc traiul în lunci și prin livezi, unde se află din belșug lucrurile trebuincioase hranei, căci pămîntul cel minunat al insulei, precum și aerul ei — cu însușirile cele mai alese — fac să crească roade nesemănate, mai mult decît e nevoie...

...Pe aceste meleaguri, oamenii trăiesc neobișnuit de mult, ajungînd, de cele mai multe ori, pînă la 150 de ani, fără să se îmbolnăvească... Locuitorii insulei nu se căsătoresc, ci nevestele le sînt în devălmășie, iar copiii care se nasc aparțin tuturor.

(Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, II, 55—58)

3. Materialismul lui Epicur

Epicur îl salută pe Herodot!

Iubite Herodot, pentru cititorii care nu au puțină să ne cerceteze cu de-amănuntul scrierile... am pregătit în cele ce urmează un rezumat al întregii noastre doctrine...

Mai întîi, din nimic nimic nu se naște. Căci, altminteri, ar însemna că orișice se naște din orișice și n-ar mai fi nevoie de nici un germen. Iar dacă tot ceea ce se descompune s-ar preface în neființă, toate lucrurile ar dispărea... Însă universul a fost și va fi întotdeauna ceea

ce este, fiindcă nu există nimic altceva în care el s-ar putea preface. În afara universului nu se află nimic care ar putea pătrunde în el, pricinindu-i o schimbare...

Universul este alcătuit din corpuri a căror existență ne-o dovedesc simțurile... Dintre corpuri, unele sînt compuse, iar altele sînt elementele din care se alcătuiesc corpurile compuse. Acestea din urmă sînt atomii, nesupuși descompunerii, pentru că — prin descompunerea lor — nu se pot preface în neființă. La descompunerea corpurilor compuse, unele elemente — cele inalterabile — continuă să existe...

Există o infinitate de lumi, unele asemănătoare cu a noastră, altele neasemănătoare. Atomii cei fără de număr... sînt purtați la o depărtare neînchipuit de mare. Căci așa este natura atomilor: ei, din care și prin care se formează lumea, nu pot fi limitați la o singură lume sau la un număr limitat de lumi... Drept aceea, nu se află nici un temei în virtutea căruia să fim împiedicați a admite numărul infinit al lumilor.

(Diogene Laerțiu, *Viețile Filozofilor*, X, 35, 38, 39, 41, 45)

4. Din morala lui Epicur

ÎN LUMEA ELENISTICĂ, TRĂSĂTURA COMUNĂ A SISTEMELOR FILOZOFICE ESTE PREOCUPAREA DE A REALIZA FERICIREA. DE ACEEA TOATE CELE TREI MARI CURENTE (EPICUREI, STOICI ȘI CINICI) URMĂRESC, FIECARE ÎN FELUL SĂU, ATINGEREA FERICIRII.

Și, astfel, trebuie să ne dăm osteneala de a săvîrși tot ceea ce ne face să fim fericiți, deoarece — dacă avem parte de fericire — avem totul. Dacă fericirea însă ne lipsește, noi făptuim orice ca s-o dobîndim.

Noi lucrăm în orice privință cu intenția de a nu suferi și de a nu ne pierde liniștea... Spunem că plăcerea este scopul vieții fericite, căci ne dăm seama cum că aceasta este cel dintîi bine al nostru natural și că — pornind de la plăcere — facem în orice o alegere și ocolim unele lucruri...

Fiindcă este cel dintîi bine al nostru firesc, nu alegem orice plăcere, ci pe multe le trecem cu vederea — cînd din ele decurg prea mari neajunsuri... Iar cînd afirmăm cum că aceasta este scop, nu vorbim despre plăcerile desfrînaților și despre acele plăceri care constau în desfătarea simțurilor, — precum socot unii nepricepuți, care se împotrivesc părerii mele sau o denaturează, — dar înțelegem lipsa de suferință a trupului și netulburarea sufletească... Căci nu se poate trăi plăcut fără cumințenie, moralitate și dreptate. Dar viața nu poate fi cuminte, morală și dreaptă dacă este lipsită de plăceri. Într-adevăr, virtuțile sînt în strînsă legătură cu viața plăcută, iar a trăi cu desfătare înseamnă a nu te putea despărți de virtuți.

(Epicur, *Scrisoarea către Menoiceus*, la Diogene Laerțiu, X, 128—132)

ROMA ANTICĂ

Textele privitoare la istoria Romei, stat care avea să ducă pînă la capăt orînduirea social-economică sclavagistă, constituie ultimul mare capitol al acestei crestomații.

Fragmentele în care se vorbește despre așezarea Italiei și întemeierea Romei, despre originea etruscilor, precum și despre reforma lui Servius Tullius prezintă cîteva din aspectele cele mai interesante ale centrului latin de pe Tibru în epoca regală. Începutul acestei epoci face parte încă din faza finală a orînduirii comunei primitive, și anume a democrației militare. În această perioadă de început a istoriei romane, societatea romană trăiește încă în forme de organizare gentilico-tribale. Dezvoltarea forțelor de producție locale, care capătă un mare avînt mai ales în timpul dominației etrusce, a grăbit formarea unor noi raporturi economico-sociale, caracteristice pentru o societate împărțită în clase antagonice. Reforma lui Servius Tullius a dat statului roman cadrul administrativ și politic de care el avea nevoie în acel moment al evoluției sale. Întemeiată la sfîrșitul veacului al VI-lea, republica romană va trăi, timp de trei veacuri, toate frămîntările sociale și politice legate de dominația unei oligarhii aristocratice și de cerințele tot mai stăruitoare ale plebei romane. Prima secesiune a obligat aristocrația romană la prima mare concesie politică: crearea tribunatului. Legea celor douăsprezece table, urmată de celelalte concesii făcute plebei, constituie evenimentele cele mai de seamă ale istoriei romane interne în veacurile al V-lea

și al IV-lea î.e.n. Înfringerile militare din această vreme, în legătură cu care dăm aici textele amintind incendierea Romei de către gali și înfrângerea romanilor în trecătoarea de la Caudium, au alternat cu victoriile romane de pe urma cărora s-a ajuns la constituirea unui stat puternic în centrul și în sudul peninsulei. Puțin înainte de războaiele punice începe cucerirea părții de nord a Italiei. Această unitate avea să fie pusă la grea încercare în timpul primelor două războaie punice (264 î.e.n. — 241 î.e.n. și 218 î.e.n.—202 î.e.n.). Textele reproduse în antologia de față vorbesc despre cauzele primului război punic, despre răscoala mercenarilor cartaginezi și mai ales despre lupta de la Cannae (Cane), unde priceperea strategică a lui Hanibal a pricinuit romanilor, la 216 î.e.n., cea mai grea înfrângere din istoria statului lor.

Victoria finală a romanilor a avut consecințe foarte importante, grăbind transformarea economică și socială a Italiei, care devine în scurtă vreme patria marilor latifundii. Un număr imens de sclavi este întrebuințat pentru exploatarea acestor domenii. Economia italică devine sclavagistă în adevăratul înțeles al cuvântului. Textele care vorbesc despre metodele de exploatare a muncii sclavilor de pe marile domenii reprezintă însemnate izvoare istorice. Instaurarea economiei sclavagiste a avut drept consecință și o înspăimântătoare sărăcire a țăranilor italici. Aceștia vor constitui fermentul marilor frământări sociale din epoca Grachilor (sfârșitul veacului al II-lea î.e.n.). Mulțimea sărăcită de la orașe va participa la războaiele civile, iar sclavii, a căror situație devenise intolerabilă, vor zgudui din temelii statul roman în timpul răscoalei lui Spartacus. Conjurația lui Catilina completează acest sumbru tablou, agravat de primul și de cel de-al doilea război civil, de conflictul dintre Cezar și Pompei și cel dintre August și Marcu Antoniu.

După aproape un veac de frământări, dictatura lui August, sprijinită de armată, pune bazele epocii principatului, asigurând claselor exploatatoare o lungă perioadă de siguranță politică. Cîteva texte redau aspecte caracteristice pentru imperiul roman în veacurile I și al II-lea al erei noastre: viața pe marile domenii agricole, viața în casele marilor bogătași romani, ale căror moravuri sînt biciuite de satirele lui Iuvenal, criza politică a imperiului din vremea lui Neron și a urmașilor săi.

Evoluția societății sclavagiste romane duce însă, în chip inevitabil, la criza imperiului. Primele semne ale acestei crize apar în textele care vorbesc despre dezvoltarea colonatului în agricultură. Criza va ajunge la apogeu la mijlocul și în a doua jumătate a veacului al III-lea e. n. Este, înainte de toate, o criză de structură. Între dezvoltarea forțelor de producție și aceea a relațiilor de producție se crease un decalaj, care ducea inevitabil la schimbarea formelor tradiționale ale economiei sclavagiste romane. Munca sclavilor nu mai renta. În locul lor apar colonii.

Transformările adînci din structura economică a societății romane s-au reprezentat în întreaga suprastructură, provocînd o seamă de manifestări, dintre care trebuie amintite anarhia în viața politică și militară. Simptome asemănătoare apar și în viața religioasă și culturală.

Încercările desperate de redresare, făcute de împărații romani de la sfârșitul veacului al III-lea și începutul celui de-al IV-lea e.n., înainte de toate de Dioclețian și de Constantin cel Mare, nu au avut alt rezultat decît acela de a adapta statul roman, devenit o mașină de stors impozite, la noile condiții de viață, provocate de criză. Măsuri ca acelea ale împăratului Dioclețian privitoare la stabilirea de prețuri maximale sau așa-zisul *edict de la Milan* reflectă această stare de lucruri. Colonii deveneau însă legați de pămînt, amintind astfel, în evoluția raporturilor sociale, formele specifice evului mediu. Atitudinea localnicilor față de bar-

bari, a căror stăpânire ei o preferau, fiind de fapt mai ușoară în comparație cu nenumăratele impozite ale fiscoi imperial, dovedește că imperiul roman era în pragul prăbușirii sale definitive. În Apus, noile state barbare vor pune capăt definitiv, în veacul al V-lea, stăpânirii romane, pregătind terenul pentru dezvoltarea unor noi raporturi de producție proprii orînduirii feudale. În Răsărit, în condiții specifice locului și epocii, imperiul bizantin va mai dăinui cîteva veacuri, încercînd să se adapteze unor noi condiții de viață. În fond însă și aici viața economică nu mai semăna nici pe departe cu ceea ce fusese altădată viața economică sclavagistă. Și aici se pregăteau, în condiții puțin deosebite, elementele specifice societății feudale bizantine.

La capătul acestor considerații, putem spune că antichitatea oglindită în numeroase documente istorice, dintre care unele sînt reproduse în creștomatia de față, și-a îndeplinit misiunea istorică. Etapă importantă în evoluția istorică a umanității, epoca orînduirii sclavagiste a adus o însemnată contribuție la tezaurul istoric al întregii omeniri. Ea a lăsat în urmă formele învechite ale orînduirii comunei primitive, și a pregătit, în decursul a patru milenii, elementele economice și sociale ale unei noi orînduiri — *orînduirea feudală*.

Italia preromană

1. Așezarea Italiei

Ținuturile cele mai de nord ale Italiei — cele de la poalele Alpilor — sînt niște cîmpii care se întind pînă în punctul cel mai înaintat al Mării Adriatice și pînă la locurile din vecinătatea lui. Urmează un promontoriu lung și strîmt, asemănător unei peninsule străbătute pe la mijloc — de la un capăt la celălalt — de șirul Munților Apenini și avînd o lungime de șapte mii de stadii¹. Lărgimea peninsulei însă nu este peste tot aceeași. Forma de peninsulă i-o dau Italiei [următoarele mări]: Marea Tireniană, care începe acolo unde se sfîrșește Marea Ligurică, apoi Marea Ausonică² și Marea Adriatică...

... Vom înfățișa principalele cauze pentru care romanii s-au ridicat atît de sus. În primul rînd, trebuie amintit faptul că — cu excepția unui hotar nu prea lung — mările din jur păzesc Italia tot atît de sigur ca și cum aceasta ar fi o insulă. Dar, și la hotarul amintit adineauri, țara e ocrotită, ca printr-un zid, de munții peste care foarte anevoie poți trece.

În al doilea rînd, deși în general ea are țărmuri neprimitoare, are totuși și cîteva porturi mari, vrednice de toată admirația...

A treia cauză o constituie faptul că Italia este supusă unor climate și unor temperaturi felurite. De aici neobișnuita varietate de animale și plante — fie folositoare, fie păgubitoare — precum și feluritele lucruri pe care le putem socoti, într-un cuvînt, folositoare vieții...

Blîndețea sau asprimea climatului pot fi apreciate după cum într-un loc e frig, căldură sau temperatură mijlocie... Italia — așezată între cele două extreme geografice și avînd o lungime atît de mare — se bucură în cea mai mare parte de un climat foarte potrivit și cît se poate de felurit.

La aceasta mai contribuie și altceva: întrucît Munții Apenini străbat Italia în tot lungul ei, dar lasă, în același timp — și de o parte și de cealaltă, — loc pentru cîmpii și dealuri dătătoare de minunate roade, nu există nici o regiune a peninsulei care să nu aibă parte și de bine-facerile munților și de-ale cîmpiei.

Se cuvine, totodată, să pomenim atît mărimea, cît și numărul însemnat al cursurilor de apă și al lacurilor din Italia, mulțimea izvoarelor calde și reci cu însușiri dătătoare de sănătate și, în același timp, belșugul de mine de tot felul. Nici nu putem vorbi aici atît de amănunțit cum s-ar cuveni despre marele număr al materialelor de construcție pe care-l are Italia, despre hrana ei îmbelșugată pentru oameni și dobitoace, despre minunatele produse ale țării.

Așezată fiind la mijloc, între două state foarte mari, — între Elada și cele mai roditoare provincii ale Libiei³ — Italia izbutește, datorită acestei poziții, precum și datorită destoiniciei și puterii sale, să dețină supremația asupra tuturor țărilor din jur. Iar apropiata lor vecinătate face să le poată ține lesne în frîu.

(Strabon, *Geografia*, II, 5, 29; VI, 4, 1)

1 Un stadiu avea 184,97 m.

2 Marea Ionică.

3 În antichitate era un ținut foarte roditor.

2. Originea etruscilor

OPERA LUI HERODOT ESTE CEL, MAI VECHI ȘI IMPORTANT IZVOR CARE VORBEȘTE DESPRE ORIGINEA RĂSĂRITEANĂ A ETRUSCILOR. CERCETĂRILE MODERNE PAR SĂ CONFIRME ACEST PUNCT DE VEDERE.

[Lidienii] sînt, după cîte știm, cei dintîi oameni care au bătut monedă de aur și argint și s-au folosit de ea¹. Ei, cei dintîi, au făcut negustorie.

După cum povestesc ei înșiși, jocurile care acum au trecut și la ei și la greci sînt, de asemenea, o descoperire a lor. Aceste jocuri — spun lidienii — ar fi fost născocite la ei pe vremea cînd au colonizat Tyrhenia. Așa spun lidienii.

Sub domnia regelui Atys², fiul lui Manes, s-ar fi ivit o secetă grozavă în întreaga Lidie. Cîtva timp, lidienii au îndurat-o răbdători. Dar apoi, fiindcă seceta nu mai înceta, începură să caute un leac împotriva ei, scornind unul ceva, altul altceva.

Întrucît răul nu-i slăbea de loc, — ba, dimpotrivă, se făcea din ce în ce mai cumplit, — regele i-a împărțit pe toți lidienii în două, trăgînd la sorți care dintre ei să rămînă și care să plece din țară.

El s-a așezat în fruntea celor pe care sorții îi destinaseră să rămână acolo, iar în fruntea celor ce plecau îl așază pe fiul său, pe nume Tyrrhenos.

Cei pe care sorții îi desemnaseră să părăsească țara au coborât la Smirna și au construit corăbii, au încărcat pe aceste corăbii toate cele ce se puteau strămuta și de care ei aveau trebuință, apoi porniră în larg spre a-și afla un pământ cu cele trebuincioase traiului.

Au trecut pe lângă multe neamuri și au ajuns la umbri³, unde și-au întemeiat cetăți pe care le locuiesc încă și astăzi; și-au schimbat, însă, numele de lidieni cu un altul nou, luat de la fiul regelui care îi călăuzise. Și astfel, după numele acestuia, ei s-au numit tirenieni.

(Herodot, *Istorie*, 1, 94)

- 1 În secolul al VII-lea î.e.n.
- 2 După tradiție, a domnit în secolul al XII-lea î.e.n.
- 3 Populația umbrilor, care înainte de venirea etruscilor se întindea și în Etruria.

Formarea statului roman

A. REGALITATEA

1. Așezarea favorabilă a orașului Roma

DISCURSUL DE MAI JOS ESTE ATRIBUIT LUI CAMILLUS, CARE VREA SĂ CONVINĂ PE LOCUITORII ORAȘULUI PUSTIIT DE GALI SĂ NU EMIGREZE LA VEII, CI SĂ SE ÎNTOARCĂ LA VETRELE LOR (V. ȘI TEXTUL CU INVAZIA GALILOR).

Nu fără temei, atât oamenii cât și zeii au ales locul acesta pentru zidirea unui oraș: colinele din jur — locuri foarte sănătoase —, așezarea prielnică a râului din apropiere, pe care se pot aduce roadele câmpului dinlăuntrul țării, precum și felurite mărfuri de la mare; vecinătatea mării cu nenumăratele ei foloase și, în același timp, nu atât de apropiată, încât să expună orașul la primejdii din partea unei flote străine; așezarea chiar în mijlocul Italiei; într-un cuvânt, un loc unic pentru propășirea unui oraș.

(Titus Livius, *De la întemeierea Romei*, V, 54)

2. Întemeierea Romei

DESPRE ÎNTEMEIEREA ROMEI EXISTAU DIFERITE LEGENDE, CARE ÎL ARĂTAU PE ENEA — PRINCIPE DARDAN FUGIT DIN TROIA ÎN ITALIA, DUPĂ OCUPAREA CELEI DINTII DE CĂTRE GRECI — CA STRĂMOȘ AL ROMANILOR. ÎN VARIANTA ÎNFĂȚIȘATĂ DE EL, LIVIU, CARE SPRIJINĂ POLITICA LUI AUGUST, ÎNCEARCĂ SĂ DOVEDEASCĂ ORIGINEA DIVINĂ A GINTEI IULIA, DIN CARE FĂCEA PARTE ȘI ÎMPĂRATUL. ÎN PRIVINȚA ÎNTEMEIERII ORAȘULUI ROMA, CERCETĂRILE ARHEOLOGICE AU ARĂTAT CĂ NU ESTE vorba DE UN SINGUR ACT DE FONDARE, CI DE UN PROCES CARE A DURAT ZECI DE ANI.

Ascaniu, fiul lui Enea, nu era încă copt pentru domnie; aceasta i-a fost totuși păstrată pînă s-a făcut bărbat. Între timp, tutela Laviniei¹ a fost suficientă — atît de mari erau însușirile ei — ca să-i păstreze copilului statul latin împreună cu tronul bunicului și al tatălui său. Acest Ascaniu i-a lăsat mamei sale orașul Lavinium, centru cu mulți locuitori, bogat și înfloritor pentru vremea aceea, iar el a întemeiat un alt oraș, la poalele Muntelui Albanus, numit Alba Longa, din pricina așezării sale...

Apoi a domnit Proca. Acesta a avut ca fii pe Numitor și pe Amuliu; lui Numitor, care era fiul mai mare, i-a lăsat ca moștenire vechiul tron al gintei Silvia. Dar forța a trecut peste voința tatălui, precum și peste respectul datorat vîrstei. După ce și-a izgonit fratele, Amuliu s-a urcat pe tron. La această fărădelege a mai adăugat o alta, omorînd odrasla bărbătească a fratelui său, iar pe fiica acestuia, Rhea Silvia, făcînd-o vestală și răpindu-i — sub cuvînt că i-ar face o mare cinste — nădejdea de a mai avea urmași. Dar, după cum cred eu, întemeierea unui oraș atît de mare și începutul celui mai mare imperiu, după cel al zeilor, s-au datorat, de bună seamă, sorții. Vestala, după ce a născut doi gemeni, l-a indicat pe Marte ca tată al copiilor incerti, fie că o credea cu adevărat, fie fiindcă socotea că ar fi mai onorabil ca autorul păcatului ei să fie un zeu. Dar nici zeii și nici oamenii n-au putut s-o apere pe ea sau pe copiii ei de cruzimea regelui; preoteasa este pusă în lanțuri și aruncată în închisoare, iar copiii sînt azvîrliti în apa rîului. Printr-o întîmplare divină, Tibrul se revărsase tocmai atunci peste maluri, formînd bălți cu apă liniștită, astfel încît nicăieri nu se putea ajunge la adevărata albie a rîului. Cei însărcinați să-i ducă pe copii la rîu nădăjduiau totuși că, deși apa era liniștită, pruncii se vor îneca într-însa. Astfel, socotind că îndeplinesc porunca regelui, ei au lăsat copiii în balta cea mai apropiată, unde se află acum smochinul Ruminalis (care pe atunci — zic oamenii — se numea Romulus). Pe vremea aceea erau în aceste locuri niște pustietăți întinse. Tradiția spune că apele puțin adînci au lăsat pe uscat albia plutitoare în care fuseseră părăsiți copiii și că o lupoaică însetată din munții din apropiere și-a îndreptat pașii spre scîncetul copiilor și le-a oferit cu atîta blîndețe sînul ca să sugă, încît păstorul turmei regale, pe nume Faustulus, a găsit-o lingînd copiii cu limba. Păstorul i-a adus la stîna și i-a încredințat soției sale Laurenția, ca aceasta să-i crească.

Așa s-au născut și așa au crescut ei. Când s-au făcut mai mari n-au stat tot timpul trîndăvind la stîină sau pe lîngă turme, ci au mers la vînătoare, cutreierînd pădurile. Întărindu-și astfel trupul și mintea, ei nu se mai luptau doar cu fiarele, ci atacau și pe tîlharii care veneau încărcați de prăzi. Cele luate de la tîlhari ei le împărțeau cu păstorii, cu care tinerii și ceata lor — crescînd pe zi ce trecea — împărțeau atît primejdiile, cît și jocurile.

De pe atunci încă se sărbătoreau luperkaliile², tot pe Muntele Palatin. Pe cînd erau ei mai în toiul sărbătorii, — sărbătoare cunoscută de toată lumea, — au năvălit asupra-le niște tîlhari, furioși din pricina prăzii care li se luase. Romulus s-a apărat din răspuțeri, iar Remus a fost prins de acei tîlhari și dus la regele Amuliu, scornindu-i-se grele învinuiri. Învinuirea de căpetenie împotriva celor doi frați era că ei năvălesc pe ogoarele lui Numitor³ și, împreună cu o ceată de tineri, le jefuiesc ca niște dușmani. De aceea Remus a fost dat lui Numitor spre a fi pedepsit. De la început însă Faustulus avusese credința că în casa lui cresc odrasle de rege, fiindcă știa, pe de o parte, că pruncii au fost părăsiți din porunca regelui, iar pe de altă parte, că timpul cînd îi găsise se potrivește cu ziua întîmplării aceleia. Dar nu voise să dea în vileag înainte de vreme lucrul acesta, ci numai cînd se va ivi un prilej potrivit sau în caz de nevoie. Acesta din urmă s-a ivit mai întîi. Fiind îngrijorat pentru soarta lui Remus, păstorul i-a dezvăluit totul lui Romulus. Din întîmplare și Numitor, care-l ținea la închisoare pe Remus și auzise că aceia sînt gemeni, comparînd atît vîrsta lor, cît și însușirile celui închis, care nu semăna cu un sclav, a fost răscolit de amintirea nepoților. Cercetîndu-l cu întrebări, aproape că l-a recunoscut pe Remus. În felul acesta au început să se urzească din ambele părți uneltiri împotriva regelui. Nefiind în stare să primească o luptă pe față, Romulus n-a năvălit asupra regelui cu ceata sa de tineri, ci cu niște ciobani, cărora le poruncise să vină la palat — fiecare pe alt drum — la o oră anumită; Remus l-a ajutat cu o ceată adunată în casa lui Numitor. Și astfel ei îlucid pe rege. Numitor, strigînd tot timpul că dușmanii au pătruns în oraș și atacă palatul regal, a chemat tineretul alban să apere cu arme cetățuia. Apoi, văzînd pe tineri că vin să-l felicite după săvîrșirea uciderii, a convocat pe dată adunarea poporului. Aici a arătat nelegiuirile săvîrșite de fratele său față de el și de nepoții săi de sînge, povestind cum s-au născut aceștia, cum au fost crescuți și cum, apoi, au fost recunoscuți de el. Apoi a povestit moartea tiranului, arătîndu-se pe sine ca autorul ei. Tinerii au venit în mijlocul adunării, incolonați cu ceata lor și au salutat ca rege pe unul ce le era bunic, iar mulțimea care i-a urmat a întărit prin strigătele ei aprobatoare titlul și puterea de rege ce-n chipul acesta i-au fost acordate lui.

După ce i-au încredințat statul alban lui Numitor, pe Romulus și Remus i-a cuprins dorința să întemeieze un oraș în locurile în care fuseseră părăsiți și unde crescuseră. Într-adevăr, în Alba și în Latium era un surplus de populație; la aceasta se mai adăugau și păstorii. Toate laolaltă dădeau temel să se creadă că atît Alba, cît și Lavinium

vor fi orașe mici față de cel ce urma să fie întemeiat. În cugetul lor, cei doi nutreau, printre celelalte gânduri, un gând rău, moștenit de la strămoși, și anume setea de domnie, la care s-a adăugat apoi o luptă rușinoasă, pornită din pricina unui lucru neînsemnat.

Deoarece erau gemeni și vârsta nu putea decide între ei, și-au ales fiecare câte un loc pentru observarea augurilor⁴: Romulus pe Palatin, iar Remus pe Aventin, urmînd ca zeii, sub a căror ocrotire erau acestea să indice, prin semne divine, care dintre frați să dea orașului numele său și să-l stăpînească după întemeiere.

Se spune că mai întîi i s-au arătat lui Remus semnele divine, sub forma a șase vulturi. În clipa în care s-a vestit aceasta, lui Romulus i s-a arătat un număr dublu și, astfel, amîndoi au fost salutați ca regi, fiecare de ceata lui. Unii revendicau domnia, întemeindu-se pe prioritatea apariției augurilor, iar ceilalți în virtutea numărului păsărilor. Din pricina certei care a izbucnit s-au infuriat și s-au luat apoi la luptă; cu acest prilej, Remus a fost lovit în învîlmășeală și a murit.

Mai răspîndită este însă versiunea după care Remus ar fi sărit în bătaie de joc peste noile ziduri, iar Romulus, infuriat de aceasta, l-ar fi omorît, dojenindu-l cu următoarele vorbe: „Așa să pățească de aici înainte oricine va sări peste zidurile mele“. Și așa a pus Romulus singur mîna pe domnie; orașul nou întemeiat și-a luat numele de la întemeietorul lui⁵.

(Titus Livius, *De la întemeierea Romei*, I, 3—7)

- 1 Fiica regelui Latinus din Latium și soția lui Enea.
- 2 Sărbătoarea purificării, care avea loc la 15 februarie și reprezenta o ceremonie foarte veche.
- 3 Care fusese detronat, dar rămăsese bogat și influent.
- 4 Erau ceremonii pentru consultarea voinței zeilor: de obicei se observa zborul păsărilor sau felul în care mănîncă unele păsări.
- 5 În realitate, se pare că numele e de origine etruscă.

3. Reforma lui Servius Tullius¹

DATA EXACTĂ A REFORMEI NU SE CUNOAȘTE. ESTE POSIBIL, CA EA SĂ FI AVUT LOC MAI TÎRZIU DECÎT TRADIȚIA. ÎN ORICE CAZ, ÎN EPOCA REGILOR CRITERIUL DE CLASIFICARE NU PUTEA FI DECÎT PĂMÎNTUL — FIINDCĂ MONEDA ROMANĂ MENȚIONATĂ DE TRADIȚIE, ȘI ANUME „ASUL“ APARE ABIA ÎN SECOLUL AL IV-LEA Î.E.N.

El a poruncit ca numele tuturor romanilor să fie înregistrat, iar averile lor să fie prețuite pe temeiul unui jurămint cerut de lege și pe care trebuia să-l facă declaranții, jurînd cum că vor face prețuirea potrivit adevărului și cît se poate mai cinstit.

Romanii trebuia să treacă în registre numele tatălui, să-și arate vârsta, să-și declare soția și copiii, să spună în ce trib al Romei sau în care sat din regiune locuiește fiecare. Se hotăra ca cel ale cărui decla-

rații nu ar fi avut loc în condițiile cerute de legi să fie pedepsit prin confiscarea bunurilor, biciuit și vândut ca sclav. Această lege a dăinuit la romani multă vreme.

Și, făcându-se recensământul tuturor, Tullius strânse respectivele înregistrări, cu ajutorul cărora își dădu seama de numărul romanilor și de mărimea averii lor. Astfel a întocmit el cea mai înțeleaptă dintre toate Constituțiile, aducătoare de foarte mari foloase pentru romani, precum faptele au dovedit-o.

Iată cum era Constituția lui Tullius. Prima clasă stabilită de el trebuia să aibă censul cel mai mare: nu mai puțin decât o sută de mine². Pe oamenii din această categorie el i-a împărțit în optzeci de centurii³, poruncindu-le să poarte scuturi argiene, lănci și coifuri de aramă, precum și platoșe, cnemide⁴ și săbii. Cele optzeci de centurii el le-a împărțit în două: patruzeci alcătuite din tineri, pe care-i puneă să lupte pe cîmpul de bătaie; iar patruzeci, din oameni mai în vîrstă, care aveau datoria — în vreme ce tineretul părăsea cetatea pentru a se duce la război — să rămîină la Roma, păzind cele ce se aflau înăuntrul zidurilor. Aceasta a fost cea dintîi clasă. Tineretul ei lupta în primele rînduri ale întregii falange.

Apoi, dintre cetățenii care au mai rămas, Tullius a ales a doua clasă, a bărbaților care aveau un cens sub zece mii de drahme⁵ nu mai mic însă de șaizeci și cinci de mine⁶. Orînduindu-i pe aceștia în douăzeci de centurii, le-a poruncit să poarte aceleași arme ca și cetățenii din prima clasă, dar nu le-a dat voie să aibă platoșe, iar în locul scuturilor rotunde le-a rînduit scuturi lunguiețe.

Pe acei care aveau mai mult de patruzeci și cinci de ani i-a despărțit de tinerii apți să lupte, făcînd zece centurii de tineret, care să poarte războaie pentru Roma, și zece de bătrîni, cărora le-a încredințat paza orașului. Aceasta a fost cea de-a doua clasă, rînduită, în bătălii, după oamenii care luptau în primele linii.

Din cei rămași, regele a făcut a treia clasă, cuprinzîndu-i pe cetățenii cu censul mai mic de șapte mii și cinci sute de drahme, fără să coboare însă sub cinci sute de mine. El restrînse armamentul acestora, luîndu-le nu numai platoșele, ca cetățenilor dintr-a doua clasă, dar și armura ocrotitoare a coapselor. Din ei Tullius a alcătuit douăzeci de centurii, împărțindu-i în același fel ca și pe bărbații de mai sus, adică după vîrstă: formează zece centurii de tineri și zece de bătrîni. Locul centuriilor despre care vorbesc era în spatele primelor linii de luptători.

Dintre cetățenii rămași, separîndu-i pe cei cu avere mai mică de cinci mii de drahme, dar cu cel puțin douăzeci și cinci de mine, el a format o a patra clasă. Pe oamenii aceștia i-a împărțit, de asemenea, în douăzeci de centurii, dintre care zece alcătuite din bărbați în floarea vîrstei și zece din bărbați care trecuseră de vîrsta războinică, — împărțire aidoma cu aceea a bărbaților din primele categorii. Le-a poruncit să fie înarmați cu scuturi lunguiețe, săbii și lănci, iar locul lor pe cîmpul de luptă să fie în urma tuturor.

Partea a cincea, alcătuită din cei cu averi sub douăzeci și cinci de mine, dar mai mari de douăsprezece mine și jumătate, el a rînduit-o

în treizeci de centurii, oamenii fiind împărțiți tot după vîrstă. Dintre ele, cincisprezece centurii cuprindeau pe cei mai bătrîni, iar cincisprezece erau alcătuite din tineret. Tullius le-a poruncit să lupte în afara ordinii de bătaie, cu suliți și cu praștii.

Regele a alcătuit și patru centurii fără nici o armă, cărora le-a dat poruncă să-i urmeze pe cei înarmați. Două din aceste patru centurii le formau armurierii, tîmplarii și alți meseriași pricepuți să facă lucruri folositoare la război; iar două erau alcătuite din trîmbițași — a căror îndatorire era de a suna din cornuri ciobănești — și, totodată, din oameni care, prin alte instrumente tot de felul acesta, dau semnalul începerii luptelor.

Meșteșugarii mergeau împreună cu bărbații din cel de-al doilea cens, împărțiți după vîrstă: o centurie îi urma pe cei bătrîni, iar cealaltă pe tineri. Iar trîmbițașii și cei ce sunau din cornuri erau rînduiți alături de cea de-a patra clasă. Și aici o centurie era compusă din bătrîni, iar alta din tineri.

Ostașii cei mai viteji — din toate clasele — erau aleși centurioni; cei de sub comanda lor trebuia să le asculte cu supunere poruncile.

Aceasta era rînduiala claselor care alcătuiau pedestrimea, atît a falangei, cît și a oștirii ușor înarmate.

Tullius a făcut o alegere a călăreților dintre cei care aveau cel mai mare cens și care se trăgeau dintr-un neam vestit. I-a împărțit în optsprezece centurii și i-a pus pe lîngă cele optzeci de centurii de luptători din prima clasă. Comandanții lor erau centurionii cei mai de vază.

Iar pe ceilalți cetățeni, cu censul mai mic de douăsprezece mine și jumătate, — erau mai mulți la număr decît cei dinaintea lor, — rînduindu-i pe toți într-o singură centurie, i-a scutit de serviciul militar și de orice contribuție.

Au fost, așadar, șase clase... și o sută nouăzeci și trei de centurii. Prima clasă era formată din nouăzeci și opt de centurii, socotindu-i și pe călăreți. A doua clasă avea douăzeci și două de centurii, împreună cu meșteșugarii; a treia douăzeci; a patra tot douăzeci și două, punîndu-i la socoteală pe trîmbițași și pe cei care sunau din corn; a cincea, treizeci. Ultima, care venea după celelalte, o alcătuiau nevoiașii.

(Dionisiu din Halicarnas, *Antichitățile romane*, IV, 15)

- 1 Servius Tullius, al șaselea rege legendar al Romei. Potrivit tradiției, ar fi domnit între anii 578 și 534 î.e.n.
- 2 Unitate monetară greacă, echivalentă cu 437 g.
- 3 Adică unități de 100 de oameni. Adunarea formată din toate centuriile se numea *comitia centuriata*.
- 4 Apărători ale genunchiului și fluierului piciorului.
- 5 Unitate monetară greacă echivalentă cu 4,37 g. Deci o sută de drahme făceau o mină.
- 6 În tradiția romană, la Titus Livius, sumele sînt indicate în „ași”; de la 100 000, pentru clasa I, pînă la 11 000, pentru clasa a V-a.

B. REPUBLICA ROMANĂ

4. Crearea dictaturii

DUPĂ ALUNGAREA REGILOR (509 î.E.N.), ÎN STATUL ROMAN S-A INSTAURAT REPUBLICA ARISTOCRATICĂ, CONDUSĂ DE MAGISTRAȚI ȘI INSTITUȚII PATRICIENE. CHIAȚ DIN PRIMA PERIOADĂ A REPUBLICII S-A SIMȚIT NEVOIA — DUPĂ CUM REZULTĂ DIN TEXTUL DE MAI JOS — CA ÎN ÎMPREJURĂRI EXCEPȚIONALE, ÎN LOCUL CELOR DOI CONSULI SĂ VINĂ UN MAGISTRAT CU PUTERI EXTRAORDINARE, NUMIT *DICTATOR*.

Pe cînd cetatea aștepta cu neliniște evenimente atît de importante¹, s-a născut pentru prima oară ideea alegerii unui dictator. Nu se știe însă sigur nici în ce an s-a întîmplat aceasta, nici ce consuli s-au dovedit a fi puțin vrednici de încredere, întrucît făceau parte — după cum se spune — dintre partizanii lui Tarquiniu, și nici cine a fost primul dictator². La cei mai vechi autori³ l-am găsit menționat pe T. Larcius ca fiind cel dintîi dictator și pe Sp. Cassius ca cel dintîi „magister equitum”. În aceste demnități au fost aleși foști consuli: așa o cerea legea ce fusese făcută cu privire la crearea unui dictator. În caz de război greu sau de tulburări interne, — dacă senatul va hotărî, — un singur magistrat să aibă aceleași drepturi ca și consuli, dar nu mai mult de șase luni; dacă augurii îi erau favorabili, să fie conducător al poporului. Să aibă un „comandant al cavaleriei”, cu aceleași drepturi ca și pretorul.

După ce la Roma a fost creat pentru prima oară un dictator, plebea s-a simțit cuprinsă de o mare spaimă, văzînd lictorii care purtau securi⁴, și a devenit mult mai zeloasă în a asculta de ordinele primite. Căci nu mai exista, ca pe vremea consulilor care aveau puteri egale, posibilitatea de a primi ajutor din partea celui alt magistrat⁵, nu exista recursul în fața adunării poporului⁶ și nici o altă putință de scăpare decît supunerea.

(Titus Livius, *De la întemeierea Romei*, II, 18;
Cicero, *Despre legi*, III, 3)

- 1 E vorba de evenimentele care au urmat imediat după alungarea ultimului rege, Tarquinius Superbus.
- 2 Tradiția îl așază în anul 501 î.e.n.
- 3 Autorii sînt de la finele secolului al III-lea și mijlocul secolului al II-lea î.e.n. (Fabius Pictor și Piso).
- 4 Lictorii, care însoțeau pe magistrații romani, nu purtau securile — simbolul dreptului de viață și moarte — decît în afara orașului Roma, adică acolo unde se și exercita acest drept.
- 5 Consulatul fiind o magistratură colegială, unul dintre magistrați putea paraliza hotărîrile celui alt.
- 6 Dreptul de apel la popor (*ius provocationis*) — în vigoare sub regimul magistraturii normale a consulilor, care nu puteau condamna la moarte un cetățean roman (fapt pentru care lictorii umblau fără securi în Roma) — era abolit în perioadele de dictatură.

5. Atribuțiile și importanța senatului

CARACTERIZÂND SENATUL, POLIBIU ARATĂ DE FAPT CINE DEȚINEA PUTEREA ÎN STATUL ROMAN. DESCRIEREA ESTE FOARTE EXACTĂ; EA ESTE FĂCUTĂ ÎN SECOLUL AL II-LEA Î.E.N., CÎND, DUPĂ AL DOILEA RĂZBOI PUNIC, SENATUL SE BUCURA DE O PUTERE ȘI AUTORITATE MAI MARE DECÎT ÎN ORICE ALTĂ PERIOADĂ DIN ISTORIA ROMEI.

Senatul are, mai întîi, dreptul de a dispune de vistieria statului¹. El hotărăște, deopotrivă, ce va trebui să intre și ce să iasă din tezaur. Fără o hotărîre a senatorilor, cvestorii nu pot întrebuița nimic din vistierie, chiar pentru nevoile mărunte ale republicii, făcînd excepție doar cheltuielile care privesc pe consuli.

Cît privește o cheltuială foarte importantă și care le întrece pe toate celelalte, anume aceea pe care cenatorii o fac din cinci în cinci ani ca să înalțe sau să repare clădiri publice, senatul trebuie s-o aprobe și pe aceasta, dînd învoire consulilor să întrebuițeze banii respectivi.

De asemenea, orice încălcare a dreptății² care s-ar produce în Italia și ar avea nevoie de o anchetă a autorității de stat (trădări, conspirații, otrăviri, asasinat) interesează senatul.

Mai mult decît atît: dacă se întîmplă ca un particular sau o cetate din Italia să aibă vreo neînțelegere cu cineva, dacă se cuvine să i se facă muștrări, dacă are trebuință de ajutor sau ocrotire, de toate aceste lucruri se îngrijește senatul.

Și, în cazul că este necesar să se trimită soli în afara Italiei³, fie pentru a stinge vreo neînțelegere, fie pentru a cere sau porunci un anumit lucru, fie pentru a primi supunerea unui popor, fie pentru o declarație de război, senatul veghează și la acestea.

Tot senatul este, deopotrivă, cel care trebuie să-i primească pe solii care vin la Roma și să hotărască ce trebuie făcut cu aceștia, în ce chip se cade să li se răspundă. Niciodată poporul nu se ocupă de vreunul din lucrurile amintite mai sus.

Astfel, dacă la Roma sosește un călător atunci cînd consulii lipsesc, cîrmuirea statului îi apare ca fiind cu totul aristocratică. Mulți eleni, ba chiar și unii regi, au rămas convinși că așa stau lucrurile, întrucît senatul întărește aproape toate înțelegerile lor cu republica.

(Polibiu, *Istorie*, VI, 13)

- 1 Administrarea finanțelor permite senatului să supravegheze pe consuli și să exercite în general o mare influență.
- 2 Adică toate încălcările mai importante ale dreptului public.
- 3 Politica externă a fost exclusiv în atribuțiile senatului, care a dus-o cu mult succes în timpul republicii. Unul dintre factorii care au contribuit la formarea Imperiului Roman a fost continuitatea politicii externe romane, și aceasta datorită tocmai senatului, care — timp de secole — a urmărit consecvent o politică de expansiune teritorială, prin cîmpingurile rînd pe rînd a tuturor vecinilor.

Societatea romană în secolele V - III î. e. n.

LUPTELE PLEBEILOR CU PATRICIENII

1. Prima secesiune și crearea tribunatului

Primejdia unui război cu volscii¹ amenința cetatea, care era, însă, dezbinată ca o urmare a urii aprige dintre plebei și patricieni; și aceasta mai ales din cauza datornicilor insolvabili, închiși. Aceștia murmurau, spunând că în timp ce luptă departe de patrie, pentru libertatea și supremația ei, acasă sînt prinși și legați de către concetățeni, că libertatea plebeilor este mai sigură în timp de război decît în timp de pace, mai sigură în mijlocul dușmanilor decît în al concetățenilor lor. Mînia oamenilor, care creștea tot mai mult, a izbucnit din cauza stării foarte nenorocite a unuia singur. Un om mai în vîrstă a năvălit o dată în for² și a arătat toate semnele nenorocirii lui. Hainele îi erau murdare, iar capul, palid și slab ca de schelet, arăta și mai jalnic. Afară de aceasta, barba și părul, crescute lungi, îi dădeau o înfățișare sălbatică. Deși era atît de schimbat, putea totuși fi recunoscut; plîngîndu-i de milă, oamenii spuneau că fusese centurion și enumerau faptele sale de arme. El însuși arăta cicatricele de pe pieptul său, dovadă a unor lupte duse la bun sfîrșit. Fiind întrebat cum de a ajuns în starea aceea și în halul acesta, adresîndu-se mulțimii care se strînsese ca la o adunare, i-a arătat cauzele pentru care se îndatorase: luînd parte la războiul cu sabinii³, ogorul i-a fost devastat și a pierdut recolta; casa i-a fost arsă, lucrurile furate, vitele luate, iar impozitul a trebuit să-l plătească într-un moment foarte greu pentru el. Datoria, care crescuse mult din cauza dobînzilor, l-a făcut să-și piardă mai întîi ogorul părintesc și strămoșesc, apoi și restul averii; în cele din urmă, ca o molimă, ea i-a atacat însuși trupul său; datornicul nu l-a dus în sclavie, ci l-a aruncat în beci și într-o cameră de tortură. Apoi el a arătat mulțimii spinarea-i plină de răni de pe urma loviturilor de curînd primite. Auzind și văzînd acestea, mulțimea a început să strige. Zarva trece dincolo de marginile forului și, treptat, cuprinde tot orașul. Datornicii, cu și fără cătușe, ies pe străzi și imploră ajutorul concetățenilor. De pretutindeni apar oameni care se întovărășesc de bunăvoie cu răsculații. Multe grupuri de oameni trec pe străzi și se îndreaptă cu strigăte spre for. Senatorii, care se aflau din întîmplare în for, au fost în mare primejdie cînd mulțimea a dat peste ei. Căci, desigur, oamenii ar fi pus mîna pe ei, dacă consulii P. Servilius și Ap. Claudius n-ar fi intervenit repede ca să înăbușe răscoala. Mulțimea se îndreaptă spre consuli și le arată cătușele și starea ei jalnică. „Iată răsplata noastră“, spun oamenii și povestesc făcîndu-le imputări, faptele de arme săvîrșite de ei în diferite locuri. Cererile lor de a se convoca senatul sînt făcute mai degrabă pe un ton amenințător decît cu rugăminți. Apoi ei înconjoară curia, cu intenția de a influența și a forța hotărîrile senatului. Consulii au putut strînge doar foarte puțini senatori, pe care i-au găsit întîmplător. Pe ceilalți frica îi ținea departe:

și nu numai departe de curie, dar chiar și de for. Astfel senatul n-a putut ține ședință, din cauza numărului mic de membri prezenți. Față de acestea, mulțimea socotea că este dusă de nas și purtată cu vorba, că senatorii absenți nu lipsesc de frică sau în mod întâmplător, ci ca să împiedice totul, iar consulii înșiși târăgănează. Într-un cuvânt, toți își băteau joc de nenorocirile lor. Situația era de așa natură, încît aproape că nici autoritatea consulilor nu mai putea ține în frâu minia oamenilor. În cele din urmă au venit și senatorii la ședință, nefiind siguri dacă este mai primejdios să lipsească sau să vină. Cînd, în sfîrșit, numărul celor prezenți a fost suficient de mare, nu s-au putut înțelege între ei nici senatorii și nici chiar consulii. Appius, care avea o fire mai impulsivă, socotea că trebuie procedat în virtutea puterii consulare; dacă unul sau altul dintre răsculați ar fi fost înhățat, ceilalți s-ar fi liniștit. Servilius, înclinat fiind spre procedee mai blînde, era de părere că spiritele aprinse pot fi mai ușor potolite decît înfrînte cu forța, acesta fiind totodată un lucru mai sigur și mai simplu⁴.

Se spune că, la îndemnul unui oarecare Sicinius, plebea s-a retras — fără vreun ordin al consulilor — pe „Muntele Sacru“, dincolo de rîul Arno, la trei mii de pași⁵ de oraș. Versiunea aceasta este mai des pomenită decît aceea menționată de Piso, cum că retragerea ar fi avut loc pe Muntele Aventin. Neluîndu-și nimic altceva decît hrana necesară, plebeii s-au întărit cu un șanț și cu un val de apărare și au stat astfel liniștiți, — fără nici un comandant — fără a ataca sau a fi atacați de cineva. Orașul a fost cuprins de o mare teamă, care a paralizat totul. Plebea rămasă în oraș se temea de violența patricienilor, iar aceștia se temeau de plebe, neștiind sigur dacă ar fi mai bine ca ea să plece sau să rămînă. Dar cît timp oare putea să stea liniștită mulțimea care plecase din oraș? Și apoi ce va fi dacă izbucnește tocmai atunci un război extern? Fără îndoială că nu există altă speranță decît cea întemeiată pe buna înțelegere între cetățeni, care trebuie înfăptuită cu orice preț.

S-au început apoi tratative în vederea unei înțelegeri și, făcîndu-se concesi reciproc, s-a ajuns la următoarele condiții: plebeii să aibă magistratii lor, care să fie sacrosanți și să aibă dreptul de a acorda ajutor împotriva consulilor; nici un patrician să n-aibă dreptul de a ocupa această magistratură. Astfel au fost aleși doi tribuni ai poporului, C. Licinius și L. Albinus. Aceștia și-au ales trei colegi, între care pare să fi fost Sicinus, autorul răscoalei; e mai puțin bine stabilit cine au fost ceilalți doi. Sînt unii care pretind că pe „Muntele Sacru“ au fost aleși doar doi tribuni și că acolo s-a făcut jurămîntul pentru legea nou promulgată.

(Titus Livius, *De la întemeierea Romei*, II, 23; 32—33)

- 1 Populație din Latium cu care romanii au purtat războaie lungi și grele.
- 2 Centrul orașului și locul de întîlnire a cetățenilor pentru adunări publice și afaceri particulare.
- 3 Populație așezată la nord-est de oraș, cu care au avut loc lupte numeroase.

- 4 Potrivit tradiției, aceste evenimente s-au petrecut în anul 495 î.e.n. Prin promisiuni, plebea a fost liniștită și a luptat victorios contra volscilor. În anul următor a mai urmat un război și li s-au făcut noi promisiuni plebeilor, dar nici acestea n-au fost respectate.
- 5 Un pas avea 1,5 m.

2. Legea celor XII table

LEGEA CELOR XII TABLE OGŁINDEȘTE RELATIILE JURIDICE DIN SOCIETATEA ROMANĂ ÎN MOMENTUL TREGERII SPRE SCLAVAGISM. EXISTĂ DIFERITE IZVOARE ALE SCLAVIEI, PROPRIETATEA PRIVATĂ SE DEZVOLTĂ, DEȘI MAI EXISTĂ URME ALE PROPRIETĂȚII COLECTIVE, IAR DREPTUL CONTRACTUAL OCUPĂ DE PE ACUM UN LOC DESTUL DE ÎNSEMNAȚ.

I. 1. Dacă (reclamantul) îl cheamă în judecată (pe pîrît), acesta trebuie să meargă¹. Dacă nu merge, să fie somat pentru mărturie; apoi reclamantul să pună mîna pe el.

2. Dacă (pîrîtul) încearcă să-l înșele sau vrea să fugă, (reclamantul) să-l înhațe.²

6. Dacă (părțile) se împacă (pretorul) să fie de acord.

7. Dacă nu se împacă, să se dezbată pricina înainte de amiază, în comiții sau în for. Părțile să fie de față și să-și expună singure (pricina).

8. După amiază (pretorul) să decidă procesul în favoarea celui prezent.

9. Dacă ambele părți sînt de față, apusul soarelui să însemne sfîrșitul (dezbaterilor).

III. 1. Treizeci de zile să fie termenul legal (de îndeplinire) a hotărîrilor judecătorești în materie de datorii bănești.

2. După aceea să aibă loc arestarea (debitorului). (Creditorul) să-l aducă în fața justiției.

3. Dacă nu execută hotărîrea sau nu găsește un chezaș, (creditorul) să-l ducă cu el³, să-l lege cu o frînghie sau cu cătușe de 15 livre⁴, nu mai mult; dacă vrea, pot fi și mai ușoare.

IV. 2. Dacă un tată și-a vîndut de trei ori fiul, acesta să fie eliberat de sub puterea părintească.⁵

V. 1. Gaius. 1. 144—145: Cei vechi au vrut ca femeile, chiar dacă erau vîrstnice, să fie sub tutelă⁶, cu excepția fecioarelor vestale.

3. Cum a dispus cineva de banii și de dreptul său asupra lucrurilor sale, așa să fie legal.⁷

4. Dacă cineva moare fără testament și fără moștenitor legal, agnatul⁸ cel mai apropiat să-i moștenească bunurile familiale.

5. Dacă nu există un agnat, atunci bunurile să le aibă gentilii.

8. Ulpian, 29, 1: Moștenirea unui libert, cetățean roman, care moare fără testament și fără moștenitori legali revine, după legile celor XII table, patronului său.⁹

VI. 3. Cicero, Topice, 4, 23: Termenul de dobîndire a proprietății este de doi ani la terenuri și de un an la celelalte bunuri.

VIII. 2. Dacă cineva îi rupe (cuiva) un membru și nu se împacă cu cel rănit, să sufere același lucru.¹⁰

3. Cine i-a rupt unui om un os, cu mina sau cu bățul, trebuie să plătească trei sute de sesterți, dacă e vorba de un om liber, și o sută cincizeci de sesterți, dacă e vorba de un sclav.¹¹

17. Gaius, 2,45: Legea celor XII table interzice dobândirea proprietății lucrurilor furate.

IX. 1.2. Cicero, Despre legi, 4,11: Să nu se prezinte proiecte pentru privilegii¹²; despre condiția juridică a unui cetățean să decidă doar comițiile centuriate.

X. 1. Căsătoriile dintre plebei și patricieni nu erau îngăduite.¹³

XII. 2. b. Gaius, IV, 75,76: Pentru delictele fiilor de familie și ale sclavilor au apărut acțiunile noxale, pentru ca tatăl sau stăpînul să aibă posibilitatea de a accepta evaluarea pagubei sau de a preda¹⁴ pe făptaș celui păgubit.

- 1 Obligativitatea judecării reprezintă un mare progres față de justiția privată.
- 2 Reclamantul, și nu autoritățile, trebuie să-l aducă pe pîrît în fața justiției.
- 3 Sclavia debitorului insolubil mai continuă să existe.
- 4 O livră avea 327,45 g.
- 5 Aceasta înseamnă o limitare a puterii, altminteri absolute, a șefului familiei asupra membrilor ei.
- 6 Tîrziu de tot — de-abia peste cîteva secole — vor deveni femeile independente.
- 7 Dreptul de moștenire există, dar proprietatea familială continuă să fie apărută prin unele dispoziții care reflectă vechea situație, cînd bunurile rămîneau înăuntrul familiei sau al gîntei.
- 8 Agnații erau toți cei aflați sub autoritatea aceluiași șef al familiei (fii, nepoți, cumnate, nurori etc.).
- 9 Și după eliberarea sa, libertul rămînea legat de patron, în calitate de client.
- 10 Vechea lege a talionului, care reprezintă un progres față de răzbunarea nelimitată, continuă să existe, dar alături de ea apare sistemul amenzilor.
- 11 Sclavul fiind considerat un lucru, plata respectivă reprezenta o despăgubire pentru stăpînul său.
- 12 În felul acesta era consemnată egalitatea civilă a tuturor cetățenilor romani, plebei și patricieni.
- 13 Dispoziția aceasta va fi abrogată cîteva ani mai tîrziu, prin legea Canuleia, din anul 445 î.e.n.
- 14 Prin așa-numitul „abandon noxal”, familia scăpa de răspunderea pentru delictul unui membru al ei.

3. Religia romană

CU PRILEJUL CRITICII PE CARE O FACE POLITEISMULUI, AUGUSTIN NE ÎNFĂȚIȘEAZĂ UN TABLOU AL DIVINITĂȚILOR ROMANE. EL DESCRIE CONCOMITENT ATÎT VECHILE CONCEPȚII RELIGIOASE, REPREZENTATE PRIN FORTELE ABSTRACTE ALE NATURII, CÎT ȘI STADIUL EVOLUAT AL ZEITĂȚILOR ANTROPOMORFE, BINEÎNȚELES FĂRĂ A-ȘI DA SEAMĂ DE EVOLUȚIA LOR ISTORICĂ. ALĂTURI DE ZEII MARI ȘI ÎNSEMNAȚI ÎNȚILNIM O MULȚIME DE SPIRITE (*NUMINA*) CARE PATRONEAZĂ TOT FELUL DE ACȚIUNI MĂRUNTE.

Dar ce să mai zic de atribuțiile zeilor, atît de rușinos fărîmitate! Din cauza aceasta (romanii) spun că fiecare divinitate trebuie rugată în mod special pentru ceea ce cade în atribuțiile ei, lucru despre care am vorbit mult, fără a spune totul... ca și cum ar fi vorba de două doici, dintre care una să nu dea decît de mîncare, iar alta decît de băut, tot așa cum există pentru a face lucrul acesta două zeițe: Educa și Potina¹...

În sfîrșit, chiar Varro² s-a apucat să-i numească și să-i înșire pe zei, pornind chiar de la faptul zămislirii omului. A început de la Ianus și, înșiruindu-i pe toți, unul după altul, a continuat șirul pînă în clipa morții omului bătrîn, care și-a trăit traiul; ultima dintre divinitățile care îngrijesc de oameni este zeița Nenia³, cîntată la înmormîntările celor bătrîni. Apoi Varro a început să enumere alte divinități, care nu interesează în mod direct persoana omului, ci numai lucrurile acestuia, cum ar fi mîncarea, îmbrăcămîntea și altele trebuincioase pentru viață. A arătat atribuțiile fiecăruia și lucrul pentru care fiecare trebuie rugat.

Pe următorii zei aleși, Varro i-a orînduit într-o singură carte: Ianus, Jupiter, Saturn⁴, Genius⁵, Mercur, Apollo, Marte, Vulcan, Neptun, Soarele, Orcus⁶, Liber⁷, Pămîntul, Ceres⁸, Iunona, Luna, Diana, Minerva, Venus, Vestia. Dintre aceștia douăzeci, doisprezece sînt bărbați, iar opt femei. Oare aceste divinități se numesc „alese“, fiindcă au, pe lume, meniri însemnate sau fiindcă sînt mai cunoscute la diferite popoare și se bucură de un cult mai pompos? Dacă se numesc așa datorită menirilor mai importante pe care le au în lume, n-ar trebui să-i găsim amestecați în mulțimea aceea de divinități plebee cu meniri neînsemnate.

Iuno cea aleasă, regina zeilor, sora și soția lui Jupiter, conduce pe copii, sub numele de Iterduca⁹, și îndeplinește această menire împreună cu niște zeițe foarte obscure: Abeona și Adeona. Dintre aceste zeități face parte și zeița Minte, care le dă copiilor minte bună... Pe Mercur însă și pe Marte, i-au pus să aibă grijă doar de cîteva acțiuni omenești și le-au dat în seamă graiul și războiul.

Deoarece nu i-au găsit nici lui Marte vreun element sau vreo parte a lumii în legătură cu care să aibă vreo atribuție naturală au făcut din el zeul războiului, — acțiune a omului, foarte păgubitoare pentru el. Dacă Fericirea ar asigura o pace veșnică, Marte n-ar mai avea treabă. Dar dacă Marte reprezintă războiul, după cum Mercur graiul, atunci pe cît de sigur este că nu există acest zeu, ar fi bine ca în chip tot atît de sigur să nu existe nici războiul, care cu totul greșit este socotit a fi un zeu.

Deși s-a găsit de cuviință ca Apollo să fie profet și medic, totuși, ca să-l așeze undeva în lume, au hotărît să fie și soarele, iar Diana, sora sa, să fie luna și patroana drumurilor. Amândoi să aibă săgeți, deoarece cele două astre trimit razele lor pînă la pămînt. S-a stabilit ca Vulcan să fie focul, Neptun apa, iar Dis, adică Orcus, adîncul pămîntului.

(Augustin, *Cetatea lui Dumnezeu*, VI, 9; VII, 2, 3, 14, 16)

- 1 Două dintre mille de forțe care, în concepția vechilor romani, conduceau și prezidau diferite acțiuni mărunte ale vieții zilnice.
- 2 Celebru erudit roman din secolul I î.e.n., care a scris, între altele, și o lucrare voluminoasă în care se ocupă de religia romană.
- 3 Este cîntecul de jale al bocitoarelor.
- 4 Inițial, divinitate agricolă italică; apoi, identificat cu Cronos al grecilor.
- 5 Inițial, principiul procreării și divinitate domestică; apoi, un fel de patron protector al colectivităților.
- 6 Reprezintă împărăția morților.
- 7 Inițial, zeitate italică asimilată cu Dionysos al grecilor.
- 8 De fapt, forma latină a zeiței Demeter; simbolizează fecunditatea pămîntului dătător de roade.
- 9 Numele caracterizează această atribuție a Iunonei.

Cucerirea Italiei și urmările ei

1. Incendierea Romei de către gali

ÎN JURUL ANULUI 390 Î.E.N., TRIBURI CELTICE VENITE DUPĂ JAF ÎN ETRURIA SE LUPTĂ CU ROMANII PE RIUL ALIA ȘI ÎI ÎNFRÎNG. RESTURILE ARMATEI ROMANE SE RETRAG ÎN DEZORDINE, URMĂRITE DE DUȘMANI.

Romanii, dintre care nimeni nu credea că ar mai fi scăpat vreunul în afară de cei ce se refugiaseră la Roma — fiindcă o parte mai mare a armatei care luase parte la luptă se retrăsese la Veii — plîngîndu-i deopotrivă pe cei vii și pe cei morți, au umplut aproape tot orașul cu vaietele lor. După ce însă s-a răspîndit vestea sosirii dușmanilor, teama generală a făcut să amuțească plînsul fiecărui om în parte.

Deoarece nu era nici o speranță că orașul ar putea fi apărat cu un număr atît de mic de oameni, s-a hotărît ca cei apți de luptă, împreună cu soțiile și copiii și cei mai în putere dintre senatori să se aprovizioneze cu arme și alimente și să se retragă pe Capitoliu; din acest loc întărit să apere apoi zeii, oamenii și numele Romei¹.

De altfel, fie că nu toți gali voiau să distrugă orașul, fie că așa hotărîseră căpeteniilor lor, — ca pe de o parte să le arate asediaților

cîteva incendii, pentru ca, eventual, din dragoste pentru casele lor, să-i împingă pe aceștia la capitulare, iar pe de altă parte să nu ardă toate casele, pentru ca restul orașului să reprezinte un zălog ce ar putea înmuia inimile dușmanilor, — în prima zi, focul nu s-a aprins așa cum se aprinde de obicei într-un oraș cucerit, adică izbucnind deodată în mai multe locuri sau întinzîndu-se treptat. Romanii — văzînd din cetățuie orașul plin de dușmani care rătăceau pe străzi, în timp ce dezastrele se țineau lanț pretutindeni, cînd aici, cînd dincolo — nu numai că nu-și puteau veni în fire, dar nici nu-și credeau ochilor și urechilor. Încotro îi chemau strigătele dușmanilor, plîsetele femeilor și ale copiilor, pîlpîitul flăcărilor și al caselor care se prăbușeau, — îngroziți de toate acestea — într-acolo își îndreptau fețele și privirile încordate, ca și cum soarta i-ar fi pus să privească sfîrșitul patriei lor, fără a-și putea salva din toată averea decît doar trupurile lor. Dintre toți cei care au fost vreodată asediați, ei erau cu atît mai de plîns, cu cît nu erau asediați la ei acasă, ci vedeau că totul se află în mîna dușmanilor. Noaptea care a urmat n-a fost mai liniștită decît ziua care trecuse într-un chip atît de îngrozitor. A doua zi a fost la fel și n-a existat nici o clipă în care ochilor să nu li se înfățișeze priveliștea unei noi nenorociri. Deși erau copleșiți de prăpăd și vedeau că toate sînt arse și făcute una cu pămîntul, romanii nu s-au dat bătuți și au apărut cu vitejie colina pe care se aflau — așa mică și săracă cum era — și care reprezenta refugiul libertății. Deoarece aceleași lucruri se întîmplau în fiecare zi, obișnuindu-se ei cu nenorocirile, au devenit nesimțitori față de starea lor, socotind armele pe care le țineau în mîini ca singură nădejde ce le mai rămăsese.

Dar foamea era aceea care chinuia mai mult cele două armate decît toate cele aduse de asediu și război... Armata din Capitoliu, deși era obosită, făcînd de strajă ziua și noaptea, a izbutit să învingă toate suferințele omenești. Numai foamea n-a putut-o învinge, deoarece însăși natura n-o îngăduia. Trecea zi după zi și ei stăteau mereu cu ochii ațintiți în zare ca să vadă dacă nu cumva se arată vreun ajutor din partea dictatorului². În cele din urmă însă s-au văzut nu numai fără mîncare, dar și fără speranță; cum străjile continuau neînterupt, povara armelor mai că doboră la pămînt trupurile slăbite. De aceea oamenii au cerut să se predea sau să fie răscumpărați într-un fel sau altul, cum se va putea, mai ales că galii făcuseră cunoscut în repetate rînduri, destul de limpede, că pentru o sumă nu prea mare ar fi dispuși să părăsească asediul. Senatul s-a întrunit și s-a dat tribunilor militari sarcina să încheie o înțelegere. În cursul unei întrevederi, tribunul A. Sulpicius și Brennus, regele galilor, au căzut de acord ca prețul — pentru poporul care după aceea avea să stăpînească lumea — să fie de o mie de livre. Acestei înțelegeri rușinoase în sine i s-a mai adăugat și o faptă mîrșavă. Deoarece galii aduseseră greutăți false, tribunul le-a refuzat; atunci un gal nerușinat și-a aruncat și sabia în balanță și a strigat cu un glas care romanilor le era odios: „vai de cei învinși“³.

(Titus Livius, *De la întemeierea Romei*, V, 39, 42, 48)

- 1 Curînd după aceea, galii intră în oraş şi-i dau foc, după ce jefuiseră casele şi omorîseră pe locuitorii neadăpostiţi în cetăţuie.
- 2 Camillus, care condusesese operaţiile contra oraşului Veii.
- 3 În continuare, tradiţia pretinde că o armată romană, avînd în fruntea ei pe Camillus, a apărut pe neaşteptate şi i-a izgonit pe gali. În realitate, aceştia s-au retras singuri.

2. Înfrîngerea romanilor în trecătoarea de la Caudium

ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI CU SAMNIȚII (327–304 î.E.N.), ROMANII SUFERĂ O ÎNFRÎNGERE, ÎN CARE ÎNTREAGA ARMATĂ ESTE PRINSĂ ŞI TRECUTĂ PE SUB UN JUG. ACEASTĂ TRECERE PE SUB „FURCILE CAUDINE” A FĂCUT MARE VÎLVĂ ŞI A INTRAT ÎN ISTORIE CA UN EXEMPLU DE ÎNFRÎNGERE RUŞINOASĂ.

În anul următor, sub consulatul lui T. Veturius Calvinus şi Spurius Postumius, s-a încheiat înţelegerea de la Caudium, vestită prin înfrîngerea romanilor¹. Căpetenia samniţilor era, în anul acela, C. Pontius, fiul lui Herennius. Acesta, scoţîndu-şi trupele la luptă, le-a aşezat în apropiere de Caudium², într-un loc cît mai ascuns, apoi a trimis spre Calatia, unde auzise că se află consulul roman cu tabăra, zece ostaşi îmbrăcaţi în păstori. Aceştia trebuiau să pască vitele — răzleţi, fiecare în altă parte — aproape de posturile romanilor. Îndată ce ei ar fi dat peste duşmanii puşi pe jaf, trebuiau toţi să spună acelaşi lucru, şi anume că legiunile samniţilor se află în Apulia şi că toate trupele asediază Luceria, fiind gata să cucerească oraşul. Zvonul acesta, care mai fusese răspîndit înadins şi pînă atunci, a ajuns la romani, care i-au dat mai multă crezare datorită prizonierilor, înţelegînd să spună cu toţii acelaşi lucru. Nu încăpea nici o îndoială că romanii vor ajuta pe locuitorii din Luceria, bunii şi credincioşii lor aliaţi; vor împiedica, totodată, ca întreaga Apulie — văzînd ea grozăvia întîmplată — să-i părăsească. Doar drumul pe care trebuia mers urma să fie discutat. Două drumuri duceau la Luceria: unul de-a lungul Mării de Sus³ — liber şi deschis, dar pe cît de sigur pe atît de lung —; celălalt — prin strîmtorile caudine — mai scurt, dar avînd următoarea configuraţie a terenului: între două şiruri de munţi se întindeau două trecători strîmte şi împădurite, iar între acestea se află o pajişte destul de mare — închisă de jur împrejur — prin mijlocul căreia trecea drumul; dar înainte de a ajunge la acea pajişte trebuia să intri în prima trecătoare, iar apoi sau să te întorci pe acelaşi drum pe care ai venit sau, dacă voiai să mergi înainte, să ieşi printr-a doua trecătoare, mai strîmtă şi mai anevoioasă. După ce armata romană, mergînd pe unul dintre drumurile stîlcoase, a ajuns pe această pajişte şi s-a îndreptat spre a doua trecătoare, a găsit-o închisă de nişte copaci culcaţi la pămînt şi de mormane de stînci uriaşe. Cînd vicleşugul duşmanilor a devenit limpede, au apărut trupe de-ale lor pe culmile trecătorii. Îndată romanii s-au grăbit să se întoarcă pe drumul pe care veniseră; dar şi acesta era baricadat şi ocupat de trupe. Atunci, fără nici un ordin, toţi se opresc încrămeniţi şi stau aşa ca şi cum nu şi-ar putea mişca membrele şi se uită unii la alţii, fiecare soco-

tindu-l pe celălalt mai treaz și mai stăpîn pe mintea lui. Și mult timp au stat așa în tăcere...

Apoi romanii, după ce făcuseră multe încercări zadarnice de a ieși din încercuire, ducînd o mare lipsă de toate, au fost siliți să trimită soli care să ceară mai întîi o pace dreaptă; dacă n-o vor putea obține, să-i provoace pe dușmani la luptă. Atunci Pontius a răspuns că lupta s-a și dat și deoarece romanii, deși sînt învinși și prinși, nu vor s-o recunoască, îi va trece, dezarmați și aproape goi, pe sub un jug, celelalte condiții ale păcii vor fi pe bază de egalitate atît pentru învinși, cît și pentru învingători; dacă romanii își vor retrage trupele și coloniile de pe teritoriul samniților, ei vor putea cu toții să trăiască după legile lor, în cadrul unei alianțe pe bază de egalitate; în aceste condiții este gata să încheie un tratat cu consulii; dacă nu le place ceva, atunci el nu va mai primi alți soli... Consulii care plecaseră să parleză cu Pontius, la insistențele acestuia în legătură cu tratatul, au răspuns că nu se poate încheia nici un tratat de pace fără aprobarea poporului, fără preoții fețiali⁴ și fără celelalte ceremonii care se obișnuiesc. Și astfel pacea de la Caudium n-a fost încheiată printr-un tratat, cum se crede de obicei și cum scrie și Claudius⁵, ci printr-o promisiune solemnă cu garanții⁶... Promisiunea solemnă au făcut-o consulii, legații, chestorii, tribunii militari și s-ar mai putea cita numele tuturor celor care au făgăduit. Dacă înțelegerea ar fi fost încheiată printr-un tratat, nu s-ar putea menționa numele nimănui, cu excepția a doi preoți fețiali. Iar din cauza amînării inevitabile a tratatului, s-au cerut și șase sute de cavaleri ostatici, care să plătească cu capul, dacă nu se va respecta înțelegerea. Apoi s-a fixat termenul de predare a ostaticilor și de retragere a trupelor neînarmate. Mai întîi li s-a poruncit să iasă neînarmați și aproape goi din tabără și să predea ostatecii, care au fost duși în captivitate. Apoi li s-a poruncit lictorilor să plece de lîngă consuli, care au fost dezbrăcați de mantaua lor de generali... Consulii, aproape în pielea goală, au fost trecuți sub jug primii, ca fruntași ce erau; apoi au fost supuși acestei rușini și ceilalți, în ordinea gradelor; la urmă au venit și legiunile, una după alta. De jur împrejur stăteau dușmanii înarmați, care spuneau vorbe de ocară și-și băteau joc de romani; mulți dintre aceștia au fost amenințați cu sabia și unii chiar răniți și uciși ori de cîte ori învingătorii se simțeau jigniți de vreo privire mînioasă a învinșilor — urmare a tratamentului la care erau supuși.

Așa au fost trecuți sub jug, și — aceasta e și mai grav — au fost trecuți sub ochii dușmanilor. După ce au ieșit din trecătoare, deși li se părea că văd atunci pentru prima oară lumina zilei, ca și cum ar fi ieșit de sub pămînt, din lumea morților, această lumină era pentru ei mai tristă decît orice moarte, atît de groaznic li se înfățișa propriul lor cortegiu⁷.

(Titus Livius, *De la întemeierea Romei*, IX, 1—6)

1 În anul 321 î.e.n.

2 Pe drumul de la Beneventum la Capua.

3 Marea Adriatică.

4 Colegiu de preoți care îndeplineau ceremoniile legate de relațiile internaționale (declararea războiului, încheierea păcii etc.).

- 5 Claudius Quadrigarius, analist roman din secolul I î.e.n., pe care l-a consultat Titus Livius.
- 6 Procedură luată din dreptul civil roman: „sponsio“ era forma obișnuită de contract în vechiul drept.
- 7 În ciuda acestui dezastru, romanii și-au refăcut armata și în cele din urmă i-au învins pe samniți.

Războaiele punicе

1. Cauzele primului război punic

ÎN TEXTUL DE MAI JOS, POLIBIU ARATĂ CĂ RĂZBOAIELE AU ÎNCEPUT DIN CAUZA AJUTORULUI PE CARE ROMANII L-AU DAT MAMERTINILOR. ÎN REALITATE, CAUZELE RĂZBOAIELOR DECURG DIN TENDINȚA DE EXPANSIUNE ATÎT A ARISTOCRAȚIEI ROMANE, CÎT ȘI A CELEI CARTAGINEZE.

Mamertinii¹ pierduseră încă mai de mult ajutorul pe care îl primeau de la cetatea Regium; acum și propriile lor forțe erau cu totul zdrobite. De aceea, unii s-au îndreptat spre cartaginezi, încredințându-se acestora atît pe ei înșiși, cît și cetatea lor. Alții au trimis solie la romani, ca să le predea Mesina și să le ceară ajutor, ca unora de care erau legați printr-o obîrșie comună.

Multă vreme, romanii au stat la îndoială, părăindu-li-se curată nesăbuință faptul de a veni în ajutorul mamertinilor. Căci, după ce ei supuseseră la o pedeapsă cumplită pe propriii lor concetățeni, care cu puțină vreme mai înainte îi trădaseră pe locuitorii din Regium², nu puteau ei acum să-i ajute pe mamertini. Aceștia săvîrșiseră o nelegiuire asemănătoare, și nu numai față de cetatea Mesinei, dar și față de Rhegium, iar pentru fapta lor cu greu se putea găsi o dezvinovățire.

Și totuși romanii — care cunoșteau toate lucrurile acestea — vedeau cum cartaginezii ajunseseră să stăpînească nu numai o parte a Libiei, dar și a Iberiei, întinzîndu-și stăpînirea asupra tuturor insulelor Mării Sardinice și Tireniene. Erau foarte îngrijorați că, dacă vor pune cartaginezii mîna pe Sicilia, vor fi pentru ei niște vecini răi și greu de suportat — care i-ar înconjura din toate părțile și care ar însemna o înfricosătoare amenințare pentru Italia în întregul ei. Era vădit lucru că Sicilia avea să fie în curînd supusă de cartaginezi, în cazul că romanii nu dau ajutor mamertinilor. Căci — biruința mesina și punînd stăpînire pe aceasta — cartaginezii trebuiau în scurtă vreme să ocupe Siracuza, întrucît chiar de pe atunci stăpîneau aproape tot ce mai rămăsese din Sicilia.

Și cum romanii prevedeau aceste lucruri și credeau că este necesar ca ei să nu părăsească Mesina și să nu-i lase pe cartaginezi să facă din ea — aș zice — o punte de trecere în Italia, au stat mult timp să chibzuiască la cele ce aveau de făcut.

Pînă la urmă, senatul, pentru motivele arătate mai sus, nu a voit să-și dea încuviințarea. Căci era de părere că foloasele pe care le-ar

aduce sprijinirea mamertinilor n-ar fi mai mari decât nebunia ajuto-
rării lor.

Dar poporul, copleșit de luptele pe care le purtase mai înainte și simțind nevoia de a se reface prin orice mijloace — întrucât consulii, pe lângă cele amintite adineauri în legătură cu binele obștesc ce l-ar fi adus războiul, mai făgăduiau, de pe urma lui, vădite și mari bine-faceri pentru fiecare cetățean în parte, — a hotărît să meargă în ajutorul mamertinilor. Hotărîrea mulțimii a fost întărită printr-un plebiscit³, conducător al expediției fiind ales unul dintre consuli: Appius Claudius⁴, pe care poporul roman l-a trimis cu poruncă să-i ajute pe mamertini și să treacă strîmtoarea la Mesina.

Mamertinii l-au alungat — în parte înspăimîntîndu-l, în parte înșelîndu-l pe comandantul cartaginezilor care stăpîneau fortăreața din cetate, — apoi l-au adus înlăuntrul cetății pe Appius Claudius și i-au încredințat-o acestuia. Iar cartaginezii și-au răstignit generalul, socotind că printr-o proastă chibzuială și prin mișelie a părăsit fortăreața.

Cartaginezii veniră cu flota lor în apropierea Capului Pelorias⁵ — unde se stabilesc — iar cu o armată de pedestrași ei s-au așezat lângă așa-numitul Synes⁶, începînd cu un greu asediu al Mesinei.

(Polibiu, *Istorie*, I, 10—11)

- 1 Erau niște mercenari, de fel din Campania, care fuseseră în serviciul regelui Siracuzei. Apoi au cucerit orașul Mesina și de acolo prădau pe toți vecinii. De aceea, Hieron al II-lea, tiranul Siracuzei, a pornit contra lor și i-a asediat.
- 2 O legiune romană, cu soldați originari din Campania, s-a revoltat și a pus stăpînire pe orașul Rhegium, pe care l-au stăpînit un timp, bucurîndu-se de sprijinul mamertinilor. În anul 270 însă romanii au recucerit orașul, nimicindu-i pe răsculați.
- 3 Plebiscitele erau adunări ale plebeilor ale căror hotărîri au devenit cu vremea obligatorii ca și legile obișnuite, votate în comițiile centuriate.
- 4 Unul dintre consuli, în anul 264 î.e.n.
- 5 Punctul cel mai de răsărit al Siciliei.
- 6 O localitate necunoscută, probabil de lângă Mesina.

2. Răscoala mercenarilor din Cartagina

RĂSCOALA MERCENARILOR, LA CARE AU PARTICIPAT ȘI ELEMENTE LOCALE, NEMULȚUMITE — LIBIENII CARE FUSESERĂ SUPUȘI DE CARTAGINEZI — ARATĂ SITUAȚIA VULNERABILĂ A CARTAGINEI. DACĂ COMPARĂM TRUPELE DE MERCENARI ALE PUNILOR CU ARMATA NAȚIONALĂ A ROMANILOR ȘI SITUAȚIA ȚĂRANILOR DIN AFRICA CU ACEEA A AGRICULTORILOR ITALIENI, ÎNȚELEGEM DE CE ÎNTR-UN RĂZBOI LUNG DE UZURĂ, CA CEL CE A URMAT, VICTORIA A TREBUIT SĂ FIE, ÎN CELE DIN URMA, DE PARTEA ROMANILOR.

Cartaginezii au avut să înfrunte, în aceeași vreme, un război de mare însemnătate și care nu poate fi de loc trecut cu vederea: războiul împotriva mercenarilor și a numizilor, precum și împotriva libienilor,

care se răzvrătiseră alături de primii. Această împrejurare i-a făcut pe cartaginezi să se simtă cuprinși de o teamă cu totul neobișnuită. În cele din urmă, și-au văzut puse în primejdie nu numai posesiunile, dar chiar viețile lor, precum și pământul patriei. Se cuvine, pentru mai multe motive, să ne oprim la acest război, povestind în rezumat și în puține vorbe întâmplările, după cum ne-am propus de la început...

Faptele care s-au petrecut îngăduie oricui să afle foarte lămurit la ce trebuie să se aștepte și de ce trebuie să se ferească — din timp — acei ce folosesc armate de mercenari...

Îndată ce s-a încheiat tratatul, Barcas¹ a strămutat în Lilybaeum² trupele care se aflau lângă Eryx³ și, fără să mai zăbovească, a ieșit din funcție. Giscon, guvernatorul cetății, a fost ales să vegheze la trecerea soldaților în Libia.

Fiindcă prevedea cele ce urmau să se întâmple, el a lucrat cu înțelepciune, imbarcându-i pe soldați, după ce el mai întâi îi despărțise în grupuri. Giscon voia să dea cartaginezilor răgazul de a plăti solda mercenarilor care debarcau, pentru ca ei să apuce a părăsi Cartagina — ducându-se în patrie — înainte ca grupul următor să treacă marea și să se întâlnească acolo cu ei. Convins că trebuie să procedeze astfel, Giscon aduse la îndeplinire în felul arătat transportul soldaților.

Dar cartaginezii, aflându-se în încurcături bănești din pricina cheltuielilor făcute mai înainte vreme și trăgând nădejde că mercenarii vor renunța la o parte din leafa lor, dacă îi vor aduna pe toți laolaltă și-i vor primi în Cartagina, i-au oprit acolo pe acei care debarcau și i-au reținut în cetate.

Întrucât se făcuseră multe silnicii — și acestea atât în cursul nopții, cât și ziua — ceea ce a dat de bănuț cartaginezilor și, pe de altă parte, fiindcă erau și mulți soldați, neținuți în frâu, ei au cerut de la căpeteniile acestora ca toate trupele să se retragă într-o localitate, numită Sica⁴, pînă cînd se vor face pregătirile pentru plata soldei și pînă cînd va sosi și restul armatei. Fiecare soldat a primit cîte un stater de aur, pentru nevoile imediate...

După ce s-au adunat cu toții la Sica, Hanno, — comandantul de atunci al cartaginezilor din Libia, — ducându-se la ei, nu a putut să le împlinească așteptările și să le dea cele făgăduite. Dimpotrivă, le-a vorbit despre greutatea birului pe care Cartagina trebuia să-l plătească, despre lipsurile cumpline în care se zbătea cetatea. El căuta în felul acesta să obțină o micșorare a soldei care fusese hotărîtă și pe care cartaginezii o datorau.

Atunci s-au pornit, pe neașteptate, tulburări și răzvrătiri. Soldații au început să alcătuiască grupuri strînse și zgomotoase — mai întâi pe neamuri. Apoi răzmerița a cuprins întreaga oștire. Tabăra era în plină neorînduială; peste tot o zarvă îngrozitoare, așa cum se întâmplă cînd se învâlmășesc oameni care nu sînt din același neam și care vorbesc limbi diferite.

...Erau acolo iberi, celți, liguri, ostași din Insulele Baleare⁵ sau pe jumătate greci⁶, însă majoritatea fugari ori robi; mult mai numeroși decît toți erau însă libienii...

Singurul lucru care ar fi putut folosi era să se stea de vorbă cu căpeteniile, pentru ca, prin mijlocirea acestora, soldații să fie potoliți și rugați să aibă răbdare. Iată, prin urmare, ceea ce a încercat atunci, fără preget, să facă Hano.

Dar foarte adesea se întâmpla ca șefii să nu priceapă ce li se spune sau să le spună soldaților altceva decât cele discutate și stabilite cu generalul — unii o făceau din greșeală, iar alții din viclenie. Pretutindeni domneau nesiguranța, neîncrederea și neorânduiala...

În cele din urmă, purtându-se disprețuitor față de Hano, pierzându-și încrederea în căpeteniile grupurilor amintite și cuprinși de minie împotriva cartaginezilor, răsculații au pornit spre Cartagina. Ei și-au așezat tabăra la o sută și douăzeci de stadii de oraș, în apropierea Tunisului⁷. Erau acolo peste douăzeci de mii de oameni...

Pe cartaginezi îi înspăimînta vecinătatea taberei, ceea ce i-a făcut să rabde totul, străduindu-se să domolească înverșunarea soldaților. Le-au trimis din belșug merinde, vînzînd alimentele cu prețurile pe care le voiau și le hotărau răzvrătiții. Neconținut veneau la ei soli din partea senatului, cu promisiunea că se va îndeplini tot ceea ce aceștia vor cere — dacă lucrul acesta îi va fi Cartaginei în putință.

În fiecare zi, mercenarii născoceau cereri de tot felul — întrucît erau foarte cutezători și își dădeau seama cu toții cît sînt de uluiți și de îngroziți cartaginezii. Foarte mîndri de izbînzile pe care le avuseseră mai înainte în Sicilia, dînd piept cu soldații romani, ei erau încredințați că locuitorii Cartaginei sau vreun alt neam de oameni nu prea vor fi în stare să-i înfrunte cu armele.

Iată de ce, atunci cînd cartaginezii se învoiră cu cele ce pretindeau mercenarii ca soldă, aceștia au mers îndată mai departe și au cerut despăgubiri și pentru caii morți. După ce li s-a încuviințat și lucrul acesta, ei au spus că trebuie să primească și plata grîului datorat lor de multă vreme și aceasta la prețul cel mai ridicat din timpul războiului⁸...

...Mercenarii luptară împotriva cartaginezilor vreme de trei ani și patru luni⁹. Războiul acesta — dintre toate războaiele despre care am auzit pomenindu-se — le întrece cu mult pe celelalte prin cruzimea și nelegiuirile la care el a dat loc. Romanii, la îndemniul mercenarilor care se refugiaseră la ei din Sardinia, s-au hotărît, în împrejurările acelea, să pornească spre Sardinia.

...Folosindu-se de acest prilej, romanii au hotărît războiul împotriva Cartaginei... Cartaginezii au cedat împrejurărilor și au părăsit Sardinia¹⁰. Mai mult încă, s-au învoit să plătească, pe deasupra, romanilor o mie și două sute de talanți¹¹, ca să nu fie nevoiți să poarte alt război în situația în care se găseau.

(Polibiu, *Istoria*, I, 65—68, 87—88)

1 Hamilcar Barcas, tatăl lui Hanibal și comandantul suprem al trupelor cartagineze la sfîrșitul primului război punic; tot el a încheiat și pacea cu romanii.

2 Oraș pe coasta de apus a Siciliei.

- 3 Munte lângă orașul Drepanum; pe el se afla o tabără cartagineză întărită.
- 4 Oraș din Numidia.
- 5 Renumiți aruncători cu praștia.
- 6 Unul dintre părinți fiind grec, iar celălalt localnic; situația este privită din punctul de vedere al grecilor.
- 7 Actualul Tunis.
- 8 Și astfel se ajunge la un război în toată regula, în care mercenarii sînt ajutați de țărani nemulțumiți și de unele orașe ca Utica și Bizerta.
- 9 Războiul s-a terminat în anul 237 î.e.n.
- 10 Și Corsica.
- 11 Pe lângă cele 3 200 prevăzuți prin tratat; un talant avea 26,2 kg.

3. Lupta de la Cannae

DEȘI RĂSUNETUL BĂTĂLIEI — UNA DINTRE CELE MAI CUNOSCUTE ÎN ISTORIA UNIVERSALĂ — A FOST FOARTE MARE, DATORITĂ GENIULUI STRATEGIC AL LUI HANIBAL, CARE A DISTRUS TOATĂ ARMATA ROMANĂ, TOTUȘI CONSECINȚELE REALE AU FOST MICI. PUTEREA ROMANILOR NU PUTEA FI DISTRUSĂ PRINTR-O BĂTĂLIE SAU CHIAR PRIN MAI MULTE, ORICÎT DE DEZASTRUOASE AR FI FOST ELE, PE CÎND O SINGURĂ BĂTĂLIE IMPORTANTĂ PIERDUTĂ DE HANIBAL VA ÎNGENUNCHEA CARTAGINA, CUM S-A ȘI ÎNTÎMPLAT LA ZAMA.

După ce au cercetat drumurile, consulii¹ l-au urmărit pe Hanibal. Îndată ce au ajuns la Cannae² și i-au zărit pe dușmani, și-au întărit pozițiile, făcînd două tabere... În ziua următoare Varro, căruia sorții îi hărăziseră în ziua aceea comanda, a dat semnalul de luptă fără a se consulta cu colegul său și a trecut peste rîu cu trupele așezate în linie de bătaie. Paulus l-a urmat, căci, chiar dacă nu-i aproba planul, nu putea totuși să nu-l ajute. După ce au trecut rîul, adăugînd la grosul armatei și trupele din tabăra mică³, au stabilit următoarea ordine de bătaie: pe flancul drept, care era mai aproape de rîu, au așezat cavaleria romană, apoi infanteria; la marginea flancului stîng se găsea cavaleria aliaților, mai spre mijloc infanteria lor, care se întîlnea spre centru cu legiunile romane; prima linie era formată din celelalte trupe auxiliare ușor înarmate. Consulii comandau flancurile, Terentius pe cel stîng, iar Aemilius pe cel drept; conducerea centrului i-a fost încredințată lui Geminus Servilius⁴.

În zorii zilei, Hanibal, trimițînd înainte pe aruncătorii cu praștia și pe ceilalți soldați ușor înarmați și trecînd el însuși rîul, a început să-i rînduiască în linia de bătaie, așezînd pe fiecare în ordinea în care îi trecuse; pe flancul stîng, aproape de rîu, în fața cavaleriei romane, pe călăreții gali și spanioli; flancul drept l-a dat în seama cavaleriei numide, iar centrul l-a întărit cu infanterie, alcătuită din gali și spanioli, încadrați de africani. Aceștia puteau fi luați drept romani așezați în linie de bătaie, datorită armelor pe care le aveau, arme pe care le cuceriseră la Trebia și — și în cea mai mare parte — la

Lacul Trasimenus⁵. Scuturile galilor și ale spaniolilor aveau aproape aceeași formă, în schimb săbiile erau cu totul diferite: cele galice foarte lungi și fără vîrf, iar cele ale spaniolilor — obișnuiți mai degrabă să împungă dușmanul decît să-l taie — erau săbii cu vîrf, scurte și ușor de mînuit. Înfățișarea acestor neamuri era mai fîroasă decît a altora, datorită atît staturii lor, cît și felului cum arătau. Galii erau goi de la brîu în sus, spaniolii erau îmbrăcați în tunici de în cu marginile de purpură, care străluceau de albeață. Numărul total al pedestrașilor înșirați în linie de bătaie era de patruzeci de mii, iar al călăreților, de zece mii. Flancul stîng era comandat de Hasdrubal, iar cel drept de Maharbal; Hanibal și fratele său Mago aveau sub ordinele lor centrul. Soarele strălucea dintr-o parte, la fel de prielnic pentru ambele armate, fie că ele se așezaseră într-adins așa, fie că era o simplă întîmplare; romanii stăteau cu fața spre miazăzi, iar punii, spre miazănoapte. Vîntul care tocmai începuse să bată (localnicii îl numesc Volturnus) stîrnea mult praf, pe care îl arunca romanilor în față și le lua astfel vederea.

Scotînd strigăte de luptă, trupele auxiliare au pornit la atac și astfel lupta a fost începută de către soldații ușor înarmați; apoi cavaleria galilor și a spaniolilor din aripa stîngă s-a ciocnit cu aripa dreaptă a romanilor, într-un fel neobișnuit pentru o luptă de cavalerie; atacurile trebuiau date frontal, deoarece nu rămăsese nici un loc pentru manevre laterale, cele două piedici fiind într-o parte rîul, iar în cealaltă, linia pedestrașilor. Au năvălit unii asupra celorlalți pînă s-a iscat o asemenea învălmășeală, încît caii nu mai puteau înainta; atunci călăreții au început să se prindă în brațe și să se tragă de pe cai unii pe alții. Și așa, bătălia ajunsese să fie mai mult o luptă de infanterie; această luptă a fost mai degrabă crîncenă decît de lungă durată, căci cavaleria romană a fost curînd înfrîntă și a luat-o la fugă. Către sfîrșitul luptei de cavalerie a început și cea de infanterie. Mai întîi linia de bătaie a galilor și a spaniolilor a rezistat, forțele și curajul fiind egale de ambele părți; în cele din urmă însă, romanii, după repetate sfîrșări prin atacuri frontale în coloane dese, au respins vîrfurile dușmanilor, mult prea slab și din cauza aceasta prea puțin rezistent. Apoi ei îl urmăresc de aproape pe dușmanul bătut, care se retrage în grabă; într-un avînt puternic, trecînd printre șirurile de fugari înspăimîntați, ei ajung în mijlocul frontului central și pe urmă — deoarece nimeni nu opunea rezistență — pînă la linia trupelor africane, care se găseau pe ambele laturi, avînd flancurile mai retrase înapoi. Linia galilor și a spanionilor formase o ieșitură destul de mare. Fiind respinsă, a format mai întîi o linie dreaptă, apoi un întrînd, realizat prin înaintarea romanilor. Aceștia, deoarece năvăliseră fără să-și ia măsuri de prevedere, au fost învăluiți pe flancuri de africani, care formaseră pe ambele laturi două brațe; lungindu-le pe dată, i-au înconjurat pe dușmani și din spate. Acum romanii, după ce terminaseră de curînd o luptă inutilă, — dispărînd deodată galii și spaniolii pe care ei îi urmăriseră pînă atunci — au început o nouă luptă, inegală nu numai fiindcă în luptă erau trupe încercuite care se înfruntau cu cele ce le învăluiau, dar ine-

gală și datorită faptului că unii erau obosiți, pe când ceilalți erau cu forțe proaspete. Între timp, lupta începuse și pe partea stîngă, unde pe numizi îi înfruntau călăreții aliaților. Începerea bătăliei s-a făcut mai pe îndelete și printr-un vicleșug punic. Cam cinci sute de numizi, avînd în afara armelor obișnuite săbii ascunse sub zale, iar scuturile legate de spate, au venit ca fugari la romani. Sărind brusc de pe cai, ei au aruncat la picioarele dușmanilor scuturile și sulitele lor. Au fost primiți în mijlocul frontului roman și duși în spatele acestuia, unde li s-a ordonat să stea liniștiți. Pînă cînd lupta s-a încins pe tot frontul, ei au stat liniștiți; după ce însă atenția și privirile tuturor s-au îndreptat încotro se desfășura lupta, ei au ridicat repede scuturile care zăceau între grămezile de cadavre și au început să atace spatele frontului romanilor. Atacîndu-i din spate, ei îi tăiau la picioare în dreptul genunchilor și făceau astfel un adevărat măcel; dar și mai mari au fost teama și dezordinea stîrnite în felul acesta. Pe cînd într-o parte domnea groaza și lumea fugea, iar într-alta se ducea o luptă cruntă, deși cu puține speranțe, Hasdrubal⁶, care comanda acel sector, scoțîndu-i din centrul bătăliei pe numizi, fiindcă aceștia se luptau fără tragere de inimă, îi trimite să urmărească pe cei ce fugeau în toate părțile, iar pe spanioli și gali îi trimite să lupte alături de africani, pe care îi obosise mai mult măcelărirea romanilor decît lupta propriu-zisă.

În partea cealaltă, Paulus, deși fusese greu lovit de o prăstie chiar de la începutul luptei, l-a înfruntat totuși de mai multe ori pe Hanibal, cu un grup de unități strînse în jurul său, și în unele locuri a restabilit situația. Paulus era apărat de călăreți romani, care, în cele din urmă, au descălecat, deoarece consulul, sleit de puteri, nu-și mai putea conduce calul. Se spune că Hanibal ar fi spus celui ce-i povestise cum consulul poruncise descălecarea călăreților: „Și mai bine era dacă mi-i aduceau gata legați”⁷. Lupta pe jos a călăreților s-a desfășurat în așa fel, încît nu mai era nici o îndoială în ce privește victoria dușmanilor. Cei învinși preferau să moară pe loc decît să fugă, iar învingătorii, înfuriați că aceștia le întîrziu victoria, îi omorau pe cei pe care nu-i puteau pune pe fugă. Pînă la urmă au pus pe fugă pe puținii supraviețuitori, obosiți de pe urma eforturilor și rănilor primite; toți aceștia s-au risipit și cine a putut s-a îndreptat spre calul său, ca să scape... Atunci a început fuga generală. Șapte mii de oameni s-au refugiat în tabăra mică, zece mii în cea mare și aproape două mii chiar în satul Cannae; aceștia au fost îndată înconjurați de cavaleria lui Carthalo, satul neavînd nici un fel de întărituri. Celălalt consul⁸ care nu se alăturase nici unui grup de fugari — nu se știe dacă din întîmplare sau fiindcă așa chibzuise el — a ajuns cu vreo cincizeci de călăreți la Venusia⁹. Se spune că au fost omorîți [în această luptă] patruzeci și cinci de mii cinci sute de pedestrași și două mii șapte sute de călăreți, cetățeni și aliați în număr egal; între aceștia se aflau ambii cvestori ai consulilor, L. Atilius și L. Furius Bibaculus, douăzeci și nouă de tribuni militari, cîțiva foști consuli, pretori și edili — printre care Gn. Servilius Geminus și M. Minucius, fost „magister equitum” în anul precedent și consul cu cîțiva ani în urmă, — optzeci de senatori sau care deținuseră funcții

ce dau dreptul de a face parte din senat și care intraseră ca voluntari în armată. Se mai spune că în lupta aceea au fost făcuți prizonieri trei mii de pedestrași și o mie cinci sute de călăreți.

Aceasta este lupta de la Cannae. A fost un dezastru tot atât de vestit ca și cel de la Alia; dacă în ce privește urmările lui acest dezastru a fost mai puțin grav, deoarece dușmanul a zăbovit, el a fost în schimb mai mare și mai cumplit prin pierderile grozave suferite de armata romană. Căci fuga de la Alia a dat pe mîna dușmanilor orașul, dar a salvat armata; la Cannae numai cincizeci de oameni l-au însoțit pe consulul fugar, iar pe celălalt consul aproape întreaga armată l-a urmat în mormînt.

(Titus Livius, *De la întemeierea Romei*, XXII, 44—50)

- 1 În anul 216 î.e.n. erau consuli Lucius Aemilius Paulus și Caius Terentius Varro. Primul urma tactica de întîrziere a lui Fabius Maximus, iar al doilea dorea o luptă cu orice preț.
- 2 Localitatea în Apulia, pe râul Aufidus, în apropiere de coasta Mării Adriatice.
- 3 Aceasta era așezată pe malul drept, pe care s-a dat și bătălia.
- 4 Fost consul în anul precedent.
- 5 În cele două lupte anterioare și mai ales în ultima, romanii suferiseră înfrîngerii serioase, lăsînd multe bagaje și arme pe cîmpul de bătaie.
- 6 Pasaj neclar; probabil lipsesc cîteva rînduri după „Hasdrubal“.
- 7 Însoțitorii consulului descălecaseră, întrucît acesta nu-i mai putea comanda călare. Văzînd pe ultimii cavaleriști romani transformați astfel în pedestrași, Hanibal a rostit — ca o ironie în legătură cu situația lor disperată — fraza reprodușă în text.
- 8 L. Aemilius Paulus murise în luptă.
- 9 Oraș la granița dintre Apulia și Lucania.

Societatea sclavagistă romană după marile cuceriri

1. Administrarea unui domeniu roman

TRATATUL LUI CATO NE DĂ O IMAGINE A AGRICULTURII ROMANE DIN SECOLUL AL II-LEA Î. E. N., CÎND ACEASTA CONTINUĂ SĂ RĂMÎNĂ PRINCIPALA OCUPAȚIE A ROMANILOR. AUTORUL NE DĂ POSIBILITATEA SĂ URMĂRIM RĂSPÎNDIREA FORMELOR INTENSIVE DE EXPLOATARE ÎN GOSPODĂRIILE MIJLOCII. PROCESUL ACESTA SE DESFĂȘOARĂ PARALEL CU FORMAREA MARILOR LATIFUNDII, UNDE SE PRACTICĂ O AGRICULTURĂ EXTENSIVĂ. PREȚIOASE SÎNT ȘI DATELE LUI CATO DESPRE SITUAȚIA SCLAVILOR, CARE ERAU SOCOTIȚI NIȘTE SIMPLE UNELTE DE MUNCĂ.

a. Indatoririle lui „pater familias”¹

După ce a sosit la proprietatea sa și s-a închinat zeului protector al casei², șeful familiei trebuie să străbată tot domeniul, făcînd înconjurul acestuia, dacă este cu putință chiar în aceeași zi³; dacă nu, în ziua următoare.

După ce și-a dat seama cum a fost lucrată moșia, care munci au fost făcute și care nu, trebuie să-l cheme a doua zi pe administrator și să-l întrebe ce lucrări au fost executate și care mai urmează; de asemenea, să-l întrebe dacă toate au fost făcute la timp, dacă cele rămase mai pot fi terminate și ce cantitate de vin, de grâu și din celelalte produse s-a obținut⁴. După ce a aflat aceste lucruri, trebuie să facă socoteala normelor și a zilelor de muncă⁵. Dacă se constată că treaba n-a fost făcută, iar administratorul spune că și-a dat silința, dar că unii sclavi au fost bolnavi, că a fost vreme rea, că alți sclavi au fugit, că a executat lucrări publice⁶, după ce a înșirat pe lângă acestea și multe alte cauze, stăpînul poruncește să i se facă din nou socoteala sarcinilor și normelor. În caz de vreme ploioasă, iată muncile care pot fi efectuate chiar pe ploaie torențială: spălarea și smolirea butoaielor, curățirea casei și a acareturilor, vînturarea grînelor, căratul băligarului și așezarea lui în grămezi, alegerea semințelor, repararea frînghiilor vechi și împletirea unora noi; sclavii trebuie să-și cîrpească hainele peticite și mantalele cu glugă. În zilele de sărbătoare⁷, ei puteau să curețe șanțurile părăginite, să pietruiască drumurile publice, să taie mărăcini, să sape grădina, să curețe livezile de iarba rămasă după cosit, să împletească mături, să smulgă scaieții, să macine alacul, să facă curățenie generală. Cînd sclavii sînt bolnavi, nu trebuie să li se dea toată hrana. După ce s-a informat în liniște de aceste lucruri, proprietarul trebuie să aibă grijă să se execute restul muncilor; să facă socoteala banilor, a grînelor, a furajelor pentru vite, a vinului și a untdelemnului; trebuie să calculeze ce s-a vîndut, ce s-a încasat, ce a mai rămas, ce este de vînzare; mai trebuie să primească garanțiile ce sînt de primit; într-un cuvînt, totul să fie pus în ordine.

Dacă vreun lucru lipsește în anul acela, să fie cumpărat; tot ce prisosește să fie vîndut; să dea altora în lucru lucrările ce trebuie date; stăpînul să poruncească ce lucrări urmează să fie executate de personalul propriu și care trebuie date pentru a fi făcute de alții⁸, consemnîndu-le pe acestea în scris. Să țină socoteala vitelor; să le vîndă la licitație; să vîndă untdelemnul dacă are preț; să vîndă vinul și grînele de prisos; să vîndă boii bătrîni, vitele și oile înțărcate, lîna, pieile, căruțele vechi, uneltele de fier învechite, sclavii bătrîni, sclavii bolnavi și tot ce mai prisosește. Șeful familiei nu trebuie să cumpere, ci să vîndă⁹.

(Cato, Despre agricultură, 2)

- 1 Era șeful familiei romane. În cazul de față e vorba de comportarea lui ca proprietar al unui domeniu.
- 2 Lar.
- 3 Rezultă că este vorba despre o proprietate mijlocie, tipul descris de Cato avînd între 25 și 60 de ha.
- 4 Proprietarul, deși stătea în oraș, se mai pricepea la agricultură, păstrînd contactul cu ea. Peste un secol, situația va fi cu totul alta, majoritatea proprietarilor lăsînd totul în seama vechililor.
- 5 Existau norme pentru diferitele munci executate de sclavi; de exemplu, pentru semănat și acoperirea semințelor cu pămînt 0,5 ha pe zi, iar pentru strîngerea palelor 0,25 ha pe zi.

- 6 E vorba de construirea drumurilor.
- 7 Sclavii de la țară n-aveau sărbători. Deoarece muncile agricole erau oprite de prescripțiile religioase în zilele de sărbătoare, sclavii puteau executa alte munci, ca de pildă, cele amintite mai sus.
- 8 Unele lucrări, ca strînsul măslinelor sau bătutul untului, probabil fiindcă necesitau multă grijă ori constituiau munci de sezon, erau încredințate unor muncitori liberi.
- 9 Principiu devenit celebru, care sintetizează scopul final al activității economice așa cum îl vede Cato, și anume de a obține un plus prin vînzarea a cît mai multe lucruri și cumpărarea a cît mai puține. Aceeași idee este exprimată și în capitolul privitor la îndatoririle vechilului.

b. Îndatoririle unui „villicus”¹

Iată îndatoririle administratorului: el trebuie să se îngrijească de buna rînduială; să respecte sărbătorile; să nu se atingă de lucrurile altuia; să se preocupe cu grijă de ale sale; să rezolve neînțelegerile dintre sclavi; dacă vreunul a săvîrșit ceva rău, să-l pedepsească cu dreptate, în raport cu vina. Să nu le meargă rău sclavilor, să nu rabde de foame și de frig. Să-i înhame bine la treabă pe sclavi, căci astfel el mai ușor îi va împiedica de a fura și de a face rele. Dacă administratorul nu vrea ca sclavii să se poarte prost, lucrul acesta nici nu se va întîmpla. Dacă el o îngăduie, stăpînul să nu-l lase nepedepsit. Dacă cineva i-a făcut un bine, să-i mulțumească, pentru ca și alții să rîvnească a se purta cum trebuie. Să nu umble de colo-colo, să fie totdeauna treaz și să nu meargă să mănînce la străini. Să aibă grijă ca sclavii să muncească și să îndeplinească ce a poruncit stăpînul. Să nu se creadă mai deștept decît stăpînul. Prietenii stăpînului să fie și ai săi. Să asculte ce i se poruncește. Să nu aducă jertfe decît la conpi-talii², la răscruce de drumuri sau pe vatră. Fără porunca stăpînului să nu dea cu împrumut nimănui; să încaseze ce a împrumutat stăpînul. Să nu împrumute nimănui sămînță de semănat, alimente, alac, vin și untdelemn. Să aibă două sau trei gospodării de la care să poată cere cu împrumut cele de trebuință și cărora să le dea cînd e nevoie; încolo nu trebuie să aibă de-a face cu nimeni. Să facă des socotelile cu stăpînul. Să nu țină mai mult decît o zi³ pe lucrătorul simbriaș fie cu bani fie cu plata în natură. Să nu îndrăznească a cumpăra ceva fără știrea stăpînului și nici să nu-i ascundă ceva acestuia. Să nu aibă nici un parazit pe lîngă el. Să nu îndrăznească să consulte un haruspici, auguri, prezicători sau astrologi⁴. Să nu înșele pămîntul⁵, căci aceasta aduce nenorocire. Să-și dea silința să cunoască toate muncile cîmpului și să le și îndeplinească de multe ori, fără a rămîne însă sleit de puteri; dacă va face așa, va ajunge să cunoască mai bine situația sclavilor, iar aceștia vor munci cu mai multă plăcere. Dacă va proceda așa, îi va veni mai puțin să se plimbe fără vreun rost, va fi mai sănătos și va dormi mai bine. Să se scoale primul și să se culce ultimul. Să vadă mai întîi dacă gospodăria este închisă, dacă toți sînt la locul lor și dacă vitele au nutreț.

(Cato, Despre agricultură, 5)

- 1 Administrator de moșle, vechil. Putea să fie sclav, libert sau om liber.
- 2 Sărbătorirea „larilor”, protectori ai câmpurilor, care își aveau altarele la răscruci, se ținea între 3—5 ianuarie. La ea participau și sclavii.
- 3 Probabil trebuie înțeles „o zi în plus”.
- 4 E vorba de diferiți prezicători ambulanți.
- 5 Adică să nu însămânțeze prea puțin.

2. Hrana și îmbrăcămintea sclavilor

Rațiile de mâncare ale sclavilor. Pentru cei care lucrează, 4 măsuri¹ de grâu în timpul iernii și 4½ măsuri în timpul verii; pentru administrator și soția sa, pentru supraveghetor și cioban, 3 măsuri; pentru cei încătușați², 4 livre de pîine în timpul iernii, 5 livre de cînd începe săpatul viei și pînă cînd rodesc smochinii; după aceea se revine la 4 livre.

Porțiile de vin ale sclavilor... Cantitatea totală de vin pe cap de sclav este de 7 cvadrantali³ anual.

Îmbrăcămintea sclavilor. O tunică în greutate de 3½ livre⁴ și o manta pe an. Ori de cîte ori dai cuiva o tunică sau o manta, ia-o înapoi mai întîi pe cea veche, din care se vor face cîrpe. Li se mai cuvine și cîte o pereche bună de saboți de lemn în fiecare an.

(Cato, *Despre agricultură*, 56, 59)

- 1 Rația era socotită lunar. O măsură avea 8,754 litri.
- 2 Unii sclavi, probabil cei recalcitranti, lucrau zilnic în lanțuri. O livră avea 327,5 g.
- 3 Un cvadrantal era echivalent cu o amforă, adică 26,26 litri.
- 4 E vorba despre cantitatea de lînă folosită la confecționarea tunicii.

3. Proporțiile răscoalei din Sicilia

PRIMA RĂSCOALĂ A SCLAVILOR DIN SICILIA A FOST CU GREU ÎNĂBUȘITĂ DE ROMANI, ÎN ANUL 132 î.E.N. EA A GĂSIT, ÎNSĂ, ECU ÎN PERGAM, UNDE, ÎN ACELAȘI AN, IZBUCNEȘTE O MIȘCARE ANTIROMANĂ, LA CARE, ALĂTURI DE SĂRĂCIMEA BĂȘTINAȘĂ, AU PARTICIPAT ȘI NUMEROȘI SCLAVI ȘI LIBERTI. ÎN FRAGMENTUL, DE MAI JOS SÎNT ARĂTATE CÎT SE POATE DE CLAR GENEZA ȘI RĂSUNETUL RĂSCOALEI SICILIENE.

Niciodată nu mai avusese loc o răscoală ca aceea din Sicilia, cînd multe orașe au avut de suferit, nenumărați bărbați și numeroase femei cu copiii lor au îndurat mari nenorociri, iar insula era cît pe aci să cadă în întregime în mîna unor sclavi fugiți, care își puseseră în gînd să ruineze cu totul populația liberă. Pentru cei mai mulți, întîmplările acestea erau ceva cu totul neașteptat; în schimb, oamenii în stare să judece lucrurile cum trebuie erau de părere că toate se întîmplaseră

datorită unor cauze bine întemeiate. Căci datorită bogăției lor nemăsurate, acei care exploatau minunata insulă au ajuns cu toții să trăiască — avînd ei atîtea averi — în mare lux și astfel au devenit îngîmfați și semeți. Și așa, pe măsură ce starea sclavilor se înrăutățea datorită tuturor acestor cauze, creștea și ura lor împotriva stăpînilor, pînă cînd, într-un moment prielnic, ea s-a prefăcut în mînie. De aceea, fără ca cineva să-i îndemne, zeci de mii de sclavi s-au ridicat să-i nimicească pe stăpîinii lor. Lucruri asemănătoare s-au întîmplat, cam în aceeași vreme, și în Asia, unde Aristonicos pusese mîna pe o domnie care nu i se cuvenea, iar sclavii, din pricina tratamentului neomenos la care îi supuneau stăpîinii lor, i s-au alăturat și au adus multor orașe nenorociri mari.

(Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XXXIV—XXXV, 2, 25—26)

4. Răscoala lui Aristonicos¹

După Smirna urmează orașul Leucii, care, după moartea lui Attalos Philometor² a trecut de partea lui Aristonicos; acesta, socotindu-se de neam regesc, urmărea să pună mîna pe domnie. A fost însă învins lîngă Cyme, într-o luptă navală, de locuitorii orașului Efes. Pus pe fugă, el s-a retras în interiorul țării și a strîns în grabă o ceată de oameni săraci și de sclavi, cărora le-a făgăduit libertatea; pe toți aceștia îi numea „heliopoliți”³. Mai întîi a atacat orașul Thyateira, apoi a ocupat Apollonis și a mai încercat să pună stăpînire și pe alte cetăți. Dar el nu s-a putut menține mult timp, căci orașele au trimis imediat trupe numeroase împotriva sa, iar Nicomedes⁴ din Bitinia și regii din Capadocia au dat și ei ajutor. Apoi au sosit cinci soli romani, iar mai tîrziu a apărut o armată sub comanda consulului Publius Crassus⁵; în cele din urmă a venit Marcus Perperna⁶ și a terminat războiul prin trimiterea la Roma a lui Aristonicos, pe care îl prinsese viu.

(Strabon, *Geografia*, XIV, 1, 38)

- 1 Acesta se dădea drept frate vitreg al regelui Pergamului.
- 2 Ultimul rege al Pergamului (138—133 î.e.n.) lăsase prin testament regatul său romanilor.
- 3 Adică „cetățeni ai soarelui”; denumirea provine din romanele utopice elenistice, care vorbeau despre locuitorii fericiți ai unor insule imaginare.
- 4 Regele Bitiniei.
- 5 Comandantul unei armate care a fost înfrîntă în anul 130 î.e.n. În luptă a căzut însuși Crassus.
- 6 Comandantul unei noi armate romane, care reușește să-l învingă pe Aristonicos în anul 129 î.e.n.

5. Exploatarea provinciilor

FRAGMENTUL DE MAI JOS FACE PARTE DIN UNUL DINTRE CELEBRELE DISCURSURI ALE LUI CICERO CONTRA FOSTULUI GUVERNATOR AL SICILIEI, VERRES. CHIAAR DACĂ ACESTA REPREZINTĂ UN CAZ MAI DEOSEBIT, IAR ORATORUL ROMAN A EXAGERAT, POATE, PREZENTÎND FAPTELE ÎN CULORI FOARTE SUMBRE, TOTUȘI CELE CÎTEVA EXEMPLE CITATE ARATĂ PUTEREA NEMĂRGINITĂ A GUVERNATORILOR ROMANI ȘI FELUL ÎN CARE – ÎNTR-O MĂSURĂ MAI MARE SAU MAI MICĂ – ABUZAU CU TOȚII DE EA.

Însă urmele și dovezile cele mai multe și mai mari ale păcatelor sale, Verres¹ le-a lăsat în Sicilia, provincie pe care, timp de trei ani, a chinuit-o și a ruinat-o în așa hal, încît în nici un fel nu mai poate să fie readusă la vechea ei stare. După cît se pare, doar cu greu și numai după mulți ani, pretori cinstiți ar putea s-o refacă în parte. Cît timp a fost el pretor în Sicilia, n-au fost respectate nici legile locale, nici hotărîrile senatului nostru și nici normele de drept comune tuturor oamenilor; oamenii posedă acolo doar atît cît a putut să scape de lăcomia nemăsurată a celui mai nerușinat om sau numai atît cît refuza el, după ce se sătura. Timp de trei ani, toate judecățile se făceau după bunul lui plac; nu a fost un lucru moștenit din moși-strămoși care să nu-i fie luat proprietarului prin puterea judecătorească pe care o exercita acest guvernator. Nenumărate sume de bani au fost stoarse de la țărani cu ajutorul unor dispoziții noi și ticăloase; aliații cei mai credincioși au fost declarați dușmani, cetățenii romani omorîți² și crucificați ca niște sclavi; delincvenții cei mai periculoși erau achitați dacă plăteau bani, oamenii cei mai cinstiți și onorabili, judecați în lipsă, condamnați fără a se putea apăra și alungați din țară; porturile cele mai bine fortificate și orașele cele mai bine apărate au fost date pe mîna piraților și ale tîlharilor; marinarii și soldații sicilieni, aliații și prietenii noștri, au murit de foame; cele mai bune și mai folositoare flote s-au pierdut și s-au distrus spre rușinea poporului roman. Tot el a jefuit și despuat, în calitate de pretor, acele monumente foarte vechi, dintre care o parte împodobeau orașele încă din vremea regilor celor mai bogați, iar o parte fuseseră dăruite sau înapoiate orașelor de către generalii³ noștri învingători. Și nu s-a mulțumit numai cu statuile și podoabele de pe edificiile publice, ci a jefuit și lăcașurile sfinte, închinete unor zeități foarteenerate, astfel că sicilienilor nu le-a rămas nici o statuie a vreunei divinități, dacă era ceva mai bine executată sau făcea impresia unui lucru vechi.

(Cicero, *Contra lui Verres*, I, 4—5)

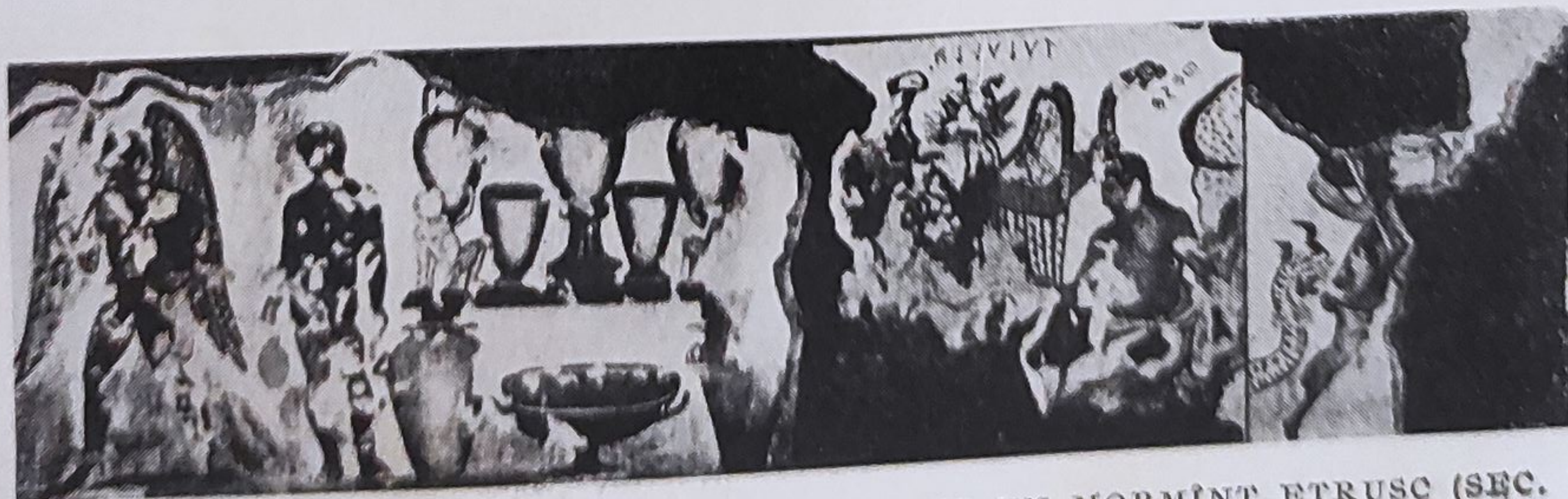
- 1 Caius Verres a administrat Sicilia între anii 73 și 71 î.e.n. După expirarea mandatului, locuitorii provinciei l-au dat în judecată și au însărcinat cu acuzarea lui pe Cicero, fost cvestor în Sicilia în anul 75 î.e.n. Marile abuzuri comise de fostul guvernator și talentul oratoric al lui Cicero au dus la condamnarea lui Verres.
- 2 Cetățenii romani nu puteau fi condamnați în provincie, fiindcă aveau drept de apel în fața comițiilor centuriate de la Roma.
- 3 Cu ocazia cuceririi Siciliei.

PLĂCI DE FILDEȘ DESCOPERITE ÎNTR-UN MORMÎNT
DIN LATIUM, REPREZENTÎND LUPĂTORI LATINI ÎNAR-
MAȚI (SEC. III î. E. N.).

STATUETĂ DE BRONZ
REPREZENTÎND UN
LUPĂTOR SAMNIT
(SEC. V î.E.N.).

SCENE DINTR-UN MORMÎNT ETRUSC (SEC. V. î.E.N.).

HOL, DESCOPERIT (ATRIUM) DINTR-O CASĂ ROMANĂ (RECONSTITUIRE).

MONETE ROMANE.

STATUIA ÎMPĂRATULUI
TRAIAN

RELIEF REPREZENTÎND PE ÎMPĂRATUL MARCUS
AURELIUS PRIMIND SUPUNEREA A DOUĂ CĂPETENII
BARBARE ÎNGENUNCHEATE (GERMANE SAU SAR-
MATE).

FORUL, LUI TRAIAN DIN ROMA (RECONSTITUIRE).

6. Pătrunderea elenismului la Roma

DATORITĂ TRANSFORMĂRIILOR SOCIETĂȚII ROMANE ȘI A CONTACTULUI CU LUMEA GREACĂ, ÎN SECOLELE AL III-LEA ȘI AL II-LEA Î.E.N., ELENISMUL PĂTRUNDE LA ROMA. ELEMENTE CONSERVATOARE AVÎND ÎN FRUNTE PE CATO CAUTĂ SĂ SE ÎMPOTRIVEASCĂ, FĂRĂ SUCCES, ACESTEI INFLUENȚE. ASTFEL, ÎNSUȘI CATO, CARE LUPTASE TOATĂ VIAȚA CONTRA ELENISMULUI, ÎNVĂȚĂ LA BĂTRÎNETE GRECEȘTE.

a. Un discurs al lui Cato împotriva luxului și a influenței grecești

Tribunii M. Fundanius și L. Valerius au prezentat¹ plebei un proiect de abrogare a legii Oppia. În timpul consulatului lui A. Fabius și Tib. Sempronius², în focul cel mai mare al războiului punic, tribunul C. Oppius făcuse propunerea ca nici o femeie să nu posedze mai mult decît o jumătate de uncie³ de aur, să nu poarte haine împetrite și nici să nu călătorească cu trăsura prin Roma sau prin orice alt oraș sau la o distanță mai mică de o mie de pași de ele, exceptînd participarea la procesiunile religioase. Tribunii M. și P. Iunius Brutus apărau legea Oppia, declarînd că nu vor îngădui abrogarea ei; mulți aristocrați s-au ridicat și au vorbit în sprijinul sau împotriva propunerii; Capitoliul se umpluse de o mulțime de oameni, care sprijineau sau respingeau legea. Pe femei nu le-au putut reține în casă nici îndemnurile altora, nici propriilor sfială și nici porunca soților; ocupînd toate străzile orașului și căile de acces spre for, ele își rugau soții care se îndreptau într-acolo să le permită și lor recăpătarea vechilor podoabe, de vreme ce statul înflorește, iar averea particularilor crește și ea pe zi ce trece⁴. Numărul femeilor creștea de la o zi la alta, căci ele se adunau și din orașele, și din așezările mai mici. Curînd au ajuns cu îndrăzneala pînă acolo, încît au început să asalteze cu rugăminți pe consuli, pretori și alți magistrați. Dar au găsit în persoana unuia dintre consuli, pe nume M. Porcius Cato, un om neînduplecat, care a vorbit astfel în favoarea legii propuse spre abrogare: „...Strămoșii noștri nu au îngăduit femeilor să încheie nici un act juridic, fie el și de natură privată, fără consimțămîntul tutorelui; ei au hotărît ca femeile să stea sub autoritatea părinților, a fraților și a soților; noi, în schimb, dacă o vor zeii, îngăduim ca ele să ia parte la treburile publice și să se amestece în for, în adunările publice și în alegeri. Căci ce altceva fac ele pe străzi și la răscruci, decît să pledeze în favoarea propunerii tribunilor și să ceară abrogarea legii? ...Adesea m-ați auzit plîngîndu-mă de cheltuielile femeilor, adesea de cele ale bărbaților, nu numai în calitate de simpli particulari, dar și ca magistrați⁵; cele două vicii, lăcomia și risipa, care macină statul, sînt molime care au distrus toate marile imperii⁶. Cu cît e mai bună și mai fericită soarta statului nostru și cu cît crește imperiul, — căci am trecut acum chiar în Grecia și Asia, ținuturi pline de tot felul de vicii atrăgătoare și am întins mîinile după comori regești — cu atît mă cuprinde groaza că acele lucruri ne-au cucerit mai mult ele pe noi decît noi pe ele. Credeți-mă, statuile din Siracuza⁷ au venit în oraș ca dușmani. Îi aud de acum pe prea mulți

lăudînd și admirînd podoabele arhitectonice din Atena și Corint și rîzînd de figurile de lut ale zeilor romani, puse pe frontoanele templelor. Eu îi prefer pe acești zei favorabili nouă și nădăjduiesc că așa vor rămîne și de azi înainte, dacă o să-i lăsăm la locul lor. Pe vremea strămoșilor noștri, Pirus a încercat prin trimisul său Cineas⁸ să cîștige nu numai pe bărbați, dar și femeile. Legea Oppia, pentru combaterea luxului la femei, nu fusese încă propusă; totuși nici o femeie n-a primit vreun cadou. Care credeți că a fost cauza? Aceeași care a făcut ca strămoșii noștri să n-aibă nevoie de o astfel de lege; nu exista nici un fel de lux care să trebuiască să fie combătut. După cum e nevoie să se cunoască bolile înaintea leacurilor, tot așa mai întîi au luat naștere poftetele, iar apoi legile care să le îngrădească... După douăzeci de ani de la votare, legea a fost abrogată⁹.

(Titus Livius, *De la întemeierea Romei*, XXXIV, 1—48)

b. Cato învață grecește la bătrînețe

De altfel, se povestește că el s-ar fi apucat foarte tîrziu să-și însușească cultura greacă. Luînd în mîini cărțile grecilor la o vîrstă cît se poate de înaintată, a folosit mai puțin din studiul lui Tucidide și mai mult din cuvîntările lui Demostene, ca fiind un model de artă oratorică. Scrierile lui Cato sînt, desigur, îndeajuns de înfrumusețate cu maxime¹⁰ și anecdote grecești, iar între sentințele și vorbele sale de duh se pot găsi multe care au fost traduse cuvînt cu cuvînt.

(Plutarh, *Viața lui Cato cel Bătrîn*, 2)

- 1 În anul 195 î.e.n.
- 2 În anul 215 î.e.n., în timpul celui de-al doilea război punic.
- 3 Echivalează cu 13,64 g.
- 4 Evenimentele se petrec după sfîrșitul războiului punic.
- 5 Cu ocazia jocurilor pe care le dădeau.
- 6 Cato credea că mărirea și decăderea unui stat depind de starea morală a cetățenilor săi.
- 7 Cucerită în 212 î.e.n. de Claudius Marcellus.
- 8 După victoria de la Ausculum din 279 î.e.n., Pirus l-a trimis pe Cineas să încheie pacea la Roma, dar senatul a refuzat aceasta.
- 9 Pînă la urmă, adversarii legii și-au impus punctul de vedere.
- 10 Cato a fost și autorul unei culegeri de sentințe, care nu s-a păstrat însă.

7. Începuturile literaturii latine

PRIMELE PRODUCȚII LITERARE MAI ÎNTINSE ȘI CARE NI S-AU PĂSTRAT SÎNT TRATATUL ÎN PROZĂ A LUI CATO (V. BUCĂȚILE 1 ȘI 2) ȘI COMEDIILE ÎN VERSURI ALE LUI PLAUT. FRAGMENTELE DATE MAI JOS DESCRIU PERSONAJE ȘI STĂRI DE LUCRURI CARACTERISTICE PENTRU LUMEA ELENISTICĂ. FAPTUL SE DATOREȘTE PUTERNICEI INFLUENȚE GRECEȘTI SUFERITE DE LITERATURA LATINĂ, MAI ALES LA ÎNCEPUT.

a. Lăudăroșeniile unui militar fanfaron

Pyrgopolinices¹ (Plecînd de acasă): Aveți grijă ca scutul meu să strălucească mai tare decît razele soarelui pe un cer senin, pentru ca, atunci cînd va fi nevoie, în toiul luptei, să-i ia dușmanului vederea cu scînteierea lui. Căci vreau să alin necazul paloșului meu: să nu se plîngă și să nu-și piardă tot curajul fiindcă îl las să stea la șoldul meu de atîta timp fără să lucreze, în timp ce el, sărmanul, arde de nerăbdare să facă din dușmani tocană. Dar unde-mi este Artotrogus?

Artotrogus²: Se găsește aici, lîngă un bărbat viteaz, bogat și frumos ca un rege: un războinic... Nici zeul Marte n-ar îndrăzni să pome-nească de isprăvile lui sau să le compare cu ale tale.

Pyrgopolinices: Nu-i el acela pe care l-am salvat în Cîmpiile Gărgărițelor, unde comanda supremă o avea Bumbomachides Clutumistari-dysarchides³, nepotul zeului Neptun?

Artotrogus: Îmi aduc aminte; tu vorbești de acela cu armele de aur, ale cărui legiuni le-ai împrăștiat dintr-o suflare, cum face vîntul cu frunzele sau cu trestia de pe acoperișuri.

Pyrgopolinices: Pe Pollux, aceasta este un fleac!

Artotrogus: Pe Hercule, sigur că nu-i nimic în comparație cu celelalte isprăvi de ale tale... (Aparte) pe care nu le-ai făcut niciodată. (*Ieșind în fața scenei și adresîndu-se publicului.*) Dacă cineva a văzut un mincinos mai nerușinat decît acest om sau un lăudăros mai mare decît el, aceluia mă leg să-i fiu sclav. Dar ce-i al lui, e al lui; mîncarea de măsline care se mănîncă la el este o nebunie.

Pyrgopolinices: Unde ești?

Artotrogus: Iată-mă. Dar elefantului din India cum i-ai rupt brațul cu o lovitură de pumn?

Pyrgopolinices: Cum brațul?

Artotrogus: Nu, am vrut să spun coapsa.

Pyrgopolinices: Nici măcar nu m-am ostenit prea mult.

Artotrogus: Pe cîntea mea, dacă te-ai fi sforțat mai tare, brațul tău ar fi străbătut pielea, stomacul și gura elefantului.

Pyrgopolinices: Să lăsăm acum acestea.

Artotrogus: Zău că nu merită osteneala să mi le povestești mie, care-ți cunosc isprăvile. (Aparte.) Stomacul este cauza tuturor acestor necazuri; urechile mele trebuie să înghită tot ce spune, ca să nu mi

se lungească de foame și trebuie să dau crezare tuturor minciunilor lui.

Pyrgopolinices: Ce spuneam eu?

Artotrogus: Știu de-acum ce vrei să spui; este adevărat și îmi aduc aminte.

Pyrgopolinices: Atunci ce-i?

Artotrogus: Tot ce vrei.

Pyrgopolinices: Ai... ?

Artotrogus: Știu, ai nevoie de tăblițe. Am și un condei.

Pyrgopolinices: Îmi ghicești toate gândurile.

Artotrogus: Se cuvine ca eu să-ți cunosc firea și să-mi dau osteneala să-ți ghicesc toate dorințele.

Pyrgopolinices: Îți aduci aminte... ?

Artotrogus: Îmi amintesc: într-o singură zi ai omorât o sută cincizeci de oameni în Cilicia, o sută în Scitolatronia, treizeci de sarzi și șaiszeci de macedoneni.

Pyrgopolinices: Cît face asta în total?

Artotrogus: Șapte mii!

Pyrgopolinices: Atîta trebuie să fie; socotești bine.

Artotrogus: N-am nici un fel de însemnări scrise, totuși le țin minte.

Pyrgopolinices: Ai o memorie foarte bună.

Artotrogus: Mîncarea bună mi-o înaprătează.

Pyrgopolinices: Lucrează cum ai lucrat și pînă acum și vei avea de mîncare tot timpul. Vei fi totdeauna primit la masa mea.

Artotrogus: Ei, și în Capadocia, unde ai fi omorât dintr-o singură lovitură cinci sute de dușmani, dacă nu-ți era sabia tocită?

Pyrgopolinices: Deoarece erau niște pîrliți de pedestrași, le-am cruțat viața.

Artotrogus: La ce bun să-ți mai spun ceea ce știu toți oamenii, că există un singur *Pyrgopolinices* pe pămînt care e de neînvins și îi întrece pe toți prin vitejie, frumusețe și fapte strălucite. Toate femeile te iubesc, și pe drept cuvînt, fiindcă ești atît de frumos. De pildă acelea care m-au oprit, trăgîndu-mă de manta.

Pyrgopolinices: Și ce ți-au spus ele?

Pyrgopolinices: Mă întrebau: „Bărbatul acesta nu-i Ahile?” — mi-a spus una. „Ba este fratele său” — i-am răspuns. Atunci cealaltă a zis: „Pe cîntea mea că-i frumos și ce înfățișare! Cît de bine îi stau bucele! Fericite sînt femeile care-l cunosc”.

Pyrgopolinices: Chiar așa vorbeau?

Artotrogus: Păi, nu m-au implorat ele să te plimb astăzi pe acolo, ca pe o icoană sfîntă?

Pyrgopolinices: Mare nenoroc să fii un om prea frumos.

Artotrogus: Și totuși așa este; sînt insuportabile; mă roagă, îmi fac curte, mă imploră să le îngădui a te vedea; vor să te duc la ele, încît nu mai am timp să mă ocup de treburile tale.

Pyrgopolinices: Îmi pare că e timpul să mergem în piață, ca să plătesc banii mercenarilor tocmiți ieri. Căci regele Seleucus⁴ m-a rugat foarte

tare să-i adun niște mercenari pe care să-i iau cu leafă. Astăzi am hotărît să mă ocup de treburile regelui.

Artotrogus: Atunci să mergem.

Pyrgopolinices (Către suită): Urmați-mă!

(Plaut, *Militarul fanfaron*, scena I)

b. Plîngerile unui avar nenorocit⁵

Euclion⁶: S-a isprăvit cu mine! Sînt pierdut! Am murit. Încotro să alerg! Încotro să nu alerg? Puneți mîna pe el, puneți mîna pe el! Pe cine? Și cine s-o facă? Nu știu, nu văd nimic, umblu ca un orb. Încotro? Unde sînt și cine sînt? Pe acestea nu sînt în stare să le judec cu mintea mea. Vă rog pe voi, vă implor, vă conjur, veniți-mi în ajutor și arătați-mi pe cel ce mi-a răpit ulceaua cu bani! (Către public.) Ce spui? Sigur că te cred; te văd după față că ești om cinstit. Ce este? De ce rîdeți? Vă cunosc pe toți. Sînt mulți hoți printre voi, ascunși în hainele albe ca zăpada⁷, care stau cumînți ca niște oameni cinstiți! Vai, nimeni n-o are? M-ai omorît! Spune-mi, cine o are? Nu știi? Vai mie, sărman de mine, sînt mort! Sînt mort de-a binelea, ajuns cum nu se poate mai rău; atîtea rele, supărări și lacrimi mi-a adus ziua de azi, chiar dacă nu pun la socoteală foametea și sărăcia! Sînt omul cel mai nenorocit de pe pămînt. Căci ce-mi mai trebuie viața, cînd am pierdut tot aurul pe care l-am păzit cu atîta grijă! M-am furat singur pe mine, lipsindu-mă de toate plăcerile și chiar de lucrurile trebuincioase. Alții se vor bucura acum, folosindu-se de nenorocirea și paguba mea. Este peste puterile mele să rabd așa ceva.

(Plaut, *Aulularia*⁸, scena IX)

- 1 Tipul mercenarului, necunoscut lumii romane de atunci, este preluat din piesa grecească care i-a servit ca model autorului; mercenarii, care formează majoritatea armatelor elenistice tîrzii, sînt figuri caracteristice ale epocii; numele bombastic „cuceritorul zidurilor orașelor” servește și el la caracterizarea eroului, mărind efectul comic al laudelor acestui „invincibil cuceritor de cetăți”.
- 2 Parazitul, care mîncea la mesele celor bogați, distrîndu-i în schimb pe oaspeți și făcînd servicii stăpînului casei, este un personaj des întîlnit în comediile grecești. Și el are un nume caracteristic „mîncătorul de pîine”.
- 3 Lungimea numelor și caracterul lor nelatin produceau un efect comic.
- 4 Rege elenistic; fără precizare, fiindcă se urmărește doar sugerarea relațiilor înalte pe care le are eroul.
- 5 Piesa din care face parte fragmentul a servit drept model pentru *Avarul* lui Molière.
- 6 Avarul descoperise cu cîteva clipe mai înainte că i s-a furat ulceaua cu bani pe care o îngropase în pămînt.
- 7 Vesmînt purtat de persoanele onorabile, cu stare.
- 8 Adică „comedia ulcele”.

Reformele fraților Gracchi

MIȘCĂRILE GRACHIILOR REPREZINTĂ ÎNCEPUTUL PERIOADEI DE LUPTE ȘI AL CONVULSIUNILOR INTERNE ALE REPUBLICII. PERIOADA CARE URMEAZĂ A FOST DENUMITĂ „SECOLUL REVOLUȚIILOR” DIN CAUZA TULBURĂRIILOR APROAPE NEÎNTRERUPTE CARE MARCHEAZĂ SFÎRȘITUL REPUBLICII PÎNĂ LA LUPTA DE LA ACTIUM (31 î.E.N.), CÎND CRIZA SE REZOLVĂ PRIN INSTAURAREA IMPERIULUI.

1. Legea agrară a lui Tiberius Gracchus

Romanii au vîndut o parte din pămînturile cucerite în război de la vecinii lor, iar o altă parte au făcut-o domeniu al statului¹. Aceste din urmă pămînturi ei le-au arendat oamenilor nevoiași, fără nici o avere, în schimbul unei mici dări pe care trebuia s-o plătească tezaurului public.

Fiindcă bogații începuseră să mărească acest impozit și-i înlăturaseră pe săraci de la folosirea pămînturilor statului, s-a făcut o lege care oprea pe oricine de a stăpîni mai mult de cinci sute de jugăre² din aceste pămînturi. Hotărîrea luată a stăvilit o vreme lăcomia celor bogați și a venit în ajutorul nevoiașilor, care — în chipul acesta — au rămas pe pămînturile arendate lor, păstrîndu-și fiecare partea pe care o avusese de la început.

Dar, mai tîrziu, proprietarii vecini cu dare de mîna ajunseră să-și treacă în folosință pămînturile luate în arendă, folosind nume închipte și — în cele din urmă — ajunseră să le stăpînească fățiș, pe propriul lor nume. Atunci săracii, alungați de pe pămînturile lor, au început să nu mai arate nici o rîvnă pentru îndeletnicirile militare, păsîndu-le prea puțin chiar și de creșterea copiilor. Și astfel, în scurtă vreme, întreaga Italie a putut să vadă că oamenii liberi se îpușinaseră, că — în schimb — țara era plină de sclavi barbari, mulțumită cărora bogații își cultivau pămînturile, atîția cetățeni fiind izgoniți.

Caius Laelius, prietenul lui Scipio, încercă să îndrepte lucrurile, dar oamenii puternici se împotriviră celor ce voia acela să facă. Temîndu-se de tulburări, Laelius și-a părăsit planurile³. I s-a spus „cel înțelept” sau „cel cuminte” ...

Tiberius a fost numit tribun al poporului, reîncepînd îndată acțiunea lui Laelius ... Fratele său, Caius, într-o carte pe care a scris-o, spune că Tiberius, mergînd de la Roma spre Numantia⁴ și străbătînd Etruria, a văzut acest ținut pustiu și a băgat de seamă că toți plugarii și păstorii nu erau decît niște străini — niște sclavi barbari; atunci a plănuit el acele acțiuni politice care aveau să-i aducă nenumărate nenorociri.

... Dar bogații și cei ce stăpîneau avuții mari nu numai că s-au împotrivit legii, fiind stăpîniți de lăcomie, dar mînia și îndîrjirea lor i-au făcut să-l urască și pe autorul legii și, astfel, au încercat să împiedice poporul să o ratifice ... Iar Tiberius s-a luptat pentru o cauză atît de frumoasă și dreaptă cu arma cuvîntului; căci — înzestrat cum era din plin cu darul vorbirii — era în stare, atunci cînd vorbea, să facă frumoase chiar lucrurile cele mai obișnuite.

Așa a fost atunci, cînd, suindu-se pe tribună, în jurul căreia se îmbulzea poporul, a cuvîntat despre cei nevoiași:

„Fiarele din Italia au vizuini, au bîrloguri unde se pot ascunde; dar cei ce luptă și mor pentru apărarea Italiei n-au parte de nimic altceva decît de aer și de lumină. Ei n-au case, n-au așezări statornice și pribegesc împreună cu nevestele și copiii lor.

Iar înaintea bătăliilor generalii îi mint cînd îi îndeamnă să lupte împotriva dușmanilor pentru mormintele și templele lor. Căci nici unul dintre atîți romani nu are un altar părintesc sau vreun mormînt al strămoșilor, ci ei se războiesc și mor pentru desfătările și belșugul altora. Sînt numiți „stăpînii întregii lumi“, dar ei nu au nici măcar o brazdă de pămînt a lor“.

... Apoi⁵ legea agrară a fost votată. Au fost aleși trei bărbați care să cerceteze cum stau lucrurile și să împartă pămînturile; aceștia sînt: Tiberius însuși, Appius Claudius — socrul său — și fratele lui Tiberius, Caius, care lipsea din Roma, plecat fiind să lupte sub ordinele lui Scipio în Numantia.

După ce Tiberius a adus la îndeplinire în chip pașnic treburile acestea, neîmpotrivindu-se nimeni, el a făcut ca să ajungă tribun — în locul lui Octavius — nu vreun om dintre cei cu vază, ci un client al său, Mucius. Atunci cei puternici s-au arătat cît se poate de nemulțumiți și, temîndu-se — fiindcă autoritatea lui Tiberius creștea mereu — l-au copleșit cu ocări în senat...

... Prietenii lui Tiberius, văzînd amenințările și uneltirile oamenilor de seamă, au crezut că el trebuie să dobîndească din nou tribunatul pentru anul următor, ca să fie ocrotit; iar Tiberius a căutat și de data aceasta să-și atragă simpatia mulțimii, propunînd scurtarea serviciului militar și acordarea dreptului de apel la adunarea poporului după orice judecată. A mai propus ca judecătorilor de atunci, care erau numai senatori, să li se adauge un număr egal de cavaleri⁶. Astfel Tiberius stăvilea pe toate căile puterea senatului...

... La început, lucrurile au mers de minune. La ivirea lui Tiberius, mulțimea a scos un strigăt de bucurie, iar cînd el s-a urcat la tribună, oamenii i-au dat o dovadă de dragoste, orînduindu-se în așa chip, încît nici un necunoscut să nu se apropie de el...

... Între timp, o mare tulburare se iscase în senat. Nasica⁷ ceruse consulului să vină întrajutorul statului și să-l răpună pe tiran. Consulul îi răspunde foarte liniștit că niciodată nu va începe o faptă silnică și că nu va putea omorî pe nici un cetățean, fără ca el să fi fost judecat... „Iar dacă poporul — a spus acesta — fie convins, fie silit de Tiberius, ar hotărî vreun lucru împotriva legilor, eu n-am să recunosc temeinicia unei atare hotărîri.“

Atunci Nasica, sculîndu-se de la locul unde se afla, a grăit următoarele: „Pentru că omul care stă în fruntea statului trădează statul, aceia dintre voi care vor să vină în sprijinul legilor, să mă urmeze!“ Și, rostind aceste cuvinte, își puse poala togii deasupra capului și porni spre Capitoliu.

Toți însoțitorii lui și-au înfășurat toga în jurul brațului stîng, dîndu-i la o parte pe oamenii care le stăteau în cale. Nimeni nu li s-a împotrivit,

căci îi tulbura demnitatea bărbaților acelora. Ci toți au luat-o la fugă, răsturnînd pe oricine le stătea în cale.

... Dintre susținătorii lui Tiberius au murit trei sute, omorîți cu lovituri de ciomege și cu pietre. Nici unul n-a fost ucis cu vreo armă de fier.

Istoricii povestesc că de cînd au fost alungați regii, aceasta este prima răscoală din Roma care s-a sfîrșit cu vărsare de sînge și cu omorîrea multor cetățeni. Toate celelalte tulburări — deși n-au fost mici și nici iscate pentru pricini mărunte — se potoleau cînd cele două partide potrivnice cădeau la înțelegere. *Cei puternici se temeau de cei mulți (s.n.)*, iar poporul se rușina în fața senatului. Și astfel se punea capăt nemulțumirilor.

Se pare că și atunci Tiberius ar fi cedat fără greutate, dacă i s-ar fi vorbit cu blîndețe. S-ar fi împotrivit și mai puțin, dacă potrivnicii ar fi venit la el fără să dorească vărsare de sînge și ucideri, căci în jurul lui el n-avea mai mult decît trei mii de oameni.

Dar — după cît s-ar părea — lupta care s-a dat împotriva lui Tiberius n-a avut loc din pricina faptelor amintite, care au fost doar pretexte, ci au dezlănțuit-o mînia și ura celor bogați. Dovadă sigură în această privință este faptul că leșul lui Tiberius a fost supus la toate sălbăticiile și nelegiuirile. Nu s-a îngăduit fratelui său — în ciuda rugăminților acestuia — să-i ia trupul ca să-l îngroape în timpul nopții. Tiberius, ca și ceilalți morți, a fost aruncat în Tibru...

... Iar senatul, ca să potolească nemulțumirile poporului, nu s-a împotrivit la împărțirea pămînturilor și a dat voie să fie ales de către cei mulți — în locul lui Tiberius — altcineva care să pună rînduială în treburile acestea.

... Fiindcă poporul era foarte supărat de omorîrea lui Tiberius și, în chip vădit, aștepta un prilej să se răzbune — Nasica chiar fusese amenințat cu darea în judecată — senatul, care se temea de soarta omului acestuia, a hotărît să-l trimită în Asia, deși împrejurările n-o cereau...

2. Legile lui Caius Gracchus

Caius, care era înzestrat cu un glas puternic și pătrunzător și zguduia poporul prin asemenea discursuri, propuse două legi.

Prin una din aceste legi, în cazul că poporul l-ar fi scos din slujba lui pe vreun magistrat, nu se mai îngăduia omului aceluia să ocupe altă funcție. Prin cea de-a doua lege, magistratul care ar fi trimis în surghiun pe un cetățean ce nu fusese judecat, trebuia să fie dus el în fața poporului pentru a fi judecat.

Prima dintre aceste legi urmărea, în chip fățiș, să-l înjosească pe Marcus Octavius, scos din funcția lui de tribun de către Tiberius. Cea de-a doua lege îl privea pe Popillius, care, în calitate de pretor, îi exilase pe prietenii lui Tiberius.

Popillius n-a mai așteptat ziua judecării, exilîndu-se din Italia, iar Caius și-a retras prima lege pe care o propusese, spunînd că face acest

lucru fiindcă voiește să-i fie pe plac mamei sale, care-l rugase să-l crute pe Octavius.

... Printre legile pe care le-a propus, urmărind să câștige bunăvoința poporului, întrucât ele slăbeau puterea senatului, a fost și o lege agrară care împărțea pământurile statului cetățenilor nevoiași și a mai fost și o altă lege privitoare la ostași. Potrivit acesteia din urmă, soldații trebuiau să primească îmbrăcăminte pe cheltuiala statului, fără ca — din această cauză — solda lor să fie micșorată: afară de aceasta, nu puteau fi înrolați tineri sub 17 ani.

A treia lege, privindu-i pe aliați, dădea drept de vot — așa cum îl aveau cetățenii Romei — tuturor popoarelor italiice.

Cea de-a patra poruncea să fie vândut grâul pe un preț foarte mic oamenilor săraci.

A cincea lege era privitoare la tribunale; ea reducea mult autoritatea senatorilor. Până atunci, senatorii singuri judecau toate procesele și, din pricina aceasta, erau temuți de popor și de cavaleri. Caius a mai adăugat celor trei sute de senatori care judecau, trei sute de cavaleri și a dat tuturor celor șase sute dreptul de a judeca — deopotrivă — orice pricină⁸...

... Poporul nu s-a mulțumit numai să aprobe această lege, ci i-a încredințat lui Caius și puterea de a-i alege pe cavalerii care trebuiau să judece. El se bucura, în aceste împrejurări, de o autoritate, așa zice, monarhică. Însuși senatul l-a primit ca sfătuitoare. Iar Caius sfătuia întotdeauna să se facă doar lucruri potrivite cu demnitatea senatului. Astfel a fost, bunăoară, propunerea — făcută cu mult simț al măsurii și vrednică de toată cinstea — privitoare la grâul pe care proprietarul Fabius îl trimisese din Iberia. Căci el a convins senatul să vândă acest grâu și să trimită banii cetățitorilor de acolo, învinuindu-l pe Fabius că face ca stăpânirea romană să fie odioasă și insuportabilă pentru supuși. Iată pentru ce Caius a dobândit în provincii o mare faimă și s-a bucurat de multă simpatie.

A mai propus și legi pentru întemeierea unor colonii⁹ și pentru construirea de drumuri și grânare publice. El se făcea supraveghetorul și administratorul tuturor acestor înfăptuiri, fără să-l istovească toate aceste însărcinări, atât de felurite și însemnate. Dimpotrivă, aduse treburile la îndeplinire cu o repeziciune uimitoare și cu o sîrguință vrednică de laudă. ca și cum n-ar fi avut să facă decît un singur lucru, și nu atîtea. Chiar și cei ce-l urau grozav și se temeau de el erau uimiți de străduințele sale încununate de succes în toate privințele.

... Fannius¹⁰ a fost ales consul, iar Caius tribun al plebei pentru a doua oară, fără ca el să fi cerut sau să fi urmărit acest lucru, ci numai datorită marii simpatii pe care poporul o avea pentru el.

Văzînd Caius dușmănia fățisă a senatului și dîndu-și seama că Fannius îl simpatizează prea puțin, a căutat din nou, prin alte legi, să ocrotească poporul. A propus să fie trimise colonii la Tarentum și Capua și să se acorde latinilor dreptul de cetățenie romană.

Dar senatul, care se temea că omul acesta are să ajungă într-adevăr de neînvins, încercă un fel nou și nemaivăzut de a îndepărta de la el

simpatia și încrederea pe care i-o arăta mulțimea, căutînd la rîndu-i să fie pe placul poporului, — căci îl lingusea cum nu se putea mai bine.

Unul dintre colegii lui Caius era Livius Drusus... Nobilii s-au îndreptat spre acesta și i-au cerut stăruitor să-l atace pe Caius și să se împotrivească lui alături de senat, fără să întrebuițeze violența față de popor, fără să se ridice împotriva mulțimii, dar, lucrînd — ca magistrat — așa încît să fie pe placul plebei, s-o mulțumească și în acele privințe chiar în care s-ar fi potrivit să-și atragă dușmănia ei.

Livius a pus în slujba senatului — tocmai cu acest scop — tribunatul său, propunînd niște legi care nu aveau în vedere nici sprijinirea onestității, nici folosul obștesc; el se străduia — ca într-o comedie — să-l întreaacă pe Caius, dobîndind simpatia poporului și linguşindu-i pe cei mulți...

...Senatul îl ura pe Caius ca pe un linguşitor al plebei, fiindcă el împărțise oamenilor săraci pămînturile, impunînd fiecăruia să verse un anumit impozit în tezaurul public. Livius însă i-a scutit pe proprietari și de această contribuție, fără să nemulțumească senatul.

...După ce Opimius a fost numit consul, s-au abrogat mai multe legi ale lui Caius și a fost răsturnată orînduirea pe care o introdusese acesta în privința Cartaginei. Se urmărea pe toate căile ațîțarea lui Caius, pentru ca el, înfuriindu-se, să dea prin aceasta vreunui om prilejul de a-l ucide... În ziua în care Opimius voia să anuleze legile lui Caius... unul dintre lictorii consulului — Quintus Atilius — a fost omorît...

...A doua zi, o dată cu ivirea zorilor, consulul a convocat senatul..., care hotărî să fie încredințate lui Opimius depline puteri pentru mîntuirea statului și pentru nimicirea tiranilor.

Atunci consulul a cerut senatorilor să pună mîna pe arme și a poruncit tuturor cavalerilor să vină dis-de-dimineată, aducînd fiecare cîte doi sclavi înarmați...

...Oamenii¹¹ se duceau, rostind numeroase amenințări și scoțînd strigăte puternice, să ocupe colina Aventinului. Iar Caius n-a voit să se înarmeze, ci s-a înfățișat doar în togă, precum obișnuia să meargă în forum, avînd la cingătoare numai un mic pumnal...

...Caius ar fi dorit — după cum se povestește — să vină în fața senatului ca să-l înduplece, dar nimeni n-a încuviințat acest lucru... Iar Opimius era foarte doritor să se ajungă la luptă...

...Nimeni nu l-a văzut pe Caius luptîndu-se, ci acesta — nespus de mîhnit de cele ce se întîmplaseră — s-a retras în templul Dianei, unde a vrut să-și pună capăt zilelor. A fost însă împiedicat de către doi prieteni ai săi foarte credincioși: Pomponius și Licinius. Aflîndu-se în apropierea lui, aceștia i-au smuls pumnalul din mîna și l-au îndemnat s-o ia din nou la fugă.

...Pe cînd Caius fugea, niște dușmani care-l urmăriseră l-au ajuns la Podul de Lemn. Dar Pomponius și Licinius și-au silit prietenul să treacă podul înaintea lor, iar dînșii s-au împotrivit următorilor, luptîndu-se cu aceștia în fața podului și n-au lăsat pe nici unul să treacă decît doar după ce au căzut morți.

În fuga lui, Caius nu era însoțit decît de un singur sclav — pe nume Filocrate. Ca și la o întrecere, toată lumea îl încuraja, dar să-i ajute nu se arăta nimeni și nimeni nu voia să-i pună la îndemînă un cal — în ciuda cererilor lui stăruitoare. Caius izbutește, pentru puțină vreme însă, să le-o ia înainte, refugindu-se într-o dumbravă sfințită. Acolo este ucis de sclavul său Filocrate, care — apoi — și-a curmat singur viața.

... Trupul lui Caius Gracchus și trupurile altor susținători de-ai săi uciși au fost aruncate în Tibru. În totul erau trei mii. Avuțiile acestora au ajuns proprietatea statului. Văduvele au fost oprite să poarte doliu...

Cînd s-au petrecut toate aceste lucruri, poporul s-a dovedit că era slab și că își pierduse încrederea. Dar, la scurtă vreme după aceea, a arătat limpede dragostea lui pentru Gracchi și părerea de rău pe care o simțea din pricina morții acestora. Le-a închinat statui, înfățișîndu-le privirii tuturor, le-a consacrat locurile unde fuseseră uciși și le-a oferit cele dintîi roade ale fiecărui anotimp. Mulți oameni aduceau acolo zilnic jertfe și se închinau, ca și cum s-ar fi aflat în temple consacrate zeilor.

(Plutarh, *Viata lui Tiberius Gracchus*, 8—9, 13, 16—17, 19—21; *Viata lui Caius Gracchus*, 4—6, 8—9, 13—18)

- 1 Așa-numitul „ager publicus”.
Adică 125 ha; limita a fost prevăzută de legile tribunilor Licinius și Sextus, din 367 î.e.n.
- 3 Fiind tribun al poporului, propusese, în anul 151 î.e.n., o lege agrară, pe care ulterior a retras-o.
- 4 Cetate din Spania, asediată în 133 î.e.n. de către romani.
- 5 După ce tribunul Marcus Octavius, colegul lui Gracchus, a fost scos din funcție de către plebe fiindcă se împotriva legii.
- 6 Gaius Gracchus va relua problema, rezolvînd-o în folosul cavalerilor.
- 7 Publius Cornelius Scipio Nasica era mare preot și dușmanul cel mai îndîrjit al reformelor.
- 8 Măsura aceasta, care asigura majoritatea de voturi cavalerilor, a contribuit mult la creșterea și dezvoltarea rapidă a influenței și puterii acestora în stat, deoarece aproape toți senatorii, după ieșirea din funcția de guvernator al unei provincii, ajungeau în fața tribunalelor, căci adesea se făceau plîngerii împotriva lor.
- 9 La Tarent, Corint și Cartagina.
- 10 Un fost tovarăș de arme al lui Caius.
- 11 Partizanii lui Caius.

Începutul luptelor civile

1. Lupta dintre Marius și Sylla

FRĂMÎNTĂRIILE INTERNE DIN ULTIMUL SECOL AL REPUBLICII ROMANE, ÎNCEPUTE PE VREMEA FRĂȚILOR GRACCHI, CONTINUĂ ȘI DUPĂ MOARȚEA ACESTORA. CU TIMPUL, S-A AJUNS LA FORMAREA A DOUĂ GRUPĂRI POLITICE, A DEMOCRAȚILOR ȘI A ARISTOCRAȚILOR SAU A „POPULARILOR” ȘI A „OPTIMAȚILOR” CUM LI SE MAI SPUNEA. UN EPISOD AL MARII ÎNCLEȘTĂRI IL REPREZINTĂ ȘI LUPTA DINTRE MARIUS ȘI SYLLA, CONDUCĂTORII CELOR DOUĂ FACȚIUNI.

Sylla, socotind că, pe lângă ceea ce râvnea el să facă, consulatul¹ este un lucru prea neînsemnat, a fost mînat de puternica dorință de a purta război împotriva lui Mitridate. I se opunea însă Marius care dorea nebunește gloria și era foarte ambițios (avînd deci acele patimi pe care bătrînețea nu le stinge!). Era un om greoi la trup și care, din pricina vîrstei înaintate, îndurase cu greu truda ultimelor expediții. Acum, el își pusese în gînd să întreprindă războaie îndepărtate, pentru care ar fi trebuit să străbată marea.

Sylla s-a reîntors în tabără, ca să se îngrijească de treburile care-i mai rămăseseră; în aceeași vreme, la Roma, Marius uneltea marea dezbinare² aducătoare de groaznice nenorociri, pricină a unor pagube atît de însemnate, cum n-au putut să-i aducă Romei toate celelalte războaie laolaltă...

...Marius se aliază cu Sulpicius, tribun al plebei³... Sulpicius nu i-a luat lui Sylla consulatul, dar a trecut numai asupra lui Marius conducerea războiului împotriva lui Mitridate.

El trimise îndată tribuni militari la Nola, ca să ia în primire armata de acolo și să i-o aducă lui Marius.

Dar Sylla izbutise să ajungă în tabără înaintea acestora, iar soldații — aflînd de cele întîmplate — omorîră cu pietre pe tribunii militari. La rîndul lor, oamenii lui Marius uciseră pe susținătorii lui Sylla și le jefuiră bunurile...

Pe cînd Marius era ocupat cu pregătirile, Sylla și colegul său pornesc din Nola cu șase legiuni care nu duceau de loc lipsă de soldați...

Trimițîndu-i Sylla pe Lucius Basillus și pe Caius Mummius, a pus stăpînire prin ei pe poarta și zidurile care înconjoară colina Esquilinului. Apoi, în cea mai mare grabă, el i-a ajuns din urmă.

Basillus cu oamenii săi pătrund în oraș, zădărnîcind orice împotrivire. Dar locuitorii — mulțimi neînarmate —, urcîndu-se pe acoperișurile caselor și aruncînd olane și pietre, au împiedicat înaintarea soldaților și i-au împins îndărăt la ziduri.

Între timp a apărut Sylla și, cum văzu cele ce se petreceau, le-a strigat ostașilor să dea foc caselor. Apucînd o torță care ardea, el alergă primul și porunci arcașilor să arunce pe acoperișuri săgeți cu flăcări⁴.

Sylla își făcu drum prin mijlocul flăcărilor, care nu puteau să deosebească pe vinovați de nevinovați. Lucrurile desfășurîndu-se astfel, Marius

a fost respins pînă la templul zeiței Pămîntului⁵, unde a chemat printr-o proclamație pe sclavi, făgăduindu-le libertatea.

Întrucît însă dușmanii dădeau năvală spre el, Marius învins, e nevoit s-o ia la fugă și să iasă din Roma.

Atunci Sylla convoacă senatul și-i pune pe senatori să-l condamne la moarte pe Marius și încă pe alți cîțiva, printre care era și Sulpicius, tribun al plebei.

Sulpicius a și fost executat, căci îl trădase unul dintre sclavii lui — pe care Sylla îl eliberează, pentru ca mai apoi să-l azvîrle de pe stîncă Tarpeia⁶. Pentru capul lui Marius a promis o răsplată în bani...

Purtarea lui Sylla mîhni senatul, care nu lăsă totuși să se vadă simțămintele lui. Dar mînia și ura poporului s-au arătat prin anumite fapte.

Nonius, nepotul lui Sylla, precum și Servius, care candidau la consulat⁷, au fost respinși într-un chip rușinos, fiind numiți alți consuli, și anume aceia despre care se credea că — fiind oameni de onoare — aveau să-i pună cele mai multe piedici lui Sylla. Dar el s-a prefăcut că ar fi mulțumit de această alegere, spunînd că datorită lui poporul se bucură de libertatea de a face ceea ce voiește.

Și, ca să domolească ura mulțimii, Sylla a înălțat la demnitatea de consul pe Lucius Cinna — om al partidului advers — după ce, legîndu-l prin jurăminte și blesteme, se convinsese că acela va fi prielnic înfăptuirilor sale.

...Dar îndată ce a primit consulatul, Cinna a încercat să răstoarne cîrmuirea statornicită astfel, pregătind un proces împotriva lui Sylla; l-a pus pe Verginius — unul dintre tribunii plebei — să-i aducă învinuiri. Dar lui Sylla i-a păsat prea puțin de acesta și de tribunal. El a pornit la drum cu armata împotriva lui Mitridate...

(Plutarh, *Viața lui Sylla*, 7—8)

- 1 Pe care îl ocupă în anul 88 î.e.n.
- 2 Autorul reflectă punctul de vedere al tradiției senatoriale, adică punctul de vedere al optimaților, potrivit căruia Marius și frații Gracchi erau dușmani ai statului și ai poporului roman.
- 3 Care propusese o serie de măsuri contra optimaților și a lui Sylla.
- 4 Era pentru prima oară cînd o armată romană intră în Roma și începe un război civil.
- 5 Acolo se țineau de multe ori ședințe ale senatului.
- 6 Pentru că trădase pe stăpînul său. Este un gen de pedeapsă foarte vechi, pomenit încă în legea celor XII table.
- 7 Pentru anul 87 î.e.n.

2. Proscripțiile lui Sylla

DUPĂ VICTORIA SA ASUPRA „POPULARILOR”, SYLLA CAUTĂ SĂ-I DISTRUGĂ DEFINITIV ȘI SĂ ASIGURE SUPREMAȚIA NECONTESTATĂ A ARISTOCRAȚILOR. ALĂTURI DE MĂSURILE LEGISLATIVE PRIVIND SCHIMBAREA ORDINII CONSTITUȚIONALE, EL RECURGE LA UN MASACRU AL TUTUROR CONDUCĂTORILOR REALI SAU POSIBILI AI „POPULARILOR”, OPERAȚIE ÎMBRĂCATĂ ÎN HAINA PSEUDO-LEGALĂ A „PROSCRIPTIILOR” ȘI DEVENITĂ FAIMOASĂ PRIN CINISMUL ȘI CRUZIMEA CU CARE A FOST DUSĂ LA ÎNDEPLINIRE.

Astfel Sylla a dezlănțuit¹ omoruri și a umplut orașul cu nenumărate execuții. Mulți dintre cei care nu avuseseră niciodată de-a face cu el au ajuns victimele răzbunării partizanilor lui Sylla, care, pentru a le face acestora pe plac, le-a îngăduit omorurile...

... Sylla a proscris optzeci de bărbați, fără să mai fi cerut părerea cuiva din rîndurile magistraților. Fiindcă toată lumea era foarte nemulțumită, el a lăsat să treacă o zi și a mai proscris încă două sute douăzeci de cetățeni, iar într-a treia zi tot atît de mulți.

Apoi, rostind o cuvîntare înaintea poporului, a spus că proscrisese numai pe aceia de care și-a adus aminte, dar că pe ceilalți de care uitase el îi va osîndi într-o altă împrejurare.

El condamna la moarte pe oricine ar fi ocrotit și salvat un proscris — hotărînd această pedeapsă și pentru cei omenoși și nefăcînd excepție nici pentru frați, copii sau părinți. Omoritorul unui proscris primea ca răsplată doi talanți², fiindcă ucisese un om, chiar dacă era vorba de un rob care își omora stăpînul sau de un fiu care-și ucidea tatăl. Cea mai mare nedreptate a părut însă faptul că înlătura de la orice dregătorie pe fiii și pe nepoții proscrișilor și le confisca tuturor bunurile.

N-au fost proscriși numai locuitori ai Romei, ci și cetățeni din întreaga Italie. N-a mai rămas templu al vreunui zeu, altar al ospitalității sau casă părintească pe care să nu le fi întinat omorurile. Bărbații cădeau sub ochii nevestelor, iar fiii, în fața mamelor. Numărul celor uciși din sete de răzbunare sau din ură era cu mult mai mic decît numărul acelor care-și pierdeau viața fiindcă erau bogați.

Se întîmpla uneori ca ucigașii să spună: „Pe acesta, casa lui cea mare l-a nimicit, pe celălalt grădina” sau pe cutare îl prăpădiseră termele. Quintus Aurelius, un cetățean foarte pașnic, care se credea ferit de nenorocirile vremii aceleia — nenorociri simțite de el numai fiindcă suferea pentru suferințele altora — ieșind în piață și citind lista proscrișilor, între care s-a găsit și pe el, a zis: „Nefericitul de mine! Pămîntul meu din Alba mă urmărește!” Și, făcînd el numai cîțiva pași, urmăritorul lui i-a și pus capăt zilelor.

Între timp, Marius — fiul³ — deoarece urma să fie și el prins — și-a curmat singur viața. Intrînd în Preneste, Sylla a început să-i aducă — unul cîte unul — în fața judecății pe cetățeni și să-i pedepsească. Apoi, cum nu prea avea vreme, i-a strîns pe toți laolaltă (erau douăsprezece mii de oameni!) și i-a executat. Unuia singur, unui oaspete⁴ de-al său, i-a lăsat viața. Dar acesta i-a spus, cu multă bărbăție, că nu vrea să fie niciodată recunoscător pentru salvarea vieții sale ucigașului patriei și,

amestecându-se de bună voie printre concetățenii săi, a fost și el omorât împreună cu aceștia.

Dar fapta cea mai neauzită a fost nelegiuirea lui Lucius Catilina⁵. Înainte ca luptele să se fi sfârșit, acesta își ucise fratele. Atunci l-a rugat pe Sylla să înscrie numele acestui frate pe lista celor proscrși și cererea i s-a primit. Ca să-i arate lui Sylla recunoștința sa, el a ucis pe un oarecare Marcus Marius, din partidul potrivnicilor și a adus capul acestuia lui Sylla, care l-a primit șezînd pe un jîlt în piața publică. Apoi a mers la vasul cu apă sfințită, care se afla în templul din apropiere al lui Apollo, spălîndu-și acolo mîinile.

Pe lîngă execuțiile acestea, romanii au mai suferit și alte năpăstuiiri. Sylla s-a proclamat dictator, dînd iarăși ființă unei magistraturi care încetase de a mai exista de o sută și douăzeci de ani.

A obținut un decret în virtutea căruia el nu putea fi pedepsit pentru nici una din faptele lui săvîrșite mai înainte. Mai mult decît atîta: pe viitor, el avea dreptul să condamne la moarte, să confişte averi, să împartă pămînturi, să întemeieze și să pustiască orașe, să ia unora regatele și să le dăruiască altora, după bunu-i plac.

Sylla a vîndut la mezat avuțiile confiscate, șezînd el însuși pe scaunul de președinte al licitațiilor. În felul acesta el dovedea atîta trufie și despotism, încît darurile lui erau mai înspăimîntătoare decît confiscările. Căci unor femei frumoase, unor cîntăreți din flaut, unor comedianți, ba chiar unor secături de sclavi liberați el le-a dăruit ținuturi întregi și veniturile multor orașe.

(Plutarh, *Viața lui Sylla*, 9—10)

- 1 După ce s-a întors din Orient și a cucerit, prin lupte grele, pentru a doua oară Roma.
- 2 Era o sumă care reprezenta valoarea a peste 50 kg de argint.
- 3 Fiul adoptiv al lui Marius și șeful partidului popular după moartea tatălui.
- 4 În antichitate, „oaspeții“ (adică persoanele între care existau legături de ospitalitate) își datorau între ei protecție și ajutor reciproc, iar în caz de război se cruțau.
- 5 v. textul nr. 1, cap. *Căderea republicii romane*.

Răscoala condusă de Spartacus

CEA MAI MARE RĂSCOALĂ DE SCLAVI DIN ANTICHITATE APARE ȘI EA CA UN INDICIU AL GRAVEI CRIZE ÎN CARE INTRASE REPUBLICA ROMANĂ. DEȘI MIȘCAREA ACEASTA N-A FOST ÎNCUNUNATĂ DE SUCCES — NICI NU PUTEA SĂ FIE ÎN CONDIȚIILE DE ATUNCI, CÎND ORÎNDUIREA SCLAVAGISTĂ ERA ÎNCĂ DESTUL DE PUTERNICĂ — EA A CONTRIBUIT TOTUȘI LA ZDRUNCINAREA BAZELOR ORÎNDUIRII SCLAVAGISTE, ARĂTÎND CĂ REPUBLICA NU MAI ERA ÎN STARE SĂ ASIGURE INTERESELE STĂPÎNILOR DE SCLAVI, CEEA CE A FĂCUT SĂ SE PUNĂ PROBLEMA DICTATURII MILITARE.

Răscoala gladiatorilor și pustiirea Italiei, răscoală pe care cei mai mulți o numesc „războiul lui Spartacus“, s-a iscat din următoarea pricină:

Un oarecare Lentulus Vatia instruia la Capua niște gladiatori, dintre care majoritatea erau gali¹ și traci. Nu din pricina ticăloșiei lor, ci din pricina răutății stăpînului care-i cumpăraseră, erau ținuți închiși cu strășnicie, în vederea concursurilor de gladiatori.

Dintre aceștia, două sute s-au hotărît să fugă. Dar pentru că planul lor fusese denunțat, numai șaptezeci și opt, care și-au dat la timp seama de ce s-a întîmplat, au apucat să evadeze, luînd dintr-o bucătărie cuțite și frigări.

Pe drum au întîlnit niște căruțe care duceau arme de gladiatori într-alt oraș. Sclavii fugiți le-au jefuit, izbutind astfel să se înarmeze. Apoi ei au ocupat o anumită poziție, de unde se puteau împotrivi cu succes atacurilor, și au ales trei căpetenii. Dintre ei, cel mai mare era Spartacus, un trac din neamul maizilor².

Acesta nu numai că era dăruit cu un suflet mare și un trup voinic, dar, mulțumită spiritului său prevăzător și blîndeții sale, izbutise să se înalțe mai sus decît îi era hărăzit de soartă și părea să aibă mai mult o fire grecească³.

Se povestește că, fiind adus pentru prima oară la Roma spre a fi vîndut, cineva văzuse, pe cînd el dormea, un șarpe încolăcit în jurul capului său. Nevasta lui, de aceeași origine cu el, înzestrată cu darul prorocirii și inspirată de zeul Dionysos, a tălmăcit semnul acesta ca o dovadă că Spartacus avea să dobîndească o putere mare și de temut, care însă va trebui să-l ducă la un sfîrșit nenorocit. Această femeie se afla în vremea aceea cu el și-l însoțea în fuga lui.

La început, gladiatorii resping trupele din Capua care veniseră împotriva lor și pun stăpînire pe multe arme ale soldaților. Ei le întrebuintează în locul armelor de gladiatori, pe care le aruncă, întrucît le socot nevrednice de ei și bune doar pentru barbari.

Apoi a fost trimis de Roma, împotriva lor, pretorul Clodius cu trei mii de oameni. Fiindcă acesta îi asediase pe un munte, unde urcușul nu putea să fie decît o cărare întortocheată și greu accesibilă, păzită de ostași, iar în toate celelalte părți muntele era povîrnit și prăpăstios, însă acoperit pretutindeni cu multă viță de vie sălbatică, răsculații au tăiat acele vițe, potrivite pentru facerea unor scări și, împletindu-le, și-au făcut scări trainice și îndeajuns de lungi pentru ca, legîndu-le cu un capăt de stîncile din vîrfurile muntelui, să poată coborî pînă jos în cîmpie. Cu ajutorul acestor scări, oamenii lui Spartacus au putut coborî în toată siguranță.

Pe munte a rămas un singur gladiator ca să le arunce armele celor aflați jos. După ce a aruncat toate armele, la urmă a coborît și el, scăpînd în felul acesta cu viață. Romanii nu și-au dat seama de cele ce se petreceau. Iar răsculații i-au înconjurat, atacîndu-i pe negîndite. Ei au luat-o la fugă, lăsîndu-i pe dușmani să le ocupe tabăra.

Apoi s-au alăturat lui Spartacus mulți văcari și ciobani din ținutul acela, oameni cutezători și deprinși cu alergătura. Răzvrătiții i-au înarmat pe unii dintre ei, iar pe alții i-au folosit — căci erau iuți de fugă — ca iscoade sau ca ostași fără arme.

Al doilea general trimis împotriva gladiatorilor a fost Publius Varinus. Iar ei, la început, l-au pus pe fugă pe legatul acestuia, pe Furius, care-i atacase cu trei mii de soldați. După aceea, Cossinus, sfătuitor și coleg al lui Varinus, trimis și el cu o armată numeroasă, fiind pândit de Spartacus, a fost cît pe aci să fie prins pe cînd se îmbăia la Salinae. A scăpat cu multă greutate, dar Spartacus a pus foarte ușor mîna pe bagajele lui și l-a urmărit la o foarte mică distanță, omorîndu-i mulți oameni și ocupîndu-i tabăra. În această retragere și-a pierdut viața și Cossinus.

Spartacus l-a biruit pe însuși Varinus în mai multe lupte. În cele din urmă, chiar și lictorii acestuia, precum și calul acestuia au căzut în mîinile sale. Acum, Spartacus era un om puternic și de temut. Cumpănea însă bine lucrurile și, deoarece nu și-ar fi putut închipui că va înfrînge forța romanilor, și-a pornit armata spre Alpi, socotind că trebuie să treacă munții aceia. Apoi, ar fi urmat ca unii să plece în Tracia, iar alții în Galia, patrii ale gladiatorilor.

Cum răzvrătiții se simțeau puternici, mulțumită numărului lor cel mare, și erau plini de încredere în ei înșiși, nu ascultară de cuvîntul lui Spartacus și, străbătînd Italia, se apucară s-o pustiască. Ceea ce a făcut ca senatul să nu fie acum copleșit numai de ocară și rușinea ce i le adusese răscoala gladiatorilor. Din pricina fricii și a primejdiei care îi pîndea de a fi siliți să înfrunte unul dintre cele mai mari și mai anevoioase războaie, senatorii au trimis împotriva lui Spartacus pe amîndoi consulii.

Unul dintre aceștia, Gallius, a atacat o ceată de germani, care — cutezători și îngîmfați — se desprinseseră din armata lui Spartacus, și i-a nimicit. Însuși Spartacus a fost înconjurat de numeroasele trupe ale celui alt consul, Lentulus; dar el s-a năpustit împotriva legaților acestuia și — biruindu-i într-o luptă — puse stăpînire pe toate lucrurile lor.

Spartacus a înaintat acum spre Alpi. L-a întîmpinat Cassius⁴, guvernatorul Galiei Cisalpine, cu zece mii de soldați. S-a dat o bătălie în urma căreia Cassius, învins, după ce pierduse mulți oameni, izbutește cu greu să fugă.

Cînd senatul a fost înștiințat de aceste întîmplări, foarte nemulțumit de consuli, le-a luat atribuțiile militare și i-a încredințat lui Crassus conducerea războiului. Mulți oameni cu vază l-au însoțit pe Crassus⁵ în această campanie, unii atrași de gloria lui, alții datorită prieteniei pe care-o aveau pentru el.

Crassus și-a așezat tabăra la hotarul ținutului Picenum, hotărînd să-l aștepte aici pe Spartacus, care se îndrepta spre acest ținut. El a poruncit legatului său Mummius să atace cu două legiuni și să facă un ocol, ca să-l urmărească pe vrăjmaș — fără să dea vreo bătălie și fără să-l hărțuiască. Dar Mummius, îndată ce a văzut că mijește o nădejde, s-a încumetat să lupte cu Spartacus, dar a fost învins. Au căzut mulți romani, iar alții mulți au izbutit să se salveze, lăsîndu-și armele pe cîmpul de bătăie.

Crassus îl primi pe Mummius cu mustrări aspre, dădu alte arme soldaților săi și ceru de la ei chezași că nu-și vor mai părăsi armele.

Iar pe cinci sute dintre aceștia, care fugiseră primii, îi împărți în grupuri de câte zece și, trăgînd la sorți câte un om din fiecare grup, i-a omorît pe aceștia. Astfel, Crassus a reînviat un soi de pedeapsă⁶ pe care romanii îl folosiseră în vremurile străvechi și care nu se mai întrebuinta de mult.

Acest fel de moarte este foarte înjositor, căci în cursul execuției se făptuiesc unele grozăvii sub privirile întregii armate.

După ce i-a pedepsit pe soldați, Crassus i-a dus la luptă împotriva dușmanului. Iar Spartacus se retrăgea spre mare, trecînd prin Lucania. Cînd ajunse la strîmtoarea Mesinei, se întîlni cu pirați cilicieni, care-l fac să ia hotărîrea de a trece în Sicilia și de a lăsa acolo două mii de oameni, pentru a aprinde din nou pe insulă focul războiului sclavilor, război care se stinsese nu de mult și avea nevoie să fie doar puțin atîțat ca să izbucnească iarăși⁷.

Cilicienii însă care se înțeleseseră cu el și primiseră de la dînsul daruri, îl înșelară și plecară în larg. De aceea Spartacus s-a îndepărtat de mare și și-a așezat armata în Peninsula Regium. Crassus îl întîlni aici și, văzînd natura locului, care-i arăta ce trebuie să facă, a început să facă un zid pentru a închide istmul. Prin aceasta el dădea soldaților săi prilejul de a nu se lăsa pe tînjeală, iar vrăjmașilor le smulgea puțința de a se aproviziona.

Desigur, era vorba de o lucrare însemnată și grea. Dar, în ciuda părerii tuturor, ea a fost sfîrșită în scurtă vreme. Crassus săpă pe istm, de la o mare la cealaltă, un șanț lung de trei sute de stadii, iar în lărgime și adîncime de cincisprezece picioare⁸. Dincolo de șanț a ridicat un zid de o înălțime și trăinicie uimitoare.

Lui Spartacus puțin îi păsa de aceste lucruri, față de care arăta la început numai dispreț. Dar cînd, isprăvindu-i-se tot ce prădase, a vrut să iasă pentru a se aproviziona, și-a dat seama că este închis în peninsulă și că nu poate să mai facă rost de hrană.

Așteptînd o noapte întunecoasă cu vreme rea și zăpadă, Spartacus a umplut cu pămînt, lemne și ramuri de copaci o mică parte a șanțului, ca să-și poată trece de cealaltă parte a lui o treime din trupe. Acum Crassus se temea ca nu cumva Spartacus să-și fi pus în gînd să pornească împotriva Romei.

El s-a liniștit însă cînd a văzut că armata răsculaților se dezbinase, căci mulți s-au despărțit de Spartacus, așezîndu-și tabăra pe malul lacului din Lucania. Se povestește că lacul acesta își schimbă din timp în timp apa, care după ce a fost dulce devine sărată și de nebăut. Crassus a atacat mai întîi aceste trupe, alungîndu-le de lîngă lac, dar nu a izbutit să le măcelărească ori să pornească în urmărirea lor, căci Spartacus s-a ivit pe neașteptate și puse capăt fugii.

Crassus scrisese încă mai dinainte senatului că este nevoie să-l cheme pe Lucullus din Tracia⁹ și pe Pompei¹⁰ din Iberia. Acum însă îi părea rău de aceasta și se grăbea să termine războiul pînă la sosirea lor, căci își dădea seamă că biruința nu va mai fi socotită ca fiind a lui, ci a celui care îi va veni întrajutor. Hotărește, prin urmare — în primul rînd — să-i atace pe oamenii care se despărțiseră de

restul armatei și care își așezaseră tabăra ceva mai departe, sub comanda lui Caius Gannicus și Castus. Crassus a trimis șase mii de oameni să ocupe o înălțime, poruncindu-le să facă tot ceea ce le va sta în putință ca să rămână ascunși. Aceștia au căutat să nu fie văzuți de vrăjmași, acoperindu-și cât mai bine trupurile. I-au zărit însă în fața taberei, două femei care aduceau jertfă pentru dușmani — și soldații aceia au trecut prin mare primejdie. Pe neașteptate apare și Crassus, dînd cea mai înverșunată luptă din acest război. Au murit atunci douăsprezece mii trei sute de dușmani, dintre care *numai doi au fost găsiți cu răni în spate. Ceilalți toți au căzut la locurile lor, luptîndu-se cu romanii* (s. n.).

După înfrîngerea soldaților acelora, Spartacus se retrage spre Munții Peteliei¹¹. La o foarte mică distanță, îl urmăreau Quintus, unul dintre comandanții lui Crassus, și cvestorul Scrofa.

Dar Spartacus se întoarce deodată împotriva lor. Romanii sînt puși pe fugă. Scrofa este rănit și numai cu greu oamenii săi izbutesc să-l scape din mijlocul dușmanilor.

Biruința lui Spartacus îi aduse însă pieirea. Căci sclavii cei fugiți prinseră o îndrăzneală fără margini. Ei nu mai socoteau acum că trebuie să ocolească lupta și nu mai dădeau nici o ascultare comandanților. La un moment dat, în timpul marșului, ei i-au înconjurat pe aceștia cu armele în mînă și i-au silit să se întoarcă iarăși prin Lucania — pentru a-i ataca pe romani. Ei s-au grăbit astfel să facă tocmai ceea ce dorea Crassus, care aflase că Pompei se apropie. Iar la Roma, în adunări, destul de mulți oameni spuneau sus și tare că e drept ca Pompei să dobîndească izbînda în acel război, căci, îndată ce el va sosi, va porni la luptă și va izbuti s-o ducă la capăt.

Iată pentru ce se grăbea Crassus să ajungă la o bătălie hotărîtoare cu Spartacus. El și-a așezat tabăra lîngă dușmani și a săpat un șanț. Sclavii îi atacară pe lucrători și începură să se lupte cu aceștia. Din amîndouă părțile veneau mereu ajutoare. Iar Spartacus se văzu silit să orînduiască pentru luptă întreaga lui armată.

Aducîndu-i-se calul la începutul luptei, Spartacus și-a scos sabia și l-a ucis, spunînd că — dacă va învinge — va putea să aibă mulți cai frumoși, luați de la dușman, iar de va fi învins, nu va mai avea nevoie de cal. Apoi, năpustindu-se asupra lui Crassus, rănit și înfruntînd o ploaie de săgeți, nu izbuteste să-l ajungă, dar omoară doi centurioni care-l atacaseră. În cele din urmă, fiindcă toți oamenii săi o luaseră la fugă, el rămîne singur în mijlocul dușmanilor și ține piept multora, pînă cînd e doborît.

... Fugarii au căzut în mîinile lui Pompei, care i-a măcelărit și a scris senatului că M. Crassus i-a bătut pe sclavii fugiți într-o luptă deschisă, pe cîtă vreme el a stîrpit însăși rădăcina războiului...

(Plutarh, *Viața lui Crassus*, 8—11)

1 Adică celții.

2 Neam de tracii care trăia pe cursul mijlociu al Strimonului.

- 3 În concepția grecilor, barbarii erau considerați ființe inferioare.
- 4 Cassius Longinus Varus, fost consul în 74 î.e.n., era proconsul al Galiei Cisalpine în 72.
- 5 E vorba de Marcus Licinius Crassus, viitorul triumvir.
- 6 E vorba de celebra decimare, care se aplica pentru lașitate sau ne-executarea ordinelor.
- 7 A doua răscoală din Sicilia se terminase în anul 100 î.e.n.
- 8 Un picior avea aproximativ 30 cm.
- 9 Marcus Licinius Lucullus, fratele vestitului general roman care se lupta atunci cu Mitridate și cu care îl confundă Plutarh. Era proconsul al Macedoniei și ducea lupte cu tracii.
- 10 Gnaeus Pompeius, viitorul triumvir, se lupta cu armata lui Sertorius.
- 11 Lîngă orașul Petelia din Calabria.

Despre daci și statul lui Burebista

GEOGRAFUL STRABON, CARE MENȚIONEAZĂ PENTRU PRIMA OARĂ PE DACI, ÎNREGISTREAZĂ TOTODATĂ MOMENTUL DE MAXIMĂ ÎNTINDERE A STATULUI DAC, SPRE MIJLOCUL SEC. I. Î.E.N., PE TIMPUL LUI BUREBISTA. STĂPÎNIREA ACESTUIA SE ÎNTINDEA CAM DE LA TISA ȘI DIN SLOVACIA, PÎNĂ LA MAREA NEAGRĂ ȘI ÎN BALCANI, EL REUȘIND SĂ SUPUNĂ ATÎT TRIBURILE LOCALE TRACICE ȘI CELE CELTICE CÎT ȘI ORAȘELE GRECEȘTI DE PE COASTĂ.

Elenii i-au socotit pe geți de neam tracic. Acești geți locuiau și pe un mal și pe celălalt al Istrului ca și misii¹, care sînt și ei traci, iar acum se numesc moesi ... Dacii au aceeași limbă ca și geții ...

Geții sînt cei care se întind spre Pont și spre răsărit, iar dacii cei care locuiesc în partea opusă spre Germania și spre izvoarele Istrului ... Pe unii, autorii îi numesc daci, iar pe alții geți. Aceștia din urmă sînt mai bine cunoscuți de eleni, deoarece se mută des de pe o parte pe alta a Istrului și totodată datorită faptului că s-au amestecat cu tracii și cu misii.

Lăsînd la o parte trecutul îndepărtat al geților, întîmplările din vremea noastră² sînt următoarele: ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaiele dese, getul Burebista l-a înălțat atît de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încît, în cîțiva ani, a făurit un stat puternic și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine. Ba încă a ajuns să fie temut și de romani. Căci, trecînd plin de îndrăzneală Dunărea și jefuind Tracia pînă în Macedonia și Iliria³, a pustiit pe celții care erau amestecați cu tracii și cu ilirii. Spre a ține în ascultare poporul, el și-a luat ajutor pe Deceneu⁴, un șarlatan care rătăcise multă vreme prin Egipt, învățînd acolo unele semne de pro-rocire cu ajutorul cărora susținea că tălmăcește voința zeilor. Ca o dovadă pentru ascultarea ce i-o dădeau geții este și faptul că ei s-au lăsat înduplecați să taie vița de vie și să trăiască fără vin. Cît despre Burebista,

acesta a pierit din pricina unei răscoale, mai înainte ca romanii s-apuce a trimite o armată împotriva lui⁵. Urmașii acestuia la domnie s-au dezbinat, fărîmițînd puterea în mai multe părți.

(Strabon, VII, 3,2 și 13; VII, 11)

- 1 Locuitorii Moesiei.
- 2 Pe la mijlocul sec. I î.e.n.
- 3 Care erau deja provincii romane la acea dată.
- 4 Acesta ocupa funcția de mare preot.
- 5 Cezar proiectase o expediție împotriva dacilor, dar moartea sa (în anul 44 î.e.n.) l-a împiedicat să-și îndeplinească proiectul.

Căderea republicii romane

1. Conjurația lui Catilina

ÎN DESCRIEREA CONJURAȚIEI LUI CATILINA, SALUSTIU, DEȘI ERA UN ADVERSAR AL OPTIMAȚILOR ȘI ÎI CRITICA PE ACEȘTIA, ÎL DEZAPROBĂ TOTUȘI PE CATILINA, PE CARE-L SOCOTEȘTE UN TICĂLOS MÎNAT NUMAI DE INTERESE PERSONALE. DE ACEEA CAUTĂ SĂ ARATE CĂ CEZAR, AL CĂRUI PARTIZAN ERA, N-A AVUT NICI O LEGĂTURĂ CU CATILINA. DIN DESCRIEREA LUI SALUSTIU SE VEDE CĂ ȘI ACEASTĂ MIȘCARE REPREZINTĂ UN SIMPTOM AL CRIZEI ÎN CARE SE ZBĂTEA REPUBLICA ROMANĂ.

Lucius Catilina, care se trăgea dintr-o familie ilustră, avea și multă minte și un trup vînjos, dar un suflet rău și stricat. De tînăr încă i-au plăcut luptele civile, omorurile, jafurile și neînțelegerile interne; toată tinerețea s-a îndeletnicit cu aceste lucruri¹. Trupul lui înfrunta frigul, foamea și nesomnul mai mult decît își poate cineva închipui. Sufletul îi era bărbătesc, viclean, nestatornic; își risipea averea, avea porniri violente, destulă elocință, dar prea puțin înțelepciune. Spiritul său nu știa ce-i măsura, rîvnea întotdeauna lucruri neobișnuite, nemaiauzite, din cale afară de mari. După dictatura lui Sylla, l-a cuprins dorința de a pune mîna pe putere și îl interesau prea puțin mijloacele care trebuiau folosite, cu condiția să reușească. Pe zi ce trecea, firea lui crudă era tot mai tulburată de ruina averii și de conștiința nelegiuirilor sale, ambele fiind agravate de scăderile firii lui despre care am vorbit mai sus. Afară de aceasta, îl mai îmboldeau și moravurile corupte ale unui oraș; mai era ros și de două cusururi foarte mari și care se bat cap în cap: era risipitor și setos de îmbogățire...

Îndată² ce s-au aflat aceste lucruri la Roma, senatul i-a declarat dușmani pe Catilina și Manlius, iar ceilalți le-a dat un termen pînă cînd să poată depune armele, fără nici o pedeapsă, cu excepția celor condamnați pentru crime capitale. Apoi s-a dat ordin consulilor să

recruteze soldați; Antoniu să urmărească cu armata sa, cât mai grabnic, pe Catilina, iar Cicero să apere orașul³.

În vremea aceea⁴, mi s-a părut că statul era de-a dreptul vrednic de milă. Căci, deși tot ce se întinde de la răsărit pînă la apus fusese supus cu armele, iar acasă se găseau bogății din belșug și destule clipe de tihnă — iar aceste lucruri sînt cele mai prețuite de oameni — erau totuși cetățeni care urmăreau cu încăpăținare pieirea statului și însăși pieirea lor. Într-adevăr, în ciuda celor două decrete ale senatului, dintre atîția părtași ai complotului nu s-a găsit nici unul care — atras de răsplată — să-l dea pe față și nimeni n-a plecat din tabăra lui Catilina; atît de mare era puterea răului care cuprinsese ca o molimă sufletele multor cetățeni.

Dar nu numai părtașii la complot erau cu mintea rătăcită, ci în general toată plebea⁵, dornică de schimbări, aproba acțiunea lui Catilina. Ea proceda după cum îi era firea, căci, întotdeauna, într-un stat, cei care nu posedă nimic îi invidiază pe cei cu stare, îi ridică în slăvi pe cei răi, urăsc vechea orînduire și doresc una nouă, voind să răstoarne totul din cauza situației lor insuportabile; căci mizeria în care se găsesc le permite să trăiască fără teamă în mijlocul tulburărilor și al revoltelor⁶. De aceea plebea romană era foarte înclinată spre acestea.

În primul rînd, cei ce se făcuseră cunoscuți prin ticăloșiile și nerușinarea lor, apoi cei ce își risipiseră averile părintești într-un mod scandalos și, în sfîrșit, toți aceia pe care fărădelegile și crimele îi goniseră de acasă s-au scurs la Roma, ca într-o cloacă. Apoi mulți care își aminteau de victoria lui Sylla, văzînd că din soldați de rînd unii au ajuns senatori, iar alții atît de bogați, încît trăiau ca niște regi, nădăjduiau și ei să se bucure de asemenea schimbări în cazul unei victorii. În sfîrșit, tineretul, care de bine de rău trăise pînă atunci la țară, hrănindu-se din munca brațelor, atras la Roma de împărțirile gratuite de alimente oferite de stat și de particulari, prefera trîndăvia din oraș unei munci aspre. Și unii, și ceilalți trăiau de pe urma relelor de care era bîntuit statul. Ce să ne mai mirăm că niște oameni nevoiași, cu apucături rele, dar cu speranțe mari au dovedit aceeași grijă față de stat ca și față de propria lor persoană! Afară de aceasta, cei ai căror părinți fuseseră proscriși și ale căror averi le fuseseră luate, iar drepturile politice știrbite în urma victoriei lui Sylla, de bună seamă că așteptau sfîrșitul luptei cu aceeași stare de spirit ca și cei pomeniți.

Pe lîngă aceștia, toți dușmanii partidului senatorial preferau să se prăbușească statul decît să le scadă lor influența⁷. Răul acesta atît de mare revenise din nou, după mulți ani, și cuprinsese întregul stat.

Căci, după ce puterea tribuniciară fusese restabilită, în timpul consulatului lui Cn. Pompeius și M. Crassus⁸, tinerii care ocupaseră funcții foarte mari, dar nu aveau încă destulă minte din pricina vîrstei lor crude, au început să agite plebea, prin atacuri contra senatului, ațîțînd-o tot mai mult prin darurile mărinimoase și promisiunile pe care le făceau; astfel deveniră cunoscuți și începură să se bucure de o mare trecere. Împotriva lor se luptau din răsuputeri cei mai mulți aristocrați, apărînd, chipurile, interesele senatului, dar în realitate, luptîndu-se

pentru însăși situația lor. Căci, ca să spun pe scurt adevărul, cei care de atunci încoace au dezlănțuit tulburări în stat sub felurite pretexte onorabile, unii spunînd că o făceau ca să apere drepturile poporului, alții pentru a întări, chipurile, autoritatea senatului, în fapt însă se luptau cu toții — sub masca binelui public — doar pentru puterea personală⁹. Nici unii și nici alții n-au dat dovadă de cumpătate și simț al măsurii; amîndouă taberele procedau cu cruzime după ce obțineau victoria.

Dar după ce Cn. Pompeius a fost trimis în războiul cu pirații și contra lui Mitridate, puterea plebei a scăzut, iar cea a oligarhiei a crescut¹⁰. Reprezentanții ei dețineau magistraturile, provinciile și toate celelalte, fără ca cineva să-i poată atinge. Avînd o situație strălucită, ei trăiau fără frică și îi țineau pe ceilalți¹¹ sub teroare cu ajutorul tribunalelor, ca nu cumva să ațîțe plebea, cînd vor ocupa și ei vreo magistratură. Dar îndată ce, din cauza împrejurărilor nesigure, s-a ivit speranța unei schimbări, vechea dușmănie s-a trezit din nou în sufletele lor.

(Salustiu, *Conjurația lui Catilina*, V, XXXVI—XXXIX)

- 1 Fusesse partizanul lui Sylla (v. textul nr. 2 cap. *Începutul luptelor civile*).
- 2 Aflînd de planurile conjurației, Cicero rostește primul discurs împotriva lui Catilina, după care acesta fuge din Roma — lăsîndu-și complicități să-i ducă mai departe proiectele — și se îndreaptă spre Etruria, la locotenentul său Manlius, care strînsese acolo o armată.
- 3 Aici autorul întrerupe povestirea și trece la o caracterizare a situației de la Roma, arătînd cauzele care fac atît de primejdioase pentru stat conjurația lui Catilina. Și această prezentare, ca și portretul lui Catilina face parte din paginile cele mai frumoase și reușite ale literaturii latine.
- 4 Cînd avea loc conjurația.
- 5 Mare parte din plebea romană, interesată în iertarea datoriilor promise de Catilina, îl sprijinea pe acesta.
- 6 Deoarece nu au ce să piardă, ei pot cel mult să-și îmbunătățească situația.
- 7 E vorba de partizanii așa-zisului partid popular, al cărui adept era de fapt și autorul.
- 8 Abolită de Sylla în 81, a fost restabilită în 70 î.e.n.
- 9 E vorba de conducătorii partidului popular, începînd cu Marius și terminînd cu Cezar.
- 10 Prin legile Gabinia și Manilia din anii 67—66 se acordaseră puteri speciale lui Pompei.
- 11 Adică pe tribunii poporului și în general pe plebei.

2. Bătălia de la Pharsalos

ARMATA LUI POMPEI ERA MULT MAI NUMEROASĂ DECÎT ACEEA A LUI CEZAR. ÎN SCHIMB, TRUPELE ACESTUIA DIN URMĂ SE COMPUNEAU DIN VETERANI ÎNCERCAȚI ȘI DISCIPLINAȚI, PE CÎND POMPEI RECRUTASE ÎN GRABĂ MAJORITATEA ARMATEI SALE. DEOSEBIREA CEA MAI MARE ÎNSĂ ERA ÎNTRE GENIUL MILITAR AL LUI CEZAR ȘI ÎNSUȘIRILE DE GENERAL, CU TOTUL MEDIOCRE AL LUI POMPEI, LUCRU CARE EXPLICĂ ÎN MARE PARTE VICTORIA PRIMULUI.

Între cele două armate rămăsese doar atîta spațiu cît era necesar ca să pornească la atac¹. Pompei poruncise trupelor sale să primească, stînd pe loc, fără să se miște, atacul lui Cezar, pentru a obține astfel dislocarea liniei de bătaie dușmane. Se spune că lucrul acesta l-ar fi făcut după sfatul lui C. Triarius, urmărind prin el să slăbească puterea primului atac al dușmanului și să-i strice linia de bătaie, pentru ca, apoi, propriile lui trupe, așezate în ordine, să atace pe dușmanii răzlețiți. Mai nădăjduia că sulile grele vor cădea cu mai puțină forță asupra soldaților săi, dacă aceștia vor rămîne pe loc decît dacă se vor repezi ca să le înfrunte, socotind totodată că soldații lui Cezar își vor pierde răsufierea și vor fi cu totul sleiți de puteri din cauza distanței parcurse. Ostașii noștri însă s-au năpustit, la un semnal, cu sulile înainte. Observînd că cei din tabăra lui Pompei stau nemișcați, ei, avînd o mai mare pricepere și o temeinică deprindere, dobîndite în ultimele lupte, și-au încetinit, în chip firesc, fuga și s-au oprit pe la mijlocul spațiului care despărțea cele două părți în luptă ca să nu ajungă cu puterile sleite la dușmani. După scurt timp însă, și-au reluat înaintarea și, după ce au aruncat sulile, și-au scos repede săbiile, după cum le poruncise Cezar. Trupele lui Pompei însă au fost la înălțimea situației. Căci ele au rezistat atît la sulile ce se azvîrleau asupra lor, cît și la atacul legiunilor, ele și-au păstrat rîndurile și, după ce au aruncat sulile, au scos săbiile. În același timp, pe aripa stîngă a lui Pompei, toată cavaleria s-a pornit potrivit ordinelor² primite, iar arcașii s-au răspîndit cu toții. Cavaleria noastră n-a rezistat³ la asaltul lor și, fiind respinsă, a pierdut puțin teren. Călăreții lui Pompei au prins să atace și mai vîrtos și să se desfășoare pe escadroane, începînd să înconjoare linia noastră de bătaie din partea dreaptă, care era descoperită. Îndată ce a observat aceasta, Cezar a dat semnalul de luptă liniei a patra, formată din cele șase cohorte⁴. Acestea, avîntîndu-se repede înainte, au atacat atît de puternic cu coloanele lor de asalt cavaleria lui Pompei, încît nimeni din rîndurile ei n-a rezistat; toți au întors spatele și nu numai că s-au retras, ci au și luat-o la fugă, îndreptîndu-se spre crestele cele mai înalte ale munților. După alungarea cavaleriei, toți arcașii și prăștiașii, părăsiți și fără apărare, au fost uciși⁵.

În același avînt, cohortele au înconjurat aripa stîngă și au început să atace pe la spate trupele lui Pompei, care se luptau în linie de bătaie și mai rezistau încă.

În același timp, Cezar poruncește liniei a treia, care stătuse pînă atunci liniștită pe loc, să înainteze. Deoarece trupe proaspete și nevă-

tămate luaseră locul celor obosite, iar altele îi atacau pe la spate, soldații lui Pompei n-au putut să reziste și au luat-o la fugă. Cezar nu s-a înșelat atunci când s-a gândit că victoria va fi hotărâtă de cohortele pe care le așezase în linia a patra, precum o vestise el când le-a vorbit ostașilor, căci ele au respins mai întâi cavaleria, ele au omorât pe arcași și prăștiași și tot ele au învăluit pe la stînga frontul lui Pompei, punînd pe fugă trupele dușmane⁶.

(Cezar, *Războiul civil*, III, 92—94)

- 1 Lupta s-a dat în 48 î.e.n. lângă orașul Pharsalos în Tesalia.
- 2 Conform planului trebuia să respingă cavaleria lui Cezar și să înconjoare apoi linia de bătaie a acestuia.
- 3 Cavaleria lui Cezar era inferioară numeric și, probabil, și calitativ, deoarece unitățile de cavalerie cele mai bune erau totdeauna furnizate romanilor de aliați.
- 4 Cezar luase din fiecare legiune cîte o cohortă, formînd astfel o rezervă disponibilă în orice moment.
- 5 Arcașii și prăștiași erau trupe ușor înarmate, care începeau lupta de la distanță, retrăgîndu-se apoi lângă trupele greu înarmate. Dacă erau lipsite de ajutorul acestora, erau pierdute, fiindcă nu puteau rezista la o luptă din apropiere.
- 6 Apoi Cezar continuă urmărirea mai departe și cucerește tabăra lui Pompei.

3. Portretul lui Cezar

SUETONIU NE-A LĂSAT O DESCRIERE FOARTE REUȘITĂ A PERSONALITĂȚII LUI CEZAR. POTRIVIT METODEI SALE, EL NU ARATĂ NUMAI ÎNSUȘIRILE OAMENILOR, CI POMENEȘTE ȘI DESPRE SCĂDERILE LOR, FĂCÎNDU-NE ASTFEL SĂ CUNOAȘTEM MULTE LUCRURI INTERESANTE, CUM AR FI, DE EXEMPLU, FELUL ÎN CARE ÎȘI PROCURA CEZAR BANII.

Se spune că Cezar era de statură înaltă, cu pielea albă și era vînjos; era împlinit la față și ochii îi erau negri și vioi; a fost sănătos, afară doar în cei din urmă ani ai vieții, când deodată leșina și avea coșmare în somn. A suferit și două atacuri de epilepsie, care l-au surprins în plină activitate. Era foarte grijuliu în felul lui de a fi; nu numai că se tunde cu grijă, dar își și epila părul, lucru reproșat de unii; suferea mult din cauza cheliei, și aceasta a fost de multe ori ținta înțepăturilor răutăcioase ale adversarilor săi. De aceea, el obișnuia să se pieptene aducîndu-și spre frunte puținele fire din creștetul capului.

Nici măcar dușmanii n-au tăgăduit că el obișnuia să bea puțin; Marcus Cato¹ a spus că Cezar, dintre toți cei care s-au apucat să răstoarne republica, a fost singurul om treaz. Gaius Oppius² povestește despre el că era atît de puțin preocupat de cele ale mîncării, încît, o dată, cînd gazda a servit untdelemn vechi și toți comesenii l-au refuzat, doar el a mîncat mai mult decît de obicei, ca să nu pară că aduce vreo învinuire gazdei sale de a fi fost negrijulie sau de a nu

cunoaște bunele deprinderi. Cezar n-a fost dezinteresat nici ca general și nici ca magistrat. Căci, după cum spun unii în amintirile lor, a primit, în timpul proconsulatului din Spania³, de la aliați bani cerșiți pentru plata datoriilor și a prădat unele orașe ale lusitanilor, deși aceștia nu refuzaseră contribuțiile fixate și îi deschiseseră porțile. În Galia⁴ a jefuit lăcașurile sfinte și templele, care erau pline de daruri și, de cele mai multe ori, de asemenea, distrugea orașele ca să le prade, și nu ca să le pedepsească; în timpul primului consulat a furat trei mii de livre de aur de pe Capitoliu și le-a înlocuit cu aramă aurită. Cheltuielile pe care le-a făcut mai târziu, în timpul războiului civil și cu ocazia triumfurilor și a spectacolelor oferite, au fost acoperite prin tâlhării și jefuirea templelor.

Cît privește talentul oratoric și militar, el i-a egalat sau i-a întrecut pe cei mai mari maestri. După rechizitoriul său împotriva lui Dolabella⁵, a fost socotit, fără nici o discuție, unul dintre cei mai buni oratori.

Era cel mai desăvârșit călăreț și militar, rezistînd la eforturi neînchipuit de mari. Parcurgea distanțe foarte lungi cu o iuțeală de necrezut: făcea în fiecare zi cîte 100 000 de pași.

E greu de spus dacă dădea mai multă dovadă de prevedere sau de îndrăzneală în campaniile sale; niciodată nu-și ducea armata fără a cerceta mai înainte drumurile, dacă nu cumva era primejdia vreunei capcane dușmane. Iar în Britania a debarcat doar după ce s-a informat despre porturi, navigație și posibilitățile de acostare.

Luptele nu le începea totdeauna după un plan prestabilit, ci el prindea orice prilej prielnic; de multe ori, îndată după un marș, uneori chiar pe vremea cea mai urîță, el prindea acest prilej cînd nimeni nu-și închipuia că va ataca. Adesea el singur restabilea o linie de bătaie în dezordine; îi apuca de gît pe soldați și-i întorcea împotriva dușmanilor.

Pe dușmani el nu-i judeca după purtarea lor sau după norocul lor întîmplător, ci doar după însușirile fizice; se purta cu ei cu cîtă asprime tot cu atîta blîndețe.

În felul acesta, și-a făcut o armată foarte credincioasă și vitează. La începutul războiului civil, toți centurionii s-au oferit să echipeze pe cheltuiala lor cîte un călăreț, iar soldații să lupte fără leafă și fără să li se dea de-ale hranei, cei bogați urmînd să întrețină pe cei săraci.

De tînăr încă s-a arătat atent și și-a respectat îndatoririle față de clienți. Iar cu prietenii s-a purtat întotdeauna cu bunăvoință și foarte îngăduitor. Iar pe dușman niciodată nu l-a dușmănit atît de tare, încît să nu-l ierte atunci cînd se iveau vreun prilej⁶.

(Suetoniu, *Viețile cezarilor*, Iulius, 45—73)

- 1 Marcus Porcius Cato cel Tînăr, unul din conducătorii optimaților. Comparația este făcută probabil cu Marius și Catilina.
- 2 Prieten și om de încredere al lui Cezar.
- 3 În anul 60 î.e.n.
- 4 În anul 59 î.e.n.

- 5 Fost guvernator al Macedoniei; a fost dat în judecată pentru abuzuri de către Cezar, în anul 77 î.e.n.
- 6 În comparație cu ceilalți conducători romani care-și executau adversarii, Cezar s-a purtat cu multă blindețe.

Principatul lui August

1. Din „Faptele divinului¹ August“

INSCRIPTIA BILINGVĂ (LATINĂ ȘI GRECĂ) CUNOSCUTĂ SUB ACEST NUME A FOST GĂSITĂ LA ANCIRA, IAR ÎN ALTE DOUĂ ORAȘE DIN ASIA MICĂ AU MAI IEȘIT LA IVEALĂ UNELE FRAGMENTE ALE EI. TEXTUL REPREZINTĂ COPIA ȘI TRADUCEREA ORIGINALULUI AFIȘAT, DUPĂ MOARTEA LUI AUGUST, ÎN FAȚA MAUSOLEULUI DIN ROMA, ȘI ASTĂZI PIERDUT. DEȘI ACEASTĂ RELATARE A FAPTELOR LUI AUGUST ARE UN CARACTER APOLOGETIC – AUTOR FIIND ÎMPĂRATUL ÎNSUȘI – EA RĂMÎNE TOTUȘI UN IZVOR FOARTE PREȚIOS DATORITĂ DATELOR IMPORTANTE PE CARE LE CONȚINE. PASAJELE DIN *RES GESTAE DIVI AUGUSTI* REPRODUSE AICI ILUSTREAZĂ TRANSFORMAREA REGIMULUI REPUBLICAN ȘI CREAREA PRINCIPATULUI. ÎN CIUDA APARENȚELOR REPUBLICANE, PE CARE AUGUST CAUTĂ SĂ LE PĂSTREZE. AMPLOAREA MĂSURILOR LUATE DE EL ȘI PUTERILE CARE I-AU FOST ACORDATE ARATĂ CLAR POZIȚIA PRECUMPĂNITOARE A PRINCIPELUI.

3. 1. Am purtat multe războaie în toată lumea, pe mare și pe uscat, împotriva unor dușmani străini și împotriva celor dinlăuntrul țării, ieșind învingător... 3. Sub ordinele mele au fost aproximativ cinci sute de mii de cetățeni romani. Peste trei sute de mii dintre ei, după ce și-au terminat serviciul, au fost colonizați sau lăsați la vetrele lor; tuturor le-am împărțit pământuri sau le-am dat sume de bani ca răsplată pentru serviciul făcut.

8. 1. În timpul celui de-al cincilea consulat, am mărit numărul patricienilor, în urma hotărârii poporului și a senatului². De trei ori am revizuit listele senatorilor³. Iar în timpul consulatului al șaselea am efectuat împreună cu Agrippa operația recensământului⁴. Purificarea a avut loc la patruzeci și unul de ani de la ultima ceremonie⁵. Cu prilejul acestei operații a censului, s-au numărat patru milioane șaiszeci și trei de mii de cetățeni. 3. A doua ceremonie de purificare am făcut-o singur, în timpul consulatului lui C. Censorius și C. Asinius⁶, în virtutea puterii mele consulare. Cu această ocazie au fost numărați patru milioane două sute treizeci și trei de mii de inși. 4. Și al treilea recensământ l-am efectuat tot în virtutea puterii mele consulare, împreună cu fiul meu Tiberiu Caesar⁷, în timpul consulatului lui Sextus Pompeius și Sextus Apuleius⁸. Atunci au fost numărați patru milioane nouă sute treizeci și șapte de mii de cetățeni.

13. Cît am condus eu statul, senatul a hotărît de trei ori închiderea⁹ templului lui Ianus¹⁰; strămoșii noștri au găsit cu cale să-l în-

chidă ori de câte ori va domni — atît pe mare cît și pe uscat — o pace victorioasă în tot cuprinsul imperiului; dar de la întemeierea orașului și pînă cînd m-am născut eu, tradiția spune că, în total, templul a fost închis doar de două ori¹¹...

15. Cînd am fost pentru a optsprezecea oară tribun și a douăsprezecea oară consul¹²...

34. 1. În timpul celui de-al șaselea și al șaptelea consulat al meu¹³, după ce am pus capăt războaielor civile, am trecut în mîinile senatului și poporului roman puterea statului, pe care o deținusem în întregime mai înainte, cu consimțămîntul tuturor. 3. De la această dată i-am întrecut pe toți doar prin autoritatea mea, fără a avea însă mai multă putere decît ceilalți colegi ai mei de magistratură¹⁴.

(*Res gestae divi Augusti, Kritische Textausgabe von Hans Volkmann, Leipzig, 1942*)

- 1 După moartea lor, împărații romani erau trecuți în rîndul zeilor. De aceea, inscripția afișată după moartea împăratului îi dă epitetul de zeu.
- 2 În anul 29 î.e.n., după terminarea războaielor civile.
- 3 În anii 28 și 8 î.e.n. și 14 e.n.
- 4 Operația censului a avut loc în anul 28 î.e.n.
- 5 La sfîrșitul lucrărilor se făcea o ceremonie de purificare a întregii comunități romane (lustrum); ultima a avut loc în anul 70/69 î.e.n., cînd numărul cetățenilor era de aproape un milion.
- 6 În anul 8 î.e.n.
- 7 Viitorul împărat Tiberiu.
- 8 În anul 14 e.n., cu puțin timp înainte morții.
- 9 În anul 29, după Actium, precum și în anul 25; a treia dată este incertă.
- 10 De fapt, un fel de arc de triumf mare, cu niște porți care dădeau în for.
- 11 În timpul regelui Numa Pompilius și după primul război punic, în anul 235 î.e.n.
- 12 În anul 5 î.e.n.; de obicei reunea aceste două funcții care îi asigurau puteri foarte mari.
- 13 În anii 28—27 î.e.n.
- 14 Ca și cînd nu s-ar fi întîmplat nimic, August vrea să arate că s-a revenit la vechile forme republicane, caracterizate prin colegialitatea funcțiilor, și nu s-a creat o putere nouă, specială pentru el. Din punct de vedere juridic, formal, lucrurile stau așa; de fapt însă el se bucura de o putere precumpănitoare, rezultată din reunirea mai multor magistraturi, situație pe care o recunoaște, de altfel, și singur, cînd vorbește de „auctoritas“ mai mare pe care o avea.

2. Penetrația romană la gurile Dunării

MARELE POET ROMAN OVIDIU, CARE ȘI-A PETRECUT ULTIMII ANI AI VIETII SALE LA ÎNCEPUTUL EREI NOASTRE, LA TOMIS (CONSTANȚA DE ASTĂZI) NE ARATĂ CĂ MAJORITATEA POPULAȚIEI RURALE DIN DOBROGEA ȘI CHIAȚ A CELEI URBANE DIN TOMIS ERA FORMATĂ DIN GEȚI. TOTODATĂ EL ÎNREGISTREAZĂ ATACURILE NEAMURILOR LIBERE DE DINCOLO DE DUNĂRE, GEȚI, SARMAȚI ȘI BASTARNI, ÎMPOTRIVA CETĂȚILOR OCUPATE DE TRUPELE REGATULUI TRACILOR ODRISI, STAT CLIENTELAR AL ROMANILOR. ACȚIUNILE ACESTEA REPREZINTĂ ASPECTE ALE LUPTEI AUTOHTONILOR ÎMPOTRIVA EXPANSIUNII ROMANE LA DUNĂREA DE JOS.

Ești curios să știi ce populație se află în ținutul tomitan
Și ce obiceiuri au oamenii printre care locuiesc?
Deși în acest loc sînt amestecați greci și geți,
Țărmlul ține mai mult de geții nedomoliți.
Sarmații și geții sînt mai numeroși.
Îi vezi călări, venind și ducîndu-se prin mijlocul drumurilor.
Între ei nu-i nici unul care să nu poarte tolbă, arc
Și săgeți îngălbenite de veninul viperei.
Au glas aspru, chip sălbatic și sînt cea mai adevărată întruchipare
a lui Marte.

Părul și barba lor n-au fost tunse niciodată

Se apără împotriva frigului năprasnic cu piei de animale și cu pantaloni
largi,

Iar fețele lor aspre sînt acoperite cu păr lung.
La puțini dintre ei se mai păstrează urme ale limbii grecești,
Iar aceasta a devenit și ea barbară din pricina accentului ei getic.

Eu însumi am impresia că m-am dezvățat de limba latină,
Căci am învățat să vorbesc limba getică și sarmatică.

(Ovidiu, *Cîntece de tristețe*, V, 7, 9—18; 49—52; V, 12, 57—58)

Trăim lipsiți de pace, în mijlocul armelor,
Căci getul² cel cu tolbă stîrnește neconținut războaie grele

Aproape de țărmul Istrului cu două nume stă o cetate bătrîna,
De care cu greu se poate apropia cineva din cauza întăriturilor
și a așezării locului.

Aigisos³, dacă credem ce spun locuitorii despre ei înșiși,
A întemeiat acea cetate și a dat propriul său nume operei sale.
Sălbaticul get, după ce a nimicit pe odrisi într-un război la care
aceștia nu se așteptau,

A cucerit-o și a ridicat armele împotriva regelui⁴.

Istrul nu tăgăduiește vitejia ta⁵ și că odinioară
Nu ai înroșit apa cu sîngele getic.

Nici cetatea Aigisos nu neagă aceasta; cucerită de îndată ce ai sosit,
 A priceput că nu i-a fost de folos aşezarea ei prielnică.
 Un duşman sălbatic o cucerise de la regele sitonilor⁶
 Şi, învingător, stăpânise bogăţiile cucerite,
 Până ce Vitelius⁷, aducînd trupe pe apa fluviului,
 După ce le-a debarcat, a purtat război contra geţilor⁸.

În aceste locuri a fost comandant de curînd Flaccus⁹
 Şi sub conducerea lui sălbaticul ţarm al Istrului s-a aflat în siguranţă.
 El a menţinut populaţiile din Moesia într-o pace respectată.
 Cu sabia a îngrozit pe geţii încrezători în arcul lor.
 Prin vitejia lui a recucerit iute cetatea Troesmis¹⁰,
 Care fusese luată, şi a înroşit Dunărea cu sîngele oamenilor sălbatici.

(Ovidiu, *Scrisori din Pont*, I, 8, 5—6;
 11—16; IV, 7, 19—28, IV, 9, 75—80).

- 1 Romanii nu purtau pantaloni.
- 2 Este vorba despre geţii liberi de pe malul stîng al Dunării, care năvăleau adesea în Dobrogea.
- 3 Cetatea Aegyssos (Tulcea de astăzi).
- 4 Cotys al odrisilor, care urmasa de curînd (12 e.n.) la tron tatălui său.
- 5 Autorul se adresează unui prieten pe nume Vestalis, care avea în grija sa ţarmul dobrogean (praefectura orae maritimae).
- 6 Adică al odrisilor.
- 7 Comandantul trupelor romane folosite la recucerirea cetăţii.
- 8 Care se instalaseră pe malul drept al Dunării în Dobrogea şi nu puteau fi respinse de trupele trace ale lui Cotys.
- 9 L. Pomponius, un alt „praefectus orae maritimae“, care a respins pe geţii liberi instalaţi din nou în Dobrogea.
- 10 De pe malul Dunării, lîngă Igliţa; aceasta s-a petrecut probabil în anul 15 e.n.

Viaţa social-economică din Imperiul Roman (secolele I şi al II-lea e. n.)

1. Agricultura în Italia

TRATATUL LUI COLUMELLA NE DĂ POSIBILITATEA DE A DESPRINDE PRIMELE SIMPTOME ALE CRIZEI SISTEMULUI DE PRODUCŢIE SCLAVAGIST ÎN SECOLUL I E. N. ALĂTURI DE SCLAVI, FAŢĂ DE CARE AUTORUL RECOMANDĂ O PURTARE BLÎNDĂ, EL ÎI MENŢIONEAZĂ ŞI PE COLONI, CA FORŢĂ DE MUNCĂ FOLOSITĂ CURENT. LUCRAREA MAI ARATĂ CĂ TOT ACUM ÎNCEPE ŞI DECLINUL AGRICULTURII ITALIENE. CA ŞI CATO, COLUMELLA RECOMANDĂ O CULTURĂ INTENSIVĂ A SOLULUI, SISTEM CARE NU S-A PUTUT APLICA DECÎT ÎN JURUL MARILOR CENTRE URBANE ŞI ACOLO UNDE ERAU COMUNICAŢII BUNE CARE ASIGURAU O DESFACERE UŞOARĂ.

O grijă deosebită din partea proprietarului se cere nu numai faţă de diferitele lucruri, dar şi — mai ales — faţă de oamenii săi, fie că aceştia sînt coloni, fie că sînt sclavi, ultimii fiind lăsaţi neîncătuşaţi

ori puși în fiare¹. Să se poarte blînd cu colonii și să se arate binevoitor față de ei. Să pretindă mai degrabă efectuarea lucrărilor decît plata arendei, căci lucrul acesta îi supără mai puțin și — una peste alta — aduce foloase mai mari. Căci atunci cînd ogorul este bine lucrat, se alege de obicei cu un cîștig și niciodată cu vreo pierdere, dacă, firește, nu intervine vreo calamitate a naturii sau mîna tîlharilor. Din cauza aceasta, nici colonul nu îndrăznește să ceară o reducere. Dar proprietarul să nu țină cu încăpăținare la îndeplinirea tuturor obligațiilor pe care și le-a luat colonul, cum ar fi termenul de plată, ori să-i ceară lemn de foc sau alte mici servicii pe deasupra, a căror îndeplinire le provoacă gospodarilor mai mult osteneală decît cheltuială. Într-adevăr, nu este înțelept să cerem tot ce ni se cuvine. Căci cei vechi socoteau că dreptatea cea mai strictă este cel mai mare chin². Dar, pe de altă parte, nu trebuie nici să renunțăm la toate, deoarece cămătarul Alphius, după cum se pretinde, a spus foarte just că și cele mai bune creanțe devin proaste dacă nu se cere onorarea lor. Eu însă mai îmi amintesc că l-am auzit pe Publius Volusius³, fost consul și om foarte bogat, spunînd că cea mai bună proprietate este aceea cu coloni localnici, pe care, mulțumită faptului că îi cunoaște de multă vreme, îi ține ca pe niște copii născuți și crescuți acolo. De aceea sînt cu totul de părere că arendarea frecventă a proprietății este un lucru rău. Și mai rău este cînd un fermier de la oraș preferă să lucreze pămîntul cu sclavii săi decît s-o facă singur. Sosema spunea că un astfel de om, în loc să plătească arendă, o să ne facă să ne judecăm cu el; de aceea trebuie să ne silim să reținem la noi pe colonii harnici — oameni de la țară — atunci cînd n-avem putința să exploatăm singuri pămîntul sau nu ar fi pentru noi nici un cîștig să-l lucreze sclavii noștri. Lucrul acesta nu se întîmplă decît în ținuturile cu pămînturi sterpe sau cu climă nefavorabilă. De altfel, cînd pămîntul și clima sînt cît de cît potrivite, exploatarea pe cont propriu aduce totdeauna venituri mai mari decît cea prin coloni; ba, uneori, chiar și administratorul — dacă nu e un sclav prea lasă-mă să te las sau lacom — produce mai mult decît colonii. Dar e lucru neîndoielnic că aceste din urmă păcate ale administratorului se datoresc stăpînului sau sînt încurajate de el, deoarece putea să bage de seamă să nu-i încredințeze unui astfel de sclav conducerea gospodăriei ori, dacă i-a încredințat-o cumva, să-l scoată din slujbă. Dar pe domeniile îndepărtate, unde proprietarului îi vine greu să se ducă, este mai bine ca orice fel de pămînt să fie lucrat de coloni decît administrat de un sclav; acesta este cazul mai ales pentru grîne, pe care colonii le pot strica prea puțin în comparație cu viile sau cu măslinii — pe cînd sclavii pricinuiesc mari pagube. Ei dau cu chirie boii stăpînului și adesea n-au grijă de vite să le pască cum trebuie; nici nu ară cu grijă pămîntul și folosesc mai puțină sămînță decît pun la socoteală; dar nici de ceea ce au pus în pămînt nu se îngrijesc ei ca lumea, ca să crească cum trebuie; după ce transportă grînele pe arii și le treieră, ei le împuținează zilnic prin fraudă sau nepăsare, căci fură singuri și nici nu le păzesc de alți hoți. Dar chiar atunci cînd grînele stau în hambare, ei nu dau socoteală exactă. Așa se face că păcătuiesc atît sclavii, cît și vechilul,

iar pământul suferă adesea. De aceea, un astfel de pământ, care, după cum am spus, nu este gospodărit de stăpînul său, cred că trebuie dat în arendă⁴.

(Columella, *Despre agricultură*, I, 7)

- 1 Dacă comparăm sfaturile acestea cu cele date de Cato, vedem marea schimbare produsă de atunci. Mîna de lucru începe să se rărească o dată cu încetarea marilor războaie de cucerire și de aceea sclavii sînt mai bine tratați.
- 2 În dreptul roman vechi, justiția era formalistă, respectîndu-se litera legii. Astfel se putea ajunge la cele mai mari nedreptăți. De aici, dictonul latin care spunea: „dreptul cel mai riguros înseamnă cea mai mare nedreptate”. Ulterior însă s-a dat mai mare atenție spiritului legii.
- 3 Nu știm cine a fost acest personaj. Poate e vorba de Quintus Volusius Saturninus, consul în anul 55 e.n.
- 4 Sclavii nu erau de loc interesați în munca pe care o depuneau, pe cînd colonii aveau un interes personal; de aceea toate culturile care necesitau mai multă grijă și atenție erau încredințate colonilor.

2. Ospățul lui Trimalchio

ÎN ROMANUL SATIRIC AL LUI PETRONIU E DESCRIS, PRINTRE ALTELE, ȘI OSPĂȚUL UNUI LIBERT ÎMBOGĂȚIT. DEȘI PREZINTĂ MULTE ȘI MARI EXAGERĂRI, IMPUSE DE GENUL LITERAR RESPECTIV, REALISMUL DESCRIERII MERGE PÎNĂ ÎN CELE MAI MICI AMĂNUNTE. PERSONAJUL DEȘCRIS FACE PARTE DIN ACEI LIBERTI ÎNTREPRINZĂTORI CARE, DATORITĂ BOGĂȚIEI ACUMULATE ȘI INFLUENȚEI DE CARE SE BUCURAU, AU IZBUTIT SĂ ÎNTRE ÎN ORDINUL CAVALERILOR. LA ACEASTĂ SITUAȚIE, UNII AU AJUNS PRIN AFACERI REUȘITE, IAR ALȚII DATORITĂ POSTURILOR DEȚINUTE DE EI ÎN ADMINISTRAȚIA CENTRALĂ, CARE ÎNCEPE SĂ SE DEZVOLTE ÎN JURUL ÎMPĂRAȚILOR.

...ajunserăm la ușa lui Trimalchio, pe al cărei stîlp era fixată o tăbliță cu aceste rînduri — „Orice sclav care va ieși în oraș fără voia stăpînului va primi o sută de lovituri”. Chiar la intrare stătea portarul, îmbrăcat în verde și încins cu un brîu de culoare vișinie. El curăța mazăre într-o farfurie de argint. Deasupra pragului era atîrnată o colivie de aur, în care o coțofană pestriță saluta pe cei care intrau.

Dar cum căscam gura la toate, era cît pe aci să cad pe spate și să-mi rup picioarele. Căci cum intrai pe stînga, nu departe de odăița portarului, pe perete era zugrăvit un cîine uriaș, pus în lanț, deasupra căruia stătea scris¹ cu litere mari „Ferește-te de cîine!” Tovarășii mei rîseră cu poftă, iar eu, făcînd așa cum mă învățasera, am continuat să cercetez cu ochii întregul perete. Pe el era pictat un tîrg de sclavi, fiecare om avînd legată o tăbliță cu prețul și numele lui. Trimalchio era și el înfățișat — un copil cu bucle — cu toiagul lui Mercur în mîină, intrînd în Roma². Mai departe se arăta cum învățase el să socotească,

apoi cum ajunsese casier. Pictorul redase totul cu grijă, dînd și inscripții explicative...

Trimalchio are domenii atît de întinse³ cît poate străbate un uliu în zbor, iar bani cu toptanul. În cămăruța portarului său e mai multă argintărie decît toată averea oricărui alt om. Iar de sclavi, ce să mai spun! Pe Hercule, cred că nici a zecea parte din ei nu-și cunoaște stăpînul. Într-un cuvînt, el îți bagă în cofă pe oricare dintre „leii” noștri.

Să nu crezi că el cumpără ceva. Toate se produc la el acasă: lîna, portocalele, piperul; și lapte de pasăre vei găsi, dacă-i ceri. Ce mai vorbă multă, lîna produsă la el nu i se părea bună; a cumpărat berbeci din Tarent⁴ și i-a folosit pentru prăsilă. Ca să aibă acasă miere de Atica, a poruncit să i se aducă albine de la Atena; astfel se vor îmbunătăți și albinele noastre sub influența celor grecești. Chiar zilele acestea a scris să i se trimită din India sămînță de ciuperci. Dintre catîrri săi nu e nici unul care să nu se fi născut dintr-un măgar sălbatic. Uită-te la toate aceste perne! Nu-i una care să nu fie umplută cu lînă de culoarea purpurii sau stacojie. Atît de mare e norocul lui. Dar nici ceilalți liberti, slobозиți o dată cu el, nu sînt de disprețuit⁵. Au toți o mulțime de parale. Îl vezi pe acela, ultimul în coada mesei. Astăzi are 800 000 de sesterți⁶. A pornit de la nimic. Pînă nu de mult căra lemne cu spinarea...

Trimalchio spuse: „Prietenii, și sclavii sînt oameni; au supt și ei același lapte ca noi, chiar dacă au avut parte de o soartă rea. Totuși, foarte curînd, cît eu mai sînt în viață, vor bea din apa libertății. Pe scurt, îi voi elibera pe toți în testamentul⁷ meu. Lui Philargyros îi las niște pămînt și pe tovarășa lui de sclavie... Toate acestea le fac cunoscut ca să mă iubească sclavii mei de pe acum, ca și cum aș fi murit“. Toți laolaltă începură să-i mulțumească atunci pentru generozitatea lui, iar el, ca să arate că nu glumește, porunci să i se aducă o copie după testament, pe care a citit-o de la început pînă la sfîrșit, în mijlocul bocetelor de jale ale sclavilor săi. Apoi, uitîndu-se către Habimus, îi spuse: „Ce zici, dragă prietene? O să-mi faci monumentul așa cum ți l-am cerut?... Te rog să se sculpeze pe monument corăbii plutind cu pînzele umflate, iar eu să fiu înfățișat stînd pe o tribună, îmbrăcat într-o „toga praetexta“ cu cinci inele de aur⁸ și împrăștiind bani dintr-o pungă. Tu știi doar că am dat ospete publice plătind cîte doi denari⁹ de persoană...

Cînd am venit din Asia eram nu mai mare decît candelabrul acesta... La urmă, prin voința zeilor, am ajuns stăpîn în casă și-l aveam în buzunar pe patron, care făcea totul după capul meu. Ce să mai lungesc vorba? M-a făcut moștenitor, împreună cu împăratul¹⁰, și am primit o avere cît un senator. Totuși omul nu e niciodată mulțumit. Mi-a venit poftă să fac negoț. Ca să nu vă mai țin mult de vorbă, vă spun că am construit cinci corăbii, le-am încărcat cu vin — pe atunci vinul era aur — și l-am trimis la Roma. Ca la o poruncă, toate corăbiile s-au înecat. Lucruri întîmplate, nu vorbe! Într-o singură zi, zeul Neptun mi-a înghițit 30 de milioane de sesterți. Curățat? Nu, pe Hercule! Această pierdere n-am simțit-o; ca și cum nu mi s-ar fi întîmplat

nimic. Am construit alte corăbii mai mari, mai bune și mai norocoase, ca nimeni să nu poată spune că nu sînt un om de ispravă! Știți, o corabie mare are și putere mare! Am încărcat din nou vin, carne în saramură, bob, parfumuri, sclavi. Cu această ocazie, Fortunata¹¹ a făcut un gest frumos: și-a vîndut toate bijuteriile, toate rochiile și mi-a dat în mînă o sută de galbeni. Acesta a fost cheagul averii mele. Ceea ce vor zeii se face repede. Într-o singură cursă am cîștigat zece milioane de sesterți. Pe dată am răscumpărat toate pămînturile care aparținuseră stăpînului meu. Mi-am construit o casă, mi-am cumpărat o piață de sclavi și vite de povară; pe ce puneam mîna creștea ca un fagure. După ce am început să posed mai mult decît tot orașul, am ieșit din joc, m-am retras din afaceri și am început să-i împrumut pe liberiți... Dacă reușesc să adaug și Apulia¹² la pămînturile mele, voi ajunge destul de departe în viață. Între timp, avînd grijă zeul Mercur¹³ de mine, am construit această casă. Era o cocioabă, după cum știți, iar acum este un templu. Are patru sufragerii, douăzeci de odăi, două galerii împodobite cu marmură, la etaj încă o sufragerie, dormitorul meu, cuibul acestei vipere¹⁴, o foarte bună odaie pentru portar; camere de musafiri am destule pentru toți oaspeții mei“.

(Petroniu, *Satiricon*, 28—29, 37—38, 71, 75—77)

- 1 Inscricții de acest fel s-au găsit pe casele dezgropate la Pompei.
- 2 Trimalchio era originar din Asia. Mulți dintre marii negustori din Imperiul Roman, liberiți sau oameni liberi, proveneau din Orient, unde existau vechi tradiții comerciale.
- 3 După August, dezvoltarea marii proprietăți continuă, mai ales în sudul și sud-estul Italiei.
- 4 Renumiți pentru lîna lor.
- 5 Liberiții formau pătura cea mai productivă a populației, mai ales la Roma.
- 6 Un sesterț conținea 1 g de argint.
- 7 Multe eliberări de sclavi se făceau prin testament, deoarece pe respectivii proprietari îi interesa prea puțin situația moștenitorilor, care uneori nici nu existau.
- 8 Semnul distinctiv al cavalerilor era inelul de aur. „Toga praetexta“, pe care o purtau magistrații superiori și în general senatorii, era tivită cu purpură.
- 9 Denarul echivala cu 4 sesterți.
- 10 Ca să nu le fie atacate testamentele, persoanele cu stare lăsau, de obicei, și împăratului o parte din moștenire.
- 11 Soția lui Trimalchio.
- 12 Provincie din sudul Italiei. Aici avem a face cu una dintre numeroasele hiperbole care provocau, desigur, rîsul cititorilor.
- 13 Patronul comerțului.
- 14 Adică al soției.

3. Numărul sclavilor dintr-o casă romană

ÎN CASELE MARILOR FAMILII DIN ROMA, NUMĂRUL SCLAVILOR ERA FOARTE RIDICAT, PUTÎND AJUNGE CHIAI LA CÎTEVA SUTE, CA ÎN EXEMPLUL, POMENIT DE TACIT, CHIAI DACĂ LA ȚARĂ, ÎN CADRUL CRIZEI ÎNCIPIENTE A SCLAVAGISMULUI, ALĂTURI DE SCLAVI APAR ȘI OAMENI LIBERI — COLONII —, PENTRU TREBURILE CASNICE SCLAVII CONTINUĂ SĂ RĂMÎNĂ, ÎN TOT TIMPUL IMPERIULUI, PRINCIPALA FORȚĂ DE MUNCĂ.

Nu mult după aceea¹, Pedanius Secundus, prefectul orașului, a fost omorît de un sclav al său... Plebea s-a strîns din toate părțile ca să apere pe atîția nevinovați și s-a ajuns chiar la o revoltă, atunci cînd toți sclavii care locuiseră sub același acoperiș, potrivit unui vechi obicei², erau duși la execuție. Chiar în senat exista un curent al celor care respingeau această severitate excesivă, marea majoritate fiind însă de părere că trebuie respectată tradiția. Dintre aceștia din urmă, Caius Cassius³ a vorbit astfel cînd i-a venit rîndul: ...Faptul s-a întîmplat astăzi, cînd un bărbat de rang consular a fost omorît în casa sa prin uneltirile unui sclav, fără ca cineva să împiedice sau să dea pe față acest lucru, deși mai e încă în vigoare hotărîrea senatului care amenință cu moartea pe toți sclavii din casă.

Pe Hercule, dacă hotărîți iertarea de pedeapsă, pe cine o să-l mai apere funcția lui, cînd cea de prefect al orașului n-a fost de nici un folos? Pe cine îl va apăra numărul mare de sclavi, cînd patru sute nu l-au putut apăra pe Pedanius Secundus?... Strămoșii noștri n-aveau încredere în firea sclavilor, chiar atunci cînd aceștia se nășteau pe domeniile sau în casele lor și învățau chiar de la început să-și iubească stăpînii. De cînd însă neamuri întregi au fost aduse în rîndurile sclavilor, fiecare cu obiceiurile sale, cu alte credințe decît a noastră sau fără nici o credință, nu e cu putință să ții în frîu această adunătură decît prin frică... Nimeni n-a îndrăznit să ia cuvîntul împotriva lui Cassius, dar s-au auzit glasuri răzlețe invocînd compătimitor numărul, vîrsta sau sexul sclavilor, dintre care cei mai mulți erau, fără nici o îndoială, nevinovați. A învins totuși grupul celor care cereau aplicarea pedepsei. Dar nu s-a putut îndeplini hotărîrea, deoarece s-a adunat o mulțime amenințătoare, înarmată cu pietre și torțe. Atunci împăratul⁴ a mustrat poporul printr-un edict și a întărit cu gărzi tot drumul pe care osîndiții erau duși la execuție.

(Tacit, *Anale*, XIV, 42—45)

- 1 În anul 61 e.n.
- 2 În caz de moarte violentă a stăpînului în propria lui casă, toți sclavii domestici erau executați, chiar dacă ucigașul nu fusese unul dintre ei.
- 3 Caius Cassius Longinus era un jurist roman foarte cunoscut.
- 4 Nero.

4. Creșterea latifundiilor și folosirea colonilor în agricultură

TEXTUL SCRISORII LUI PLINIU ARUNCĂ LUMINĂ ASUPRA SITUAȚIEI ECONOMICE A ITALIEI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI I E. N. SE OBSERVĂ O ÎNRĂUTĂȚIRE A SITUAȚIEI DATORITĂ, ÎNTRE ALTELE, LIPSEI MÎINII DE LUCRU. VECHIUL PROCES DE CREȘTERE A MARIÍ PROPRIETĂȚI CONTINUĂ ȘI EL. FENOMENUL, CEL MAI IMPORTANT ȘI MAI PLIN DE CONSECINȚE ESTE ÎNSĂ EXTINDEREA COLONATULUI.

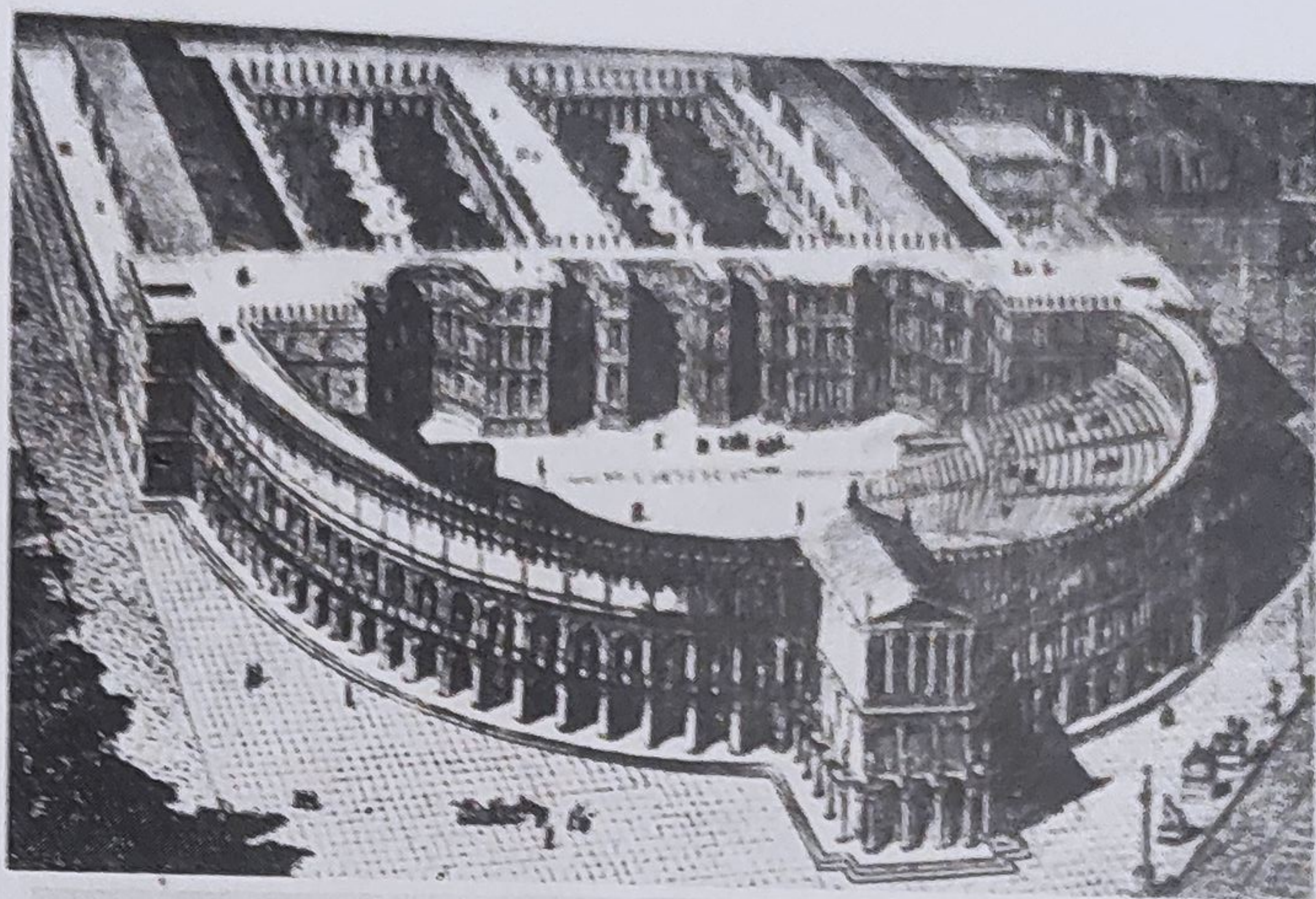
Pliniu trimite salutări lui Calvisius Rufus. Ca de obicei îți cer sfatul într-o chestiune care privește averea mea. Sînt de vînzare domenii care se învecinează cu pămînturile mele și se află chiar între ele. Multe lucruri mă îndeamnă să le cumpăr, dar altele, și nu din cele mai neînsemnate, mă rețin. În primul rînd mă atrage, ca ceva foarte plăcut, posibilitatea de a le vizita¹, ostenindu-mă doar o dată pentru toate și cu o singură cheltuială, precum și folosirea aceluiași administrator principal și chiar a acelorași supraveghetori, la care se adaugă posibilitatea de a locui și împodobi un singur conac, celălalt fiind doar întreținut. În calculul acesta intră costul mobilierului, al servitorilor din casă, al grădinarilor², al meseriașilor³ și chiar al armelor de vînătoare, căci e foarte important faptul că le ai pe toate împreună sau că le împrăștii în diferite locuri. În schimb, mă tem că este un lucru cam nesocotit să expui acelorași furturi și calamități un domeniu atît de mare; mi se pare mai chibzuit să supui vicisitudinilor sorții mai multe proprietăți răzlețe. Mult farmec are și schimbarea locului și a climei și chiar și călătoria între diferitele domenii.

Acum, lucrul cel mai important pentru raționamentul meu: pămîntul este roditor, gras, bine udat; se compune din ogoare, vii și păduri cu lemn de construcție; aduce un venit modest, dar constant. Însă acest pămînt roditor a suferit mult din cauza cultivatorilor nevoiași. Căci proprietarul anterior a vîndut în repetate rînduri inventarul luat ca zălog și, în felul acesta, a micșorat pentru un timp restanțele colonilor, dar i-a lipsit de unelte de lucru pentru viitor; datorită acestei defecțiuni, restanțele lor au crescut din nou. Înzestrarea colonilor⁴ costă cu atît mai mult cu cît trebuie să li se dea sclavi buni, căci eu nu posed nicăieri sclavi în lanțuri și nici altcineva din regiune nu are.

Mai rămîne să știi prețul cu care se poate cumpăra, și anume trei milioane de sesterți. Înainte valora cinci milioane, dar datorită sărăciei colonilor și vremii proaste a scăzut atît productivitatea, cît și prețul pămîntului. Vei întreba, desigur, dacă chiar și aceste trei milioane le pot aduna ușor; e adevărat că aproape toți banii mei sînt plasați în pămînturi, dar totuși am dat o parte cu dobîndă. Nu va fi greu să mă împrumut; pot lua de la soacra mea; căci de banii ei mă folosesc ca și de ai mei proprii. Prin urmare, nu te preocupa de acest lucru, dacă celelalte nu ți se par o piedică. Pe ele aș dori să le cercetezi cu toată atenția. Căci în toate domeniile și mai ales în problema plasării banilor ai cea mai mare experiență și pricepere.

(Pliniu cel Tânăr, Scrisori, III, 19)

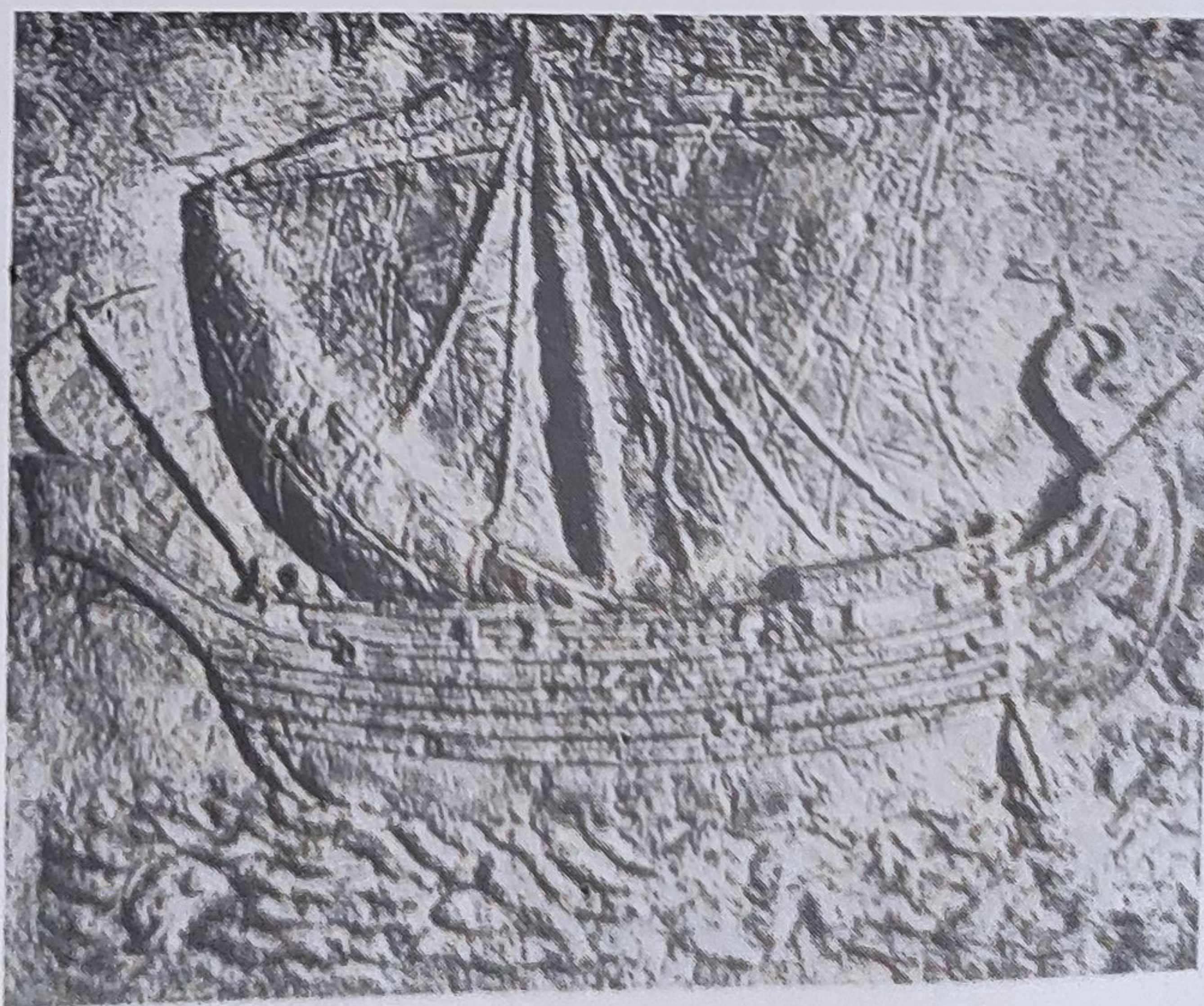
TEATRUL POMPEI LUI
DIN ROMA (RECONSTITUIRE).

CASĂ PARTICULARĂ
DIN PORTUL OSTIA
(RECONSTITUIRE).

RELIEF DE PE SARCOFAGUL
DESCOPERIT LA SIDON, REPREZENTÂND
O CORABIE COMERCIALĂ DIN
VREMEA IMPERIULUI.

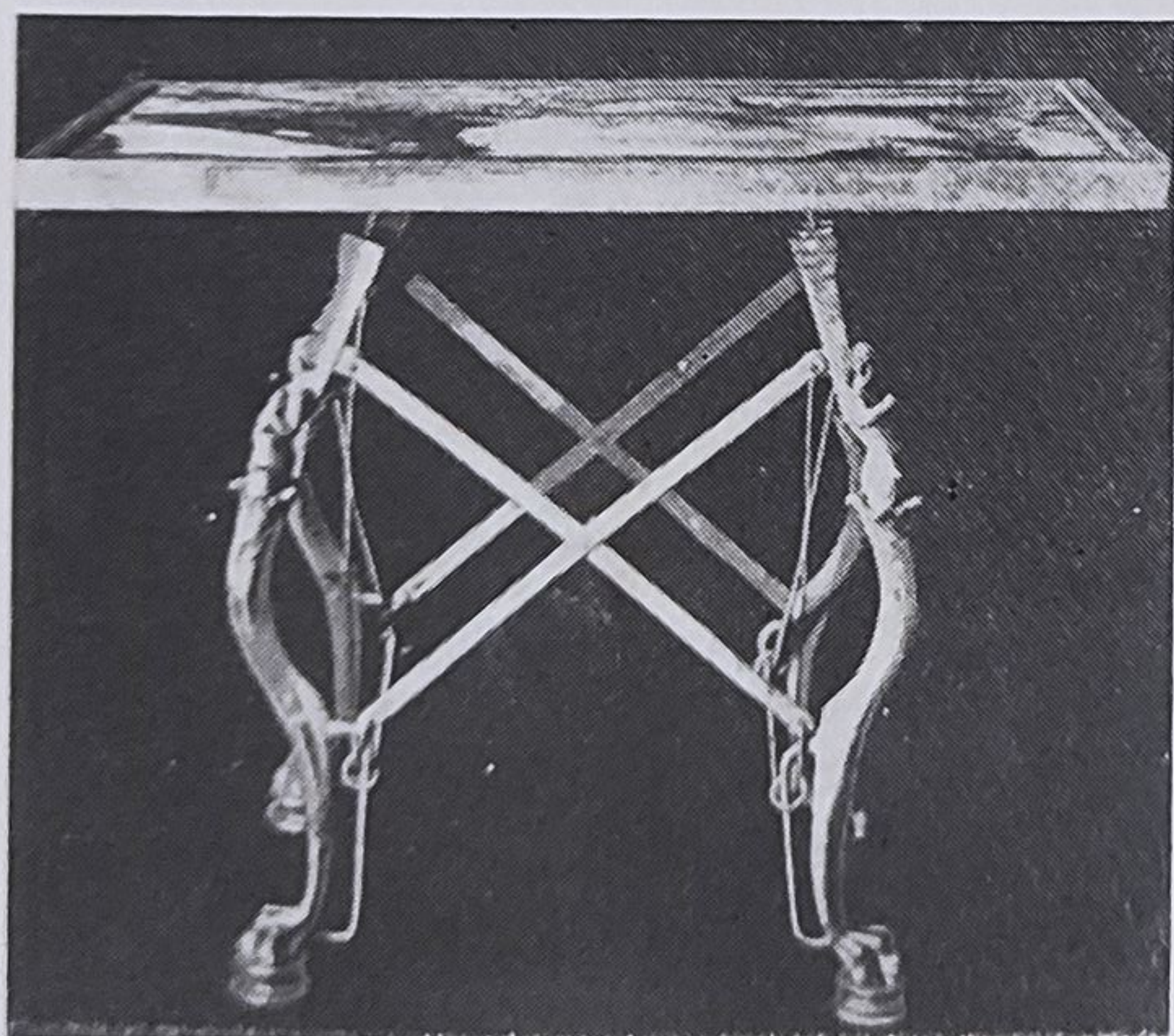

RELIEF DIN SEC. III E. N. DESCOPERIT LA IGEL (FRANȚA), REPREZENTÂND NIȘTE COLONI, CARE ADUC PRESTAȚIA ÎN NATURĂ PATRONULUI IOR.

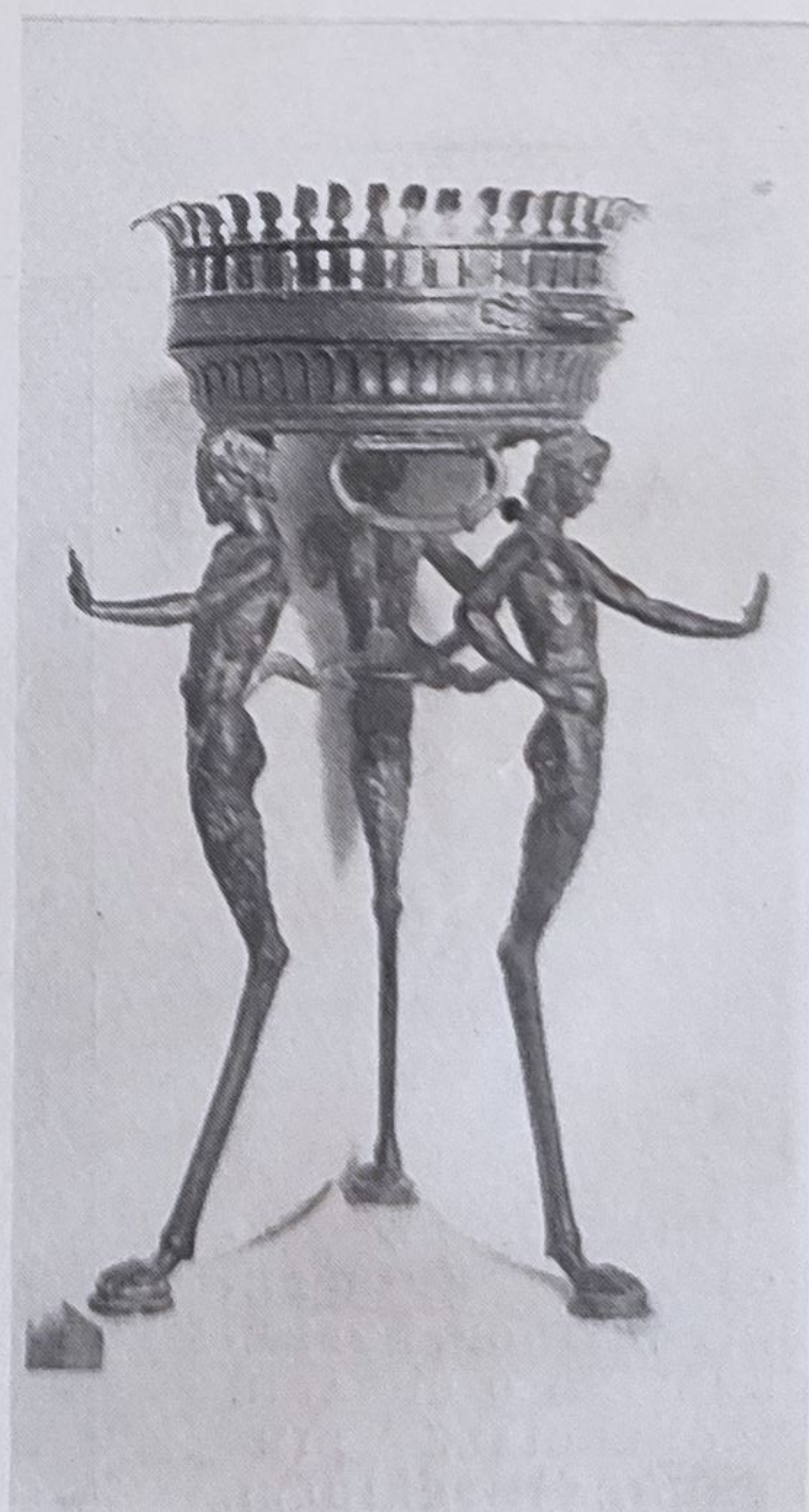
PORTIUNE DINTR-O ȘOSEA ROMANĂ PAVATĂ, DIN SIRIA.

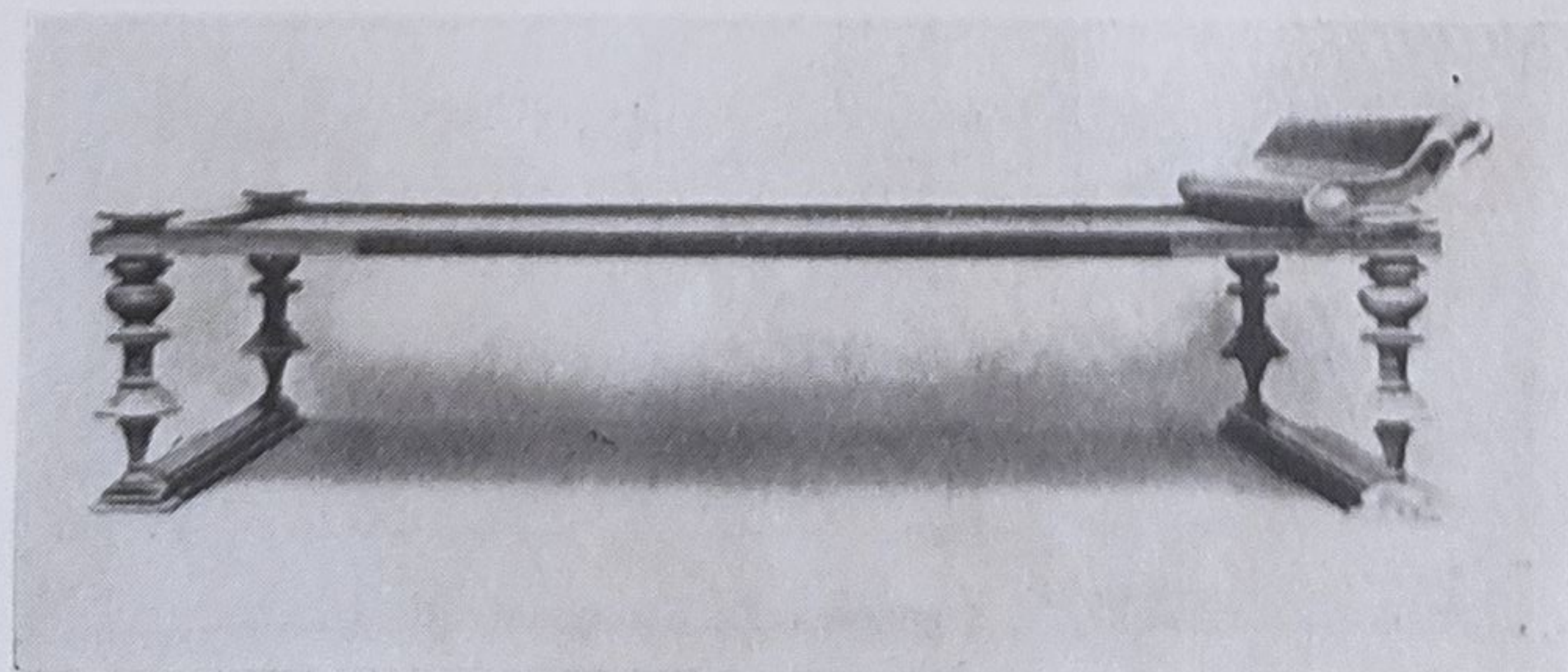
A.

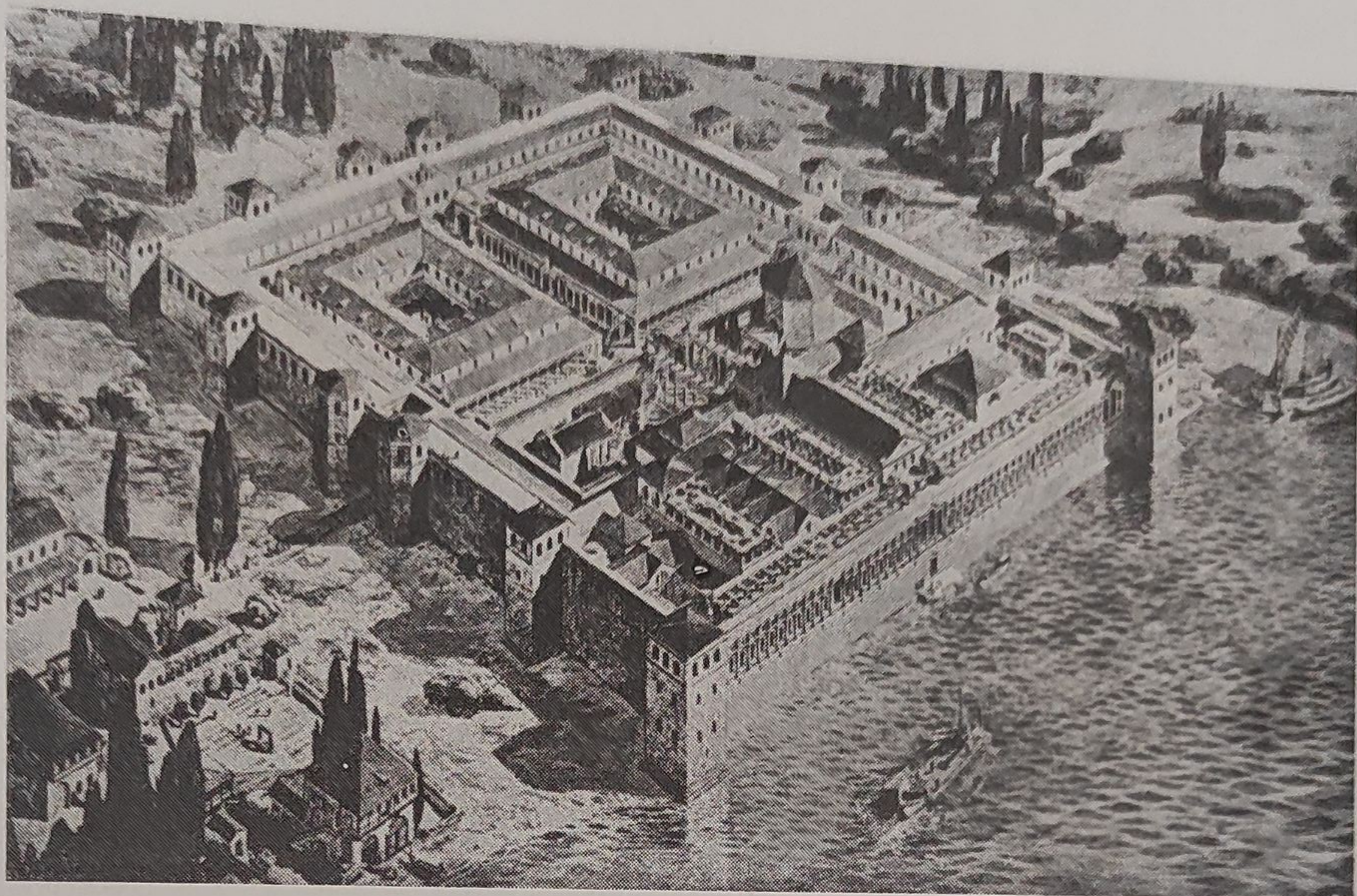
C.

B.

A.B.C. MOBILIER ROMAN DESCOPERIT ÎN RUINELE ORAȘULUI POMPEI.

PALATUL FORTIFICAT AL LUI DIOCLEȚIAN DE LÎNGĂ SALONAE, ASTĂZI
SPLIT ÎN R. P. F. IUGOSLAVIA (RECONSTITUIRE).

STATUIE COLOSALĂ DE BRONZ A
ÎMPĂRATULUI VALENTINIAN I.

FRAGMENTE DINTR-UN ÎNTINS PAVI-
MENT DE MOZAIC, DESCOPERIT RECENT
LA PIAZZA ARMERINA, ÎN SICILIA CEN-
TRALĂ (SEC. III E. N.). REPREZINTĂ PE
PROPRIETAR, O SCENĂ DE SACRIFICIU
ȘI O SCENĂ DE VÎNĂTOARE.

- 1 Domeniile erau administrate de un om de încredere, iar proprietarul le vizita doar din cînd în cînd.
- 2 Ei îngrijeau doar de flori și de aspectul decorativ al grădinii.
- 3 Proprietățile aveau și ateliere proprii pentru efectuarea lucrărilor necesare într-o gospodărie mare.
- 4 În epoca aceea, colonii erau încă mici arendași ajutați de cîțiva sclavi.

5. Incendierea Romei din anul 64 e.n.

CU OCAZIA IMPRESIONANTEI DESCRIERI A MARELUI INCENDIU, FĂCUTĂ DE TACIT, DIN CARE REPRODUCEM CÎTEVA FRAGMENTE CARE ILUSTREAZĂ FRAGILITATEA ORAȘELOR ANTICE, SUSCEPTIBILE A CĂDEA FOARTE UȘOR PRADĂ FOCULUI CHIAȚ ÎN TIMP DE PACE, SÎNT POMENIȚI PENTRU PRIMA OARĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMANĂ, ȘI CREȘTINII. MENȚIUNEA ACEASTA ARATĂ CĂ ADERENȚII NOULUI CULT — CARE PESTE DOUĂ SECOLE VA FI ADMIS OFICIAL, DE CONSTANTIN (V. PGg 222) — GĂSISERĂ ADEPTI ȘI LA ROMA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI I E. N., IAR LA ÎNCEPUTUL SEC. II E. N. CÎND SCRIE TACIT, ERAU BINE CUNOSCUȚI DE CONTEMPORANI, CHIAȚ DACĂ ÎN MAREA LOR MAJORITATE EI APARTINEAU PĂTURILOR DE JOS ALE POPULAȚIEI.

Urmează un dezastru — nu se știe dacă datorită întîmplării sau perfidiei împăratului¹, căci istoricii² au prezentat ambele versiuni — mai mare și mai crîncen decît toate incendiile care pustiiseră pînă atunci orașul. Focul a pornit din acea parte a cercului care se învecinează cu colinele Palatin și Caelium; izbucnind în dughenele cu lucruri inflamabile, s-a întetit imediat și ațîțat de vînt, a cuprins cercul în toată întinderea lui: căci nu existau case bine îngrădite sau temple înconjurate de ziduri sau alte lucruri care ar fi putut stăvili focul. El s-a întins mai întii cu mare furie în locurile joase, apoi s-a urcat în regiunile cele mai înalte și a coborît din nou, pustiind pe cele joase. Datorită vitezei sale, focul înainta mai repede decît măsurile de combatere, orașul fiind de altfel fără nici o apărare, cu străzile lui strîmte și întortocheate, cu construcțiile sale neregulate, fără nici o aliniere, așa cum era Roma de odinioară. La aceasta se adăugau bocetele femeilor speriate, bătrînii slabi și copiii necopți la minte, cei care aveau grijă de ei sau de alții, tărîndu-i după ei sau așteptîndu-i pe cei slabi, unii prin zăbavă, iar alții prin graba lor împiedecau orice măsură de ajutor. De multe ori, în timp ce lumea se uita înapoi, flăcările apăreau în față sau pe de lături; iar dacă cineva reușea să scape într-un loc apropiat, îl găsea și pe acesta în flăcări, ba chiar și cartierele care păreau la adăpost din cauza depărtării se găseau în aceeași situație. În cele din urmă, lumea, ne mai știind pe unde să fugă și încotro să se îndrepte, umplea străzile și se culca pe cîmp. Unii, pierzîndu-și toată averea și chiar și mijloacele de a-și satisface nevoile zilnice, au pierit, deși aveau posibilitatea de a se salva; la fel s-a întîmplat și cu unii care n-au putut salva pe cei dragi lor. Nimeni nu îndrăznea să oprească focul, deoarece existau mulți oameni care prin amenințări repetate opreau stingerea focului, iar alții aruncau în vîzul tuturor torțe

și strigau că o fac din ordin, fie ca să poată prăda mai în voie, fie că li se poruncise astfel.

De abia în ziua a șasea a fost oprit focul, la picioarele colinei Esquilinului, prin dărîmarea, pe o întindere mare, a tuturor clădirilor; astfel s-a opus furiei neîntrerupte a focului un cîmp pustiu și, ca să zicem așa, un cer gol³... Roma este împărțită în patrusprezece regiuni⁴; dintre acestea patru au rămas neatinse, iar trei au fost distruse pînă la pămînt; în celelalte șapte au mai rămas puține urme ale unor case ruinate și pe jumătate arse. Iar Nero, folosind nenorocirea orașului său natal, a înălțat un palat⁵ în care pietrele prețioase și aurul erau lucruri obișnuite... În schimb pe terenurile care n-au intrat în incinta palatului nu s-a clădit ca după incendiul galilor⁶, fără nici o socoteală și peste tot locul, ci casele au fost aliniate, străzile lărgite, înălțimea clădirilor redusă, s-au făcut curți interioare⁷ și s-au construit porticuri care să apere fațada blocurilor de locuințe. Nero a promis că va construi aceste porticuri pe socoteala sa și că va preda proprietarului terenurile curățate de moloz. Dar nici un mijloc dintre cele folosite de oameni, nici mărînimia arătată de împărat și nici slujbele făcute pentru împăcarea zeilor n-au pus capăt vorbelor că focul a fost pus din ordin. De aceea, Nero, ca să curme zvonul, a înlocuit pe adevărații vinovați cu alții, pe care i-a chinuit cu cele mai rafinate torturi. Acestora, care erau urîți pentru ticăloșiile lor⁸, mulțimea le spunea creștini⁹... Înăbușită pentru o clipă, această credință nefastă a izbucnit din nou, nu numai în Iudeea unde fusese rădăcina răului, dar chiar la Roma, unde se adună de pretutindeni tot ce e respingător sau rușinos, găsind aici mulți adepți.

(Tacit, *Anale*, XV, 38, 40, 43—44)

- 1 Nero.
- 2 Suetoniu și Dion Cassius sînt mai categorici decît Tacit în această privință.
- 3 Pe care nu se reflecta umbra vreunei construcții.
- 4 Această împărțire datează de la August (8 î.e.n.).
- 5 Așa numitul „palat de aur“, care ocupa o suprafață imensă.
- 6 Aceasta a avut loc cam pe la anul 390 î.e.n. (textul nr. 1. de la cap. *Cucerirea Italiei*).
- 7 Pentru a obține și spații libere, izolate, între case.
- 8 Aluzie la diferitele practici atribuite de opinia publică romană creștinilor și evreilor (v. *Istoria* V, 5.).
- 9 Faptul e confirmat și de Suetoniu (Nero XVI).

Dezvoltarea politică a Imperiului Roman

(secolele I și al II-lea e.n.)

1. Criza din anul 69 e.n. arată slăbiciunile imperiului

CRIZA DIN ANUL 69 ARATĂ TOATE PRIMEJDIILE DE CARE ERA AMENINȚAT IMPERIUL ROMAN. ÎN INTERIOR, PE DE O PARTE, POPULAȚIA LOCALĂ ÎNCERCA SĂ SCAPĂ DE JUGUL ROMAN, IAR PE DE ALTĂ, ARMATELE DIN DIFERITELE COLȚURI ALE IMPERIULUI CĂUTAU SĂ-ȘI IMPUNĂ GENERALII PE TRONUL IMPERIAL. DIN EXTERIOR AMENINȚAU ATACURILE NEAMURILOR VECINE, „BARBARE”, CARE FOLOSEAU MOMENTELE DE SLĂBICIUNE ALE IMPERIULUI PENTRU A-L LOVI ÎN ACELAȘI TIMP PE MAI MULTE FRONTURI. CÎTĂ VREME A FOST UN ORGANISM SĂNĂTOS, STATUL ROMAN A REZISTAT, DAR ÎN SECOLELE AL III-LEA ȘI AL IV-LEA, CÎND PRIMEJDIILE SE ABAT ASUPRA LUI DIN TOATE PĂRȚILE, LA TOATE GRANITELE ȘI ÎN TOATE PROVINCIIILE, EL NU VA PUTEA REZISTA LA INFINIT, FIINDCĂ ERA UN ORGANISM ROS ȘI SLĂBIT DE CONTRADICȚIILE SALE INTERNE.

I

Opera¹ pe care o încep este bogată în dezastre, plină de bătălii cumplite, de discordii și de răscoale, — fapte care înspăimîntă chiar în timp de pace; patru împărați uciși² cu armele, trei războaie civile³, mai multe războaie externe și de multe ori și unele și altele împreună; succese în răsărit⁴, insuccese în apus⁵; în Illyricum tulburări, Galiile șovăitoare⁶, Britania supusă și apoi pierdută⁷, neamurile sarmaților⁸ și ale suebilor ridicate împotriva noastră, dacii deveniți faimoși prin înfrîngerile noastre și ale lor⁹, chiar și părții aproape siliți să pună mîna pe arme prin uneltirile unui fals Nero¹⁰...

Pe cît de mare a fost la început bucuria prilejuită de moartea lui Nero, pe atît de deosebite au fost reacțiile sufletești nu numai ale senatorilor, ale populației și ale soldaților din capitală, dar și ale tuturor legiunilor și comandantilor, deoarece cu acest prilej devenise cunoscut un secret de stat, și anume că se poate alege un împărat și în altă parte decît la Roma¹¹...

Cele mai apropiate tabere de iarnă¹² erau cele ale legiunii întîi și cel mai hotărît dintre legați era Fabius Valens. Acesta, intrînd a doua zi în Colonia cu cavaleria legiunii și a trupelor auxiliare, l-a salutat pe Vitellius ca împărat. Legiunile provinciei s-au grăbit care mai de care să facă același lucru; și armata din Germania de sud, părăsind numele frumos sunător al senatului și al poporului roman, au trecut, la 3 ianuarie, de partea lui Vitellius; nimeni n-ar fi spus că cu două zile mai înainte se pronunțase pentru republică¹³. Locuitorii din Colonia, trevirii și lingonii, manifestau același entuziasm ca și armata, oferînd trupe auxiliare, cal, arme și bani, fiecare după puterile, mijloacele și mintea sa. Și n-o făceau numai fruntașii orașelor sau comandantii armatei, cărora prezentul le asigura bogăția, iar o victorie viitoare mari speranțe, dar chiar unitățile și simplii soldați își dădeau economiile

sau, în lipsa acestora, bandulierele, decorațiile de pe piept și insignele de argint de pe armele lor. Ei procedau astfel dintr-o pornire firească, din entuziasm sau din lăcomie¹⁴... S-au alăturat... legatul Belgiei.. guvernatorul Galiei Lugdunensis... nici în Britania lumea n-a stat la îndoială.

La Alexandria a început o mișcare pentru înscăunarea lui Vespasian¹⁵. Tiberius Alexander¹⁶ a grăbit lucrurile, punând legiunile sale să jure credință lui Vespasian, la 1 iulie. Data aceasta a fost sărbătorită apoi ca început al domniei, deși armata din Iudeea nu-i jurase credință decât în 3 iulie, cu atîta zel, încît nici nu l-au așteptat pe fiul acestuia, Titus, care se întorcea din Siria aducînd știrea despre înțelegerea dintre Vespasian și Mucianus¹⁷. Toate s-au petrecut doar prin voința soldaților, cuprinși de avînt, fără nici o cuvîntare și fără ca legiunile să fie adunate... Toate provinciile de pe coasta mării, din Asia și pînă în Ahaia, tot interiorul continentului pînă în Pont și Armenia au jurat credință¹⁸.

(Tacit, *Istorii*, I, 2, 4, 57, 59; II, 79, 81)

II

Lumea fiind preocupată de războiul civil, nimeni nu mai avea grijă de războaiele externe. Încurajați de aceasta, roxolanii, un neam sarmatic, după ce masacraseră cu o iarnă înainte două cohorte, invadară, plini de speranțe, cu aproximativ nouă mii de călăreți, Moesia, dar din cauza sălbăciei lor și a succesului obținut, erau preocupați mai mult de pradă decât de luptă¹. Lucrurile stînd astfel, pe cînd umblau ei risipiți și fără grijă, legiunea a treia, împreună cu trupele auxiliare, îi atacă pe neașteptate. La romani totul era pregătit de luptă. Sarmații, împrăștiați și împinși la jaf de lăcomia lor, fiind și împovărați cu sarcini grele și neputîndu-se folosi de iuțeala cailor din cauza drumurilor alunecoase, au fost măcelăriți ca niște oameni cu mîinile legate... Cînd ei atacă în escadroane de cavalerie, cu greu le-ar putea rezista o trupă rînduită în linie de bătaie. Dar atunci, pe o zi ploioasă și de dezgheț, nici lăncile, nici săbiile lor foarte lungi, pe care le mînuiesc cu amîndouă mîinile, nu le erau de nici un folos, din cauza cailor care alunecau și a greutateii zalelor.

... Soldatul roman se mișca sprinten cu platoșa sa și ataca cu sulita sau cu lancea, iar la nevoie scotea sabia scurtă și, cînd era aproape, îl străpungea pe sarmatul lipsit de arme, căci acest neam nu obișnuiește să se apere cu scutul. În cele din urmă, puținii oameni care supraviețuiseră luptei izbutiră să se ascundă în mlaștini. Acolo s-au prăpădit din cauza gerului sau a rănilor.

S-au ridicat și dacii, un neam care nu fusese niciodată de bunăcredință, iar în vremea aceea nu mai știa nici de frică, deoarece fusese retrasă armata² din Moesia. Primele evenimente, ei le-au urmărit liniștiți. Cînd au aflat însă că Italia e bîntuită de focul războiului și că toți se dușmănesc între ei, luînd cu asalt taberele de iarnă³ ale cohorțelor și cavaleriei auxiliare, au pus stăpînire pe amîndouă malurile

Dunării. Tocmai se pregăteau să distrugă taberele legiunilor și ar fi izbutit, dacă Mucianus nu le-ar fi opus legiunea a șasea. El aflase despre victoria de la Cremona⁴ și se temea ca forțele externe să nu amenințe din două părți, dacă dacii și germanii ar fi năvălit fiecare dinspre granițele lor. De mare ajutor a fost, ca în atâtea alte rânduri, norocul poporului roman, care a adus într-acolo pe Mucianus cu forțele sale din Orient, precum și faptul că noi terminasem între timp lupta de la Cremona. Fonteius Agrippa, venind din Asia, provincie pe care o condusesese timp de un an ca proconsul, a fost pus în fruntea Moesiei, dîndu-i-se trupe din armata lui Vitellius.

(Tacit, *Istorii*, I, 79; III, 46)

III

Iulius Paulus și Iulius Civilis, acesta din urmă de neam regesc, îi întreceau cu mult pe ceilalți batavi... Civilis, sub pretextul unui banchet, i-a invitat într-o pădure pe fruntași și pe cei mai hotărîți dintre oamenii de rînd. După ce a văzut că spiritele s-au înfierbîntat datorită orei înaintate și bucuriei, a început să laude mai întîi renumele neamului lor, iar apoi a înșîrat nedreptățile, silniciile și celelalte rele ale sclaviei în care se găseau, spunînd că ei nu mai sînt aliați ai romanilor ca odinioară, ci sînt tratați ca niște sclavi; a venit oare vreodată la ei guvernatorul, cu tot alaiul său costisitor și falnic, să le arate autoritatea sa? Ei sînt dați pe mîna prefectilor și a centurionilor, aceștia, după ce s-au îmbuibat cu prăzi și s-au umplut de sînge, sînt schimbați: alte buzunare trebuie umplute și se scornesc felurite nume noi pentru jefuirea lor. Se apropie recrutarea, care va despărți pentru totdeauna copiii de părinți și frații între ei. Niciodată încă puterea romană n-a fost atît de lovită; în taberele de iarnă nu se află decît prada și bătrînii¹; să-și ridice doar capetele și să nu se teamă de legiuni, care nu sînt decît niște simple nume. De partea lor se află floarea infanteriei și a cavaleriei, germanii înrudiți cu ei și galii care doresc același lucru²... După ce cuvintele sale au fost primite cu aclamații, Civilis i-a legat pe toți printr-un jurămint care cuprindea blesteme în limba lor, așa cum este obiceiul la barbari... Prin oameni trimiși pe ascuns au fost atrase și trupele auxiliare din Britania, compuse din cohorte de batavi, care — după cum am spus mai sus — atunci fuseseră trimise în Germania și se aflau la Maiența...

Germanii au trimis imediat soli ca să ofere ajutor; Civilis căuta să-i cîștige pe gali prin șiretenie și daruri, trimițîndu-i acasă pe prefectii cohortelor prinse, iar unităților lăsîndu-le alegerea dacă vor să plece sau să rămîină. Cei care rămîineau primeau o situație onorabilă în armată; totodată, li se aducea aminte, în întrevederi tainice, despre relele pe care le suferiseră atîția ani de zile și despre sclavia nenorocită pe care greșit o numiseră pace. Batavii, spuneau ei, deși nu plăteau tribut, au pus mîna pe arme contra opresorilor comuni; chiar în prima luptă romanii au fost învinși și împrăștiați. Ce ar fi dacă și Galiile și-ar scutura jugul?

Galii prinseră curaj, crezînd că armata noastră are pretutindeni aceeași soartă, deoarece se răspîndise zvonul că taberele de iarnă din Moesia și Panonia sînt înconjurăte de daci și sarmați; aceleași lucruri se scorniseră și despre Britania... După moartea lui Hordoni³ au început să circule trimiși între Civilis și Classicus, prefectul unei unități de cavalerie trevire... S-au alăturat Iulius Tutor și Iulius Sabinus, unul trevir, iar celălalt lingon... Toți trei cercetau starea de spirit a celorlalți, în convorbiri tainice. Cîștigîndu-i pe cei pe care îi socoteau potriviți pentru aceasta, ei se întîlnesc la Colonia, într-o casă particulară... Care mai de care se grăbește să arate că poporul roman este pradă tulburărilor interne, că legiunile sînt nimicite și Italia pustiită: chiar capitala⁴ este luată cu asalt, iar toate armatele sînt reținute, fiecare în altă parte, de propriile lor războaie; dacă ar întări trecătorile Alpilor, ar obține libertatea și, în viitor, Galiile singure ar hotărî granițele puterii lor. Aceste cuvinte au fost aprobate de îndată ce au fost rostite⁵.

(Tacit, *Istorie*, IV, 13—15, 17, 54—55)

- I. 1 La începutul *Istoriilor*, autorul trece în revistă cele mai importante evenimente pe care le va descrie, evenimente petrecute între anii 69 și 97 e.n.
- 2 Galba, Otho, Vitellius și Domițian.
- 3 Între Otho și Vitellius, între acesta din urmă și Vespasian și, în sfîrșit, între Domițian și Antonius, guvernatorul Germaniei.
- 4 Războiul contra iudeilor.
- 5, 6 Aluzie la revolta batavilor conduși de Civilis, v. mai jos.
- 7 Britania a fost supusă de socrul lui Tacit, dar operațiile n-au fost duse la capăt.
- 8, 9 În timpul lui Domițian.
- 10 În anul 88 e.n. apăruse în Orient un personaj care se dădea drept împărațul Nero.
- 11 O frază celebră, care sintetizează minunat una dintre caracteristicile și totodată slăbiciunile principatului, și anume caracterul său militar, care face ca el să depindă în mare măsură de armată.
- 12 Urmează descrierea proclamării ca împărat a comandantului armatelor din Germania.
- 13 La 1 ianuarie juraseră credință senatului.
- 14 Armatele își sprijineau generalii de la care sperau tot felul de avantaje.
- 15 Acesta comanda trupele angajate în războiul contra iudeilor răsculați.
- 16 Prefectul Egiptului.
- 17 Guvernatorul Siriei și principalul autor al înscăunării lui Vespasian.
- 18 Pînă la urmă s-au impus legiunile din răsărit, la care s-au aliat cele din Balcani.
- II. 1 Iarna se putea trece mai ușor peste Dunăre, apa fluviului fiind înghețată.
- 2 Se îndreptase spre Italia ca să sprijine cauza lui Vespasian contra lui Vitellius.
- 3 Erau așezări permanente, fortificate.
- 4 Lupta decisivă împotriva trupelor lui Vitellius.

- III. 1 Grosul armatelor lui Vitellius plecase din Germania să combată pe Otho și să cucerească Italia.
- 2 Trupele auxiliare ale romanilor se compuneau din unități recrutate din rîndurile neamurilor învinse sau aliate.
- 3 Comandantul armatei din Germania, care rămăsese cu cîteva unități să păzească provincia.
- 4 În cursul luptelor dintre armatele lui Vespasian și ale lui Vitellius.
- 5 Mișcarea ia amploare prin aderarea multor gali la nucleul de batavi și germani. Majoritatea nobililor gali au refuzat însă să participe și să răscoale toată Galia, așa încît armatele lui Vespasian au putut restabili stăpînirea romană. Civilis însă a izbutit să plece la germanii independente.

2. Luptele dacilor cu romanii

FRAGMENTELE DE MAI JOS, CARE MENȚIONEAZĂ LUPTELE PURTATE DE DECEBAL ÎMPOTRIVA LUI DOMIȚIAN ȘI A LUI TRAIAN, REDAU ULTIMA FAZĂ A EXPANSIUNII ROMANE ÎN REGIUNILE NOASTRE, ÎNCEPUTĂ PRIN SUCESELE RELATIVE ALE LUI DECEBAL ȘI TERMINATĂ PRIN CUCERIREA DACIEI DE CĂTRE TRAIAN ȘI TRANSFORMAREA EI ÎN PROVINCIE ROMANĂ.

După un timp îndelungat, sub domnia împăratului Domițian¹, geții, de teama lăcomiei sale, desfăcură tratatul ce-l încheiaseră cu alți împărați și începură să devasteze împreună cu șefii lor malurile Dunării care erau de mult în stăpînirea imperiului roman, distrugînd armatele romane cu comandantii lor. În fruntea acestor provincii² se găsea pe atunci guvernatorul Oppius Sabinus. Dîndu-se lupta³, romanii au fost învinși, iar lui Oppius Sabinus i s-a tăiat capul. Geții însă năvălind asupra mai multor castele și cetăți, au prădat regiunile care țineau de imperiu. Din cauza nenorocirii romanilor, Domițian a plecat cu toate forțele sale în Iliria și încredințînd conducerea aproape a întregii armate generalului Fuscus⁴ și cîtorva bărbați aleși, i-a obligat să treacă peste Dunăre⁵ pe un pod de corăbii. Atunci geții, care n-au fost luați pe neașteptate, pun mîna pe arme și chiar la prima ciocnire înving pe romani, omorînd și pe comandantul acestora, Fuscus⁶. Apoi jefuiesc bogățiile din tabăra soldaților... După aceasta, pe dacii din ținuturile de dincolo de Dunăre i-a transformat în provincie Traian, după ce regele lor Decebal a fost omorît⁷.

(Iordanes, *Getica*, 76—78; *Romana* 217)

După ce a cucerit-o pentru prima oară⁸ și l-a învins pe Decebal, conducătorul geților, puternicul Traian, a adus romanilor 5 milioane de livre de aur, o cantitate dublă de argint, în afară de cupe și lucruri scumpe⁹, depășind orice prețuire¹⁰, apoi turme și arme și peste 500 000 de bărbați cît se poate de potriviți pentru luptă, împreună cu armele lor, așa cum a afirmat Criton, care a luat parte la război¹¹.

(Lydos, *Despre Magistraturi*, II, 28)

- 1 A domnit între anii 81—96 e.n.
- 2 În realitate, pe vremea aceea, nu exista decât o singură provincie Moesia.
- 3 A avut loc în anul 86 e.n.
- 4 Acesta îndeplinea funcția de *praefectus praetorio*.
- 5 Probabil în Oltenia, în anul 87 e.n.
- 6 Cu această ocazie romanii pierd și drapelul unei legiuni, fapt foarte rușinos și care se întâmpla extrem de rar.
- 7 În cel de al doilea război din anii 105—106 e.n.
- 8 Dacia.
- 9 Cifrele acestea, evident exagerate, trebuie probabil împărțite prin zece, așa cum a propus savantul francez J. Carcopino. În felul acesta se ajunge la cifre mai apropiate de realitate (165 500 kg de aur, 331 000 kg de argint și 50 000 de prizonieri).

Înflorirea culturii romane

(secolele I î.e.n — al II-lea e.n.)

A. LITERATURA ÎN EPOCA LUI AUGUST

ÎN EPOCA LUI AUGUST, DATORITĂ CONDIȚIILOR PRIELNICE ȘI UNEI EVOLUȚII DE SECOLE, LITERATURA LATINĂ CUNOAȘTE O ÎNFLORIRE DEOSEBITĂ, ÎN SPECIAL POEZIA, CARE ÎȘI ATINGE ACUM APOGEUL, VERGILIU ȘI HORATIU, CEI MAI MARI POETI ROMANI, AU TRĂIT ȘI EI ÎN ACEASTĂ EPOCĂ. ÎN MULTE PASAJE DIN OPERA LOR, EI PREĂMĂRESC PE AUGUST ȘI ÎI SPRIJINĂ PROGRAMUL POLITIC.

1. Lauda Italiei¹

Dar nici țara mezilor, atât de bogată în păduri,
nici frumosul Gange și nici râul Hermus² cu apele tulburi de atîta aur
nu se pot lua la întrecere cu minunatele locuri ale Italiei; nici Beoția,
nici India

și nici toată Panchaia³, bogată în nisipuri cu tămîie.

Aceste locuri n-au fost arate de tauri care varsă foc pe nări,

nici n-au fost semănate cu dinții hidrei celei mari

și nici n-au rodit o pădure de războinici cu lance și coif⁴;

ci ele se umplu de grîne bogate și de licoarea lui Bacchus cea de pe
Muntele Massicus⁵;

măslini și turme grase acoperă al lor pămînt.

Dintr-o parte se avîntă pe cîmpie calul cel războinic, cu capul în sus,
dintr-altă parte, o Clitumne⁶, vin turmele albe și taurul, jertfa cea
mai de seamă;

adesea ele, după ce s-au scăldat în apele tale sfinte,

au dus la templele zeilor⁷ triumfurile romane.

Aici e totdeauna primăvară, iar vara dăinuiește și în alte luni decât
ale ei;

oile nasc de două ori pe an, iar copacii dau de două ori rod.
 În schimb⁸, lipsesc tigrii cei furioși și neamul crud al leilor;
 omagul nu-i înșeală pe cei ce îl culeg,
 nici șerpilor cei solzoși nu-și târăsc inelele uriașe pe pământ,

ca în alte părți,

și nu se încolăcesc după ce s-au târât.

Mai pune la socoteală atâtea orașe strălucite, lucrările făcute de stăpânire,
 atâtea așezări clădite de mîna omului pe stînci abrupte
 și râuri care curg pe lîngă ziduri vechi.

Mai e nevoie să amintesc Marea de Sus și pe cea de Jos⁹, care scaldă
 țara noastră?

Sau lacurile ei atît de mari? Pe tine, Larius, care ești cel mai întins,
 și pe tine,

Benacus¹⁰, cu valurile mari și năprasnice ca ale unei mări?

Sau să amintesc porturile și digurile Lacului Lucrinus¹¹

sau marea înfuriată care se izbește cu mare vuiet,

acolo unde apele portului Iulius răsună îndelung din pricina mării
 respinse

și unde Marea Tireniană năvălește în apele Lacului Avernus?

Tot Italia mai are râuri de argint și mine de aramă,
 iar aurul ei a curs din multe vine.

Ea a zămislit un neam de bărbați zdraveni: marsii și tineretul sabin¹²,
 pe ligurii deprinși cu nevoile și pe volscii înarmați cu lănci,
 ea l-a dat pe Decius¹³, pe Marius și pe vestitul Camillus,
 pe Scipionii încercați în războaie și pe tine, Cezar, cel mai mare
 dintre toți¹⁴,

care, fiind acum învingător la capătul Asiei,

îl ții departe de orașele romane pe indianul¹⁵ cel fără de putere.

Te salut, neîntrecută dătătoare de roade, pământ al lui Saturn¹⁶,

slăvită născătoare de eroi; în cinstea ta încep să cînt

un vechi și glorios meșteșug și îndrăznesc să dau drumul izvoarelor
 sfinte ale poeziei,

cîntînd, prin orașele romane, stihurile poetului din Ascră.

(Vergiliu, Georgicele, II, 136—176)

2. Subiectul Eneidei

Cînt faptele de arme și pe eroul¹ care, alungat de soartă de pe
 țărmurile Troiei,
 a venit cel dintîi în Italia, pe malurile unde se află orașul Lavinium.
 Mult timp a fost purtat de colo pînă colo, pe mare și pe uscat,
 prin voința zeilor și datorită miniei crudei Iunona², cea care
 nu uită nimic;

a pătimit multe și în război pînă să întemeieze Orașul
 și să-î aducă acolo pe zei săi în Lațiu; de aici își trag obîrșia
 neamul latin,

strămoșii noștri din Alba Longa și zidurile înalte ale Romei.

(Vergiliu, Eneida, I, 1—7)

3. Misiunea Romei¹

Alții — cred eu — vor dăltui cu mai multă măiestrie statui de aramă
care parcă trăiesc²

și vor ciopli mai frumos din marmură chipuri vii;
alții vor cuvînta mai bine la judecăți, mai bine
vor măsura cu ajutorul compasului mișcările cerești și vor descrie
astrele.

Romane, ia aminte: să stăpînești popoarele sub puterea ta;
îndeletnicirea ta va fi să impui tuturor pacea,
să-i cruți pe cei supuși și să-i birui pe cei trufași.

(Vergiliu, *Eneida*, VI, 847—853)

4. Către republică!¹

O corabie! alte valuri te vor tîrî din nou în larg.
Ce faci? întoarce-te în port.

Nu vezi că

îți lipsesc vîslele din amîndouă părțile,
iar catargul frînt de vîntul cel repede din Africa
și vergele gem; carena, lipsită de odgoane,
abia mai ține la izbiturile
mării tot mai vijelioase.

Nu mai ai o pînză întreagă.

Nu mai ai zei² la care să te rogi cînd te copleșește nenorocirea,
deși ești lemn de brad din Pontus³,

fiică a unei nobile păduri,

te fălești zadarnic cu obîrșia și numele tău;

corăbierul înspăimîntat nu se mai încrede în pupa ta zugrăvită.

Păzește-te deci,

dacă nu vrei să ajungi o jucărie a vînturilor.

Tu, care odinioară erai cauza mîhnirilor și necazurilor mele,
iar acum dragostea și marea mea grijă,

fereste-te de valurile mării⁴

care se întinde printre Cicladele strălucitoare⁵.

(Horațiu, *Ode*, I, 14)

5. Monumentul¹

Mi-am durat un monument mai trainic decît arama
și mai înalt decît piramidele faraonilor,

pe care nu-l pot nimici nici ploile care rod totul, nici năvalnicul
Aquilon²,

nici șiragul nesfîrșit al anilor și curgerea timpului.

Nu voi muri cu totul; o mare parte din mine
 va scăpa de Libitina³; voi crește neconținut, rămânând
 mereu tânăr datorită laudelor urmașilor mei, cât timp
 preotul, împreună cu fecioara cea tăcută⁴ se vor urca pe Capitoliu.
 Se va spune despre mine că, născut acolo unde viața se bucură Aufidus⁵
 și unde Daunus⁶, sărac în ape, a domnit peste neamuri de țărani,
 eu, ajuns din om umil⁷ maestru vestit.
 eu primul am adus versul eolic în poezia lirică latină.
 Mîndrește-te, așa cum se cuvine, cu meritele mele,
 o, Melpomene⁸, și încinge-mi, binevoitoare, părul
 cu laurul delfic.

(*Horatîu, Ode, III, 30*)

1. 1 Poetul descrie frumusețile Italiei pentru a-i determina pe romani să-și reia vechea ocupație de agricultori, potrivit programului lui August.
- 2 Rîu în Asia Mică, al cărui afluent era celebrul Pactol, cu nisip aurifer.
- 3 Insulă legendară.
- 4 Aluzie la legenda lui Iason, care, pentru a obține lîna de aur, a arat o cîmpie și a semănat-o cu dinții unui balaur. Pe dată au răsărit șiruri întregi de dușmani înarmați, pe care eroul i-a doborât. Autorul pune în opoziție fertilitatea miraculoasă a unor regiuni devenite legendare cu rodnicia firească a pămînturilor Italiei.
- 5 Regiune renumită prin vinurile ei.
- 6 Afluent al Tibrului.
- 7 Generalii biruitori erau trași de cai albi și precedați de tauri albi care urmau să fie jertfiți.
- 8 Chiar dacă are avantajele unei clime calde, nu are neajunsurile ei.
- 9 Adriatica și Marea Tireniană.
- 10 Lacurile Como și Garda.
- 11 Agrippa a legat Lacul Avernus din interiorul continentului de Laguna Lucrinus, care comunica cu marea. Astfel se putea ajunge de pe mare în interiorul țării.
- 12 Populații foarte războinice.
- 13 Decius Mus, consul în anul 340 î.e.n. Potrivit unei legende, și-ar fi jertfit viața pentru a asigura victoria contra latinilor.
- 14 August este prezentat ca o încununare a întregii evoluții istorice a romanilor.
- 15 O exagerare: în realitate, August a reprimit de la părți steagurile pierdute de Crassus.
- 16 Italia și, în special, Lațul erau considerate pămînturi ale lui Saturn.
- 17 Vergiliu imită pe Hesiod, autorul lucrării *Munci și zile*, care era originar din Ascra (Beoția).
2. 1 Enea, care simbolizează tipul romanului ideal.
- 2 Iunona (Hera) îl persecuta pe erou, fiindcă ea ținuse partea grecilor în războiul trolan. Afară de aceasta, fiind protectoarea Cartaginei, pe care ar fi vrut s-o vadă stăpînă a lumii, ea se împotriva întemeierii orașului Roma.
3. 1 În aceste versuri celebre, Vergiliu îmbracă într-o haină poetică și justifică întinderea Imperiului Roman. Arătînd că romanilor le revine conducerea lumii, chiar dacă grecii le sînt superiori prin cultură, el se integrează cu totul în programul politic al lui August.

- 2 Adică grecii.
4. 1 Această odă, scrisă probabil înainte de bătălia de la Actium, compară statul cu o corabie. Recomandația poetului este ca statul să nu se mai avînte în vîltoarea luptelor civile, unde s-ar putea scufunda, ci să se întoarcă în port, la loc sigur.
- 2 Zeii protectori ai corăbiei, care erau sculptați pe pupă.
- 3 Era cel mai bun pentru corăbii.
- 4 Regiune periculoasă pentru navigație.
- 5 Datorită marmurii din insule (de exemplu, Paros).
5. 1 În această poezie, care constituie epilogul primelor trei cărți de ode, autorul, conștient de marele său dar poetic, afirmă trăinicia operei lui, arătînd că are meritul de a fi introdus în literatura latină metrul liric grecesc.
- 2 Vînt de nord.
- 3 Adică de moarte; Libitina era zeița funerariilor.
- 4 Marea vestală care-l însoțea pe preot; ea mergea tăcută, în mijlocul unui cortegiu care cînta.
- 5 Rîu din Apulia, patria poetului.
- 6 Rege legendar care ar fi domnit în Apulia, regiune săracă în ape.
- 7 Tatăl poetului fusese libert.
- 8 Muza cîntecului; reprezintă poezia lirică.

6. Aspecte din viața privată a romanilor în opera lui Marțial

- I. 10. Gemellus umblă să ia în căsătorie pe Maronilla;
el dorește lucrul acesta, insistă, o roagă și-i face daruri.
Este oare chiar atît de frumoasă? Dimpotrivă, mai urîtă
ca ea nici nu se află.
Atunci ce-l atrage și ce-i place la dînsa? Faptul
că tușește¹.
- I. 38. Poeziile pe care le reciți, Fidentinus, sînt ale mele;
dar cînd le reciți atît de prost, încep să fie ale tale².
- I. 47. Pînă nu de mult Diaulus era medic, acum e cioclu;
ce face acum ca cioclu făcea și ca medic³.
- I. 95. Tu strigi tot timpul, tu îi întrerupi pe avocați, Aelius:
dar nu o faci degeaba, căci primești bani ca să nu taci.
- II. 27. Cînd Selius⁴ își întinde mrejele pentru o masă bună,
ia-l cu tine ca să aplaude, fie că reciți în public,
fie că pledezi un proces;
„Bine spus! Ce forță! Ce ușurință! Ce om iscusit!
Bravo! Minunat!“
„Asta am vrut! Ți-ai cîștigat masa, taci acum.“
- IV. 8. În primele două ceasuri⁵ obosesc clienții⁶;
în ceasul al treilea își vād de treabă avocații;
la Roma, diferitele munci durează pînă la ora a cincea⁷,
într-a șasea se odihnesc cei obosiți, iar la șapte se termină toate:
de la opt la nouă au loc exercițiile în sălile de gimnastică;
în ceasul al nouălea trebuie să ne așezăm la masa de seară⁸;

la zece este timpul pentru versurile mele, Euphemus⁹,
cînd prin grija ta se pregătesc mîncăruri ca ale zeilor,
iar bunul nostru împărat se recrează bînd nectar divin¹⁰
dintr-o cupă mică, pe care o ține cu mîna sa puternică.
În ceasul acela ascultă glumele mele; muza mea se teme
să meargă cu pasul îndrăzneț la Iupiter¹¹, chiar de dimineață.

- V. 43. Thais are dinții negri, Laecania are dinții albi ca zăpada;
care să fie explicația? Aceasta din urmă i-a cumpărat,
pe cînd prima îi are pe ai săi.
81. Dacă ești sărac, vei rămîne totdeauna sărac, Aemilianus;
bogățiile sînt acum doar pentru cei bogați.
VIII. 74. Acum ești gladiator, iar mai înainte ai fost oculist.
Și ca medic ai făcut același lucru ca și acum¹².

- 1 De aceea pretendentul la mîna ei speră să o moștenească.
- 2 E vorba de un poet prost, care se împăuna de obicei cu versurile lui Marțial.
- 3 Adică îi îngropa pe pacienți.
- 4 Un parazit care trăia pe socoteala celor bogați.
- 5 La Roma, orele se numărau diferit iarna și vara. Astfel prima oră dura iarna între 7—8,15, iar vara între 4,30—5,45.
- 6 Clienții veneau dimineața să-și salute patronul.
- 7 Ora a cincea era rezervată pentru masa de prînz.
- 8 Masa de seară dura cel mai mult la romani.
- 9 Majordomul împăratului Domițian.
- 10 Mîncarea împăratului este asemuită cu ambrozia și nectarul zeilor, fiindcă și împăratul este asemuit cu un zeu.
- 11 Poetul l-a lingușit pe Domițian în multe epigrame.
- 12 Adică scotea cu forța ochii pacienților.

B. FILOZOFIA

Despre natura lucrurilor¹

PASAJELE DIN OPERA LUI LUCREȚIU REPRODUSE MAI JOS ILUSTREAZĂ
UNELE DINTRE PRINCIPALELE TEZE ALE DOCTRINEI MATERIALISTE
SUSȚINUTE DE POETUL LATIN, CUM AR FI LIPSA DE TEMEI A RELIGIEI
ȘI AFIRMAREA CARACTERULUI MATERIAL AL SUFLETULUI.

1. Scopul poemului

Voi începe să-ți vorbesc și să-ți înfățișez pe larg obîrșiile lucrurilor,
să-ți arăt de unde se iscă orice lucru pe care natura îl creează, îl face
să crească și-l nutrește, unde îl aduce aceeași natură din nou după
moarte; în expunerea doctrinei noastre, noi obișnuim a numi aceste
lucruri materii sau corpi zămislitori, sau seminte ale lucrurilor, dîndu-le
deopotrivă și numele de corpuri prime, fiindcă într-însele cele dintîi se
iscă totul.

(I, 51—56)

Astfel, nemulțumiți de a cunoaște numai cauzele lucrurilor de sus, de a ști cum se fac mișcările soarelui și ale lunii și prin ce putere se împlinește orice lucru pe pământ, trebuie să mai descoperim, printr-o judecată pătrunzătoare, din ce sînt alcătuite duhul și natura sufletului și ce sînt lucrurile a căror întîlnire îngrozește mințile noastre — trezite, dar slăbite de boală sau cufundate încă în somn —, în așa fel încît credem că vedem și auzim în față făpturi lovite de moarte și cărora pământul le împresoară osemintele.

(I, 128—134)

2. Lumea există independent de zei

Totuși, împotrivindu-se acestei păreri², unii filozofi, neștiutori ai însușirilor materiei, cred că natura n-ar putea fără ajutorul zeilor să se potrivească atît de armonios nevoilor omului, pentru a face să se deosebească anotimpurile, pentru a da recoltele, pentru a deschide în sfîrșit muritorilor toate aceste căi unde îi prinde și îi conduce însăși această călăuză a vieții, plăcerea cea zeiască, plăcere care, prin ademenirea viclesugurilor lui Venus, îi îmbie să se înmulțească, pentru a împiedica sfîrșitul neamului omenesc. A-ți închipui că binele muritorilor³ i-a călăuzit pe zei în crearea lumii înseamnă în toate privințele, după cît se pare, să te rătăcești departe de adevăr... voi cuteza, totuși întemeiat numai pe simplul studiu al fenomenelor cerești și încă pe alte fapte, să susțin că lumea n-a fost nicidecum creată pentru noi printr-o voință cerească (s.a.).

(II, 167—181)

3. Sufletul este material

Și după ce ți-am făcut cunoscută natura elementelor alcătuitoare ale lumii, felurimea felurilor lor și mișcarea veșnică ce le mîna și le face să se avînte de bunăvoie în văzduh, și felul în care ele pot să creeze orice lucru, urmînd mai departe cercetarea mea, este pare-se, natura spiritului și a sufletului aceea pe care trebuie să o deslușesc acum în versurile mele; trebuie să alungăm și să dăm peste cap frica de Acheron⁴, care, pătrunzînd pînă în adîncul omului, aruncă turbarea în viață, îi dă culoarea cernită a morții și nu mai lasă să ființeze nici o plăcere scurtă și fără umbră.

(III, 31—40)

În primul rînd, eu spun că spiritul sau gîndirea, cum e adesea numită, în care sălășluiesc sfatul și călăuza vieții, este partea omului în același fel în care mîna, piciorul și ochii sînt partea din întregul ființei vii.

(III, 94—97)

Substanța spiritului și a sufletului este materială. Căci dacă noi o vedem ducînd mădularele noastre înainte, smulgînd trupul nostru som-

nului, făcînd să ne schimbăm la față, îndreptînd și călăuzind întregul trup omenesc; cum nici una din întîmplările sale nu pot avea desigur loc fără atingere și nici atingere fără materie, nu trebuie oare să recunoaștem natura materială a spiritului și a sufletului?

(III, 162—168)

- 1 Traducerea este dată după *Epicur—Lucrețiu*, Editura de stat, București, 1950 (colecția „Texte filozofice”).
- 2 Și anume că materia, respectiv atomii, se mișcă în univers, intrînd în diferite combinații și transmițînd mișcarea lor de la o particulă la alta.
- 3 Este argumentul teologic al existenței unei divinități exterioare acestei lumi; a fost reluat în evul mediu de unii filozofi idealști.
- 4 Rîul legendar, care, în credința celor vechi, forma hotarul de trecere pe lumea cealaltă.

Decăderea Imperiului sclavagist Roman

(secolele al III-lea și al IV-lea)

1. Criza din secolul al III-lea

CHIAR DACĂ DESCRIEREA FĂCUTĂ DE EPISCOPUL DIN CARTAGINA ESTE EXAGERATĂ, ÎN LINII GENERALE EA REUȘEȘTE SĂ REDEA ATMOSFERA GENERALĂ ȘI STAREA DE SPIRIT A CONTEMPORANILOR MARII CRIZE A IMPERIULUI ROMAN, CÎND SE PĂREA CĂ VENISE SFÎRȘITUL STATULUI.

Gîndește-te numai la drumurile de nestrăbătut din pricina tâlharilor, la mările ocupate de pirați și la războaiele cu grozăviile sîngeroase ale vieții militare, răspîndite peste tot locul. Pămîntul e plin de sîngele potrivnicilor din amîndouă părțile, iar omorul cînd e săvîrșit de unul singur se numește crimă; dar se cheamă vitejie cînd se face în numele statului. Nu dovada nevinovăției asigură iertarea crimelor, ci mărimea celor făptuite.

Dar, după drumurile pline de piedici, după luptele nenumărate care au loc pe tot întinsul pămîntului, după atîtea priveliști sîngeroase sau rușinoase... poate forul¹ ți se pare curat, deoarece este lipsit de fărădelegile celor care se atacă unii pe alții și el nu se mînjește prin atingere cu ticăloșiile. Într-acolo întoarce-ți privirile: vei găsi acolo multe lucruri care să te dezguste; și atunci mai vîrtos îți vei întoarce privirile de acolo. Căci, deși legile sînt săpate pe cele douăsprezece table și dreptatea este scrisă pe plăci de aramă în văzul tuturor, se săvîrșesc totuși fărădelegi sub ocrotirea legilor, se păcătuiește de față cu dreptul și nevinovăția nu este respectată nici chiar acolo unde ar trebui să i se ia apărarea... Cine este respectată nici chiar acolo unde ar trebui să i se ia apărarea... Cine să-ți vină în ajutor? Avocatul? Doar el e înțeles cu potrivnicul tău și te înșală. Judecătorul? Păi, el vinde hotărîrile. Tocmai el, care e pus să pedepsească fărădelegile, le săvîrșește și face ca un pîrît fără vină să

moară, păcătuind grav în felul acesta... Nu există nici o frică de legi și nici o teamă de cercetări sau de judecător; ceea ce poate fi cumpărat nu însuflă nimănui teamă.

Dar și pe cei pe care îi crezi bogați, ale căror pășuni se țin lanț și ale căror ogoare se întind la nesfârșit², în paguba vecinilor săraci, alungați de pe ogoare, pe cei ce au cantități nemăsurate de argint și de aur și banii le sînt strînși în grămezi mari sau sînt îngropați în pămînt, chiar și pe aceștia, care tremură în mijlocul bogățiilor lor, îi chinuie nesiguranța și grija ca nu cumva să-i jefuiască vreun tâlhar sau să-i calce vreun ucigaș...

(Ciprian, *Scrisoarea către Donatus*, 6, 10, 12)

1 Locul unde aveau loc judecățile.

2 Marea proprietate a continuat să crească în secolul al III-lea e.n.

2. Tariful de prețuri maximale al împăratului Dioclețian

DUPĂ MAREA CRIZĂ DIN SECOLUL AL III-LEA E.N., INFLAȚIA LUASE ASEMENEA PROPOȚII, ÎNCÎT DIOCLEȚIAN, ÎN CADRUL MĂSURILOR SALE DE REORGANIZARE A IMPERIULUI, A DAT, ÎN ANUL 301, UN EDICT CARE STABILEA PREȚURILE MAXIMALE ALE MĂRFURILOR ȘI SALARIILE MAXIMALE PENTRU MUNCII. MĂSURA ACEASTA ÎNSĂ NU ȘI-A ATINS SCOPUL ȘI FOARTE CURÎND A FOST DATĂ UITĂRII.

Onoarea statului, demnitatea și maiestatea Romei cer să ne ocupăm temeinic de soarta statului nostru și să-i aducem îmbunătățirile cunecute — soartă căreia îi putem mulțumi, după ce le-am mulțumit mai întîi zeilor pentru pacea deplină pe care au adus-o în toată lumea după un șir lung de războaie încununete de izbîndi, precum și pentru binefacerile aduse țării, a căror îndeplinire a făcut să curgă multă sudoare — pentru ca noi, care cu ajutorul zeilor am stîrpit în trecut acțiunile de jaf ale barbarilor, nimicindu-i cu acest prilej și pe ei, să putem apăra și de relele lăuntrice pacea care acum a fost întronată pe veci...

Cine n-a observat și simțit că la mărfuri, fie că e vorba de marele negoț, fie de cele care se desfac zilnic în orașe, domnește un dezmăț atît de mare al prețurilor, încît lăcomia neînfrînată a celor care aleargă după cîștig nu poate fi domolită nici de abundența mărfurilor și nici de recoltele îmbelșugate, căci, fără îndoială, oamenii care se ocupă cu aceste afaceri caută totdeauna să scoată un cîștig chiar din binefacerile cerului... ei, care se scaldă în cele mai mari bogății ce ar putea îndestula popoare întregi, ei urmăresc să-și însușească micile averi ale altora și aleargă după dobîndi cămătărești. Locuitori ai provinciilor: ideea de omenie față de toată lumea impune o limitare a lăcomiei acestor ființe. Mișcați, pe drept cuvînt, de toate cele mai sus arătate, deoarece chiar simpla omenie pare că strigă după ajutor, am socotit că nu trebuie fixate prețurile mărfurilor, — lucrul acesta putînd fi considerat ca ceva nedrept, deoarece din timp în timp multe provincii se pot lăuda cu fericirea ieftinătății dorite

de toată lumea și cu un fel de privilegiu al abundenței, — ci un tarif maximal... Vrem ca prețurile indicate pe lista care urmează să fie respectate în tot imperiul nostru¹ și toți să știe că li s-a luat puțința de a le depăși; prin aceasta, însă, nu se împiedică posibilitatea fericită a unor prețuri ieftine — acolo unde va fi abundență — ci chiar se înlesnește aceasta, prin înfrînarea lăcomiei mai sus descrise...

Dacă cineva va îndrăzni să se împotrivească dispozițiilor acestei hotărîri, va fi supus unui proces cu pedeapsă capitală.

Listă de prețuri²

I. PRODUSE AGRICOLE³

Grâu... 100; Orz... 100; Secară... 60; Linte... 100; Mazăre... 80; Ovăz... 30; Fasole agățătoare... 100; Mac... 150; Muștar... 150.

VII. SALARII

Muncitor la munca câmpului cu întreținerea: pe zi 25.

Zidar cu întreținerea: pe zi 50.

Decorator cu întreținerea: pe zi 150.

Fierar cu întreținerea: pe zi 50.

Păstor cu întreținerea: pe zi 20.

Marinar fluvial cu întreținerea: pe zi 50.

Plata unui lucrător în aramă pentru figuri și statui: de fiecare livră câte 4; pentru fiecare obiect câte 6.

Scrib, pentru o sută de rînduri de cel mai bun scris: 25; pentru o sută de rînduri scris obișnuit: 20.

Profesori de matematică, lunar, de băiat: 75. Învățător, lunar, de băiat: 50. Profesor de greacă sau latină și de geometrie, lunar, de băiat: 200. Sofist: 250.

(Der Maximaltarif des Diocletian, herausgegeben von Th. Mommsen, Berlin, 1893)

- 1 Rigiditatea sistemului care nu ținea seama de particularitățile locale și de deosebiriile dintre diferitele forme de comerț a contribuit la ineficacitatea edictului.
- 2 Prețurile sînt date în denari, care probabil nu reprezintă decît 1/25 din valoarea monedei sub Nero.
- 3 Unitatea de măsură este de 17,51 litri.

3. Așa-zisul Edict de la Milan

PRIN HOTĂRÎREA DIN ANUL 313, CREȘTINISMUL DEVINE O RELIGIE LEGAL, ADMISĂ, EGALĂ ÎN DREPTURI CU CULTELE PĂGÎNE. NOUA SITUAȚIE ÎI VA PERMITE SĂ DEVINĂ PÎNĂ LA SFÎRȘITUL SEC. AL IV-LEA — DATORITĂ ÎN MARE PARTE SPRIJINULUI PUTERNIC AL ÎMPĂRAȚILOR — UNICA RELIGIE OFICIALĂ, PRIN ÎNLĂTURAREA TUTUROR CELORLALTE CULTE.

Și în trecut — fiind de părere că nu trebuie îngrădită libertatea credinței, ci fiecare să aibă dreptul de a practica cultul pe care îl va voi și găsi cu cale — am dat ordin ca fiecare, și mai cu seamă creștinii, să aibă voie să-și păstreze credința pe care și-au ales-o. Dar, întrucît în ordonanța prin care li s-a acordat această permisiune, erau înșirate multe și diferite condiții, poate că tocmai datorită acestora unii dintre ei au renunțat foarte curînd să mai practice religia lor.

Cînd am sosit cu bine la Milan, noi, împăratul Constantin și cu împăratul Licinius, și am chibzuit cu toții ce este în folosul statului și duce la buna sa stare, printre alte dispoziții generale folositoare, sau mai degrabă ca lucru de căpetenie, am hotărît, în privința cultului religios, să le dăm atît creștinilor, cît și celorlalți libertatea de a profesa religia pe care ar dori-o, pentru ca divinitatea și ființa cerească, oricare ar fi ea, să ne fie favorabilă și binevoitoare nouă și supușilor noștri (s.n.) Căci lucrul acesta corespunde situației vremurilor noastre, ca fiecare să aibă libertatea de a-și alege, după voia sa, o divinitate și de a se închina ei.

(Eusebiu, *Istoria bisericească*, X, 5, 2—5)

Descompunerea modului de producție sclavagist

Colonatul în legislația tîrzie

ÎN ÎNCERCAREA DISPERATĂ DE A OPRI PROCESUL DE DESTRĂMARE INTERNĂ A IMPERIULUI ȘI PENTRU A REZISTA ATACURILOR DIN PARTEA „BARBARILOR”, ÎMPĂRAȚII ROMANI AU LUAT MĂSURI CARE TINDEAU LA FIXAREA DIFERITELOR CATEGORII PROFESIONALE ȘI CHIAI SOCIALE. ASTFEL, LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI IV CONTINUĂ FIXAREA SILITĂ A MESERIAȘILOR DE COLEGHIILE RESPECTIVE, IAR COLONII, REPREZENTÎND GROSUL POPULAȚIEI RURALE, SÎNT LEGAȚI DE PĂMÎNTUL PE CARE-L LUCRAU. PRIN ACEASTA S-A FĂCUT ÎNCĂ UN PAS SPRE IOBĂGIA MEDIEVALĂ.

I

Acela la care va fi găsit un colon străin trebuie nu numai să-l aducă la locul lui de origine, dar să și plătească impozitele datorate de el pentru intervalul respectiv¹. Iar colonii care ar încerca să fugă se cuvine să fie puși în lanțuri ca sclavii și siliți, drept pedeapsă, să îndeplinească munci

de care sînt scutiți oamenii liberi. Dat la 30 octombrie, consuli² fiind Hilarianus și Pacatianus.

(Codicele Teodosian, V, 9, 1)

II

Împăratul Constantius Augustus către Dulcitius, consularul provinciei Aemilia³. Dacă cineva vrea să vîndă sau să doneze un domeniu, nu poate printr-o simplă înțelegere între doi particulari să-și păstreze colonii ca să-i mute în altă parte. Căci cei care-i socot folositori pe coloni trebuie sau să-i păstreze împreună cu domeniile respective, sau să-i lase spre a fi altora de folos, dacă ei singuri au pierdut nădejdea de a mai scoate un câștig de pe urma domeniilor. Dat la 29 aprilie⁴, la Milano, în timpul celui de-al nouălea consulat al lui Constantius și al celui de-al doilea consulat al lui Iulian⁵.

(Codicele lui Iustinian, XI, 48, 2)

III

Împăratul Iustinian Augustus către prefectul pretoriului⁶, Ioan. Deoarece este nedrept ca pămîntul care a avut de la început coloni legați de glie să fie lipsit, ca să spunem așa, de mădularele sale, și întrucît colonii care se află pe alte pămînturi pricinuiesc cele mai mari pagube stăpînilor lor, am hotărît ca, după cum nimeni nu poate să scape de condiția sa de curial⁷ prin scurgerea timpului, tot așa și cel care este legat de pămînt să nu-și poată revendica libertatea prin trecerea timpului, ci să rămîna colon fixat și legat de glie, oricît de multă vreme ar fi trecut sau chiar dacă a exercitat timp îndelungat o meserie. Iar dacă a încercat să se ascundă sau să plece, să fie considerat ca un sclav fugar care se fură pe sine însuși⁸, prin manevre frauduloase, și să rămîna legat de situația sa de colon, împreună cu urmașii săi, plătind și impozitele respective, fără a avea vreodată dreptul de a deveni liber⁹.

(Codicele lui Iustinian, XI, 45, 23)

- 1 Această celebră constituție imperială care îi leagă pe coloni de glie a fost dată de împăratul Constantin în anul 332 e.n.
- 2 Spre sfîrșitul Imperiului Roman funcția de consul era pur onorifică și servea doar la datarea anilor.
- 3 Din Italia.
- 4 357 e.n.
- 5 Nepotul lui Constantius și viitorul împărat.
- 6 Inițial comandantul gărzilor împăratului; cu vremea ajunge un înalt funcționar civil.
- 7 Și curialii fuseseră fixați tot de Constantin.
- 8 În dreptul roman, sclavul fiind socotit un lucru, se considera că, atunci cînd fuge, el fură un obiect stăpînului său.
- 9 Această constituție datează din anii 531—534 e.n.

Prăbușirea Imperiului Roman de apus

1. Penetrația triburilor germanice în imperiu și lupta de la Adrianopole

TRECEREA GOȚILOR ÎN IMPERIU CONSTITUIE ÎNCEPUTUL MARELUI VAL MIGRATOR CARE VA DUCE LA CĂDEREA IMPERIULUI, LIPSIT DE VIGOAREA NECESARĂ PENTRU A REZISTA SAU A-ȘI ASIMILA PE NOII VENIȚI. LUPTA CARE S-A DAT LA ADRIANOPOL ÎNSEAMNĂ, DE FAPT, SFÎRȘITUL ANTICHITĂȚII DIN PUNCT DE VEDERE MILITAR. INFANTERIA ANTICĂ ESTE ÎNVINSĂ DE NOUA CAVALERIE, CARE VREME DE PESTE UN MILENIU VA FORMA PRINCIPALUL ȘI DE MULTE ORI UNICUL FACTOR ÎN TOATE LUPTELE.

Sămînța întregului dezastru și începutul nenorocirilor de tot felul pe care le-a pricinuit furia lui Marte, învălmășind totul într-un dezastru general, au fost — după cum am aflat — următoarele: neamul hunilor, puțin cunoscut în vechile monumente istorice, locuiește dincolo de Mlaștinile Meotice¹, în preajma Oceanului Înghețat, și întrece orice măsură a sălbăticiiei².

Acest neam de oameni, pus pe jaf și fără frîu, fiind cuprins de o poftă fără margini de a prăda pe alții, s-a năpustit să-i jefuiască și să-i măcelărească pe vecini și a ajuns pînă la alani³, masageții de odinioară... Au năvălit apoi pe neașteptate în satele îmbelșugate și răzlețe ale lui Ermaoric⁴, un rege foarte războinic, care, prin multe și felurite fapte de vitejie, vîrîse groaza în populațiile învecinate.

Un zvon se răspîndise pretutindeni printre celelalte triburi ale goților, cum că un neam de oameni necunoscut pînă atunci, dînd iureș dintr-un fund tainic de lume întocmai ca un uragan pornit din nămeții unor munți înalți zdrobește și aruncă totul la pămînt în calea lui. Cea mai mare parte a populației căuta un sălaș retras de ochii barbarilor și, chibzuind mult timp ce loc să-și aleagă, s-au gîndit să se ducă⁵ în Tracia... Așadar, avîndu-l șef pe Alavivus, goții au ocupat malurile Dunării⁶ și au trimis soli la Valens, cerîndu-i cu umilință să fie primiți în imperiu și făgăduindu-i că vor trăi în pace și că îi vor da ajutor la nevoie. În timp ce la hotare se petreceau aceste lucruri, s-au răspîndit zvonuri înspăimîntătoare despre noi primejdii, mai grozave decît cele obișnuite, anume că neamurile de la miazănoapte se află în mișcare și că, pe întreaga întindere de la marcomani și cvazi⁷ pînă în Pont, un mare număr de populații barbare necunoscute, izgonite fiind din lăcașurile lor de o putere neașteptată, rătăcesc pe lîngă fluviul Istru, răsfiirați ici și colo împreună cu ființele scumpe lor... [Urmează] Sosirea unor soli care cereau pentru mulțimea fără patrie îngăduința de a trece peste fluviu în imperiu. Faptul părea mai degrabă un prilej de bucurie decît de teamă; și lingușitorii de meserie ridicau în slavă norocul împăratului, care avea să primească din ținuturi îndepărtate, fără să se fi gîndit la așa ceva, atîția soldați destoinici... Avînd deci îngăduința împăratului de a trece Dunărea și de a lucra ogoarele din părțile Traciei, ei începură să facă acest lucru luptîndu-se

cu valurile zi și noapte, îngrămădiți în corăbii, bărci sau trunchiuri de copaci scobiți... Împăratul, avînd în vedere împrejurările, a dat poruncă să li se pună la îndemîină hrana trebuincioasă și să li se împartă ogoare⁸ de arătură...

Deoarece barbarii trecuți dincoace sufereau din pricina lipsei de hrană, ticăloșii de comandanți s-au gîndit la un negoț rușinos și, în lăcomia lor nestăvilită, au strîns de pretutindeni cîinii și i-au vîndut, primind, în schimb, de fiecare cîine cîte un sclav, între care au fost și copii de nobili⁹.

Întreg neamul tervingilor ardea de dorința de a se bate și cu toate că se temea de multe lucruri, avînd de înfruntat primejdiile cele mai mari, ei au ridicat după obiceiul lor steagurile și, în sunetul jalnic al trîmbițelor, s-au răsfirat în cete de pradă, dînd iureș în toate părțile, jefuind și pîrjolind gospodăriile de la țară și trecînd prin foc și sabie tot ce întîlneau în cale.

Valens a chemat la sfat pe mai mulți dintre înalții săi demnitari, sfătuindu-se asupra celor ce trebuiau făcute. La îndemnul lui Sebastian, unii stăruiau să pornească în grabă la luptă, în timp ce Victor, comandantul cavaleriei, sarmat de obîrșie, însă cumpănit și prevăzător, împreună cu mulți alții care gîndeau la fel, credea că ar fi mai bine să-l aștepte pe tovarășul de domnie al lui Valens, spre a primi întăririle armatei din Galia și a înfrînge mai lesne furia nestăvilită a barbarilor. A biruit totuși încăpăținarea fatală a împăratului și părerea lingușitoare a unor curteni, care-l sfătuiau să se grăbească cît mai mult, spre a nu îngădui lui Gratianus¹⁰ să se socoată părtaș la o victorie aproape cîștigată, cum credeau ei.

În zorii zilei, — a cincea înainte de idele lunii august¹¹, — ei pornesc pe neașteptate, lăsîndu-și lucrurile mai grele și proviziile lîngă zidurile Adrianopolului... Străbătînd locuri și drumuri grele pe o arșiță cumplită către ora a opta¹² zăresc, în sfîrșit, carele dușmane întoarse și rînduite în formă de cerc, cum s-a aflat mai amănunțit din spusele iscoadelor. Ca de obicei, gloata barbară urla un cîntec sălbatic și jalnic... Barbarii se înspăimîntară de zgomotul îngrozitor al armelor și de loviturile amenințătoare ale scuturilor și trimiseră soli să ceară pace, mai ales că o parte dintre ei, împreună cu Alatheus și Saphax, se aflau departe și încă nu veniseră, deși fuseseră chemați. Împăratul privește cu dispreț spre îmbrăcămintea lor simplă și cere să i se trimită oameni mai potriviți și mai cu vază, spre a putea încheia o pace temeinică, dar ei întîrziuau într-adins cu tăragăneli înșelătoare, așteptînd să le vină călăreții¹³, și trăgeau nădejde că aceștia vor sosi în curînd. În zăduful arșiței de vară, soldații noștri abia mai răsufiau, cu gîtlejurile arse de sete, în timp ce pe întinsurile cîmpiilor ardeau focurile aprinse de dușmani care strînseseră în acest scop lemne și felurite uscături. La această nenorocire se mai adăuga alta mai grozavă, anume că oamenii și animalele sufereau amarnic din pricina lipsei de mîncare.

Călărimea goților împreună cu Alatheus și Saphax s-a întors și, cum parcă ar fi căzut din înaltul munților, s-a năpustit într-un măcel năprasnic peste toți cei întîlniți în cale în fuga lor năvalnică.

În timp ce armele și sulitele zăgăneau de o parte și de alta și zeița Bellona¹⁴, mai furioasă ca de obicei, suna din trâmbițele ei jalnice pentru pieirea romanilor, soldații noștri s-au retras puțin, dar apoi, scoțind strigăte de îmbărbătare, s-au oprit pe loc și bătălia s-a aprins din nou ca o flacără tot mai mare, băgînd groaza în inimile soldaților, deoarece mai mulți dintre ei fuseseră atinși de loviturile ucigătoare ale sulitelor și săgeților. Apoi cele două fronturi s-au izbit unul de altul ca niște corăbii cu cioc, clătîindu-se și mișcîndu-se înapoi și încolo ca valurile unei mări. Flancul nostru stîng a înaintat pînă la carele dușmane și ar fi mers mai departe dacă ar fi primit ajutoare. Dar el a fost părăsit de restul cavaleriei și, sub apăsarea mulțimii vrăjmașilor, a fost strivit și aruncat înapoi, cum se prăbușește la pămînt un zăgaz înalt. Soldații noștri au rămas descoperiți și nimeni nu-și putea scoate sabia sau mișca mîinile. Praful făcea cu neputință vederea cerului, care răsuna de strigăte îngrozitoare. Sulitele aducătoare de moarte cădeau vîjiind din toate părțile; ele nu dădeau greș și nici nu cruțau pe nimeni, deoarece nu era cu putință să te aperi sau să te ferești. Dar cînd barbarii au început să se reverse în puhoie nesfîrșite măcelărînd bărbați și dobitoace și nimeni nu găsea nicăieri un loc de retragere din pricina îngrămădirii trupelor, iar înghesuiala tot mai strînsă făcea cu neputință orice ieșire, soldații noștri au fost cuprinși de o deznădăjduită nepăsare față de moarte și ucideau cu sabia în mînă pe oricine le ieșea în cale, iar coifurile și zalele săreau în bucăți de pe urma loviturilor de topoare. Puteai să-l vezi pe barbarul cel mîndru în cruzimea lui, răcnind de durere, cu sprîncenele încruntate, cu un picior zdrobit, cu mîna dreaptă tăiată de sabie ori cu șoldul străpuns, luptîndu-se cu moartea, cum mai arunca în jur priviri amenințătoare și sălbătice. Din pricina prăpădului făcut de luptători, cîmpurile s-au umplut cu leșurile celor căzuți și cu spaimă cumplită se auzeau gemetele celor care trăgeau să moară sau ale celor care fuseseră sfîrtecați de răni adînci. În învălmășeala aceea vijelioasă, soldații noștri se simțeau sfîrșiți de oboseală și de primejdii, căci nu mai rămăsese în ei nici un pic de vlagă sau de minte pentru a lua vreo hotărîre. Multe sulite li se rupseseră în mîini din pricina îmbulzelii nemaipomenite și ei trebuiau să se mulțumească cu săbiile, afundîndu-se în grămada deasă a dușmanilor, fără să se mai gîndească la viață, căci știau că li se luase orice putință de scăpare. Și, deoarece pămîntul era acoperit cu rîuri de sînge și le aluneca sub picioare, ei căutau în toate chipurile să nu-și dea viața în zadar și puneau atîta înverșunare în izbirea celor ce le ieșeau în cale, încît mulți dintre ei au pierit prin propriile lor arme. Măcelul cu fața lui hîdă se întinsese peste tot și oriunde îți îndreptai ochii zăceau grămezi de oameni uciși, iar trupurile lor neînsuflețite erau călcate în picioare fără nici o milă.

Sus în văzduh, soarele trecuse de Constelația Leului și se afla acum în sălașul fecioarei cerești, dogorînd mai ales pe romani, care erau istoviți de foame, arși de sete și striviți de povara grea a armelor. În cele din urmă, frontul nostru s-a sfărîmat sub apăsarea barbarilor și singurul mijloc de scăpare din mijlocul nenorocirilor era acum acela de a te strecura cu fuga, fiecare pe unde putea. În vreme ce toți se

împrăștiiau și se retrăgeau pe drumuri ferite, împăratul a fost cuprins de o spaimă cumplită. El sări peste grămezile de cadavre și fugi la lăncieri și la matieri¹⁵, care stătuseră nemișcați și teferi tot timpul cât fuseseră lăsați în pace de către mulțimea vrăjmașă. Cum îl văzu, Traian îi spuse cu glas tare că orice nădejde se spulberă dacă împăratul este părăsit de armată și dacă nu găsește un sprijin cel puțin la trupele auxiliare. La auzul acestor cuvinte, comitele Victor alergă în grabă să-i adune repede pe batavi, care fuseseră așezați nu departe de acolo, spre a sluji drept rezervă pentru apărarea împăratului, dar nu găsi pe nimeni și se strecură în spatele frontului, îndepărtându-se de acolo. Tot în chipul acesta a scăpat de primejdie și Richomeres, împreună cu Saturnius¹⁶. Iar barbarii, ai căror ochi scăpărau de minie, îi urmăreau pe soldații noștri istoviți din pricina pierderilor de sînge. Unii cădeau de lovituri întîmplătoare, alții se prăvăleau sub apăsarea celor care îi împingeau din urmă, iar alții erau măcelăriți de armele tovarășilor lor, căci n-aveau grijă de a se feri de soldații care se mai luptau ici-colo și nici nu-i cruțau pe cei care se retrăgeau. Pe lîngă aceasta, o mare mulțime dintre răniți, mai mult morți decît vii, văietîndu-se de durere, acopereau drumurile, iar alături de ei zăceau mormane de cai uciși, care umpleau cîmpurile cu trupurile lor. Dezastrul acesta fără putință de îndreptare în viitor și care a cumpănit greu în treburile statului roman, a fost oprit doar de căderea nopții, deoarece luna nu trimitea nici o rază de lumină... Este lucru bine știut că abia o treime din armată a scăpat cu viața. Cu excepția luptei de la Cannae, analele istoriei romane nu pomenesc nicăieri despre un astfel de măcel¹⁷.

(Ammianus Marcellinus, *Istoriei*, XXXI, 2—5, 12—13)

- 1 Astăzi Marea de Azov.
- 2 Cunoștințele despre huni erau foarte neprecise și sărace în vremea aceea.
- 3 Locuiau în regiunea Caucazului și a Cubanului; mișcarea a avut loc în jurul anului 370 e.n.
- 4 Regele ostrogoților; aceștia se așezaseră în sudul teritoriului de astăzi al Uniunii Sovietice, întinzîndu-se pînă la Don. Deși formau un stat destul de puternic, n-au putut totuși rezista atacului și au fost înfrinți și supuși.
- 5 E vorba de vizigoți.
- 6 În anul 376 e.n.
- 7 Locuiau cam pe teritoriul R.S. Cehoslovacia de azi.
- 8 De multă vreme, romanii obișnuiau să așeze barbari în provinciile imperiului, din cauza lipsei de brațe de muncă.
- 9 În cele din urmă s-a ajuns la ciocniri și apoi la lupte în toată regula între goți și romani.
- 10 „Coîmpăratul” și nepotul lui Valens.
- 11 La 9 august 378 e.n.
- 12 De la răsăritul pînă la apusul soarelui romanii socoteau 12 ore; deci ora a opta venea cam pe la două p. m.
- 13 Care reprezentau principala forță a barbarilor.
- 14 Zeița războiului.

- 15 Soldați înarmați cu ghiulele de plumb, pe care le aruncău.
- 16 Cei patru comandanți romani pomeniți aici sînt ofițeri superiori din anturajul împăratului.
- 17 Însuși împăratul Valens a murit în luptă. După Cannae, romanii și-au revenit repede și au pus mai multe armate pe picioare, fiindcă statul era în ascensiune, avînd destule forțe interne, pe cînd după Adrianopole nu mai era cu putință să-și îndrepte situația, deoarece acum statul roman erau în pragul descompunerii.

2. Erezii și mișcări sociale la sfîrșitul imperiului

CĂTRE SFÎRȘITUL IMPERIULUI ROMAN, PRECUM ȘI ÎN EPOCA IMPERIULUI BIZANTIN, SUB HAINA EREZIILOR ȘI A LUPTELOR RELIGIOASE SE ASCUND DE MULTE ORI TENDINȚE SEPARATISTE ALE PROVINCIIILOR PERIFERICE ȘI DIVERSE ANTAGONISME SOCIALE. ASTFEL, ÎN AFRICA APARE EREZIA DONATIȘTILOR, DE CARE SE LEAGĂ MIȘCAREA SOCIALĂ A AGONISTICILOR SAU CIRCUMCELIONILOR.

...n-ai fi ținut¹ atît de mult la unitatea întregii biserici și nici nu te-ai fi adresat cu astfel de vorbe colonilor tăi din Africa, așezați chiar în regiunea unde a luat naștere nebunia donatiștilor, adică în mijlocul Numidiei consulare²...

Unitatea bisericii este acum zdruncinată³; de aceea noi apelăm la legile statului, împotriva acțiunilor necinstite ale oamenilor voștri — ca să nu spun ale voastre —, iar circumcelionii⁴ sînt și ei înarmați împotriva acestor legi, pe care le disprețuiesc cu aceeași patimă cu care le-au îndreptat împotriva voastră, atunci cînd își făceau de cap⁵. Unitatea bisericii s-a zdruncinat; urmarea e că țărani se ridică cu îndrăzneală împotriva proprietarilor la care lucrează, iar sclavii fugari nu numai că îi părăsesc pe stăpîinii lor — contrar învățăturii apostolilor — dar îi și amenință; mai mult chiar, au loc atacuri și acțiuni de jaf la îndemnul și sub conducerea confesorilor voștri, care îndeamnă către aceste acțiuni; ei sînt mîndria voastră la oficierea liturghiei și tot ei varsă sîngele altuia pentru slava lui Dumnezeu. Deoarece lumea vă vorbește de rău, voi făgăduiți ca din banii strînși de la diferitele colecte să dați înapoi foștilor proprietari lucrurile jefuite, dar nu vă vine la socoteală să vă țineți de cuvînt, ca să nu fiți nevoiți a vă opune cu hotărîre unei fărădelegi pe care preoții voștri o socotesc drept un lucru necesar.

Ei se laudă cu vechile lor isprăvi — dinainte de apariția legii prin care vă bucurați din nou de libertatea cultului⁶, — și înșiră localitățile și bisericile ocupate de ei, ca urmare a multor acte de silnicie și a alungării oamenilor noștri. Lucrurile stînd astfel, dacă v-ați purta aspru cu ei, ați da o dovadă de nerecunoștință față de binefăcătorii voștri.

(Augustin, Scrisori, 58, 2; 108, 18)

- 1 Augustin se adresează senatorului Pammachius, în primii ani ai secolului al V-lea.
- 2 De la Septimius Severus, Numidia forma o provincie separată.

- 3 Scrisoarea este adresată episcopului donatist al Cartaginei, pe nume Macrobius, și a fost scrisă la finele anului 409 e.n.
- 4 Erau un fel de călugări rătăcitori.
- 5 Erezia donatismului a început în anul 313 e.n. Ea continuă o tendință care s-a observat la ereziile din secolele al II-lea și al III-lea, în special la aceea a montaniștilor. Deși agonisticii au fost înfrinți în mai multe rînduri de armatele romane, mișcarea renăște mereu, continuînd să existe mai bine de un secol.
- 6 În anul 409 e.n., împăratul Honoriu dăduse libertate religioasă donatiștilor, dar a revocat-o în anul următor. Scrisoarea lui Augustin datează tocmai din intervalul acesta de toleranță.

3. Atitudinea localnicilor față de „barbari“

ÎN EPOCA DE SFÎRȘIT A IMPERIULUI ROMAN, MULȚI DINTRE LOCUITORII LUI, DORNICI SĂ SCAPĂ DE POVARA IMPOZITELOR ȘI A CORVEZILOR, TRECEAU PE TERITORIILE „BARBARE“ SAU RĂMÎNEAU PE LOC CÎND „BARBARII“ INVADAU ȘI OCUPAU O PROVINCIE ROMANĂ. ALT FENOMEN ȘI MAI IMPORTANT, CARE ANUNȚĂ ȘI EVUL MEDIU CU RELAȚIILE SALE FEUDALE, ESTE EXTINDEREA PATRONATULUI, CARE ARE LOC ÎN ACEEAȘI EPOCĂ.

Așa se întîmplă cu toți oamenii de jos... Cei puternici hotărăsc ce trebuie să plătească cei săraci, bunăvoința celor bogați stabilește ce trebuie să piardă mulțimea nenorociților. Bogații însă nu suferă de loc de pe urma hotărîrilor luate de ei. Dar nu se poate, vei spune, ca trimișii autorităților să nu fie cinstiți și bine primiți. Atunci, bogaților, fiți primii la plată, voi care luați cei dinții hotărîrile; fiți primii în dărnicie, voi care îi întreceți pe toți în vorbe frumoase. Dați dintr-al vostru cum dați și dintr-al nostru... Hotărîrile voastre ne apasă cu noi sarcini; faceți cel puțin ca sarcina să fie comună. Căci ce poate fi mai nedrept și mai revoltător decît faptul că singuri voi sînteți scutiți de a plăti, dar în schimb îi obligați pe toți ceilalți s-o facă? Și, astfel, săracii plătesc totul, fără a ști de ce și pentru ce. Căci cine are voie să întrebă de ce plătește sau cui îi este îngăduit să cerceteze cine trebuie să plătească?... doi sau trei hotărăsc pieirea multora. Cîțiva puternici dau hotărîri pe care trebuie să le îndeplinească mulți nenorociți...

Dar unde sau la cine mai există aceste rele? Doar la romani! Unde mai este nedreptate atît de mare ca la noi? Francii nu cunosc această nelegiuire; hunii sînt liberi de acest păcat; așa ceva nu întîlnești nici la vandali și nici la goți. E atît de străină pentru barbarii care trăiesc în mijlocul goților puțința de a răbda asemenea lucruri, încît nici romanii care trăiesc cu ei nu le-ar putea îndura. De aceea, singura dorință a tuturor romanilor de acolo este de a nu fi nevoiți să devină cetățeni romani. Toți romanii, oameni de rînd, aflători acolo se roagă într-un singur glas să poată trăi mai departe cu barbarii. Și ne mai mirăm că nu-i putem învinge pe goți, cînd oameni de-ai noștri preferă să stea acolo mai curînd decît la noi. De aceea frații noștri nu numai

că refuză în ruptul capului să treacă de la ei la noi, dar adesea ne părăsesc pe noi ca să fugă la ei¹...

Căci preferă să trăiască într-o aparentă situație de prizonieri decât să fie sclavi sub aparența libertății. Și astfel, cetățenia romană, care odinioară era foarte prețuită și căutată chiar cu mari sacrificii, acum e refuzată de oameni și toți fug de ea, socotind-o un lucru de mică însemnătate și chiar ceva de care trebuie să te ferești...

Le sînt mai plăcuți dușmanii decât percepatorii. Lucru cu totul firesc, căci ei fug la dușmani ca să scape de urmărirea fiscului...

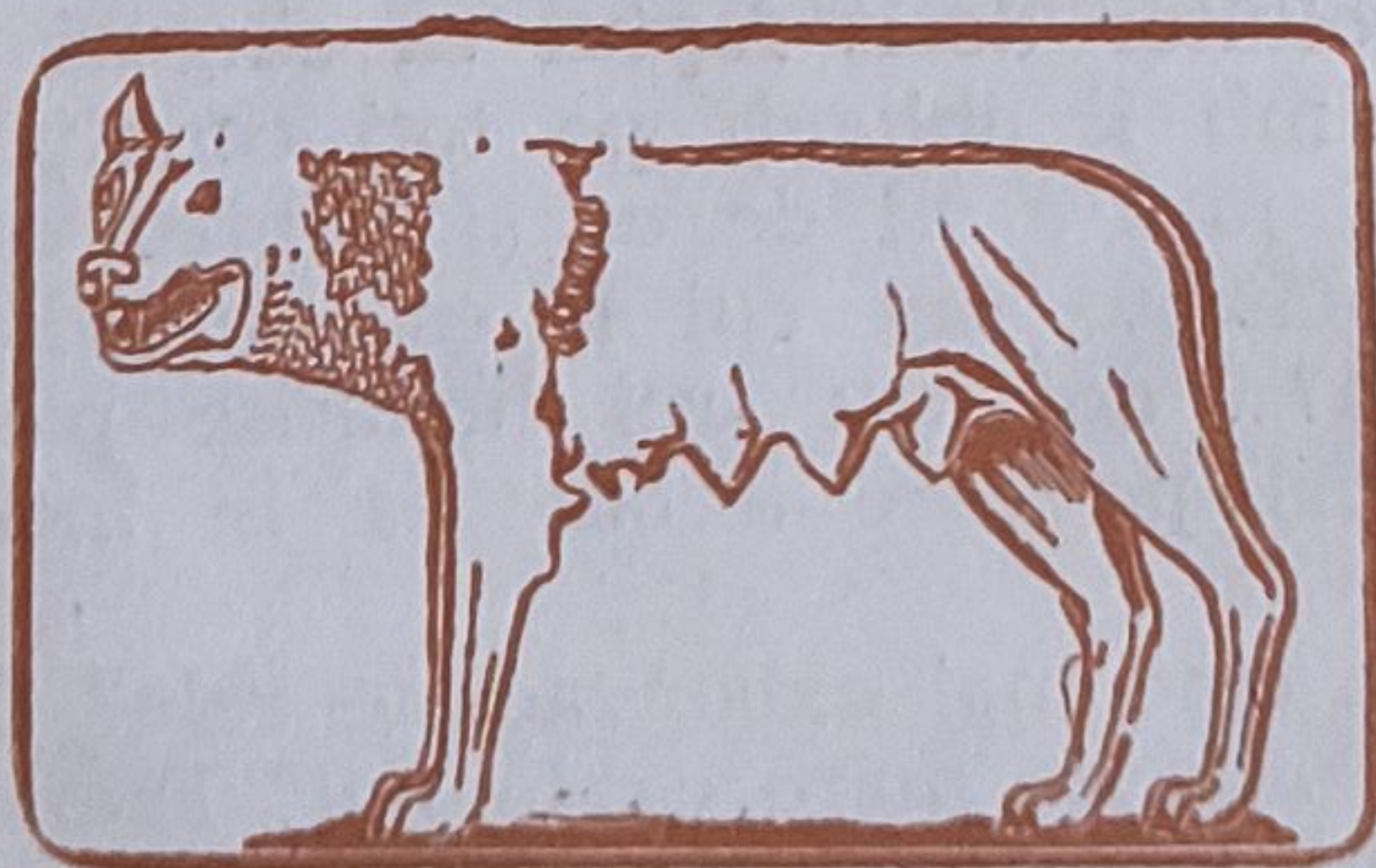
Și chiar mă mir că toți săracii și nenorociții care plătesc dări nu fac la fel; o singură cauză îi reține, și anume imposibilitatea de a lua cu ei lucrurile, coliba și familia.

Intrucît cei mai mulți dintre ei își părăsesc peticul de ogor și căsuțele, numai ca să scape de urmărirea fiscului, cum să nu vrea să ducă cu ei — dacă le-ar fi cu puțință — ceea ce sînt nevoiți să părăsească?

Și astfel, nefiind ei în stare să facă acest lucru, pe care l-ar dori foarte mult, fac ceea ce se poate. Se dau pe ei înșiși în grija celor mari, punîndu-se sub ocrotirea lor și devenind supuși ai bogaților, sub a căror autoritate² cad în întregime.

(*Salvianus, Despre conducerea lumii de către dumnezeu, V, VI—VIII*)

- 1 De multe ori, localnicii îi ajutau activ pe barbari în luptele contra armatelor romane.
- 2 Ca să scape de împilările funcționarilor sau de samavolniciile unor mari proprietari, adesea micii proprietari, proprietarii mijlocii sau chiar sate întregi se puneau sub protecția persoanelor influente deținătoare de mari proprietăți agricole. Aceștia primeau pămînturile respective și le înapoiau, în arendă, foștilor proprietari.

Note biobibliografice

AMMIANUS MARCELLINUS, (cam 330—400 e.n.), ultimul mare istoric latin; a fost ofițer de carieră și adept al împăratului Iulian. Istoria sa (de la 96—378 e.n.) începe cu evenimentele pînă la care a ajuns Tacit și este remarcabilă atît din punct de vedere al conținutului, cît și în ceea ce privește forma. Nu ne-a rămas din ea decît descrierea evenimentelor cuprinse între anii 353 și 378 e.n.

Ed.: *Rerum gestarum libri*, Weidmann, 1910—1915.

ARISTOTEL, născut în Macedonia, la Stageira (384 î.e.n.) și mort în Eubeea (322 î.e.n.); cel mai mare filozof grec, întemeietorul școlii peripatetice, cu sediul în grădina „Lyceion“ din Atena. Opera lui Aristotel, care este foarte vastă (logică, fizică, metafizică, morală, politică, poetică, retorică etc.) reprezintă o sinteză a ideilor filozofice, științifice și politice din Grecia antică. În ideile sale filozofice Aristotel a oscilat între idealism și materialism.

Ed.: *Opera omnia*, Firmin Didot, 1848—1857.

ARIAN, scriitor grec din secolul al II-lea e.n.; elev al filozofului Epictet, ale cărui idei ni le-a transmis într-un vestit manual. A compus și o istorie a expedițiilor lui Alexandru cel Mare, imitîndu-l pe Xenofon (în *Anabasis*) — completată cu un tratat despre India.

Ed.: *Opera omnia*, Firmin Didot, 1877.

ATHENAIOS (începutul secolului al III-lea e.n.), autorul unei lucrări intitulată *Ospățul filozofilor*, în care prezintă informații prețioase despre viața privată a lumii grecești. Alături de antichități propriu-zise găsim informații din domeniul artei și al literaturii.

Ed.: *Deipnosophistai*, Teubner, 1877.

AUGUSTIN (354—430 e.n.), episcop din Africa de nord, este cel mai însemnat dintre autorii creștini care au scris în limba latină. Dintre numeroasele sale lucrări, mai importantă este *De civitate Dei*, în care a făcut o critică tăioasă societății romane corupte și politeismului antic, de pe pozițiile misticismului creștin. Doctrina sa a exercitat o influență considerabilă asupra doctrinei bisericii creștine catolice.

Ed.: *De civitate Dei și Epistulae (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum)*. Viena, 1898—1900.

CAESAR, IULIUS (100—44 î.e.n.), om de stat, general și scriitor roman; șeful partidului „popular”; a scris mai multe lucrări, dintre care ni s-au păstrat descrierea cuceririi Galiei și însemnările despre războiul civil. El este adevăratul întemeietor al sistemului imperial. Numele lui a fost preluat mai întâi ca nume și apoi ca titlu de către împărații romani; la germani și slavi, în evul mediu, „cezar” capătă sensul de „împărat”.

Ed.: *Commentarii belli civilis*, Teubner, 1960.

CATO CEL BĂTRÎN (234—149 î.e.n.), om de stat și scriitor conservator; în discursurile sale s-a ridicat, cu succes, împotriva Cartaginei, cerînd distrugerea ei; fără efect a rămas însă lupta lui împotriva influenței grecești. Opera sa *De agricultura*, cea mai veche scriere latină în proză care s-a păstrat, arată situația economică a Italiei înainte de formarea latifundiilor.

Ed.: *De agricultura*, Teubner, 1922.

CICERO (106—43 î.e.n.), scriitor și om politic roman; fiind consul, în 63, înăbușă conjurația lui Catilina; a lăsat numeroase lucrări filozofice, retorice, discursuri și o corespondență vastă (toate laolaltă formează un adevărat compendiu al vieții și culturii romane din epoca sa). A fost cel mai mare orator roman și una dintre figurile importante ale culturii antice.

Ed.: *In C. Verrem actio prima, De legibus*, Teubner, 1923.

CIPRIAN, autor creștin din secolul al III-lea e.n., a scris numeroase tratate și a purtat o corespondență vastă. Stilul său ușor și plăcut a făcut să fie mult citit, deși opera sa nu are o valoare prea mare.

Ed.: *Opera omnia*, pars I (*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*), Viena, 1896.

CLEMENT DIN ALEXANDRIA (secolul al II-lea e.n.), originar din Atena, s-a stabilit ulterior la Alexandria, unde devine conducătorul celebrei școli de acolo. În lucrările sale, dintre care cea mai cunoscută este cea care poartă titlul *Covoarele*, a încercat să împacă religia creștină cu valorile culturale ale lumii grecești.

Ed.: Clemens Alexandrinus, II, (*Die griechischen christlichen Schriftsteller*), Leipzig, 1906.

CODICELE LUI IUSTINIAN este o culegere de constituții imperiale cu putere de lege, începînd de la împăratul Adrian. El formează o parte din *Corpus iuris civilis*, celebra codificare a dreptului roman, făcută din ordinul împăratului Iustinian.

Ed.: *Corpus iuris civilis*, II, Weidmann, 1927.

CODICELE TEODOSIAN. Împăratul Teodosiu al II-lea a publicat, în anul 438 e.n., o culegere cuprinzînd toate constituțiile imperiale cu putere de lege de la Constantin încoace. Lucrarea aceasta reprezintă o etapă pregătitoare pentru *Codicele lui Iustinian*.

Ed.: *Theodosiani Libri*, XVI, Weidmann, 1905.

COLUMELLA, autor din secolul I e.n., care a scris un celebru tratat de agromonomie (*De re rustica*). Această lucrare este un izvor important pentru cunoașterea agriculturii italiene din secolul I e.n.

Ed.: *Res rustica*, Loeb, I, 1948.

DEMOSTENE (384—322 î.e.n.), cel mai mare orator al Atenei. Adversar neîmpăcat al macedonenilor, scrie împotriva lui Filip al II-lea discursurile numite *Filipice*; în *Discursul Coroanei*, capodoperă oratorică, el își justifică atitudinea politică.

Ed.: *Opera*, Firmin Didot, 1877.

DIODOR DIN SICILIA, istoric grec din timpul lui August. A scris *Biblioteca istorică*, prima istorie universală, în 40 de cărți, din care mai mult de jumătate s-au pierdut.

Ed.: *Biblioteca historica*, Teubner, 1888—1906.

DIOGENE LAERTIU, autor grec din secolul al III-lea e.n.; lipsit de spirit critic și de discernământ, însă foarte prețios pentru informațiile pe care ni le dă în lucrarea sa *Viețile filozofilor*.

Ed.: *Vitae philosophorum*, Firmin Didot, 1850.

DIONISIU DIN HALICARNAS, erudit grec din secolul I î.e.n. Lucrarea sa *Antichitățile romane* constituie un prețios izvor pentru cunoașterea începuturilor istoriei Romei. A fost un cercetător subtil al literaturii grecești.

Ed.: *Antiquitatum Romanorum*, Teubner, 1885—1905.

ESCHIL, cel dintâi mare poet tragic al grecilor (născut în 525, la Eleusis, și mort în 457 î.e.n., în Sicilia); contemporan cu războaiele medice, în care a luptat. În tragedia *Perșii* înalță un imn de preamărire biruinței de la Salamina. Opera sa se caracterizează prin gravitate, reflectând vechile concepții grecești. Stilul ei solemn corespunde conținutului.

Ed.: *Tragoediae et fragmenta*, Firmin Didot, 1877.

EUSEBIU DIN CEZAREEA (260—340 e.n.) a fost episcop și a trăit în anturajul lui Constantin cel Mare. Este autorul a numeroase tratate teologice și a două lucrări istorice de mare valoare (*Cronica* și *Istoria bisericească*).

Ed.: *Eusebius' Werke*, II, (*Die griechischen christlichen Schriftsteller*), Leipzig, 1903—1908.

HERODOT, cel mai cunoscut istoric al Greciei, supranumit și „părintele istoriei”; s-a născut pe la 480 î.e.n., în Asia Mică (Halicarnas) și a murit în Italia de sud (Thurioi), în jurul anului 425. Călătorește și se informează foarte mult înainte de a scrie vasta sa lucrare în nouă cărți *Istoriile*, în care descrie ascensiunea perșilor, istoria popoarelor cucerite de aceștia și războaiele cu grecii. Pentru acest din urmă eveniment, Herodot reprezintă principalul izvor de documentare. Opera aceasta, care poate fi considerată pe drept cuvânt ca prima istorie greacă, s-a bucurat de o mare popularitate în toată antichitatea și i-a adus autorului supranumele de „părinte al istoriei”. Autorul, deși crede în „soartă” și uneori chiar în „intervensiunile zeilor”, caută, pe de altă parte, să descopere cauzele evenimentelor descrise și critică miturile și întâmplările supranaturale, căutând să le dea o explicație rațională, conformă simțului comun.

Ed.: *Historiae*, Clarendon Press, 1926.

HESIOD (cam 700 î.e.n.), poet grec, beoțian de origine; compune un poem agricol (*Lucrări și zile*) cu caracter didactic. În versurile sale se oglindește viața grea a țăranului într-o epocă de mari frământări sociale.

Ed.: *Oeuvres*, Les Belles Lettres, 1928.

HOMER, primul poet grec. A trăit, probabil, în jurul anului 800 î.e.n. Dintr-un material poetic preexistent, Homer a elaborat *Iliada și Odiseea*, în care zugrăvește războiul troian și rătăcirile lui Odiseu. În opera lui Homer, poate cel mai mare poet al antichității, se reflectă — într-o admirabilă formă literară — civilizația și cultura greacă din patru secole (XIII—IX î.e.n.).

Ed.: *Iliade, Odyssée*, Hachette, 1869—1875.

HORATIU (65—8 î.e.n.), unul dintre cei mai mari poeți latini. A scris ode după modelul liricii grecești, un cântec în cinstea împăratului August (*Carmen Saeculare*), satire și scrisori. Operele sale sînt foarte reușite atît ca fond, cît și ca formă. Ultima scrisoare, intitulată *Arta poetică*, a exercitat o puternică influență, în special asupra clasicismului francez.

Ed.: *Oeuvres*, Les Belles Lettres, 1930—1934.

IORDANES, istoric got de la mijlocul secolului al VI-lea e.n.; este autorul unei istorii romane rezumative și a unei foarte importante istorii a goților, care constituie în cea mai mare parte un extras al lucrării, pierdută astăzi, a lui Casiodor.

Ed.: *Romana et Getica, Monumenta Germaniae Historica*, Berlin, 1882.

ISOCRATE din Atena (436—338 î.e.n.), cel mai cunoscut și influent retor al epocii sale. În scrierile pe care le-a publicat a propovăduit unirea tuturor grecilor sub o conducere unică, a lui Filip al II-lea, în contra perșilor. Ideile sale, rezultat al crizei în care intrase „polisul” grecesc, fac din el un precursor al elenismului. Cel mai celebru discurs este *Panegiricul*, în care relevă și elogiază meritele patriei sale.

Ed.: *Oratores Attici*, Firmin Didot, 1862—64.

IUSTIN, istoric roman, probabil din secolul al III-lea, e.n., care a făcut un rezumat din *Istoriile Filipice* ale lui Trogus Pompeius. Acesta din urmă a trăit în timpul împăratului August și a scris prima istorie universală în limba latină. Din *Istoriile Filipice* nu s-au păstrat decît rezumatul lui Iustin și sumarul cărților.

Ed.: *Epitoma historiarum philippicarum*, Teubner, 1935.

LEGEA CELOR XII TABLE, culegere de legi romane atribuită unei comisii de zece persoane (decemviri) și scrisă, potrivit tradiției, în anii 451—450 î.e.n. Ea ilustrează un moment important al luptei dintre plebei și patricieni, exercitînd, totodată, o puternică influență asupra dezvoltării ulterioare a dreptului roman. Deoarece tablele de bronz care cuprindeau textul au fost distruse, s-a putut reconstitui doar o parte a cuprinsului lor, pe baza citatelor păstrate la unii autori tîrzii.

Ed.: *Fontes iuris Romani anteiustiniani*, Florentiae, 1941.

LIVIUS, TITUS, (59 î.e.n.—18 e.n.), mare istoric roman; a tratat toată istoria romană, de la origini pînă în zilele sale, în 142 de cărți. Lucrarea este scrisă în același spirit de preamărire a trecutului național și de exaltare a patriotismului ca și *Eneida* lui Virgil, fiind astfel o expresie fidelă a tendințelor specifice epocii lui August.

Ed.: *Ab Urbe condita*, Weidmann, 1880—1914.

LISIAS (cam 445—360 î.e.n.), orator atenian care a scris pledoarii pentru alții (logograf). Opera lui reprezintă un foarte bogat izvor de informații cu privire la perioada de la sfârșitul războiului peloponesiac, precum și la cea imediat următoare înfrângerii Atenei.

Ed.: *Oratores Attici*, Firmin Didot, 1862—1864.

LUCIAN (cam 120—180 e.n.), originar din Siria, a călătorit mult, stabilindu-se apoi la Atena. A scris foarte multe lucrări, în cele mai diferite genuri literare, lucrări în care atacă cu mult talent stările de lucruri din vremea sa. Totodată critică și teoriile filozofice ale diferitelor școli, precum și superstițiile religioase.

Ed.: *Scrieri alese*, E.S.P.L.A., 1959.

LUCREȚIU (cam 98—55 î.e.n.), unul dintre cei mai mari poeți romani, autorul poemului *Despre natura lucrurilor*, în care expune, într-o formă literară foarte reușită, doctrina materialistă a lui Epicur.

Ed.: *Epicur, Lucrețiu*, Editura de Stat, București, 1950.

LYDOS, sofist din prima jumătate a secolului al VI-lea e.n.; a ocupat diferite funcții la curtea din Constantinopole. Din opera sa s-au păstrat trei lucrări despre antichități romane.

Ed.: *De magistratibus*, Teubner, 1903.

MARTIAL (cam 40—102 e.n.), poet latin care descrie, în 15 cărți de epigrame, decăderea și corupția societății romane din vremea lui, biciuind-o fără cruțare. Prin talentul său excepțional poate fi socotit cel mai de seamă reprezentant al genului epigramatic în literatura universală.

Ed.: *Epigrammaton libri*, Teubner, 1881.

OVIDIU (43 î.e.n.—17 e.n.), unul dintre cei mai talentați poeți latini, autorul a numeroase culegeri de poezii erotice și didactice. Ultimii zece ani ai vieții i-a petrecut în exil la Tomis (Constanța de azi), unde a compus impresionantele „Cîntece de tristețe” și „Scrisori din Pont”.

Ed.: *Tristia, Ex Ponto libri, Fasti*, Teubner, 1922.

PAUSANIA, erudit grec din secolul al III-lea e.n., autorul unui *Itinerar al Greciei*, care cuprinde importante informații istorice și geografice.

Ed.: *Graeciae descriptio*, Teubner, 1903.

PETRONIU, curtean al împăratului Nero; se sinucide în anul 66 e.n., fiind implicat într-un complot contra împăratului. Din romanul său satiric, — o capodoperă a literaturii universale atât prin conținut, cât și prin stil, — care ne prezintă scene din viața privată a romanilor, s-a păstrat numai o parte.

Ed.: *Saturae*, Weidmann, 1922.

PINDAR (521—441 î.e.n.), poet grec originar din Beotia, autor al unor poeme corale, în care cîntă victoriile repurtate de către diverși atleți la concursurile panelenice. Forma poeziilor sale este plină de strălucire. Totodată, este un important izvor pentru cunoașterea mitologiei grecești.

Ed.: *Carmina*, Teubner, 1896.

PLATON (427—347 î.e.n.), filozof atenian, idealist, elev al lui Socrate și profesorul lui Aristotel. A scris multe dialoguri în care personajul principal este Socrate; între operele sale principale se numără *Republica* și *Legile*, în care tratează despre statul ideal.

Ed.: *Platonis Dialogi*, Teubner, 1856.

PLINIU CEL TINĂR, contemporan și prieten al împăratului Traian, cu care a fost în corespondență. Cele 9 cărți de scrisori pe care ni le-a lăsat reprezintă un izvor important pentru cunoașterea societății romane de la sfârșitul secolului I e.n., fiind totodată remarcabile prin valoarea lor literară.

Ed.: *Epistolarum libri novem*, Teubner, 1952.

PLAUT, cel mai mare poet comic latin; a trăit cam între anii 254—184 î.e.n. Comediile lui, în număr de douăzeci, reprezintă cele mai vechi opere literare romane, în versuri, păstrate pînă astăzi. Deși a prelucrat comedii grecești, Plaut a reușit, totuși, să redea în ele atmosfera romană, iar forța sa comică neîntrecută i-a asigurat faimă și influență pînă în epoca modernă.

Ed.: *Comoediae*, Les Belles Lettres, 1931—1936.

PLUTARH, istoric și filozof grec din secolul I e.n. A lăsat o operă vastă, cu teme foarte variate. Este autorul celebrei lucrări *Vieți paralele*, în care compară viața diferitelor personalități din Grecia antică cu aceea a unor oameni de seamă din Roma. Pornind să preamărească virtuțile unor greci și romani, Plutarh, care era un susținător al regimului imperial roman, încearcă să pună în lumină și gloriosul trecut al Greciei, care își pierduse independența.

Ed.: *Opera omnia*, Firmin Didot, 1877.

POLIBIU (201—120 î.e.n.), din Megalopolis, este poate cel mai realist istoric al antichității. A trăit la Roma, ca prieten al Scipionilor. Era un mare admirator al politicii duse de romani, a căror ascensiune ca stăpîni ai Mediteranei o descrie într-o operă foarte vastă (*Istorie*).

Ed.: *Historiae*, Teubner, 1882—1904.

PSEUDO-SCYMNOS. — Sub numele lui Scymnos din Chios, (secolul al II-lea î.e.n.) s-a păstrat o descriere geografică în versuri, important izvor de știri cu privire la coloniile grecești din Marea Neagră.

Ed.: *Geographi Graeci Minores*, vol. I, Paris, 1855.

SALUSTIU (86—34 î.e.n.), important istoric roman; a fost partizanul lui Cezar; în scrierile sale *Conjurația lui Catilina* și *Războiul contra lui Iugurta*, ca și în alte lucrări, critică vehement aristocrația romană. Stilul scrierilor sale este remarcabil, caracterizîndu-se printr-o mare concizie și eleganță.

Ed.: *Catilinae coniuratio*, Teubner, 1954.

SALVIANUS a trăit în secolul al V-lea e.n., la Marsilia, unde era preot. Dintre scrierile sale, deosebit de importantă ca izvor istoric este *De gubernatione Dei*, în care autorul zugrăvește felul de viață al cetățenilor romani în comparație cu al „barbarilor”.

Ed.: *Opera omnia*, (*Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*), Viena, 1883.

STRABON, geograf grec din epoca lui August (63 î.e.n.—18 e.n.), o minte foarte pătrunzătoare, ne-a lăsat într-o însemnată operă enciclopedică — *Geografia* — un neprețuit izvor de informații geografice, istorice și etnografice.

Ed.: *Geographica*, Teubner, 1904.

SUETONIU (75—150 e.n.), filolog roman, autorul biografiilor primilor 12 împărați romani; în opera sa a făcut portrete foarte reușite — atât fizice, cât și morale — ale împăraților descriși. Folosind diferite izvoare, el descrie atât aspecte pozitive, cât și pe cele negative ale eroilor săi, transmitându-ne în felul acesta date istorice foarte prețioase. Felul său de a trata materia devine modelul istoriografiei latine de mai târziu, când persoana împăratului începe să alcătuiască obiectul principal al atenției istoricilor.

Ed.: *Vies des douze Césars*, Les Belles Lettres, 1931—1932.

TACIT (cam 55—120 e.n.) a fost cel mai mare istoric roman și, totodată, ultimul scriitor clasic din literatura latină. În principalele sale opere, *Anale* și *Istorii*, a descris, cu mentalitatea unui aristocrat roman, evenimentele petrecute în primul secol al Imperiului Roman. Opera lui se caracterizează prin atmosferă dramatică și stil foarte concis. *Analele* constituie una dintre capodoperele literaturii universale.

Ed.: *Libri qui supersunt*, Teubner, 1950—1952.

TEOGNIS (a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.) din Megara, aristocrat ruinat, autor al unor versuri pline de strălucire, în care se dovedește a fi un mare poet. Descrie, cu durere, criza socială din vremea lui și deplânge decadența nobilimii.

Ed.: *Poetae lyrici Graeci*, Teubner, 1900.

TEOCRIT, poet grec din epoca elenistică, născut la Siracusa pe la 305 î.e.n.; autor al *Idilelor* (încântătoare poezii pastorale). A trăit în Egipt (Alexandria) și a susținut prin versurile lui, în calitate de poet oficial, politica Ptolomeilor.

Ed.: *Idylls and Epigrams*, Clarendon Press, 1877.

TUCIDIDE, (cam 460—395 î.e.n.), istoric atenian, remarcabil prin concepția lui despre evoluția societății, precum și prin cunoașterea adâncă a naturii omenirii. În *Istoriile* sale (opt cărți) descrie conflictul dintre Atena și Sparta cu o deosebită înțelegere a cauzelor materiale care l-au generat. Poate fi socotit drept cel mai mare istoric al antichității datorită concepțiilor sale, care se apropiau foarte mult de ideile noastre moderne despre istorie.

Ed.: *Historiae*, Teubner, 1930—1938.

TROGUS POMPEIUS, v. Iustin.

VERGILIU (70—19 î.e.n.), cel mai mare poet roman. A fost partizan al regimului instaurat de August. A scris poezii bucolice (*Bucolicele*), poezii didactice în care vorbește despre foloasele agriculturii (*Georgicele*), precum și epopeea națională *Eneida*. Această din urmă operă, care descrie fuga lui Enea din Troia și peripe-

țiile lui pînă cînd ajunge în Italia, — totul fiind, în concepția lui Vergiliu, dinainte hotărît de către zei, — glorifică trecutul Romei și preamărește misiunea Imperiului Roman. *Eneida* este una dintre capodoperele literaturii universale.

Ed.: *Opera*, Teubner, 1903.

XENOFON (cam 430—345 î.e.n.), originar din Atena; a fost discipolul lui Socrate și un mare admirator al Spartei. După lupta de la Cunaxa a condus retragerea celor 10 000 de mercenari greci din Asia, retragere care formează subiectul operei sale *Anabasis*. În *Istoria greacă* a continuat *Istoriile* lui Tucidide. A mai scris și numeroase alte lucrări afară de cele istorice.

Ed.: *Opera*, Firmin Didot, 1878.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
Prefață	5
ORIENTUL ANTIC	
Egiptul	9
1. Descrierea Egiptului și a Nilului	9
2. Construirea piramidelor	11
3. Biografia demnitarului Una	13
4. Din <i>Plîngerile lui Ipuser</i>	15
5. Biografia șefului vîslașilor, Amosis	17
6. Din campaniile lui Tutmes al III-lea	19
7. Tratatul dintre Ramses al II-lea și regele hitiților	21
8. Posesiunile templelor	23
Mesopotamia	24
1. Condițiile naturale ale Mesopotamiei	24
2. Reformele regelui Urucaghina	25
3. Descrierea Babilonului	26
4. Codicele lui Hammurapi	28
5. Din legislația asiriană	31
6. Cucerirea Babilonului de perși	33
7. Epopeea lui Ghilgameș	34
Fenicia	37
1. Alfabetul fenician	37
2. Înconjurul Africii	37
3. întemeierea Cartaginei	38
4. Periplul sufletului Hanon	39
Palestina	41
1. Din activitatea regelui Solomon	41
2. Din creația literară a vechilor evrei	43
Persia	44
1. Formarea statului mezilor	47
2. Începutul domniei lui Darius	49
3. Organizarea statului persan	51
India	51
1. Scriitorii greci despre India	53
2. Legile lui Manu	55
3. <i>Arthasastra</i>	57
4. <i>Ramaiana</i>	57

	Pag.
China	58
1. Inscriptii pe obiecte de bronz	58
2. Din cartea cîntărilor	59
3. Tratatul Guan-Ţi	60
4. Sfaturi cu privire la circulaţia banilor	62
5. Reformele lui Uan-Man	63
6. Răscoala „sprîncenelor roşii”	65
GRECIA ANTICĂ	
Grecia preelenică. Civilizaţia cretană	73
1. Poziţia geografică favorabilă a Greciei	73
2. Aşezarea favorabilă a Insulei Creta	74
3. Creta, stăpîna mărilor	75
4. Homer descrie Creta	75
Migraţia elenică. Religia vechilor greci	76
1. Cei dintîi eleni	76
2. Construcţiile ciclopice	77
3. Supremaţia miceniană	77
4. Mitul vîrstelor omenirii	78
5. O adunare a zeilor	79
Formarea societăţii sclavagiste în Grecia	79
1. Scene de pe scutul lui Ahile	79
2. Începutul destrămării orînduirii gentilice	80
3. Viaţa de familie	80
4. Apariţia inegalităţii sociale în epoca homerică	82
5. Dezbateri în Sfat şi Adunare	84
6. Autoritatea regelui	85
7. Cetatea în concepţia grecilor	86
8. Bunul plac al judecătorilor	86
9. Cugetările lui Teognis	87
Marea colonizare greacă	87
1. Începuturile colonizării greceşti	87
2. Colonizarea Siciliei	88
3. Legătura dintre metropolă şi colonie	89
4. Colonii în Pontul Euxin	91
5. Comerţul dintre Pontul Euxin şi regiunile mediteraneene	91
6. Aristotel despre tiranie	92
Sparta	92
1. Constituţia atribuită lui Licurg	92
2. Mesele comune	94
3. Criptiile	94
4. Răscoalele hiloţilor	95
5. Despre purtarea unor spartani	95
6. Aprecieri critice asupra modului de viaţă spartan	96

	<u>Pag.</u>
Atena	97
1. Reformele lui Solon	97
2. Tirania lui Pisistrate	98
3. Reformele lui Clistene	98
Războaiele medice	99
1. Bătălia de la Maraton	99
2. Lupta de la Thermopile	100
3. Bătălia de la Salamina	102
4. Geții și tracii	103
Dezvoltarea Greciei în secolul al V-lea î.e.n. Înflorirea Atenei	104
1. Justificarea sclaviei	104
2. O răscoală a sclavilor din Samos	105
3. Un moment din răscoala Corcirei	105
4. Democrația ateniană văzută de Pericle	105
Războiul peloponesiac	106
1. Avantajele Atenei	106
2. Cauzele războiului peloponesiac	107
3. Ciurma din Atena	108
4. Mișcarea hiloților	109
5. Dezastrul din Sicilia	109
6. Comportarea sclavilor în timpul expediției din Sicilia	110
7. Capitulara Atenei	110
Decăderea Greciei în secolul al IV-lea î.e.n. Ridicarea Macedoniei	112
1. Lisias împotriva negustorilor de grâne	112
2. Scăderea entuziasmului cetățenesc	113
3. Mercenariatul	113
4. Hegemonia Spartei	113
5. Supremația Tebei	114
6. Moartea lui Epaminonda	115
7. Criza lumii grecești	115
8. Condițiile din lumea greacă favorizează ascensiunea lui Filip	116
9. Filip împotriva grecilor	116
Înflorirea culturii antice grecești	116
I. Literatura și arta	116
1. Din poezia lui Pindar	117
2. Artele la Atena	118
II. Filozofia și știința	119
1. Din filozofia materialistă a lui Heraclit	119
2. Atomismul lui Leucip	120
3. Concepția materialistă a lui Democrit	120
4. Afirmarea eternității materiei	120
5. Despre educație	120
6. Critica zeilor în opera lui Lucian din Samosata	120

	Pag.
Imperiul Macedonean	122
1. Alexandru trece Helespontul și Granicul	122
2. Bătălia de la Arbela	124
3. Divinizarea lui Alexandru	125
4. Regele se conformează obiceiurilor persane	126
5. Campaniile lui Alexandru cel Mare și ale urmașului său Lisimah la Dunărea de Jos	126
Viața social-economică și politică în epoca elenistică	128
1. Urmările campaniilor lui Alexandru	128
2. Reformele lui Cleomene	129
3. Tulburările din Sparta	129
4. Spre unificarea lumii mediteraneene	130
Cultura elenistică	130
1. Poezia bucolică	130
2. Utopia lui Iambulos	132
3. Materialismul lui Epicur	133
4. Din morala lui Epicur	134
ROMA ANTICĂ	
Italia preromană	137
1. Așezarea Italiei	137
2. Originea etruscilor	138
Formarea statului roman	139
A. Regalitatea	139
1. Așezarea favorabilă a orașului Roma	139
2. Întemeierea Romei	140
3. Reforma lui Servius Tullius	142
B. Republica romană	145
4. Crearea dictaturii	145
5. Atribuțiile și importanța senatului	146
Societatea romană în secolele V—III î.e.n.	147
Luptele plebeilor cu patricienii	147
1. Prima secesiune și crearea tribunalului	147
2. Legea celor XII table	149
3. Religia romană	151
Cucerirea Italiei și urmările ei	152
1. Incendierea Romei de către gali	152
2. Înfrângerea romanilor în trecătoarea de la Caudium	154
Războaiele punico	156
1. Cauzele primului război punic	156
2. Răscoala mercenarilor din Cartagina	157
3. Lupta de la Cannae	160

	Pag.
Societatea sclavagistă romană după marile cuceriri	163
1. Administrarea unui domeniu roman	163
2. Hrana și îmbrăcăminte sclavilor	166
3. Proporțiile răskoalei din Sicilia	166
4. Răscoala lui Aristonikos	167
5. Exploatarea provinciilor	168
6. Pătrunderea elenismului la Roma	169
7. Începuturile literaturii latine	171
Reformele fraților Gracchi	174
1. Legea agrară a lui Tiberius Gracchus	174
2. Legile lui Caius Gracchus	176
Începutul luptelor civile	180
1. Lupta dintre Marius și Sylla	180
2. Proscripțiile lui Sylla	182
Răscoala condusă de Spartacus	183
Despre daci și statul lui Burebista	188
Căderea Republicii Romane	189
1. Conjurația lui Catilina	189
2. Bătălia de la Pharsalos	192
3. Portretul lui Cezar	193
Principatul lui August	195
1. Din „Faptele divinului August“	195
2. Penetrația romană la gurile Dunării	197
Viața social-economică din Imperiul Roman (secolele I și al II-lea e.n.)	198
1. Agricultură în Italia	198
2. Ospățul lui Trimalchio	200
3. Numărul sclavilor dintr-o casă romană	203
4. Creșterea latifundiilor și folosirea colonilor în agricultură	204
5. Incendierea Romei din anul 64 e.n.	205
Dezvoltarea politică a Imperiului Roman în secolele I și al II-lea e.n.	207
1. Criza din anul 69 e.n. arată slăbiciunile imperiului	207
2. Luptele dacilor cu romanii	211
Înflorirea culturii romane (secolele I î.e.n.—al II-lea e.n.)	212
A. Literatura în epoca lui August	212
1. Lauda Italiei	213
2. Subiectul <i>Eneidei</i>	214
3. Misiunea Romei	214

	Pag.
4. Către republică!	214
5. Monumentul	214
6. Aspecte din viața privată a romanilor în opera lui Marțial	216
B. Filozofia	217
Despre natura lucrurilor	217
1. Scopul poemului	217
2. Lumea există independent de zei	218
3. Sufletul este material	218
 Decăderea Imperiului slav și Roman (secolele al III-lea și al IV-lea)	 219
1. Criza din secolul al III-lea	219
2. Tariful de prețuri maximale al împăratului Dioclețian	220
3. Așa-zisul <i>Edict de la Milan</i>	222
 Descompunerea modului de producție sclavagist	 222
 Colonatul în legislația târzie	 222
 Prăbușirea Imperiului Roman de apus	 224
1. Penetrația triburilor germanice în imperiu și lupta de la Adrianopole	224
2. Erezii și mișcări sociale la sfârșitul imperiului	228
3. Atitudinea localnicilor față de „barbari“	229
 Note biobibliografice	 231

6504.

Redactor responsabil: Nicolae Vasiliu
Tehnoredactor: Bogdan Valentin

Dat la cules: 30.03.1963. *Bun de tipar:* 15.06.1963.
Apărut: 1963. *Tiraj:* 5000+145 legat $\frac{1}{2}$ pînză. *Hîrtie:*
scris tip, I. A. 80 g/m², 70×100/16. *Coli editoriale:*
19,992. *Coli de tipar:* 15,25. *Planșe:* 24. *A.:* 2646.
C. Z. pentru bibliotecile mari: 9.(3,075)(3). *C. Z.*
pentru bibliotecile mici: 9(3).

Întreprinderea Poligrafică Cluj. Str. Brassai nr. 5—7.
Comanda nr. 2610/1963.